

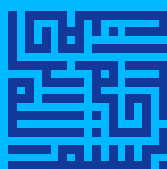
EDİRNE CAMİLERİ VE SELİMİYE SEMPOZYUMU

(1-2 EKİM 2021 – EDİRNE)

SEMPOZYUM
BİLDİRİ
KİTABI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2181
İLMİ ESERLER - 317

Genel Koordinatör: Prof. Dr. Huriye MARTI

Yayın Yönetmeni: Doç. Dr. Fatih KURT

Koordinasyon: Lokman ARSLAN

Tashih: Betül ERBAŞ

Grafik Tasarım: Gökhan ÇAKIR

Eser İnceleme Komisyonu Kararı: 05.04.2022/03

2021-06-Y-0003-2181

ISBN: 978-625-435-311-6

Yayın Tarihi: 21.07.2022

İletişim: Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı

No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA

Tel: (0 312) 295 72 93 - 94

Faks: (0 312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

İÇİNDEKİLER

TAKDİM • 10
AÇILIŞ PROGRAMI • 13

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Bünyamin ALBAYRAK • 14
Din Hizmetleri Genel Müdürü
Prof. Dr. Erhan TABAKOĞLU • 19
Edirne Trakya Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Ali ERBAŞ • 22
Diyanet İşleri Başkanı

AÇILIŞ KONFERANSI

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN • 26
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

BİRİNCİ OTURUM • 38

EDİRNE CAMİLERİ, TARİH VE EDEBİYAT

SELİMİYE İMARETİ'NİN YAPIM AŞAMASINA DAİR BELGELER 39
Ahmet YİĞİT

BİR SELİMİYE AŞIĞI: DÂYEZÂDE MUSTAFA EFENDİ VE SELİMİYYE
İSİMLİ ESERİ 96
Selahattin YILDIRIM

ALİ EMÎRÎ EFENDİ'NİN SELİMİYE CAMİİ YAZILARI 112
Adem ÇETİN

EDİRNE'DE SARAYLI BİR ACEM DOKTOR: LÂRİ ÇELEBİ (ACEMİ) VE
CAMİSİ: LÂRİ CAMİİ 127
Kâmil BÜYÜKER

İKİNCİ OTURUM • 155

EDİRNE CAMİLERİ, DİN HİZMETİ VE TOPLUM

PANDEMİ DÖNEMİNDE CAMİ MERKEZLİ DİN HİZMETLERİNE İLİŞKİN TESPİT, BEKLENTİ VE ÖNERİLER: EDİRNE ÖRNEĞİ	156
İhsan ÇAPCIOĞLU	156
Sıddık AĞÇOBAN	156
OSMANLI EDİRNE’SİNDE CAMİ: SOSYO-MEKÂNSAL BULGULAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ	188
Abdullah Taha İMAMOĞLU	188
Muhammed Ali BAŞARAN	188
XIV. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE OSMANLI EDİRNE’SİNDE KAYBOLAN CAMİLER VE MESCİTLER.....	230
Orhan BÜYÜK	

ÜÇÜNCÜ OTURUM • 281
EDİRNE CAMİLERİ, MİMARİ VE SANAT

ÜRETENE MUTLULUK, SEYREDENE HUZUR VEREN MUHTEŞEM YAPI
VE ONUN BANİİ: EDİRNE SELİMİYE CAMİİ282
Hasan YAŞAROĞLU

EDİRNE ESKİ CAMİ'NİN KALEMİŞİ SÜSLEMELERİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME.....301
Funda NALDAN

ESKİ CAMİ, ÜÇ ŞEREFELİ CAMİ VE SELİMİYE CAMİİ MİMARİ
ÖZELLİKLERİ VE DÖNEMSEL KARŞILAŞTIRMASI313
Sema KIZILELMA

1746 EDİRNE YANGINI'NIN DİNİ YAPILARDA OLUŞTURDUĞU
HASARLAR370
Hasan Ali CENGİZ

DÖRDÜNCÜ OTURUM • 389
EDİRNE CAMİLERİ, İLİM VE HİKMET

EDİRNE MEDRESELERİNDE DÂRÜ'L-HADİS VE DÂRÜ'L-KURRÂ
KÜLTÜRÜ390
İbrahim MEMİŞ

EDİRNE'DE ÇOK AMAÇLI MÜESSESELER: ZAVİYELİ CÂMİLER421
Huriye EMEN

MESCİD-İ NEBEVİ'DEN DERGÂHLARA, BİR GÜL OTAĞI: HASAN
SEZÂİ DERGÂHI440
Gülay APA KURTİŞOĞLU

EDİRNE II. BAYEZİD KÜLLİYESİ464
Özlem ÖZBALKAN
Ahmet AĞAR
Serkan ÖZBALKAN
Veysel AYDIN

Bu eserde yer alan tebliğ ve konuşma metinlerinde
ileri sürülen görüşlerin dinî, ilmî ve hukuki sorumluluğu
sahiplerine aittir.

Sempozyum Onursal Başkanı

Prof. Dr. Ali ERBAŞ: Diyanet İşleri Başkanı

Bilimsel Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI: Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Huriye MARTI: Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI: Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Doç. Dr. Selim ARGUN: Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Doç. Dr. Fatih KURT: Dini Yayınlar Genel Müdürü

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN: Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Ali AVCU: Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM: Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY: Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Halis AYDEMİR: Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU: Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR: Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ: Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Erhan TABAKOĞLU: Trakya Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Cevdet KILIÇ: Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Nesimi YAZICI: KTO Karatay Üniversitesi

Prof. Dr. M. Hüsrev SUBAŞI: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Düzenleme Kurulu

Dr. Burhan İŞLİYEN: Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Osman TIRAŞÇI: Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Bünyamin ALBAYRAK: Din Hizmetleri Genel Müdürü

Mehmet BİLGİN: Yönetim Hizmetleri Genel Müdürü

Cemalettin GEZGİÇ: Cami Hizmetleri Daire Başkanı

Alettin BOZKURT: Edirne İl Müftüsü

Ömer Faruk ARSLAN: Diyanet İşleri Uzmanı

Muhammet KORKMAZ: Mimar

TAKDİM

Türkiye'nin Balkanlar'a açılan kapısı Trakya'da, Tunca'nın Me-riç'e kavuşmasından önce meydana gelen kavis içinde bulunan Edirne şehri, pek çok tarihi olaya şahitlik etmiş kadim şehirlerimizdendir. Tarihte farklı şekillerde anılan şehrin ismi, XVIII. yüzyıldan itibaren "Edirne" olarak telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bizans döneminde zaman zaman Balkanlar'dan gelen kavimlerin tehdidine maruz kalan şehir, Haçlı Seferleri sırasında birçok yağma ve saldırıya maruz kalıp tahrip edilmiştir. Osmanlıların, şehri Orhan Gazi'nin sağlığında, oğlu Murad ile Lala Şâhin'in sistemli bir fetih siyaseti sonucu 1361'de fethettiği kaynaklarda yer almaktadır.

Edirne'nin fethi, tarihi açıdan Osmanlı'nın bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve Osmanlı Devleti'ne, İstanbul'a yapılacak bir harekât için büyük bir stratejik üstünlük sağlamıştır. Edirne, zamanla batıya yönelik seferlerde orduların konakladığı merkezi bir üs haline gelmiş, devlet düzeyinde gösterilen ilgi ile Otağ-ı Hümayûnların kurulduğu ve vezirlere hil'atler giydirilen önemli bir konuma erişmiştir. Osmanlı hakimiyetiyle birlikte hazırlanan planlar çerçevesinde imar edilmeye başlanan Edirne, kısa zamanda büyük bir gelişme göstermiştir. Şehirde cami, darüşşifa, saray, han, hamam, medrese, konak, köprü gibi pek çok eser vücuda getirilmiştir. Böylece Edirne, dünya tarihinde adı anılan meşhur şehirler arasına girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan önce ve Bursa'dan sonra, ikinci başkenti olan ve yaklaşık doksan sene bu vasfını koruyan Edirne, özellikle sanat şaheseri camileriyle ayrı bir şöhret kazan-

mıştır. Şehirde ilk cami I. Murad'ın emriyle Kaleiçi'nde kiliseden camiye çevrilen Halebî Camii'dir (Çelebi Camii). Ayrıca yine Kaleiçi'nde kiliseden camiye çevrilen bir başka mabedin daha varlığı bilinmekle birlikte her iki cami de bugüne ulaşamamıştır. Edirne'de XIV. yüzyıldan kalma yegâne cami 1399 tarihli Yıldırım Camii'dir. Edirne'nin gelişme gösterdiği XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren yıllar içerisinde pek çok cami inşa edilmiştir. Eski Cami (1402), Gazi Mihal Camii (1422), Beylerbeyi Camii (1429), Şah Melek Camii (1429), Dârülhadis Camii (1435), Murâdiye Camii (1436), Mezid Bey Camii (1442), Üç Şerefeli Cami (1447), Sarıca Paşa Camii (1458), Kasım Paşa Camii (1479), Sitti Sultan Camii (1482), II. Bayezid Camii, Dârüşşifâsı ve Külliyesi (1488), Taşlık Camii, Selimiye Camii (1574), Şeyhî Çelebi Camii (1575) ve Defterdar Camii (1576) bunlardan yalnızca bir kısmıdır.

Edirne'yi süsleyen muhteşem camiler arasında Eski Cami, Üç Şerefeli Cami ve Selimiye Camii'nin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Edirnelilerin dillerinden düşürmedikleri bir tekerlemede: “Eski Cami'nin yazısı, Üç Şerefeli'nin kapısı, Selimiye'nin yapısı” denilmekte ve bu abidelerin mimari açıdan taşıdıkları eşsiz değere vurgu yapılmaktadır. Özellikle Üç Şerefeli Cami, İstanbul'da Süleymaniye, Edirne'de Selimiye ile zirveye ulaşan Osmanlı cami mimarisini şekillendiren temel yapı taşı mesabesinde. Selimiye Camii, Mimar Sinan tarafından 1568-1574 yılları arasında Edirne'ye hâkim bir mevkide inşa ettirilmiştir. Külliyesinde medrese, dârülkurrâ, sıbyan mektebi, muvakkithâne ve dükkânları barındırmaktadır. Mimar Sinan'ın bizzat kendisinin “ustalık eserim” dediği Selimiye Camii, Osmanlı mimarisinin ulaştığı en yüksek düzeyi temsil etmektedir.

Başkanlığımızca her yıl 1-7 Ekim tarihleri içerisinde kutlanan Camiler ve Din Görevlileri Haftası'nın 2021 yılı etkinlikleri kapsamında İslâm medeniyetinin önemli mimari eserlerini bünyesinde barındıran Edirne gibi bir şehri ve içerisindeki kültür mirasını

-Selimiye Camii başta olmak üzere- tarihi camiler ve külliyesi özelinde ele almak üzere “Edirne Camileri ve Selimiye” konulu ulusal düzeyde bir sempozyum düzenlenmesinin faydalı olacağı mülâhaza edilmiştir. Zira bugün tarihe tanıklık etmiş serhat şehri olan Edirne’nin camileriyle taşıdığı zengin kültürel mirası keşfetmeye ve gelecek nesillere aktarmaya ihtiyaç vardır.

1-2 Ekim 2021 tarihlerinde Edirne Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi’nde gerçekleştirilen “Edirne Camileri ve Selimiye Sempozyumu”nda başta Selimiye Camii olmak üzere Edirne camilerinin kadim tarihine ve şahit olduğu değişimlere ışık tutmak, bünyelerinde barındırdıkları kültür mirasının bilhassa Türk-İslâm sanatları açısından tanıtımına katkı sağlamak, camilerin medeniyetimizdeki eşsiz değerini ve toplumsal fonksiyonlarını din hizmetleri ekseninde mercek altına almak amaçlanmıştır.

Bu eserin meydana gelmesinde tebliğ sunan, bilimsel danışma kurulunda yer alan, oturumlara başkanlık eden, düzenleyici ve katılımcı olarak katkı sağlayan bütün ilim insanlarımıza teşekkürlerimizi sunar, eserin araştırmacılara faydalı olmasını temenni ederiz.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Ankara-2022

AÇILIŞ PROGRAMI

1 Ekim 2021
(16.00-17.30)

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Bünyamin ALBAYRAK

Din Hizmetleri Genel Müdürü

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ وَكَفَى وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ الْمُصْطَفَى صَلَّى اللَّهُ
تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Bizleri yoktan var eden, varlığından haberdar eden, bütün nimetleri sınırsız ve sayısızca lütfeden Allah'ımıza hamdüsenaalar olsun. Yolumuzu aydınlatan peygamberlere, evliyaya, ulemaya, hocalarımıza selam olsun ve bugün bir ilim meclisi olarak toplandığımız bu sempozyumumuz hayırlara, bereketlere vesile olsun inşallah.

Muhterem Diyanet İşleri Başkanım, Sayın Valim, çok kıymetli hoca efendiler, hoca hanımefendiler, ilim insanları, değerli konuklar ve özellikle Diyanet televizyonumuz ve sosyal medya vesilesiyle bizleri takip eden çok kıymetli izleyiciler, hepinizi kemal-i hürmetle selamlıyorum. Teşriflerinizden dolayı bu anı bizimle paylaştığınız için de ayrıca teşekkür ediyorum.

Bu sene Camiler ve Din Görevlileri Haftası'nı Edirne'mizde el-hamdülillah ihya ediyoruz. Açılış programımız, başta vefat eden hocalarımız olmak üzere devletimizin bekası ve milletimizin huzuru için okunan mevlid-i şerif, Kur'an-ı Kerimler, hatm-i şerifler ve şimdi de inşallah geçen seneden beri uygulamaya çalıştığımız sempozyumumuzun açılışı için beraberiz. Toplumu din konusunda aydınlatmakla görevli olan Başkanlığımız; cami eksenli din hizmetlerini yaklaşık 90 bine varan mekânda ve orada hizmet eden hademe-i hayrat yani vaizimiz, imamımız, müezzinimiz,

müftümüz, Kur'an kursu hocamız vesilesiyle milletimize doğru bilgiyi doğru kişilerle; doğru yöntem ve teknik ile en uygun bir şekilde ulaştırmanın gayreti içerisinde.

1986 yılından beri kutlanmaya, yaşanmaya, farkındalığı oluşturmaya çalışılan Camiler Haftası, 2003 yılından sonra Camiler ve Din Görevlileri Haftası olarak değiştirilmiş ve 2011 yılından itibaren de Başkanlığımızca farkındalık oluşturmak amacıyla her bir yıl için bir tema belirlemiştir. Hizmetlerimizi sabah açılış programında da muhterem Başkanımızın bize gösterdiği, işaret ettiği ödevler, oluşturduğu din hizmeti felsefesi çerçevesinde her bir dönemde yeni duygularla ihya etmenin gayreti içerisindeyiz. Hiç şüphesiz din bir heyecandır, bir aksiyondur, bir aşktır ve bunu yerine getirebilmek için de sürekli birbirimizi motive etme, teşvik etme, gayretlendirme vazifemiz vardır.

2017 yılında “Cami, Şehir ve Medeniyet”; 2018’de “Camiler ve Din Hizmetine Adanmış Ömürler”; 2019’da cami hayatın merkezinde, hayat caminin merkezinde vurgusu ile “Cami ve Hayat”, 2020 yılında “Cami ve İlim” olmak üzere son yıllardaki başlıklarımız, temalarımız böyleydi. Geçtiğimiz yıl Sayın Başkanımızın talimatlarıyla belki yılların hasreti Ayasofya Camii de açılmış ve hocamız çok kısa bir zamanda —Allah razı olsun— ilim heyetinin desteği ile Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu’nu düzenlemiştik ve ilgililerin gerçekten sosyal medya vesilesiyle çok ciddi bir takip ve destek verdiğini gördük. En kısa zamanda inşallah Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüz bu tebliğleri ilgililerle onların hizmetine sunacak. Bu sene de 92 yıl payitaht şerefini yerine getiren mübarek şehir Edirne’deki camiler ile tabi ki şaheser olan, Trakya’ya mühür vuran Selimiye Camii özelinde Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN hocamın açılış konferansı ile başlayacak ve yarın gün boyu sürecek “Edirne Camileri ve Selimiye Sempozyumu” ile bu şehrin özelliğini, güzelliğini, ilim ve hikmete verdiği desteği inşallah bütün insanlarla paylaşmaya çalışacağız.

Bu sene yapılan değerlendirmeler neticesinde Camiler ve Din Görevlileri Haftası teması “Cami, Din Görevlileri ve Vefa”, Allah nasip ederse inşallah önümüzdeki haftalarda 16 Ekim’de başlayacak olan Mevlid-i Nebi Haftası teması da “Peygamberimiz ve Vefa Toplumu” şeklinde belirlenmiştir. Dolayısıyla bu vefa bize önemli vazifeleri hatırlatıyor. Şu hakkı teslim edelim ki vefa destek guruplarında Başkanlığımızın yaklaşık 43 bin personeli, çok büyük bir gayret ile muhterem valilerimizin, kıymetli kaymakamlarımızın, mülki amirlerimizin önderliğinde harika bir hizmet ortaya koymuştur. 20 bin civarındaki arkadaşımız, din görevlisi Türkiye Diyanet Vakfının gönüllüsü olarak yangın çıktığında Manavgat’ta, Antalya’da, Muğla’da; sel felaketinde Bozkurt’ta, Kastamonu’da, Sinop’ta; depremde Elazığ’da, İzmir’deydi. Diyanet İşleri Başkanlığımız manevi destek ile Türkiye Diyanet Vakfımız sıcak bir çorba ile hemen milletimizin yanı başında görevini almıştı. Hiç şüphesiz bugünkü hutbemizde de ifade edildiği gibi mescitlere vefa, bir hanımefendinin mescidi temizlediğinden dolayı Resûl-i Kibriya’nın ona vefası ve bir vefa toplumu, kaybolan duygular... Hani klasik halk ifadesiyle vefanın sadece Fatih’te bir semt olarak kalmaması için biz bu duyguları daha zinde, daha farkında olarak gündeme getirmenin gayreti içerisinde olacağız.

Tabi ki bu vesile ile Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı olarak birkaç çalışma yaptık: “Camiye gösterir vefa... 365 gün, günde beş defa.” En hayırlı, en samimi cami cemaatimizdir. Bugün yaklaşık Türkiye’deki camilerimizin 7.007’sini Osmanlı’dan devraldığımızı sayarsak 90.000 caminin geriye kalanları, sahibü’l-hayrat ve’l-hasenatın öz sermayesi ile inşa edilmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığının hademe-i hayratının gayretleriyle de ihya edilmeye çalışılan toplumun manevi ve maneviyat istasyonları olan merkezdir. “Topluma gösterir vefa... Çocuğa, gence, yaşlıya, aileye her defa.” Diyanet İşleri Başkanlığımız sadece yediden yetmişe değil; beşikten mezara kadar, ezan

ile başlayan sala ile biten bir hayatın her evresine dokunmaya, manevi rehberlik, manevi destek, manevi danışmanlık ve irşat çalışmalarını en verimli bir şekilde sürdürmeye gayret etmektedir. “Topluma gösterir vefa... Her afette, her zorlukta, her defa” sloganını da sıkça ifade ediyoruz. Bu devletin Kuvayı Milliye’si yani güvenlik güçleri var, polisi var, askeri var, farklı birimlerde hizmet eden güçleri var. Allah onları korusun, var eylesin ama bu devletin kuvay-ı maneviyesi biziz: müftümüz, vaizimiz, imamımız, Kur’an kursu hocamız... Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Ali ERBAŞ hocamızın etrafında bu kuvay-ı maneviye orduları milletimizin her anında, her zamanında yanı başında olma, sıkıntılarını hafifletme gayreti ve desteği içerisinde olmuştur.

Tabi ki biz bu programı Allah’a hamdolsun yine Edirne’de gerçekleştirirken çok güzel bir şey daha yaşadık. Gönül coğrafyamız olan Balkanlar’ın her bir şehrinde onlarca eseri ortaya koyduğumuz o güzel toprakların idarecileri, dini idare heyeti, baş müftüleri, yavru vatanımız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetimizin Din İşleri Başkanı ve değerli hocalarımızla çok farklı bir anı, bir zamanı bereketlendirmeye gayret ediyoruz.

Sayın Başkanım, Sayın Valim, çok kıymetli mesai arkadaşlarım, değerli ilim insanları ve takipçilerimiz, yüksek müsaadele rinizle sempozyumumuz hakkında da bir bilgi arz edip huzurlarınızdan ayrılıyorum. Diyanet İşleri Başkanlığımızın tertip etmiş olduğu bu sempozyum 16 ilim insanının tebliği ile beraber 4 oturumdan müteşekkil olarak inşallah icra edilecektir. Birinci oturumda hocalarımız Edirne camilerinin tarih ve edebiyat alanında bilgilerini, müktesebatını bizimle paylaşacaktır. İkinci oturum Edirne camileri din hizmeti ve toplum konusudur. Üçüncü oturumda Edirne camileri mimari ve sanat açısından konuşulacak ve dördüncü oturumda Edirne camileri ilim ve hikmet boyutuyla ele alınacak inşallah. Bir gün, dört oturum ve 16 tebliğ ile beraber bu çalışmayı icra edeceğiz. Ve tabii ki bu sempozyum pandemi

şartları da göz önünde bulundurularak şu anda açılış konferansı Diyanet televizyonumuzdan veriliyor ve diğer bütün oturumlar Başkanlığımızın sosyal medya hesapları aracılığıyla ilgililer, ilim insanları ve konuyu takip eden araştırmacılarla paylaşılacaktır.

Ben tekraren bu hayırlı hizmetleri himaye eden, her daim yanımızda olan muhterem Başkanıma, Edirne'deki hizmetleri, bütün imkânları gerçekten bize seferber eden Sayın Valime, karar aldığımız andan bugüne kadar her an yanımızda olan kıymetli Müftüme, —tabii ki üniversitemizi unutamayız— kıymetli Rektörümüze ve şu anda burada olan Dekanıma, hülâsa bu hayırlı çalışmada emeği, katkısı olan bütün arkadaşlarıma huzurlarınızda teşekkürlerimi arz ediyorum ve sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ediyorum. Allah'a emanet olun.

Prof. Dr. Erhan TABAKOĞLU

Edirne Trakya Üniversitesi Rektörü

Sayın Diyanet İşleri Başkanım, Sayın Valim, ilimizin değerli protokol temsilcileri, yurdun dört bir köşesinden gelerek Trakya Üniversitesine, Edirne'ye misafir olan kıymetli misafirler, özellikle Balkanlar'dan gelerek bizleri şereflendiren değerli misafirler, hepinizi sevgiyle, saygıyla, hürmetle selamlıyorum. Aranızda olmayı çok isterdim ama bir hekim olarak önce “Zarar verme!” ilkesinden hareketle belki uzaktan takip edecek olmamdan üzüntü duyduğumu ifade etmek isterim.

Edirne çok özel bir il, gerçekten bir payitaht, bir başkent ve bu toplantının Edirne'de yapılıyor olmasını da çok anlamlı buluyorum. Bunun için özellikle Diyanet İşleri Başkanlığına çok çok teşekkür ediyorum. 1361'de ecdadımız tarafından fethedildikten sonra Edirne'ye hemen başkentlik verilmiş. Bursa'dan sonra ikinci başkentimiz. Bu süre zarfında büyük bir medeniyet hareketinin gerçekleştirildiği il Edirne ve Balkanlar'ı fetheden, sonra İstanbul'u fetheden şehir Edirne. İstanbul fethedildikten sonra da aslında bir eş başkent gibi hala çalışmasına devam etmiş, çünkü saray var. Padişah buraya geldiğinde devlet de buraya gelmiş. 1800'lerin ortasına kadar ikinci ve bir eş başkent olarak Edirne'yi tarihimizde görüyoruz.

Şimdi Edirne'nin hikâyesi nedir? Aslında camileri anlatmakla mümkün. Çünkü biz evimizi küçük ve kâgir yaparız ama camilerimizi yıkılmayacak şekilde taştan yaparız. O yüzden camilere bakarak bizim medeniyetimizin nereden gelip nereye gittiğini söylemek çok mümkün.

Basit bir örnekle Edirne'deki 4 camiden bahsetmek isterim: Eski Cami, Üç Şerefeli, II. Bayezid Külliyesi ve Selimiye Camii. Aslında 150 yıl arayla yapılmış bu 4 camideki gelişim bir beylikten imparatorluğa nasıl geçtiğimizin, hangi mantalite değişiklik-

lerine uğradığımızın, mimaride ne kadar üstün bir gelişme gösterdiğimizin en güzel örneğidir.

Öncelikle Eski Cami. Eski Cami biliyorsunuz, sanki dokuz farklı cami bir araya getirilmiş gibi, dokuz kubbeli geniş bir mekân. Arada çok büyük kare plan sütunları olan, geniş ama ve bir o kadar da maneviyatı yüksek bir cami. Dışına baktığınızda çok küçücük bir dış avlusu, abdesthanesi olduğunu görüyorsunuz ve aşağıya doğru çarşılarla devam eden, hayatın içinde bir cami.

Ondan sonraki camiyi aldığımızda Üç Şerefeli Cami. Bundan yaklaşık 40 yıl sonra 1447'de yapılıyor. İşte burada ise bir kubbe arayışı görüyoruz. Yanında yine küçük kubbeler var, cami içerisinde iki büyük, yine kare çok büyük sütunlar konmak zorunda ve revaklı bir dış avlunun ilk defa kullanıldığını görüyoruz. Yan tarafında iki medrese var ama medreseler böyle birbirinden ayrık, aradan yol geçiyor.

Yıl 1488'e geliyor, artık II. Bayezid Külliyesindeyiz. Ortada bir cami, cami dört duvar üzerine tek kubbeyi yerleştirmeyi başarmış. Üstelik nehir kenarında, taşkınların çok olduğu bir alanda bunu başarmış ve hâlâ temelleri oynamadan bu kadar zamandır durabilen bir cami. Yan tarafında şifahane, medrese, imarethane, mumhane, tabhane, sübyan mektebi ve hamamı ile artık geometrik, büyük düşünen, farklı ihtiyaçları da içerisine alan bir yapının burada söz konusu olduğunu görüyoruz.

Sonra 1575 Selimiye Camii. Girer girmez dev bir kubbenin sizi karşıladığı o muhteşem Selimiye'de ise 8 fil ayağı vardır ve o fil ayakları duvarlara çok ustaca gizlenmiş, çok büyük bir açıklık elde edilmiştir. Allah'ın varlığı, tekliği o büyük kubbe arayışıyla Mimar Sinan'ın elinde mükemmel bir mücevher gibi işlenmiştir. Minareleri üç yollu, 85 metre yüksekliğinde, neredeyse 14-15 santim sallama izin verecek şekilde tasarlanmış ve bugün günümüze kadar gelmiştir. İçerisine girip baktığımızda pek çok sır-
la

rın içerisinde var olduğunu görüyoruz. 13 bilinmeyen bir araya getirilerek düzenlendiği denklemlerden bahsediyoruz. Çünkü hava akımları, statik, ses akustiği, mekân, kubbe hesaplanmıştır. 13 farklı hesabın bir araya getirilerek bir taşın bile o dengeyi bozabileceği ortamda muhteşem eseri günümüze kazandıran Mimar Sinan'ın büyük dehasını görüyoruz.

Bunların Edirne'de var olmuş olması, ilk eserleriyle en mükemmel eserinin, bu seyr-i sülûkun, bu yolculuğun, bu küçücük mekânda, Edirne'de bir arada oluyor olmasını da çok anlamlı buluyorum. Bu Edirne'yi doğal olarak bir açık hava müzesi haline getiriyor. Bu sene özellikle vurgulanması gereken vefa idi. İşte Edirne'ye de bir vefa olmuş oldu. Edirne biraz Ankara'dan bakınca İstanbul'un gölgesinde kalan, biraz sınırlarla sıkışmış bildiğimiz ama öyle değil; esasında Balkanlar'ın doğal başkenti, Üsküp'ün, sancağın bekçisi bu mukaddes şehrin önce camileriyle anlatmak istediği medeniyetimizi şimdi tekrar günümüzde hatırlamış oluyoruz.

Ben bu bilgilerin çoğunu —özellikle yâd etmek isterim— bir önceki valimiz Günay ÖZDEMİR Beyefendiden öğrendim. Aslında kendisi gerçekten bir medeniyet avcısı ve pek çok şeyi kendi öz bilgisiyle tasarlayan biri. Onun da sunumu olacaktı ama sağlığı nedeniyle katılamıyor. Onu da sevgiyle, saygıyla, hürmetle yâd ediyorum. Başarılı bir toplantı olmasını diliyorum. Sayın Başkanımı bizzat ellerimle ağırlamak isterdim, hakkınızı helal ediniz. İnşallah güzel bir toplantıda başka vesilelerle Edirne'de buluşmayı diliyorum. Sevgi ile saygı ile efendim.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ

Diyanet İşleri Başkanı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ
وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ

Bizleri yaratan, sayısız nimetlerle donatan ve kalplerimizi tevhit üzere birleştiren, bu güzide şehir Edirne’imizde “Edirne Camileri ve Selimiye” başlıklı önemli bir sempozyumda buluşturan yüce Rabbimize sonsuz hamdüsenaalar olsun. Bir mescitten, hakkı üstün tutan bir medeniyet inşa eden Hz. Muhammed Mustafa Efendimize salât ve selam olsun.

Geçmişten günümüze; hak ve hukukun, ahlak ve erdemin, paylaşma ve kaynaşmanın yanında yer alan, barış ve huzura katkı sağlayan, cami ve mescitlerin imarı için maddi, manevi fedakârlıklardan hiçbir zaman kaçınmayan, caminin değerleriyle kendisini imar eden müminlere selam olsun.

Değerli Valimiz, akademisyenlerimiz, kıymetli katılımcılar, muhterem kardeşlerim! Öncelikle sizleri hürmet ve muhabbetlerimle selamlıyorum.

İslâm kültür ve medeniyetinin oluşup gelişmesinde önemli rol oynayan camiler, tarih boyunca dinî hayatın ve Müslümanlar tarafından kurulan şehirlerin merkezinde yer almıştır. Camiler, hayatın bütün alanlarına yönelik değerlerin ruh köklerinin birleştiği mekânlar olmuştur.

Hz. Peygamber’in Medine’de inşa ettiği Mescid-i Nebevî, bir ibadet yeri olmasının yanı sıra sorunların çözüme kavuşturulduğu, fakir ve kimsesizlerin himaye edildiği, sevgi, saygı, edep, ilim ve irfanın aşılandığı önemli bir merkez haline gelmiştir. Peygam-

ber Efendimiz, İslâm'ın en güzide topluluğu olan sahabe neslini de burada yetiştirmiştir.

Cenab-ı Hak, yüce kitabında “Mescitler yalnız Allah'ındır. O hâlde Allah ile birlikte başkasına da tapmayın” buyurarak Allah adına imar edilen mescitlerde ibadetlerin, tevhid esasına göre ve sadece kendi rızasını gözeterek yapılmasını istemiştir.

Camileri inşa ve imar etmekten maksat elbette sadece fiziki yapısını ortaya çıkarmak değildir. Cami imarı aynı zamanda camilerin temsil ettiği tevhid, kulluk, özgürlük, barış, kardeşlik, beraberlik, yardımlaşma, dayanışma, kaynaşma gibi değerleri koruma, yaşama, onarma ve yaşatma sorumluluğunu da gerekli kılmaktadır. İslâm tarihi boyunca bu gereklilik dikkate alınmak suretiyle yerleşim mekânları hep cami merkezli planlanmıştır.

Camideki tevazunun iş hayatına, merhametin aile hayatına, şefkatin insan ilişkilerine yansıdığı dikkat alınarak cami, şehrin merkezini belirlemiş; şehir planlarının kurucu ögesi olarak şehirler, caminin etrafında şekillenmiştir. Caminin bireye kazandırdığı ahlaki değerler şehrin huzurunu ve güvenini sağladığından, caminin çevresinde yaşanan şehir hayatı, caminin bir devamı olarak gelişmiştir.

Resûlullah'ın (s.a.s.) teşvik ve tavsiyelerini takip eden Müslümanlar, coğrafyalarını mimari ve sanatsal özelliklere sahip muhteşem camilerle donatmışlardır. Estetik, mimari ve işlevsel özellikleri ve eşsiz güzellikleriyle yüzlerce yıldır varlığını devam ettiren pek çok camimiz, manevi yönden İslâm'ın gücünü; biçimsel açıdan sağlamlık ve kusursuzluğu; sanatsal açıdan da özgünlüğü yansıtan şaheserler olarak hayranlık uyandırmaya devam etmektedir.

Varlığıyla insanlara ve çevresine huzur veren bu tür tarihi mekânların çok olduğu şehirlerden biri de güzide şehrimiz Edirne'dir. İstanbul ve Bursa ile birlikte, ülkemizin en güzel camileri Edirne'de inşa edilmiş ve bu camiler yüzyıllarca varlığını sürdür-

müştür. Edirne'yi süsleyen muhteşem camiler arasında şüphesiz ki Eski Cami, Üç Şerefeli Cami ve Selimiye Camii'nin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Edirnelilerin dillerinden düşürmedikleri bir tekerlemede: “Eski Cami'nin yazısı, Üç Şerefeli'nin kapısı, Selimiye'nin yapısı” denilerek mimari açıdan bu abidelerin taşıdıkları eşsiz değere vurgu yapılmıştır.

Milletimiz tarafından Sedd-i İslâm olarak algılanan Edirne'nin odak noktasında Selimiye Camii ve Külliyesi yer almaktadır. Mimar Sinan'ın 80 yaşında Sultan II. Selim'in emriyle yaptığı ve ustalık eserim dediği Selimiye Camii, dünya mimarlık tarihinin muhteşem eserlerinden biridir.

Değerli Kardeşlerim,

Bugün camilerimizle ilgili en önemli meselelerimizden birisi, cami anlayışımızı ve cami planlamamızı mevcut ihtiyaçlara göre yeniden ele almanın gerekliliğidir. Gençlerin ilgisini çekmeyen, kadınlar için elverişli ibadet yerleri ayrılmamış, engellileri gözetmeyen, kitap ve okuma konusunda imkânlar sunmayan, müstemilatında çocuklar için Kur'an öğrenme mekânları bulunmayan camiler, bugün işlevsel değildir. Bu nedenle Başkanlık olarak camilerimizin, toplumun her kesimine hitap edecek nitelikte planlanmasını, herkesin rahat ve huzur içinde ibadetini yapabileceği şekilde tanzim edilmesini ve sosyal hizmetler sunmasını sağlamaya çalışıyoruz. Bu amaçla bundan beş sene önce başlatmış olduğumuz cami mimarisi standartları projemiz elhamdülillah tamamlanmış durumdadır. Bu projeyi tamamlayıp “Cami Planlama ve Tasarımı Kılavuzu” haline getirerek bütün müftülüklerimize ulaştırdık. İnşallah bundan sonraki süreçte camilerimizin mimarisinin, projesinin bu kılavuz rehberliğinde planlanmasına; minaresiyle kubbesinin ahenginden ses düzenine varıncaya kadar, çocukların, kadınların, engellilerin, yaşlıların, yani toplumumuzu oluşturan her katmandan insanın faydalanabileceği bir nitelikte yapılmasına özen göstereceğiz. Mevcut camilerimiz-

deki eksiklikleri de kılavuzumuza bakarak tüm müftülerimizle, imamlarımızla, yetkili dernek görevlilerimizle birlikte gidermeye çalışacağız inşallah. Camilerin, şehrin ruhuna ve görünüşüne güzellik katacak şekilde planlanması ve tüm unsurlarıyla orantılı olacak şekilde ve mimarlık alanındaki yeniliklere göre inşa edilerek özgün eserler olması için gayret gösteriyoruz.

Vaaz, hutbe, sohbet; Kur'an öğretimi, çocuklar ve yetişkinler için dini bilgiler kursu gibi etkinlikleriyle camiler, yaygın din eğitimi kurumlarının başında gelmektedir. Bu nedenle camilerimizin, ihtiyaca göre Kur'an kursu, aile ve dini rehberlik bürosu, kitabevi, gençlik merkezi, çocuk oyun alanı, seminer salonu, sanat atölyesi, spor alanı, konferans salonu, aşevi ve bunun gibi alanlarla bir külliye şeklinde imar edilmesine önem veriyoruz.

Millî ve manevî hayatımızın temel yapı taşları olan ve şehirlerimizin kimliğine doğrudan etki eden camilerle ilgili ilmi toplanmalar; çalıştay, sempozyum ve paneller düzenlemek muhakkak ki daha faydalı çalışmalar için zemin hazırlayacaktır.

Edirne'de ilk defa gerçekleştirilen ve iki gün sürecek olan bu sempozyumda; özelde Edirne'nin genelde bütün şehirlerimizin, cami adına toplumsal beklentilere cevap verecek düşünce ve kanaatleri ortaya çıkarması; yeni teşhis ve tespitlerle birlikte çözüm yollarını da gösterecek olması şüphesiz ki ufukumuzu açacaktır.

Pek çok güzel sonuçlar ortaya çıkaracağına inandığım bu sempozyumun hayırlı sonuçlara vesile olmasını Yüce Mevla'dan niyaz ediyorum, hepinizi tekrar muhabbetle selamlıyorum.

AÇILIŞ KONFERANSI

“Cami, Din Görevlileri ve Vefa”

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ

Bize bu imkânı lütfeden yüce Allah’a sonsuz hamdüsenaalar ederim. Camide imamımız olduğu gibi her işimizde imamımız, önderimiz olan Muhammed Mustafa’ya salat ve selam ederim.

Sayın Diyanet İşleri Başkanımı, Sayın Valimi, sayın protokolü, saygıdeğer dinleyicileri, basın mensuplarını ve şu anda bizi Türkiye’nin ve dünyanın değişik yerlerinde izleyen izleyicilerimizi yüce Allah’ın selamıyla selamlarım.

Saygıdeğer Dinleyicilerim,

Küçük yaşta herkese sorulan “Büyüyünce ne olacaksın?” sorusu bana da sorulurdu, size de sorulmuştur. Ben bu soruya imam olacağım diye cevap verirdim. Neden? Çünkü babam imamdı. Şimdi emekli oldu. Allah uzun ömür versin, babam vazifesine çok bağlıydı. Ahde vefayı ben ondan öğrendim. Bir vazifeli, özellikle din görevlisi, imam, müezzin, vaiz, müftü, Diyanet mensubu vazifesine nasıl bağlı olur, vazifesini ibadet aşkıyla nasıl yapar ondan öğrendim ve kendisine çok çok minnettarım. Vazifesini, imamlığı çok seviyordu. Aşağı yukarı beş-altı sene müezzin olmadığında hem imam hem müezzin oldu. Kaloriferin olmadığı o dönemlerde caminin sobasını yakardı, temizliğini yapardı, hem imamlık hem müezzinlik yapardı. Biz de küçükken onunla beraber cuma günü camiyi süpürür, temizler, kardeşlerimle beraber tozunu alırdık ve ondan biz de manevi bir zevk duyardık.

Öylesine vazifesini seviyordu ki gecede birkaç sefer kalkıyordu, sabah namazı oldu mu, olmadı mı; vakit geçti mi, geçmedi mi? Böyle telefonların, saatlerin olmadığı bir dünyada birkaç sefer kalkar, “Henüz daha vakit gelmemiş.” der, yatarı. O hâlini gördüğüm zaman çocukluk safiyeti ile ben de büyüyünce imam olacağım demiştim. Ne zamana kadar? İmam-Hatip Okuluna ginceye kadar. İmam-Hatip Okuluna başlayınca kanaatim değışti. “Ben ne edip edip, okuyup bir İmam-Hatip Okulunda meslek dersleri öğretmeni olmalıyım.” dedim.

Dinî tahsil yaparken İmam-Hatip Okulundan yolu geçmeyen arkadaşlar, İmam-Hatip Okulunda neler öğretiliyor, orada nasıl bir hava var, bunu bilmezler. Bilmedikleri için de zaman zaman gereksiz konuşurlar ve hata ettiklerini de sonradan anlarlar. Başladığım Erzurum İmam-Hatip Okulu o zaman okuldu, sonradan lise oldu. Erzurum İmam-Hatip Lisesi diyelim ve lise kısmını okuduğum Sakarya İmam-Hatip Lisesindeki meslek dersleri öğretmenlerimi görünce dedim ki “Benim de okuyup meslek dersleri öğretmeni olmam lazım.” Kendilerini bize nasıl vakfetmişlerdi, değil mi arkadaşlar? Bizi nasıl sevmişlerdi, biz de onlara nasıl saygı duymuştuk? Öyle tahmin ediyorum ki kendi çocuklarından, kendi evlerinden, kendi yakınlarından daha çok bizimle ilgileniyorlardı. Hele yatılıda nöbetçi olarak kaldıkları zaman bizi sabahleyin namaza kaldırmaları, akşam mütalaalarında bizimle ilgilenmeleri, derslerimize yardımcı olmaları, nöbetçi kaldıkları odaya çağırıp da özel sohbet etmeleri, yol göstermeleri ne kadar güzeldi! Dinî tahsil yapan herkes o yoldan geçseydi keşke!

İmam-Hatip Okulunda meslek dersleri öğretmeni olma kanaatim, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsüne gelince değışti. Bu hocalarımı görünce ve onların dersinden hem ilim hem de manevi feyiz alınca dedim ki “Ne edip edip ben de bir yüksek İslâm’da, bir ilahiyatta akademik kariyer yapan bir hoca olmalıyım.” İlimin tadını verdiler. Sayın Başkanımın da dâhil bir hayli hocamın

kendilerinden istifade ettiği, bir kısmı rahmetli olan hocalarımın çabucak şöyle isimlerini yazdım: Mehmet SOFUOĞLU, Bekir TOPALOĞLU, Hayrettin KARAMAN, Mehmet Ali SARI, İsmail KARAÇAM, Osman ÖZTÜRK, Ali ÖZEK, Necla PEKOLCAY Hanımefendi, Ali Murat DARYAL, Mustafa RUNYUN, Bekir SADAK, Yaşar KANDEMİR, Nedim URHAN, Selçuk ERAYDIN. Bunlardaki ilmi birikimi gerçekten derslerdeki başarılarını, kendilerini bu işe vermiş olmalarını, ilmin ağırlığını, “رُتْبَةُ الْعِلْمِ أَعْلَى الرُّتْبِ” ilim makamının, ilim rütbesinin bütün rütbelerden üstün olduğunu görünce dedim ki “Evet bizim de gecemizi gündüzümüze katıp, boş işleri bırakıp, çarşısı, pazarı, İstanbul’da boş vakit geçirmeyi bırakıp bu hocalarımız gibi olmak için gece gündüz çalışmamız gerekir.” Allah’ın lütfuyla da bu yola intisap ettik. Aşağı yukarı kırk seneden beri Erzurum İlahiyat Fakültesinde öğretim üyeliği yapıyorum.

Hemen şu yakında Babaeski ilçemizin Haznedar köyünde imamlık yaptım. İmam-Hatip Okulu öğretmenliği, ortaokul ve liselerde din dersi öğretmenliği de yaptım. Şimdi de ilahiyat fakültesinde emekliliği yakın olan bir öğretim üyesiyim. Acaba “Bir üniversitede hoca olacağıma bir köyde imam olsaydım daha mı güzel olurdu?” diyorum. Bunu ilahiyat fakültesi hocalığını ve üniversite öğretim üyeliğini küçümsediğimden dolayı değil; imamlığı, özellikle de köy imamlığını yücelttiğimden dolayı söylüyorum. Hani Akif diyor ya: “Bedir’in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi...” Orada Bedir’in arslanlarıyla Çanakkale arslanlarını mukayese etmiyor. Hiçbir zaman için Çanakkale arslanlarını da Bedir arslanlarından yukarıda tutmuyor ama onların da gerçekten bir değeri var, onların değerini ifade etmek için böyle bir cümle kuruyor.

Evet, keşke bir köyde imam olaydım. Niye? Peygamber Efendimizin —aleyhissalâtü vesselâm— makamında günde beş kere, cübbeyi giyip sarığı başıma koyup da mihraba doğru gittiğimde

Allah Resûlü'nün (s.a.s.) makamına doğru gidiyorum diye kendimde bir titreme olurdu. Mademki onun makamında bulunuyorum, her şeyiyle ona benzemem gerekir diye düşünürdüm. Orada bulunca ahde vefayı hatırlardım. Peygamberim nasıl bir imamlık yaptı? Hocalarım burada, Medine'de ise, şehir merkezinde ise, çevredeki mahalleleri ziyarete gitmediyse, namaz vakti evinde ve şehir merkezinde ise muhakkak ve muhakkak camidedir. Medine'de olup da camide olmadığı zaman rahatsızlığının ağırlaştığı günlerdir. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bir çarşamba günü rahatsızlandı; baş ağrısı, aşırı derecede ateşi olmasına, bu rahatsızlığına rağmen 8 gün camiye devam etti. Hani biz böyle nezle, grip oluyoruz, buna benzer küçük rahatsızlıklar sebebiyle vazifeyi ihmal ediyoruz, başka birisini gönderiyoruz veya telefon açıyoruz: “İşte ben gelemeyeceğim, derse asistanlar girsin veya ben gelemeyeceğim namazı müezzin efendi kıldırırsın...”

Peygamber (s.a.s.) rahatsızlandığı çarşamba gününden ertesi çarşamba gününe kadar hatta o çarşambanın da devamında ki perşembeyi de alırsak dokuz gün ağır rahatsız olduğu halde camiye devam etmiş, namazı kıldırmıştır. Perşembe günü yatsı namazına çıkamadı, abdest aldı, hazırlandı, baygınlık geldi, bir daha abdest aldı, hazırlandı, baygınlık geldi. Gidemeyeceğini anlayınca “Ebu Bekir’e söyleyin, imam olsun, cemaate namaz kıldırırsın.” dedi. Perşembe günü yatsı namazı, cuma günü beş vakit namaz, cumartesi beş vakit namaz, pazar günü beş vakit namaz, pazartesi sabah namazı, bildiğimiz kaynaklarımızdan öğrendiğimiz kadarıyla 17 vakit rahatsızlığının çok aşırı derecede olduğu zamanlar kendisi kıldıramadı, Hz. Ebu Bekir'i imam tayin etti ama bu zamanlarda da yine gitti, Hz. Ebu Bekir Peygamber Efendimizin arkasında namazını kıldı.

Kesin olarak bildiğimiz perşembe günü yatsı namazına gideemedi. Elbette ki cuma namazına gitti, bir de pazartesi sabah namazını, yani ömrünün son namazını cemaatle imamın arkasında,

camide kılan bir peygamberin ümmetiyiz. Sabah namazını da camide Hz. Ebu Bekir Efendimizin arkasında kıldı. Diğer namazlardan hangisini evinde kıldı, hangisini camide kıldı, kesin olarak tespit edemiyoruz. Eğer konumuz ahde vefa ise Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ilk imam ve bizim imamımızsa sünnet de Peygamber Efendimizin hâlini, hareketini, davranışını tatbik etmek, hayatımıza taşımaksa bu konuda da bir ahde vefa göstermemiz gerekiyor.

Hocam biraz önce camiye, cami inşaatına yeni bir açılım getirdi. İnanın ki çok sevindim, çok sevindim. Hocam sünnete de yeni bir açılım getirmemiz gerekir. Sünnet; yemekten önce ellerini yıka, yemekten sonra bir daha ellerini yıka, sağdan buyurun, yok şunu ye sünnet, bunu giy sünnet, olmaktan daha ziyade desek ki sünnet; Peygamber (s.a.s.) İslâm'ı nasıl anladı, nasıl kavradı, nasıl yaşadı, bu şekilde tarif etsek, yükümüz çok ağır olacak. Onun için bu tarife pek yanaşmıyoruz. Onun vazife anlayışı, onun bir cami sistemi benimsenmeli. Yani bu asırda ihtiyaç nedir? Biraz önce Rektörümüzü dinlerken işte Edirne'deki camileri saydı, yanında her şey var: imaretinden, aşevinden, külliyesinden, medresesinden... Osmanlı, Peygamberimizin sünnetini iyi anlamış, iyi kavramış bir nesildir. Diyorum ki hem sınıflarda hem de sohbetlerde Peygamber Efendimizi (s.a.s.) en iyi anlayan, en iyi kavrayan, onun sünnetini hayatına en güzel şekilde yansıtan birinci nesil sahabe neslidir, dört halife dönemidir.

İkinci nesil, iki devlet; —Emevîler ve Abbasîler'i atlıyorum— Selçuklular ve onların devamı olan Osmanlı'dır. Biz Osmanlının hep harp ve darp tarihini anlattık: "Atın üstünden inmedi. Yemen'de getirdiği tekbirin nidasını Balkanlar'da işitti. Hazar Denizinden aldığı abdestin namazını Afrika çöllerinde kıldı." Bu ifadeler güzel ama ecdadımızı sadece harp ve darp peşinde koşan bir millet olarak anlattık. Hâlbuki perde gerisinde bir medeniyet inşa eden bir Osmanlı, bir Selçuklu vardı. Peygamber Efendimi-

zin (s.a.s.) sünnetini iyi anladılar, iyi kavradılar, bir vefa örneği olarak onun sünnetini; mesela cami planını alıp çağlarına uyguladılar. Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey der ki “Ben kendime bir saray yaptırsam da yanına cami yaptırmazsam Allah'tan utanırım.” Saraylarından daha öne aldılar camileri, fethettikleri şehirlerin merkezine bir cami yaptırdılar. Çünkü Peygamberim Mekke'den Medine'ye hicret eder etmez ilk önce Kuba köyünde mescidini yaptırdı. Ondan sonra da Medine'ye geldi, Medine merkezinde camisini, mescidini yaptırdı.

Mescit bir bakıma hürriyetin, bağımsızlığın bir nişanesidir. İbadetlerin birinci sırasında namaz vardır. “الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ” Namaz dinin direğidir. Namazın topluca cemaat hâlinde kılındığı cami; bağımsızlığımızın, güvenliğimizin, kardeşliğimizin, ahde vefamızın, —çoğaltabilirsiniz— gösterildiği bir mekândır. Nasıl ki Peygamberim devletini kurar kurmaz cami yapıyor ya, Tuğrul Bey de diyor ya “Ben bir yerde sarayımı yaptırsam da yanına cami yaptırmazsam Allah'tan utanırım.” Böylesi sultanlar var geçmişimizde, işte onlar Peygamberimin sünnetini aldılar, çağlarının ihtiyacına göre genişlettiler. Bakınız hepimiz biliyoruz İstanbul'u. Fatih Camii'nden alalım, bak Sahn-ı Seman; her iki tarafında medreseler, imaretler, aşevleri var. Süleymaniye'ye geçelim, daru'l-hadisi, medresesi var, Suffe'ye yeni bir açılım getirdiler. Süleymaniye'nin Karaköy tarafına bakan altındaki dükkânları aşağı yukarı hepiniz biliyorsunuz. İstanbul'da Rüstempaşa Camii ticaret ve esnaf ile camiye iç içe getirdi. Yaptıkları bütün camilerin çevresinde muhakkak çarşılar yaptırdılar.

Minareler ve kubbeler bu ülkenin, bu toprakların müminlere, Müslümanlara ait olduğunun tapusudur, tuğrasıdır. Allah Teâlâ'nın elest bezmindeki sorusuna, sözüne böylesine vefa göstermiş, ahde vefa göstermiş bir ecdadımız; ecdadımızın da bağlı olduğu, önünde kabul ettiği, sünnetine tabi olduğu bir peygamberimiz var. Şimdi biraz önce dinlerken çok sevindim. Camilere

yeni bir açılım getirmemiz lazım gelir. Zaman zaman Türkiye'yi kutlu doğumlarda daha değişik vesilelerle müftülerimizin davetiyle konferanslar için gezdiğimizde bir yerde cami görüyoruz ki yani yapıldığı zaman evet, namaz kılınacak ama hiçbir fonksiyon icra edilmeyecek. Müftüme soruyorum: “Falanca caminin derneği gelip size sordu mu hocam, bir cami yapacağız da Peygamberimin cami planını bize bir verir misiniz? Peygamberimizin cami planına göre yapalım.” Yok hocam sormadı, hocam sormadıysa siz müdahale edeydiniz, bak yarın bir gün çok sıkıntılar çıkacak, çocuklar orada okuyamayacak, gençlerin oraya gelme şansı olmayacak, binalar onu ihata etmişler, cami boğulmuş ama şimdi Sayın Başkanımızı dinleyince oh dedim, rahat bir nefes aldım.

Şimdi bizim gerçekten İslâm'ı, bakın iman, ibadet, aşk, heyecan ve bunun ötesinde bir medeniyet olarak buyurun, işte bakın şu minareleri, camileri yaşadığı topraklara tuğra gibi vuran bir ecdadımız var. Bu sadece bir şekil medeniyeti değildir; tevazu, insanlık, paylaşma, insan haklarına saygı, ahlak adına, iyilik adına, güzellik adına ne varsa camilerle minarelerle beraber, hepsini bu topraklara mühür, tuğra olarak bastılar. Şimdi bizim buna yeni bir şekil vermemiz, medeniyetin akışını sağlamamız gerekiyor. Bu da Allah'ımıza, dinimize, ecdadımıza, peygamberimize bir vefa, ahde vefa olarak yansımalıdır.

Avrupa'ya gidiyoruz, gittik, yıllarca siz de gidiyorsunuz. Almanya'da, Fransa'da, Belçika'da bir camide namazdan sonra oturup konuşuyoruz. Öyle hatıralar anlatıyorlar ki yani mucize diyeceğiz ama mucize peygamberlere ait olduğu için keramet diyoruz. Cami yaptırmak için teşebbüs eden dernek mensuplarının kerametini biliyorum. Hiç paraları, dolarları, markları yokken bir temel atmışlar ama cami yapılmış. Yapılması esnasında cereyan eden güzel olayları anlatıyorlar. Diyorum ki bunları yazdınız mı? Yok, diyorlar ama hacı efendi bugün sen hayattasın, anlatıyorsun, yarın sen vefat ettiğin zaman bu anlattığın hatıralar kaybolacak.

Ne olur, lütfen, getirin şu camiye bir hatıra defteri koyun, şu hatıralarınızı anlatın, yazın, şahitler gösterin. Yarın bir gün evladın, çocuğun, torunun geldiği zaman bu defteri okuduğu zaman, “Demek ki burayı benim babam, dedem yapmış; öyleyse ben onun emanetine sahip olayım.” desin ve senin peşinden gelsin. Şimdi sosyal medyada bazen takip ediyorum. Yurt dışındaki camilerimiz böyle vefa geceleri, vefa günleri tertip ediyorlar. İnşallah bunları bir de yazılı olarak Başkanlığımızın da yönlendirmesiyle tespit altına alır, zapturapt altına alırlarsa o camilerin de bir tarihi olur, onlar da oralarda bir tuğra olmuş olur.

Saygıdeğer Dinleyicilerim,

Fazla vaktinizi almadan şu konulara da dokunmak istiyorum. Müsaade ederseniz şimdi bu seneki konu olan vefayı ele alalım. Vefa gerçekten güzel bir şey ama bizde, hademe-i hayratta, din hizmetlerinde, din görevlilerinde olursa bu daha çok güzel olacak. Çünkü biz sözümüzle değil, daha çok fiilimizle, davranışımızla çevredeki insanlara etki etmiş olacağız. Din görevlilerinden önce idarecilerimizin, bürokratlarımızın devleti idare eden zirvesinden en alt kademelere kadar insanlarımıza bir şey hatırlatmak isterim. Sağ olsunlar şimdilerde yerine getiriyorlar ama yine de biz hatırlatalım.

Bakın, bu imparatorluğun Bursa, Edirne ve İstanbul gibi merkezleri var. Bursa'ya gittiğimizde Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Ulu Cami'den Muradiye'ye kadar, Yeşil Cami'den diğer camilere kadar sultanlarımızın tuğralarını görüyoruz. Mühürleri bir vefa örneğidir. Allah bize lütfetti, geldik, bu ümmetin başına idareci olduk. Aynen Tuğrul Bey gibi bizim de vefa borcu olarak bir camimiz olsun. Edirne'ye geldik, görüyoruz. Özellikle İstanbul'da fetheden Fatih'in adına bir cami, Süleymaniye Camii, Sultan Ahmed Camii, Yavuz Selim Camii... Hemen hemen her sultanın, valilerin, paşaların bir eseri, camileri var. Benim yıllardan beri görev yaptığım memleketim Erzurum'da yani saymadım ama 5-6

tane paşa ile biten cami var: Lalapaşa, Esatpaşa, Muratpaşa, İbrahimpaşa, Kasımpaşa, Alipaşa, Ayazpaşa... Şu anda 7'de kaldık, belki daha fazladır.

Trabzon'da, Manisa'da, Amasya'da, Osmanlı'nın sancak merkezlerinde ve şu anda ülkemizin dışında kalmış memleketlerde camilerimizi sizler de göreviniz icabı hem Avrupa'da hem İslâm ülkelerinde geziyorsunuz, görüyorsunuz. Biz bu cami medeniyetiyle bütün bir İslâm dünyasına örnek olduk. Oradaki camileri de görüyoruz, Allah razı olsun yapmışlar ama bizdeki kadar estetik, fonksiyonel değil. Bir de bir mühür, tuğra olma, bir medeniyet şaheseri olma özelliğini gösteremiyor.

Bakın, dediğim gibi biz sadece şekille değil, minareyle kubbeyle değil, orada okunan ezanla, Kur'an'la, salat selamlarla daha değişik mevlitle bugün ne kadar mest olduk. Bunlarla da bir medeniyet inşa ettik. Kâbe-i Muazzama'ya gidiyoruz sabah namazında, —Allah razı olsun— bir müezzin ezan okuyor. O zamanki Diyanet İşleri Başkanımızla beraber yürüyorduk, dedim ki “Sayın Başkanım, şu ezanı bizim İstanbul müezzinlerinden birisi saba makamında bir okusa Allah Allah bütün insanlar olduğu yerde mih gibi çakılırlar değil mi?” Sadece bağırmak ezan okumak demek değildir. İşte bizim milletimiz, ecdadımız ona da bir medeni şekil verdi. Rahmetli oldu şu anda —Allah makamını cennet etsin— bir müezzin efendinin ezan okurken cami çevresindeki turistlerin böyle durduğunu, etrafa baktığını gördüm. Ben kendim biliyorum. Başkası anlatsa derim belki mübalağa olur mu, olmaz mı? Şimdilerde yine sosyal medyada ilk defa ezan dinleyen, ilk defa Kur'an dinleyen insanların nasıl böyle hayret ettiklerini, dona kaldıklarını görüyoruz.

Saygıdeğer Dinleyicilerim,

Bu bir çağrıdır, davettir, Kur'an-ı Kerim ilahi bir kelamdır. Biz onu sesimizle —biraz önce dinlediğimiz gibi— güzelleştiriverirsek, inanın ki karşıdaki insanların reddetme şansları yok. Çün-

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ “الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا” Hak geldiği zaman batıl erir, kaybolur, gider, çünkü onun hakkı kaybolmaktır. Tutunamaz ama biz sunmasını, takdim etmesini, estetik bir sesle, estetik bir yapıyla, güzel bir eserle, şaheserle insana gitmesini bilmeliyiz.

Bugün insanlık bunalmış durumdadır. Kendilerini kurtaracak bir mesaj gerekiyor. Boğulmak üzereler, şöyle ellerinden tutacak bir el aramaktadırlar. Avrupa’daki camilerimiz, insanlarımız bunun için bir fırsattır. Allah razı olsun, teşkilatımız orayı da terk etmiyor, gerçekten güzel çalışmalar yapıyor. Evet, şimdi devlet başkanlarımız, idarecilerimiz, valilerimiz bu manada gittikleri yere bir şaheser dikerlerse bu konuda vefa göstermiş olurlar. O zaman paşa demek, vali demektir. Âlimler, zenginler camiler yapmışlar. Cemaatimizin vefasını görüyoruz. Sağ olsun biraz önce Sayın Genel Müdürlük Bünjamin Bey çok güzel bir cümle ile ifade etti: “Camiye gösterir vefa... 365 gün, günde beş defa.” Bu bir vefadır.

Saygıdeğer Dinleyicilerim,

Önce bunu bizim göstermemiz gerekir. Sadece söyleyerek değil. Hangi konumda olursak olalım, namazlarımızı gelin camilerde kılalım. Eğer ben camiye gitmiyorsam caminin garip kalmasına rıza gösteriyorum demektir. Eğer vefalı bir insansam elest bezminde verdiğim sözde duran, gerçekten imanı kavi bir Müslüman isem bu dünyada ezanlar susmasın, camiler kapanmasın diyorsam bunu hayatımda göstermem gerekir. Cemaat bizi yanında görsün. Diyebilirsiniz ki “Hocam sen yapıyor musun?” Mahalledeki insanlara sorarsanız onlar cevap verirler. Evet, sabah namazında mahallemin camisindeyim. İmam gelemiyorsa cübbeyi giyer, geçerim mihraba, müezzin yoksa kalkar, kamet okurum. Öğle ve ikindide fakültede isem akşam ve yatsı mahallemin camisinde olmam gerekiyor. Namazdan sonra ders okuturum, cemaatle sohbet ederim, konuşurum. En azından cami derneğinde benim bulunmam gerekiyor.

Münevver, münevvir, —şimdi aydın, entelektüel diyorsunuz— entelektüel Müslümanların, aydın Müslümanların, bizim böyle bir borcumuz var, bu konuda vefalı olmamız gerekir. Bu konuda vefalı olmazsak o zaman konuşmayalım sevgili arkadaşlar. Camiye gelin, cemaate devam edin, vefa gösterin, Allah'ın evini garip bırakmayın. Camide kılınan namaz evde kılınan namazdan 25 veya 27 derece fazla sevaptır.

Görevlilerimiz, imamlarımız, müezzinlerimiz, sevgili arkadaşlar, şu anda bizi Diyanet televizyondan dinleyen ülkemizde ve yurt dışındaki görevlilerimiz, Allah Teâlâ size lütfetti. Şöyle bir başınızı iki avucunuzun arasına alıp da bir düşünseniz ve etrafınıza baksanız, —bazı görevler saymayacağım, o görevleri yapanlar belki üzülürler— Cenab-ı Hak sizi oralarda da istihdam edebilirdi, oralarda da yorulurdunuz, terlerdiniz. Evet, o işler de güzel işlerdir; terler, yorulursanız çoluk çocuğunuzun rızkını kazanmış olursunuz ama Allah'ım dedi ki “Ey imam efendi, müezzin efendi, vaiz, din hizmetlisi, ben kendime eleman arıyordum seni seçtim.” Hocam bizim titrememiz gerekir. Allah beni seçmiş. Sabah namazı geçti mi, geçecek mi, yatsı oldu mu, olacak mı? Durmadan saate bakmamız ve titrememiz gerekir, Allah'ın evinden kopmamamız gerekir, bir vefa duygusuna sahip olmamız gerekir. İnsanın kendine göre değişik hâlleri, mazereti olmaksızın “İzinliyim, efendim şuraya gideceğim, buraya gideceğim.” demek gerekir. Mazeret olunca onları müezzinimize, cemaatimize söyleriz. İmam isem müezzin, müezzin isem imamım. Şu kanaate sahip olmak gerekir: Bu camiye, Allah'ın evine içten, gönülden, kalpten bağlı gelelim! Bu vefayı gösterelim! Göreceksiniz fevç fevç insanlar camilerimizi dolduracaklar.

Gençlerin elinden turalım, ilgilenelim. Mahallemizde kimler var, falanca camiye geliyor ama filanca niye gelmiyor? Ziyaret edelim, insanlarla güzel diyaloglar kuralım, biz din dilini konuşalım, tebliğ ve irşattan başka dilleri kullanmayalım. Bunu çok

önemsiyorum. بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ. ”Güzel bir dil, kavli-i leyin, yumuşak söz, güzel mevizeler ile insanları dine, camiye davet edelim. “Canım vaaz ediyorum ya gelsin, dinlesin.” demeyelim. Peygamber Efendimizin (s.a.s) Akabe’de çadır çadır gezdiğini bilmiyor muyuz? Medine’de evleri ziyaret ettiğini bilmiyor muyuz? Hiç belli olmuyor, birisine bir söz söylüyorsunuz, tohum gibidir, bakıyorsun yıllar sonra filiz vermiş. Sen toprağa bir tohum at, bitmezse toprak utansın. Bu manada da ecdadımızda, geçmişimizde güzel örnekler var. Bir edebiyatımız, şiirimiz sözü nasıl söyleyeceğimizi bize öğretmişler.

İnanın ki geçmişimizde Peygamberimizden Osmanlı’nın sonuna kadar —Allah razı olsun— her konuda bize güzel miras bırakmışlar ama Üstat Necip Fazıl’ın dediği gibi biz güneşi ceketinin astarı içerisinde kaybetmiş insanlarız. Yani cebi delikmiş, cebinden güneşi düşürmüş, ceketli astarın içerisinde kalmış, kaybettim diye arıyor. Hâlbuki kendinde bir değer var, bu o demektir. Aradığınız değerler, güzellikler medeniyet namına, edebiyat namına, söz namına sizde mevcuttur.

Bu sene hem Camiler ve Din Görevlileri Haftası için hem de Mevlid-i Nebi Haftası için güzel bir konu seçen Diyanet İşleri Başkanlığımıza da ayrıca teşekkür ediyorum: Ahde vefa. Bunu ilk önce bizim göstermemiz gerekiyor. Fazla uzatmıyorum, taddında bırakmak daha iyi olur diye düşünüyorum. Hepinizi saygı, hürmet ve muhabbetle selamlıyorum. Hepinizi Allah’a emanet ediyorum efendim.

BİRİNCİ OTURUM

EDİRNE CAMİLERİ, TARİH VE EDEBİYAT

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Cevdet KILIÇ

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

2 Ekim 2021

(09.30-10.00)

SELİMİYE İMARETİ’NİN YAPIM AŞAMASINA DAİR BELGELER

Ahmet YİĞİT

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü Öğretim Üyesi.

Özet

Edirne şehri I. Murat tarafından fethedildiği tarihten itibaren Osmanlı Devleti’nin başkentliğini de yapan en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Yeni gelenlerle şehir kısa zamanda kale surları dışına taşarak yeni mahalleler kurulmuştur. Müslüman mahallelerinin temel özelliği mescit veya cami etrafında teşek-kül etmiş olmalarıdır. XVI. Yüzyılda şehir, iki saray, 144 Müslüman mahallesinde 144 mescit, ticari ve sosyal çehresini de-ğiştiren imaretler ile adeta zirveyi yaşıyordu. Şehirde Sultan I. Murat ile başlayan imaretlerin zirvesi Sultan II. Selim’in devrin baş mimarı olan ve onun ustalık eseri olan Selimiye imaretidir. Sultan Selim, Kıbrıs Adasının fethinden elde edilen ganimet ile Edirne’de bina edildiği günden günümüze hâlâ şaheserliğini devam ettiren Selimiye imaretinin inşasını başlatmıştır. İmaret için oluşturulan akarlar yani vakıf gelirleri. Bu imaretin inşası için malzeme temini, taşınması, ırgat ve usta teminine dair mühimme defterlerinde oldukça fazla kayıt mevcuttur. Ayrıca yapılan masraflar, dülger, taşçı, esir, yörük kitleleri olmak üzere tutulan defterler Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde mevcuttur. İmaretin yapımının başlamasından ibadete açıldığı 27 Kasım 1574 tarihi ve sonrasında gerçekleştirilen tamirat, ilave ve düzenlemeler de kayıtlarda mevcuttur. Bu belgeler imaretin yapım aşamasının gizli kahramanları olan dülger, taşçı ve us-

taları, sayılarını, almış oldukları ücretleri göstermektedir. Vakıf görevlileri, kütüphanesi, meyve kapısı, medresesi kayıtlarda mevcuttur. İmarete getirilen su ve su yolları, harcanan paralar Edirne’de çok bilinen bir husus değildir.

Bu çalışma ile Selimiye İmaretinin yapım aşamaları malzemelerin nereden, kimler tarafından, kaç kişi, ne kadar ücrete getirildiği, ne şekilde kullanıldığı, imaretin inşa aşamaları, bitişi ve sonrasında yapılan ilaveler Osmanlı Arşiv Vesikaları ile ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selimiye İmareti, Edirne, Mimar Sinan, Arşiv Belgeleri.

Giriş

Edirne’de Selimiye Camiinin yapım aşamasına dair belgeleri ortaya koymak çalışmanın temel hedefidir. Osmanlı Tarihi’nde XVI. Yüzyıla ait, Ömer Lütü Barkan’ın Süleymaniye Cami ve İmaret-i İnşaatı 1 ve 2. Ciltler olarak hazırlanan eser¹, külliye yapım aşaması üzerine yapılan örnek çalışmadır. Selimiye Cami inşaatına ait birçok belgeye Osmanlı Arşivi’nde farklı fonlarda ve kayıtlarda tesadüf edilmiştir. Çalışma başladığında yeterince belge olmamasına rağmen ilerleyen safhada çalışma üzerine yoğunlaştıkça oldukça fazla belgenin çıkması, bu tür bir çalışmanın boyutlarının görünenden çok fazla olduğunu, hatta bir kitap oluşturabilecek sayıda belge ve bilginin olduğu görülmüştür. Aslında bu durum konu üzerine neden derli toplu bir çalışma olmadığını da izah etmektedir. Bu tür çalışmalarda çok büyük emek gerekmektedir. Yine bu tür abidevi eserler hakkında genelde sanat tarihi yönünden yapılan incelemeler daha çok ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu tür yapıların edebî yönünü ön plana çıkaran eserler veya zamanla anlatıla anlatıla nesiller boyu aktarılan efsaneleşmiş söylencelerin daha çok kaleme alınması tercih edilmiştir.

II. Selim’in en önemli eseri Mimar Sinan’a yaptırdığı Edirne Selimiye Camii’dir². Caminin İstanbul yerine neden Edirne’de inşa edildiği hususu inşaatın bitmesinden sonra hemen her dönemde tartışılmıştır. Bu konuda Sai Mustafa Çelebi, Sultanın Edirne şehrine son derece sevgi ve şefkati olduğundan burada benzeri olmayan bir cami yapılmasını istediğini belirtmiştir³. İs-

¹ Ömer Lütü Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmaret İnşaatı (1550-1557) C.1*, Ankara 1972; Ömer Lütü Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmaret İnşaatı (1550-1557) C.2*, Ankara 1979.

² Oktay Aslanapa, “Sinan”, *İ. A. X*, s.655-661.

³ Sâi Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretül-Bünyan ve Tezkiretül-Ebniye (Mimar Sinan’ın Anıları)*, (hız. Hayati Develi), İstanbul 2003, s.81.

mail Hakkı Uzunçarşılı, II. Selim'in dedesi Yavuz Sultan Selim gibi Edirne'yi çok sevdiğini, ara sıra Edirne'ye gittiğini ve bu sevgiden dolayı meşhur camiini burada yaptırdığını kaydetmiştir¹. Doğan Kuban'da Uzunçarşılı ile aynı fikirde olmakla beraber Sultan II. Selim'in İstanbul'da bu külliye yapacak uygun yer olmadığı gibi sebeplerle caminin Edirne'de yapılmış olabileceğini öne sürmüştür². Zeki ve Neslihan Sönmez ise yapının Edirne'ye inşasının gerçek sebebinin, *"tek başına bir kentin silüetini taçlandırması amaçlanan cami için en uygun yerin Edirne olmasından"* kaynaklandığı kanaatindedirler³. S. Yerasimos ise Edirne'nin seçiminde, Ayasofya ile boy ölçüşme ve onu mimari olarak aşma denemesinin, Ayasofya'nın gölgesinden uzakta bir yerde yapılmasının hedeflenmiş olmasının etkili olduğunu ileri sürmüştür⁴. XVII. yüzyıl entelektüellerinden Amcazade Hüseyin Paşa da, caminin mükemmelliğini tartışırken, onun tek kusuru olarak Edirne'de inşa edilmiş olmasını gösterir⁵. Evliya Çelebi ise caminin Edirne'ye inşasını II. Selim'in gördüğü bir rüya ile izah eder⁶. Evliya Çelebi, caminin Edirne'de inşasının bir nevi Peygamberin emri olduğunu ileri sürüp, Kıbrıs Adası'nın fethinden elde edilen ganimetle yapıldığını iddia ederek adeta, hükümdarlığı süresince hiç sefere çıkmamış sultanı aklamaya çalışmaktadır. Evliya, Selimiye Camii'nin inşaatının başlama tarihiyle, Kıbrıs Adası'nın fetih tarihi arasında kronolojik yanlışlığa düşmektedir. Selimiye

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/1*, Ankara 1995, s.40.

² Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul 1997, s.127-161.

³ N. Sönmez-Z.Sönmez, "Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri* (Ankara 24-27 Ekim 1988), Ankara 1996, s.78.

⁴ S. Yerasimos, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* (Çev: Ş. Tekeli), İstanbul 1993, s.258.

⁵ Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul 1997, s.159.

⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, İstanbul 1970, s.316-317, 323.

Camii'nin inşaatına resmi olarak 976/1568 yılı yazında başlanmıştır¹. Hâlbuki Osmanlı Arşiv Belgelerine bakıldığında ise inşaatın 975/1567 yılı içinde başladığı ortadadır. Kıbrıs Adası'nın fethi ise 1571 yılında gerçekleşmiştir². Emecen, II. Selim neredeyse tahta çıkar çıkmaz inşasına başlattığı camisini Edirne'ye yaptırtmasını, İstanbul'a inşa edilmesi durumunda ulema ve bürokratların tepkisinden çekinme ve tahta gelişi tarzı bakımından askerlerin ona duyduğu öfkeyi yatıştırmayı amaç edinmiş olduğu fikrindedir³. Zira öteden beri gazi ve askerlerin Edirne'ye karşı ayrı bir sevgilerinin olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilmiş olan yapıların sefer sonunda elde edilen gaza malıyla yapılmamış olmaları, Osmanlı aydınları arasında eleştiri konusu olmuştur. Gelibolulu Mustafa Âli doğrudan Edirne Selimiye ve Manisa Muradiye camilerinin adını zikretmese de, sultanların savaşlarda aldıkları ganimetlerle zenginleşmedikçe cami, imaret, mektep, medrese ve başka hayır kurumları yaptırmamalarını, gerekli olmayan yerlerde hazineyi harcaıyıp ziyan etmelerinin uygun olmadığını belirterek, beytül-maldan imaretler kurmaya, mescit ve camiler yapmaya şeriatça icazet verilmediğini belirtir⁴.

Resmi prosedürde inşaatın başlaması, genelde inşaatla ilgili olarak ferman ile mimarbaşının görevlendirildiği tarihtir. Çalışmanın başladığı bu ana kadar bu fermana arşiv belgeleri arasında ulaşı-

¹ Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul 1997, s.132.

² Sultan Selim Han'ın Kıbrıs Seferine bizzat katılması halinde yerine Edirne muhafazası için şehzadenin gelmesine dair 15 Zilhicce 977/21 Mayıs 1570 tarihli gönderilen belgeden Edirne'de cami inşaatının başlamasından iki yıl sonra sefer hazırlıklarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, A.DVNSM-HM.d, 12, h.28.

³ Bu konuda bkz. Feridun Emecen, "Selim II.", *DİA*, XXXVI, s.414-418

⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Nasihatü's-Selâtin I*, (Ed. A.Tietze), Wien 1979, s.41-66.

lamamıştır. Osmanlı Arşiv belgelerinden padişah Sultan Selim'in 975/1567 kışını Edirne'de geçirdiği anlaşılmaktadır¹. Caminin kitabesinde inşaatın başlama tarihi olarak 976/1568 yılı görülmektedir. Fakat caminin inşaatının temel ve alt yapı çalışmalarının 975/1567 yılında başladığı anlaşılmaktadır. İnşaat fermanının mimarbaşına bildirilmesinden sonra inşaat yapılacak alanının belirlenmesi aşaması gerçekleştirilmektedir. Buna uygun olarak, Mimarbaşı Sinan Edirne'ye geldiğinde Sarıbayır veya Kavak Meydanı denilen yeri, Sultan Selim'in inşa edilmesini istediği caminin inşaat alanı olarak seçmiştir². Osmanlı Devleti'nde imaret yapımı için yer seçimine büyük özen gösterilmektedir. Sultan Ahmet Camii inşaatına ilişkin yer seçimi hakkında kaynaklarda bilgiler verilmiştir. Öncelikle inşaata gerekli malzeme kolayca nakledilebilmesi için seçilen alan yoğun meskûn ve dar sokaklar olmamalıdır. Ayrıca dikkat edilen diğer bir husus inşaat esnasında halka rahatsızlık verilmemesi hususuna hassasiyetle dikkat edilmesidir. "Bir mes-

¹ Safer 975/Ağustos 1567 tarihli Edirne kadısı ve çevre kadılara yazılan hüküm ve suretleri için bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 7, h.74; BOA, A.DVNSMHHM.d. 7, h.77; BOA, A.DVNSMHHM.d. 7, h.86; BOA, A.DVNSMHHM.d. 7, h.92; BOA, A.DVNSMHHM.d. 7, h.102; BOA, A.DVNSMHHM.d. 7, h.117; BOA, A.DVNSMHHM.d. 7, h.163; Padişahın geçeceği yol ve köprülerin temizlenip bakımının yapılmasına dair bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 7, h.280; Padişahın 20 Rebiülahir 975/24 Ekim 1567 günü Edirne'ye hareket edeceğinin bildirildiğine dair bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 7, h.283; Sultan Selim Han zamanının büyük bir bölümünü Edirne'de geçirmiştir. 978/1571 yılı kışını da Edirne'de geçirmiştir. Yapılan hazırlıklar için bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 12, h.713; BOA, A.DVNSMHHM.d. 12, h.714; BOA, A.DVNSMHHM.d. 12, h.715; BOA, A.DVNSMHHM.d. 12, h.716; BOA, A.DVNSMHHM.d. 12, h.717; BOA, A.DVNSMHHM.d. 12, 718; BOA, A.DVNSMHHM.d. 12, h.719; BOA, A.DVNSMHHM.d. 12, h.721; Edirne'de kışladığına dair oldukça fazla kayıt mevcuttur. Bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 12, muhtelif hükümler; Padişah 3 Şevval 979/18 Şubat 1572 tarihinde İstanbul'a dönmüştür. Bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 12, h.723.

² Bu seçilen alanın özellikleri hakkında bkz. Murat Sav, "Topografik Etmenlerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi", *Vakıflar Dergisi* S.52, s.205-229.

cit yapılmak ile bir nice kalb yıkmaktan çekinilmiştir.” İnşaat için boş alanın seçilmesiyle gerekli istimlak yükü en aza indirilmiş olmaktadır. İmaret inşa edilecek alanlarda, mutlaka itiraz edenler, istimlakı kabul etmeyenlere dair belgesi mevcut olmayan anlatılar/ söylenceler vardır. Cami inşaatında, bu itiraz edenleri simgeleyen -Selimiye için ters lale - bir delil ortaya konmuştur.

Mimarbaşı öncelikle yapım aşamasını yürütecek teknik ekibini oluşturmaya başlar. Bunun için devletin yaptıracığı tüm inşaatların planlarını, onarımını, keşif bedellerini, denetimini yapmak, ustaların görev ve ücretlerinin belirlenmesini, malzemelerin kalite kontrolü hassa mimar ocağı ile burada bulunanlar görevlendirilirlerdi¹.

Hassa Mimarlar Örgütü Şeması

Hassa Mimar kethüdası	Kalem Katibi	Mimarlar (Halifeler)
Minareciler	Mermeciler	Taşçılar
Sıvacılar	Neccarlar (Marangozlar)	Nakkaşlar (Bezemeciler)

Yapının inşaatı sırasında listeye aşağıdaki görevliler de eklenmektedir.

Benna (Duvarcı)	Senktraş (Taş Yontucu)	Mutallâ (Sıvacı)
Harrât (Çıkırıkçı)	Akrıkçı, Cassân (Kireççi) (Geçciyan)	Hazzâr (Biçici)

¹ Bu konuda bkz. Murat Taş, “Osmanlı’dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi Cilt 8, S.1*, Bursa 2003, s. 203-214.

Lağımger (Lağımıcı)	Haddad (Demirci)	Camger (Camcı)
Mücebbin (Kerpiççi)	Sorger (Sürger) (Kurşuncu)	

İnşaatin yapılacağı alanın belirlenmesinden sonra krokisi hazırlanıp ölçümleri iki ucu mühürlü ip ile yapılmaktadır¹. Bu ip mimar zirai ile 45 ziradır. Kot ve yüksekliklerin belirlenmesinde havâyı terazi denilen basit fakat hata payı sıfıra yakın su terazisi kullanılıyordu². Ölçümlerden sonra proje hassa mimarlar ocağından bir mimar tarafından hazırlanıyordu. Sultanlara yapılan binalar için hem resim/plan hem de maket hazırlanmaktadır. Döneminde hassa mimarlar tarafından yeri belirlenip, ölçümü yapılan ve ana boyutları verilen, yapılacak olan binanın gerisi ustalara ve onların maharetine kalmaktadır.

İnşaat faaliyetleri resmî törenle mihraba temel taşı konmasından çok önce başlamaktadır. Şöyle ki, inşaatın yapılacağı arazi sert zemin bulunana kadar kazılmakta ve inşaat alanına ulaşan yollar malzemelerin taşınması için uygun hale getirilmektedir. Burada yolların onarılması işlemi sadece inşaat alanı ile sınırlı olmayıp, her türlü malzemenin inşaat alanına getirildiği yolların tamamı için geçerlidir. Resmi olarak 976/1568 yılında başlayan

¹ Mesaha arazinin hendese usulüyle ölçülmesidir. Kroki işlemi ve topografik işlemi yapan mesahacı tarafından yapılmaktadır. C.E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi C.III*, İstanbul 1983, s.1308.

² Söylemezoğlu o dönemde elektronik aletlerin olmaması dolayısıyla geometrik verilerin yardımı ve mimari gönye, şakul, su terazisi gibi basit aletlerin inşa esnasında kullanılmış olduğunu düşünmektedir. Bkz. H. Kemal Söylemezoğlu, "Edirne Selimiye Camii (1569-1575), *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi İTÜ 14-18 Eylül 1981*, İstanbul 1981, s.209.

inşaatın esasında 975/1567 yılında başladığı belgelerden anlaşılmaktadır¹. İnşaatın resmi olarak başladığı tarihe kadar inşaat alanı etrafında depolar, idareciler için daireler ve atölyeler oluşturulmakta idi. Bu atölyelerde caminin ihtiyacı olan malzemeleri hazırlayan ustalar yani neccar, demirci ve sengtraşlar çalışmalara başlamaktadır². Depolara malzemeler inşaat bitene kadar plan dahilinde ve belirli süre içerisinde inşaatın planlamasına göre her dönemde gelmekte ve ihtiyaca göre çalışan ustalara verilerek ihtiyaca uygun olarak işlenmektedir³. İnşaatın başladığı ve malzemelerin satın alınıp depolara indirildiği, merkezden gönderilen 25 Zilhicce 975/21 Haziran 1568 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Cami inşaatı için gerekli malzemeler esnaftan satın alınmaya başlanınca, bunu fırsata çevirmek isteyenler ortaya çıkıp, malzemelerin fiyatlarında kendilerine göre ayarlamalar yapıp yük-

¹ Selimiye Camii'nde acemi oğlanların hamallık ettikleri anlaşılmaktadır. 1 Zilhicce 975/28 Mayıs 1568 tarihli hükümde Edirne Saray-ı Amire binasında istihdam olunan acemi oğlanlara birer, hamallık edenlere ikişer akçe yemeklik verilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d. 7, h.1509; Bu konuda bkz. Z. Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar Belgeler*, İstanbul 1988, s.123-143; R. Tuncay, "Edirne Selimiye Camii" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* S.23, 1976, s.3-12; N. Sönmez-Z. Sönmez, "Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri* (Ankara 24-27 Ekim 1988), Ankara 1996, s.73-79.

² Merkezden gönderilen yazılardan depolara ve ustalara malzemelerin temin edildiği ve kontrollerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin bir an önce tamamlanması ve şimdiye kadar hazırlanan kerestenin cinsi ve miktarının merkeze bildirilmesi 8 Zilhicce 975/4 Haziran 1568 tarihli hükümle talep edilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 7, h.1529.

³ 1 Rebiülevvel 976/24 Ağustos 1568 tarihli cami ve imaret mühimmatı ile şehreminine teslim edilecek anbar-ı amire mühimmatı eksik kalan kısımlarının tamamlanması için tersane-i amire hususunda maliye tarafından hüküm gönderilmiştir. "5000 filori sarfolunup fermân olunduğı üzere işledilüp arabalara tahmil ü irsâl olunup cüz'î kalup ve şehreminine teslim olunacak Anbâr-ı Âmire mühimmatı için 2 kıt'a emr-i şerif vârid olup tahmî[n]en 3-400.000 akça ile ancak olur." Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 7, h.1981.

sek fiyatla kereste sattıkları tespit edilmiştir¹. Edirne kadısı ve Bostancıbaşı'na yazılan hüküm ile duruma müdahale etmeleri istenmiştir. 7 Zilkade 992/10 Kasım 1584 tarihli Edirne kadısı ve Bostancıbaşı'na gönderilen hükümde malzeme teminin ve kullanım önceliğinin Selimiye İmaretine ait olduğu görülmektedir. Acemzâde Ahmed Ağa'nın değirmenlerini tamir için gerekli kerestenin cami kerestesinden verilmemesine dair hüküm gönderilmiştir².

A- İmaret Yapımında Kullanılan Malzemeler

Cami inşaatında kullanılacak malzemelerin nerelerden temin edildiği, hangi yollardan ne şekilde nakledildiği, kullanılan yollar, inşaat alanında oluşturulan depolara nakli hususu oldukça karışık ve belgelerin çokluğu dolayısıyla ayrı bir çalışma konusunu oluşturacak kadar geniştir. Bu açıdan sadece bazı örnekler verilerek yetinilecek, daha çok kaynaklar verilerek ilgililerine ulaşabilecekleri yerler gösterilmiş olacaktır.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Selimiye Camii masraf defterlerinden yapılan çalışmalar, çalışanlar, çalışma günleri, çalışanların yevmiyeleri, yaptıkları iş miktarı ve yapılan ödemeler görülmektedir. İlk kayıt Mimar Ağa Hızır kontrolündeki mermer işlemek için İdincik'ten imarete gelen mermerden Mehmet Bey kontrolünde 20 kıta ve 30 zira işlendiği görülmektedir³.

22 Şevval 976/9 Nisan 1569 tarihli cami şadırvanı ve etrafının tamiri için talep edilen mermerler ve malzemeler kaydedilmiştir.

¹ Bu dönemde merkezden gönderilen hükümde kereste fiyatlarının bazı fırsatçılar tarafından yükseltildiği fahiş fiyatlar talep edildiği anlaşılmıştır. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 7, h.1589.

² BOA, A.DVNSMHH.d 55, h.56.

³ Toplam 12 varaktan oluşan kayıt tarih olarak 1 Şaban 999/25 Mayıs 1591 olarak verilse de kayıtların tutulma tarihi 976/1568 yılından başlamaktadır. Bkz. BOA, TS.MA.d 1684.

Revgan-ı bezir beray-ı harç müdre toplam 9,5.

Nafaka-i Lögün güb maa harç beher müdre 5, revgan-ı bezir müdre 20 toplam 100 akçe.

Baha-i revgan-ı bezir an yed-i Kadyı Babas-ı 26 müdre 23 toplam 598.

Baha-i seng-i küfe an yed-i Yusuf 10.

Baha fi 5 kantar 50 yekün 250.

Lüle-i tunç 1 kıta 300.

Baha-i seng-i mermer an yed-i Mehmet Bey emin-i mermer der İdincik zira 98.

Baha-i seng-i mermer Hasan Çabi-i Temurkapu fi 12 zira 30 yekün 360.

Seng-i mermer an yed Mehmed Bey emin-i mermer İdincik fi 12 Muharrem 977/27 Ağustos 1569 156 kıta 90 zira 100.

Nafaka-i hammaliye ve nakliye mermer an sefine ile anbar-ı kiler 140.

Nafaka-i arabacıyan mermer-i anbar-ı kiler ile camii şerif fi 10 araba 14 = 140.

Şevval 975/Nisan 1568 tarihli camide çalışan görevlilerin kayıtlarının tutulduğu defterin 21. Varağında 27 Şevval 986/27 Aralık 1578 tarihine ait karışık notlar vardır. Malzemeler açısından ilginç notlar vardır.

100 tane künk 100 akçedir.

20 yük taş kireç alınmıştır. 280 akçe

4 müdre Lögün 20 akçe.

İki dahi harç-ı bezir.

6 dane suyolu imi.

2 okka keten.

5 akçe mum alındı.

Kazma sap ve bilenmeğe 8 akçe ve hem 3 akçe kürek alınmıştır 9 akçe¹.

¹ BOA, TS.MA.d 3907, v.21.

Selimiye Camii'nde kullanılan mermerler; İnöz¹, Aydıncık/İdincik², Marmara adası³, İncik⁴, Ereğli⁵ ve Kavala'dan⁶ geti-

¹ 3 Rebiülahir 976/26 Eylül 1568 tarihinde Fere kadısına gönderilen fermanla Edirne'de yapılan cami ve imaret için İnöz'de bulunan mermer direkler ile Fere'de bulunan renkli taşların çıkarıldığı ocaktan belirtilen çapta taşları işçilere çıkartması ve gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 7, h.2145.

² Aydıncık/İdincik kadısına 20 Ramazan 977/26 Şubat 1570 tarihinde yazılan hükümde hazırlanan mermerlere gemiye gelene kadar muhafaza etmesi istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 9, h.11; İdincik Kadısına gönderilen hükümde Edirne'de inşa olunan cami için ihraç olunması istenen mermer Hüsrev Reis ve Mehmet Reis marifetiyle ne kadar gönderilmiştir veya gönderilecektir bunların kaydedilip gönderilmesi istenmektedir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 14, h.175.

³ 29 Şaban 979/16 Ocak 1572 tarihli kaptana gönderilen hükümde cami için Marmara adasında Mimar Halifesi Kara Hasan tarafından mermer kesmede kullanılıp işin sonunda tersaneye teslim edilen 25 esir ve aletlerin tekrar mermer kesmek üzere Kara Hasan ve refiki Şaban'a teslim edilip adaya gitmek üzere gemi temin edilmesi istenmiştir. bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 10, h.180; Aynı hüküm sureti için bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 10, h.262; 5 Rebiülevvel 979/27 Ağustos 1571 tarihli Mimar Sinan'a yazılan hükümden anlaşılan Marmara ve İdincik'ten taşınan mermerleri taşıyanlardan biri de hassa reislerinden Mehmet Reis'tir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 15, h.811.

⁴ Gelibolu Kadısı'na gönderilen hükümde bina emini Halil'in gönderdiği mektupla İncik'ten kesilmesi istenen mermerlerin Bozcaada karşısında uygun olan İnöz ve Ferecik indirilmesi için Gelibolu'dan at gemileri temin edilip çalıştırması istenmiştir. 19 Safer 978/23 Temmuz 1570 tarihinde İdincik kadısına yazılan hükümde ne kadar mermer ihraç ettiğini bildirmesi hakkında bilgi istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 14, h.175; 26 Muharrem 979/21 Haziran 1571 tarihli belge için bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 14, h.1573; 25 Muharrem 979/20 Haziran 1571 tarihli Gelibolu kadısına yazılan hükümde Edirne'de yapılan imaret için İncik kazasında kesilen mermerin Bozcaada karşısında İnöz veya Ferecik'e nakli için at gemisi gönderilmesi istenmektedir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 17, h.15.

⁵ Ereğli Kadısı'na gönderilen hükümde 10 Muharrem 980/23 Mayıs 1572 tarihinde kaç çift tayin olunduyorsa acele ihraç ve irsal edilmesi ve gelen mermerlerin bekletilmeden gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 19, h.63; 23 Zilhicce 979/7 Mayıs 1572 tarihli mimarbaşının isteği üzerine gönderilen taş gemilerinden önce mermerlerin Ereğli'ye nakledilmesine dair hüküm gönderilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 16, h.341.

⁶ 22 Şevval 977/30 Mart 1570 tarihli Gelibolu Aga'sına yazılan hükümde Ka-

rılmıştır. 29 Zilhicce 999/18 Ekim 1591 tarihlenen defterde ise cami inşaatı için alınan taş cinsleri ile bedelleri kaydedilmiştir. Dimetoka'dan alınan seng-i kürsi-i kebir, seng-i kürsi-i sagır, seng-i kemer, söve-i pencere, seng-i pehlu, seng-i kadim, seng-i söve-i kapu, seng-i söve-i divar ve diğer taş çeşitlerinin tamamı kayıt altına alınmıştır. Bu malzemelerin buralarda imal edilip inşaat alanına getirildiği anlaşılmaktadır. Yazım işlemi Cemaziyelevvel 999/Mart 1591 tarih sonuna kadar yapılmış ve toplam harcanan rakam 197868 akçedir¹.

Döşeme tuğlası Edirne'de imal edilmiştir². Çiniler İznik'te imal edilip Edirne'ye camide kullanılmak üzere getirilmiştir³.

Kireç ve taşlar Çirmen sancağından getirilmiştir⁴. Cami için büyük oranda kireç üretilen diğer bir yer de Dimetoka olmuştur.

vala'da Selimiye Camii için kesilen mermerlerin İnöz iskelesinden çekmek için iki kıta at gemisi istenmektedir. Bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d 9, h.216.

¹ Defterin sayfalarından baş kısmında kopukluklar vardır. Toplam 10 varaktır. Bkz. BOA, TS.MA.d. 1964.

² Edirne'de döşeme tuğlaları yapıldığı anlaşılmaktadır. 17 Cemaziyelevvel 982/ 4 Eylül 1574 tarihli Edirne Kadısı'na gönderilen hükümde Hassa fırınlar için istenen tuğlaların henüz gönderilmediği acele gönderilmesi istenmektedir. Bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d 26, 539.

³ Camiye gelen malzemelerin yerleri konusunda padişahın İznik Kadısı'nı uyarması malzemenin bir kısmının buradan geldiğini göstermektedir. Edirne Selimiye Camii (1569-1575) çinileri, 1572 tarihli fermanlardan anlaşıldığı gibi İznik'e özel olarak sipariş edilmiştir. Bu yapı, çini süslemenin mimari ile bağdaşan, fakat onun üstünlüğünü gölgelemeyen bilinçli yerleştirilişini en başarılı bir biçimde ortaya koyar. Bkz. Şerare Yetkin, "Çini", D.İ.A. VIII, s.329-335.

⁴ Sokullu Mehmet Paşa'nın Edirne'de yaptırdığı hamam için gerekli kireç ve taşlar Çirmen kadısı tarafından temin edilmiştir. "Hâlâ müceddeden binâ olunacak hammâm için taht-ı kazândan 10.000 kintâr kireç ve 1000 zirâ' kayağan taşı ve ferş için 400 zirâ' mermer ve 20 aded kurna taşı ve pence[re]leri için 10 ve kapuları için 2 aded söğge taşı ve külhan için 300 zirâ' od taşı tedârük olunmasın emridüp" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d 7, h.1036; BOA, A.DVNSMHHM.d 7, h.1096.

Ayrıca aynı yerde kereste kesimi yapıp Edirne'ye cami inşaatında kullanılmak üzere sevk edilmiştir¹. 19 Receb 997/3 Haziran 1589 tarihinden 29 Rebiülahir 998/7 Mart 1590 tarihine kadar Selimiye Camii'ne kullanılmak üzere getirilen ince kum / riyg inşaat alanına arabalarla taşınmış miktarı ve ödemeleri defterlerde kayıt altına alınmıştır². 18 Muharram 999/16 Kasım 1590 tarihli Sultan Selim Camii inşaatına getirilen kireçlerin 15 Zilkade 998/15 Eylül 1590 tarihinden 11 Muharrem 999/9 Kasım 1590 tarihine kadar kayıtları tutulmuştur³. Kireç getirenlerin tamamının gayrimüslim olması ilginçtir. Kayıta alınan kirece karşılık ödenen miktar 406045 akçedir. Kum için araba başına 6 akçe ödeme yapılmıştır. Müslim ve gayrimüslim ahalinin getirdiği riyg için ödenen toplam rakam 31491 akçedir. Şevval 999/Ağustos 1591 tarihinden başlamak üzere meyve kapanı için satın alınan riyg ve odun kömürü olan engişt Edirne ve çevresindeki kaza ve köylerden getirilmiştir⁴.

Cami inşaatı için Samakov'dan ham demir ve demir kırışlar getirilmiştir. 19 Receb 997/3 Haziran 1589 tarihinden başlamak üzere 999 Muharremine/Kasım 1590 kadar cami inşaatında kullanılan ham demir, muhtelif mismar/çivi ve uzun demir pencereleri kayıt altına alınmıştır⁵. 19 Receb 997/3 Haziran 1589 tarihli kayıta cami inşaatında kullanılan ham demir ve mismar çeşitleri

¹ Kireç ve kerestenin Dimetoka kadısı tarafından karşılanması istenmiştir. "10000 kıntâr kireç ve 10 aded direk ve 200 aded kırkar karış hatıl ve 300 aded 35 karış hatıl ve 7 aded çüb-ı Bana -ki, tûli on ikişer zirâ" Bkz. BOA, A.DVNSM-MHM.d 7 h.1046; A.DVNSM-MHM.d 7, h.1097.

² Toplam 4 varaktır. Bkz. BOA, TS.MA.d 1965.

³ Toplam 16 varak olan kayıt için bkz. BOA, TS.MA.d 1965. (16 varak olup sadece üç sayfasında kayıt vardır.)

⁴ Toplam 6 varaktan oluşan belge için bkz. BOA, TS.MA.d 8327.

⁵ Toplam 7 varaktan oluşan kayıt için bkz. BOA, TS.MA.d 1941.

de deftere kaydedilmiştir¹. Aynı yılın sonuna doğru 5 Zilhicce 997/15 Ekim 1589 tarihli belgede de satın alınan mismar çeşitleri miktarları ve fiyatları kaydedilmiştir².

Camilerin kubbelerini kapatan kurşun Sofya ve civarından temin edilmiştir³. Ayrıca 997/1589 yılında hanın inşası için Dar-ül-hadis evkafından arta kalan 242179 akçe ile Üsküp'ten Rodosçuk/Tekirdağ iskelesine 430 kantar kurşun ile inşaatta kullanılmak üzere keresteler gönderilmiştir⁴.

Kereste, ahşap iskele, iksa sistemleri, temel ve duvar hatılları, temel kazıkları, çatı, pencere, kapı ve mobilyalarda kullanılmıştır⁵. Ahşap malzemelerin bârûy-ı çûb, çûb-ı makashık, kabza-i çûb-ı pereme, çûb-ı kazma, kürekhâ-i çûb, çûb-ı kiriş, çûb-i körpe, çûb-ı Rumeli-i harcî, elvâh, taban, verke, sütun gibi çeşitleri vardır⁶. Kullanılan ağaç çeşitleri arasında, ceviz, köknar, verdinar (köknar), ladin, fıstık çamı, pelit, şimşir, kızılçık, karaağaç, çam, gürgen, gülgen (beyaz kayın), kestane, abanoz, ahşab-ı köhne vardır. Kayıt 18 Ramazan 995 tarihinden başlayıp, arabalarla çûb-ı kayın taşınmıştır. Kayın adeti 9 ila 11 akçe arasında hazırlanmış ve cami inşaatı için satın alınmıştır. Çam ağacına ise 2 akçe değer

¹ Toplam 2 varak sayfanın biri yırtıktır. Bkz. BOA, TS.MA.d 5712.

² Dosya içeriğinde 7 adet cami genelini ilgilendiren belge mevcuttur. İkinci belgede mismar çeşitleri ve fiyatları verilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.e. 659-35.

³ 1627,5 kantar kurşun getirilmesi ve kapan-ı meyve için 5000 kantar lazım olduğuna dair 5 Zilhicce 997/15 Ekim 1589 tarihli belge için bkz. BOA, TS.MA.e. 659-35, v.1.

⁴ Malzemeler için kadılara 150.000 akçe peşin verilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.e, 841-445.

⁵ Serpil Çelik, *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*, İstanbul 2001, s.136. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi.

⁶ Aliye Öten, "Osmanlı Klasik Dönem Mimarisinde 17. Yüzyıl Eserlerinde Sultan Ahmed Külliyesi'nde Ahşap Malzeme Kullanımı", *Belleten Cilt 85*, Sayı 302, Nisan 2021, s.53-94.

biçilmiştir. Elvah-ı çam, yani çam tahtalar, ladin, kızılağaç, değeri düşük ağaçlar, elvah-ı pazu, çam mertek, mertek siyah, pedavra, harık dikmeler, bunlardan yapılan dikmeler ve döşemeler çeşit olarak kaydedilmiştir. 997/1589 yılında gönderilen kereste 1000 adet ıhlamur, 1000 adet çınar, 1000 adet köknar olup, bunların tersane-i amire anbarından Edirne'ye inşaat sahasına sevki için 137 acemi oğlan, 15 nefer oğlanı görevlendirilmiştir¹. 19 Recep 997/3 Haziran 1589 tarihinden 23 Cemaziyelevvel 999/21 Mart 1591 tarihine kadar cami inşaatında kullanılmak üzere getirilen pedavra tahtaları bu dönemde en çok satın alınanlar olarak dikkati çekmektedir². 19 Recep 997/3 Haziran 1589 tarihinde başlayan ve 3 Zilhicce 997/13 Ekim 1589 tarihine kadar süren kayıta cami inşaatında kullanılmak üzere alınan kereste, kereste çeşitleri, ayrıca fiyatları ile kimlerden satın alındığı kaydedilmiştir³. Edirne Sultan Selim Camii için sipariş edilen kereste masrafları 29 Zilhice 997/8 Kasım 1589 tarihli defterde 161087 akçe olarak tespit edilmektedir⁴. Edirne'ye yakın köylerinden kesilip hazırlanan keresteler genelde kayın ağacından yapılmıştır. Bu dönemde alınanların büyük çoğunluğu çüb-ı sövedir. Kerestecilik yapanların defterdeki kayıtlardan büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Tahtalar Edirne'ye yakın olan Kırkkilise, Pınarhisar, Havass-ı Mahmut Paşa ve Ahyolu kazalarından geldiği anlaşılmaktadır. Böylece büyük nakliye masrafları olmamakta ve istenen kereste çeşit ve ölçüleri rahatlıkla orman veya ağaçlık alanlara gidilerek belirlenebilmektedir. Tahta çeşitlerinde pelüt, kavak, mertek ve

¹ BOA, TS.MA.e. 659-35, v.1.

² Bu defterden 3 adet vardır. Kayıtlar 12 varaktan oluşmaktadır. Bkz. BOA, TS.MA.d 1965.

³ 14 varaktan oluşan kayıt cild-i evvel olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.d 5482.

⁴ Defter 14 varaktan oluşmakta baş tarafı eksiktir. Görevliler ve hazırladıkları kereste karşılığı aldıkları para kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.d. 3897.

çam ön plana çıkmaktadır. Selim Han'ın camiini tamir için gerekli olan kereste, sütun, ıhlamur ve pelüt Rebiülahir 1001/Ocak 1593 tarihinde satın alınarak kaydedilmiştir¹. İnşaat başladığı döneme ait satın alınan malzemelerin listesinin kaybolmuş/zayı/heder olması veya arşivde henüz tasnif edilemeyen belgeler arasında olma ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla 995-1001/1587-1593 tarihleri arasında satın alınan kereste ve malzemeler daha çok onarım, ek yapılan han - bedesten için olmalıdır. Bu dönem kayıtlarında inşaatın başlaması ve sonrasında yapılan alımların tamamı için camii-i şerif inşaatı olarak adlandırılmış ve yapılan inşaatlar cam/imaretin birer bölümü olarak kabul edilmiştir.

İnşaatın bitiminden sonra, artan ve depolarda muhafaza edilen malzemeler der saadet yani başkent İstanbul'da yapılacak binalarda kullanılmak üzere buraya sevk edilmesine dair hüküm gönderilmiştir. Bu yazışmalarda inşaattan artan malzeme olarak demir kirişler² ve kurşun³ ön plana çıkmaktadır. Kereste, kum, kireç, odun kömürü hatta taş ve taş çeşitleri gibi diğer malzemelerin İstanbul'a taşınması büyük ihtimalle yüksek maliyetinin yanında zorlukları dolayısıyla da tercih edilmedikleri tahmin edilmektedir.

¹ Toplam 18 varak kaydı için bkz. BOA, TS.MA.d 3591.

² Cami inşaatından kalan malzemeler bina emini Hasan Çelebi'ye gönderilen 20 Rebiülahir 982/13 Ağustos 1574 tarihinde İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Demir kirişler kira ve süsüğü arabaları ile gönderilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 26, h.37.

³ 26 Cemaziyelevvel 982/13 Eylül 1574 tarihli Caminin inşaatından arta kalan 800 kantar kurşunun İstanbul'a gönderilmesi için hükümler gönderilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 26, h.590; Sofya Kadısı'na bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 26, h.606; Edirne Kadısı'na bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 26, 607; Bina eminine bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 26, h.736; Sofya Kadısı'na bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 26, h.737; Edirne kadısına 5000 kantar kurşunu göndermesi hususunda bkz. 23 Cemaziyelahir 982/10 Ekim 1574 tarihli hüküm için bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 26, h.746.

Bazı kayıtlarda alınan malzemelerin büyük bir kısmı karışık olarak verilmiştir. 29 Zilhicce 996/19 Kasım 1588 tarihinde Selim Han Camii ve bitişik bina bedesten için harcanan taş, kireç, kereste, çivi ve diğer eşyaların satın alınmasına dair kayıtlar tutulmuştur. Ayrıca inşaatta çalışan usta, kalfa ve amele ücretleri de kaydedilmiştir¹. İnşaatta kullanılan kirecin kantarı genelde 5 akçeden satın alınmıştır. 19 Ramazan 996/ 12 Ağustos 1588 tarihinde ise seng-i küfeki zirai 7 akçeden oldukça fazla alınmıştır. Demir olarak mismar-ı şağış-ı kebir, kağıt-ı defter, çalışanlara içmeleri için şurb alınmıştır. Seng-i bennalar yani taş ustaları isimleri, yevmiyeleri ve çalışmış oldukları günler kaydedilmiştir. Burada cami inşaatında çalışan ustalar ve yevmiyeleri, alınan malzeme ve miktarları ile ücretleri Şaban 996/Temmuz 1588 yılına kadar yazılmaya devam etmiştir. Cami inşaatı için yapılan masraflar sürekli kontrol edilmiş ve kayıt altına alınmıştır². 29 Zilhicce 1001/ 26 Eylül 1593 tarihi ile arşivde aynı numara ile kaydedilen 11 adet defter mevcuttur³. Bu defterlerde cami için

¹ Toplam 26 varaktan meydana gelmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.d 1791.

² 20 Receb 997/4 Haziran 1589 tarihinde tutulan belge ile Bina Emni Mehmet Çelebi zamanında yapılan masraflar kayıt altına alınmıştır. Toplam 7 varaktan oluşan kayıt için bkz. BOA, TS.MA.d 9124.

³ Toplam 21 varaktan oluşan defter Zilkade 996/Ekim 1588 tarihinden itibaren kaydedilmeye başlanmıştır. Muhasebe için alınan paralar ile mubayaa edilen kereste ve çeşitleri, kireç, taş, kum ve burada görevli mutemet, bostancı, neccar, demirci, duvar ustası ve sairler kaydedilmiştir. Son kayıt Cemaziyelahir 997/Nisan 1589 tarihli. İkinci defter 19 Recep 997/3 Haziran 1589 tarihinden başlayıp 16 varaktır. Üçüncü defter 20 Recep 997/4 Haziran 1589 tarihli olup 8 varaktır. Dördüncü defterin baş sayfaları kopuktur. İlk tarih 18 Zilkade 997/28 Eylül 1589 olup görevli neccar, benna, ahenger kayıtları olup 14 varaktır. Beşinci defter 19 Recep 997/3 Haziran 1589 tarihli olup mutemetleri kaydetmiş 6 varaktan oluşmaktadır. Altıncı defter 19 Recep 997/3 Haziran 1589 tarihli 6 varaktır. Engıştleri kaydetmiştir. Yedinci defter 19 Recep 997/ 3 Haziran 1589 tarihli birinci cilt olarak 16 varak olarak kereste ve kereste çeşitleri kaydedilmiştir. 27 Cemaziyehair

satın alınan taş, kireç, demir ve çivilerin alındıkları yerler, satıcılar ve fiyatları kaydedilmiştir. Cami inşaatında kullanılmak üzere 780700 akçe toplanmıştır. Çüb-ı kayın tanesi 6 akçeden alınmıştır. Çam tahta 3 akçeden satın alınmıştır. Kayınlar hass-ı Mahmud Paşa'dan getirilmiştir. Kirecin kantarı 6 akçeden Dime-toka'dan ve Lefke köyünden getirilmiştir. Tahta çivisi 10000 ade-di 500 akçeden alınmıştır.

B- İmaret İnşaatında Çalışan Görevliler

Selimiye Camii inşaatına malzeme taşınması, ırgat ve usta teminine dair mühimme defterlerinde birçok hüküm yazıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Şevval 975/ Nisan 1568 tarihinden itibaren görevli usta, kereste ustası, ırgat ve hammalların isimleri, sayıları, çalıştıkları günler, yevmiyeleri ve toplam aldıkları ücretler verilmiştir¹. Kayıtlara bakıldığında ustaların çalıştıkları günler, yevmiyeleri ve haftalıkları kaydedilmiştir. Ustaların isimlerinin üzerlerine, çalıştıkları haftanın gün-

997/13 Mayıs 1589 tarihli 8 varaktan oluşan kireç ve kireç getirenlerin kayıtları mevcuttur. Dokuzuncu defterde Recep 997/Mayıs 1589 tarihinden başlamak üzere Rebiülahir 999/Şubat 1591 tarihine kadar Dimetoka'dan getirilen çeşitli taşlar 9 varak olarak kaydedilmiştir. Onuncu defter Şevval 998/Ağustos 1590 tarihinden başlayarak satın alınan 5 varak kireçleri göstermektedir. Onbirinci defter Şevval 999/Ağustos 1591 tarihinden başlayıp alınan ham demir ve mismar çeşitlerini 4 varakta göstermiştir. Bkz. BOA, TS.MA.d. 3745; Arşiv kayıtlarına muhtemelen Selimiye Camii inşaat masraf defteri olarak kaydedilen 6 varak ki bir kısmı yırtıktır, 19 Recep 997/3 Haziran 1589 tarihi 4. varakta geçmektedir. Arşivde defter 29 Zilhicce 995/30 Kasım 1587 tarihine konumlandırılmıştır. İlk sayfalar kopuk olup hangi grup olduğu belli olmayan ustalar ve onlara ait günlük yevmiye kayıtları mevcuttur. Defterde alınan harç-ı makul ve harç kaydedilmiştir. Bu defter BOA, TS.MA.d. 3745'in devamı olduğu tarafımızdan düşünülmektedir. Bkz. BOA, TS.MA.d. 4921.

¹ BOA, TS.MA.d. 3907.

leri rakamlar ile kaydedilmiştir. Haftanın birinci günü yani pazar gününden başlayarak bir, salı iki, çarşamba üç, perşembe dört, cuma beş ve cumartesi altı şeklinde yazılmıştır. Bu kayıtlardan Müslüman işçilerin Cuma günü çalışmadıkları anlaşılmaktadır.

İşçilerin isimleri ile verilmesi ve tablo yapılması makale boyutlarının çok üzerindedir. Örnek olması açısından cami inşaatında çalışanların çalıştıkları tarihler, işçi sayıları, toplam almış oldukları ücret tablo olarak verilmiştir.

Tarihler	İşçi sayısı	Görevi	Toplam ücret	Varak
Şevval 975	13	Binayan ve neccar	732	2.a
“	8	Hammalan	480	2.a
“	9	Meşâkkin	195	2.a
“	4	Mutemedan	120	2.a
Şevval 975	13	Binayan ve neccar	832	2.b
“	8	Hammalan	576	2.b
“	9	Meşâkkan	235	2.b
“	5	Mutemadan	135	2.b
Şevval 975	13	Binayan ve neccar	750	3.a
“	8	Hammalin	576	3.a
“	8	Meşâkkin	240	3.a
“	5	Mutemedan	138	3.a
Zilkade 975	13	Binayan ve neccar	816	3.b
“	8	Hammalin	384	3.b

B İ R İ N C İ O T U R U M

“	8	Meşâkkin	288	3.b
“	5	Mutemedan	156	3.b
19 Zilhicce 975	13	Binayan ve neccar	432	4.a
“	13	Meşâkkin	210	4.a
“	4	Mutemedan	60	4.a
23 Zilhicce 975	13	Binayan ve neccaran	930	4.b
“	9	Meşâkkin	528	4.b
“	5	Mutemadan	252	4.b
Gurre-i Muharrem 976	16	Binayan ve neccaran	902	5.a
“	16	Meşâkkin	556	5.a
“	5	Mutemedan	138	5.a
“	6	Amâlin	288	5.a
8 Muharrem 976	18	Binayan ve neccaran	865	5.b
“	15	Meşâkkin	420	5.b
“	5	Mutemedan	138	5.b
“	6	Hammalin	384	5.b
“	10	Lağıman	511	5.b
15 Muharrem 976	18	Binayan ve neccaran	1096	6.a
“	43	Meşâkkin	1302	6.a
“	16	Lağımyan	796	6.b
“	8	Hammalin	576	6.b
22 Muharrem 976	22	Binayan ve neccaran	1240	7.a

“	39	Meşâkkin	1374	7.a-b
“	19	Lağımyan	1076	7.b
“	5	Mutemedan	138	7.b
28 Muharrem 976	19	Binayan ve Neccaran	1130	8.a
“	44	Meşâkkin	1458	8.a-b
“	19	Lağımyan ırgatyan	1044	8.b
“	6	Mutemedan	162	8.b
“	4	Hammalin	192	8.b
6 Safer 976	24	Binayan ve Neccaran	1324	9.a
“	45	Meşâkkin	1392	9.a-b
“	20	Lağımyan	1140	9.b
“	6	Mutemedan	154	9.b
13 Safer 976	24	Binayan ve Neccaran	1418	10.a
“	39	Meşâkkin	1248	10.a-b
“	19	Lağımyan ve ırgatyan	1080	10.b
“	4	Hammalin	144	10.b
“	6	Mutemed	154	10.b
20 Safer 976	33	Binayan ve Neccaran	1364	11.a
“	41	Meşâkkin	882	11.a-b
“	13	Lağımyan	463	11.b
“	5	Hammalin	96	11.b
“	5	Mutemed	123	11.b

B İ R İ N C İ O T U R U M

28 Safer 976	39	Binayan ve Neccaran	2003	12.a
“	3	Esiryan	69	12.a
“	8	Hammalin	384	12.a
“	43	Meşâkkin	1134	12.b
“	13	Lağımyan Irgat	625	12.b
“	5	Mutemed	123	13.a
5 Rebiülevvel 976	45	Binayan ve Neccaran	2726	13.a
“	43	Meşâkkin	1432	13.b
“	12	Lağımcıyan	678	14.a
“	8	Hammalin	576	14.a
“	4	Mutemed	120	14.a
12 Rebiülevvel 976	42	Binayan ve Neccaran	2660	14.b
“	47	Meşâkkin	1422	15.a
“	11	Lağımcıyan	630	15.b
“	8	Hammalin	576	15.b
“	7	Mutemed	210	15.b
19 Rebiülevvel 976	44	Binayan ve Neccaran	2804	16.a
“	39	Meşâkkin	1266	16.b
“	11	Lağımcıyan ırgatyan	611	17.a
“	8	Hammalin	576	17.a
“	7	Mutemed	184	17.a

26 Rebiülevvel 976	45	Binayan ve Necceran	2200	17.b
“	3	Sengtraşan	60	17.b
“	37	Meşâkkin	1026	18.a
“	12	Lağımyan	528	18.b
“	7	Mutemadan	156	18.b
3 Rebiülahir 976	43	Binayan ve Necceran	2668	19.a
“	39	Meşâkkin	1272	19.b
“	11	Lağımyan	642	19.b
“	8	Hammalin	576	20.a
“	6	Mutemedan	168	20.a

10 Rebiülahir 976/2 Ekim 1568 tarihinden başlayıp Şaban 976/Ocak 1569 tarihine kadar tutulan kayıta binayan, necceran, meşâkkin, lağımyan, hammalan, ırgatan, mutemedan ve sengtraşanın isimleri ile beraber yevmiyeleri de kayıt altına alınmıştır¹. 11 Zilkade 993/4 Kasım 1585 tarihinden başlamak üzere 994/1585 yılı Muharrem ve Safer aylarına ait görevlilere ödenen mevacipler kaydedilmiştir. İmam, hatip, cüzhan, salavatçılar ve müezzinlerle beraber diğer çalışanlarda kaydedilmiştir. Mutemet, serraç, ferraş, bevvab, mezbelekeş, anbar, kâtip, cabi yevmiyeleri ve isimleri ile kaydedilmiştir. Ayrıca 993 Zilhicce ayı muhasebesi kaydedilmiştir². Aynı defterin vergi toplanan elliciyan 993 Zilhicce suretinde ise Hass-ı Mahmud Paşa'ya bağlı Köse Ömer, Kara Muslu, Köse Ömer diğer adı Kızılca Arz, Burgas'a bağlı Küçük

¹ Toplam 20 varaktan oluşan kayıt için bkz. BOA, TS.MA.d 9105.

² Toplam 7 varak olan defter için bkz. BOA, TS.MA.d 3579.

Halil diğeri adı Hoca Bali ve Evren Söğütü köylerinden toplanan vergiler ve mükelleflerin isimleri kaydedilmiştir¹. 993 Rebiülevvel/1585 Mart tarihli vakfın muhasebesinin Edirne Kadısı Muslihiddin Efendi tarafından incelendiği anlaşılmaktadır².

29 Zilhicce 995/30 Kasım 1587 tarihinde kaydedilmiş belgede cami inşaatında çalıştırılan gayrimüslimler ile onlar için harcanan nan-ı aziz/ekmek, mevacic ve baybus/ayakkabı akçeleri ile gardiyan/vardıyanlar isimleri ile mevcuttur³. 11 Şaban 996/6 Temmuz 1588 tarihinden itibaren cami inşaatında çalışan müstahdem, yapıcı, marangoz, mesahacı, hammal, meşâkkan, mutemed, sengtraş, mermertraş, ahenger ve boyacılar kaydedilmiştir⁴. Edirne’de inşa edilen cami için çalışmak üzere getirilen gayrimüslimlerin ve bunlara nezaret eden gardiyanların nafaka ve mühimmatları için sarf edilen meblağın miktarını gurre-i Ramazan 1001/1-7 Haziran 1593 tarihli defterde tutulmuştur⁵. Defterde miri esirler için alınan nan-ı aziz nefer yani çalışan işçi başına günlük 1.5 akçeden hesaplanmış ve toplan çalışan sayısı 85 kaydedilmiştir. Mevacip olarak günlük 0,5 akçeden 85 miri esire ödeme yapılmıştır. Irgatların babuç yani baybus ödemesi aylık 3 akçeden hesaplanmış ve ayrıca 68 ırgat da bu ayakkabı hesabına dahil edilmiştir. 17 hammal için baybus parası üç aylık 14 akçeden hesap yapılmıştır. Vardıyan yani miri esirlerin başındaki zabitler için toplam 16 nefere günlük 2 akçeden ödeme yapılmıştır. Ser vardıyan Muharrem günlük 5 akçe almıştır. Irgatların başındakiler günlük 1 akçe almaktadırlar.

¹ İkinci defter toplam 6 varak olan defter için bkz. BOA, TS.MA.d. 3579.

² Üçüncü defter 1 varaktan oluşmaktadır. Bkz. BOA, TS.MA.d. 3579.

³ Birinci defter toplam 5 varak olup 995/1587 yılına tarihlenmiştir. İkinci defter de 5 varaktır. Şevval 999/Ağustos 1591 tarihinden başlayarak Muharrem 1001/Ekim 1592 tarihine kadar kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.d. 3719.

⁴ Bu defter 20 varak olup BOA, TS.MA.d. 1791 nolu defterin devamıdır. Bkz. BOA, TS.MA.d. 1797.

⁵ Toplam 5 varaktan ibaret olan kayıt için bkz. BOA, TS.MA.d. 3719.

Kaçanlar için emin-i zayi-i kefere için günlük 2 akçeden toplam 1680 akçe ödenmiştir. Kefere katibi yani çalışan miri esirleri kaydeden görevli olarak günlük 1 akçe yevmiye almaktadır. Burada aylık nan, mevacic ve baybus için toplam 5542 akçe ödenmektedir. Defter kayıtlarında daha sonraki aylarda ortalama bu rakam civarında aylık ödeme yapılmıştır. Vardıyan, kâtip, emin-i zayi ve ırgat başılar için ise aylık ortalama olarak 9873 akçe ödeme yapılmıştır. Zilkade 997/Eylül 1589 tarihinden itibaren cami inşaatında çalışan neccar, ahengiran ve bina ustalarının günlük yevmiyeleri ve yoklama kaydı tutulmuştur. Ayrıca cami canibinde yol tarafındaki 13 dükkan da tamir edilip 600 akçeden kiraya verilmiştir¹.

Bazı defterlerde müstakil olarak aynı meslek erbabından olan ustalar kaydedilmiştir. Burada usta ve diğer çalışanların yevmiyeleri, çalışma günleri de kayıtlarda verilmiştir².

Sengtraşan

Tarihler	İşçi sayısı	Toplam rakam	Varak
22 Şevval 976	29	1492	2.a
29 Şevval 976	28	1446	2.b
6 Zilkade 976	33	1952	2.b
Gurre-i Zilkade 976	40	2312	3.a
20 Zilkade 976	40	2346	3.b
28 Zilkade 976	41	2346	4.a

¹ Toplam 18 varaktan oluşan neccar ve binayan kaydı için bkz. BOA, TS.MA.d 5129.

² Toplam 12 varaktan oluşan kayıt tarih olarak 1 Şaban 999/25 Mayıs 1591 olarak verilse de kayıtların tutulma tarihi 976/1568-69 yılından başlamak-tadır. Bkz. BOA, TS.MA.d 1684.

B İ R İ N C İ O T U R U M

5 Zilhicce 976	41	1560	4.b
14 Zilhicce 976	37	1428	5.a
19 Zilhicce 976	40	2310	5.b

Mermertraşan

Tarihler	İşçi sayısı	Toplam rakam	Varak
3 Muharrem 977	32	1848	6.a
10 Muharrem 977	29	1668	6.b
17 Muharrem 977	30	1740	7.a
24 Muharrem 977	30	1626	7.b
Gurre-i Safer 977	33	1830	8.a
8 Safer 977	27	1512	8.b

Bi cihet-i tecdid kerden-i dara

Baha-i elvah bar ve ihlamur kıta 90 beher fi 15 kıta 90: yekûn 1350.

Nafaka-i hammaliye-i keyl an dükkan mezbur ile imaret fi 2 Hamza 22 yekûn 44.

Baha-i elvah Çöke-i dolap kıta 16 fi 7 yekûn 112.

Nafaka hammaliye fi 2 Hamza 2 yekûn 4.

Baha-i elvah Çöke-i bab adet 18 fi 4 yekûn 72.

Baha-i elvah-ı bar kıta 2 fi 30 yekûn 60.

Nafaka-i hammaliye Hamza 1 yekûn 2.

Baha-i elvah-ı Çöke-i sanduk fi 5 adet 12 yekûn 60.

Mismar-ı kıyye-i an yed adet 1000.

Baha-i mismar-ı çubuk adet 1000 yekûn 20.

Baha-i küfe adet 2 yekûn 4.

Baha-i ahen-i ham kantar 1 yekûn 130.

Nafaka keyl-i büzürg kıta 3 maktu 110
 Nafaka keyl-i küçük kıta 18 toplam 60
 Bi cihet-i meremmat keyl ahen kıyye 50
 Baha-i Çöke-i Dolap adet 24 fi 7 yekûn 168
 Baha-i Çöke Sanduk adet 7 fi 6 yekûn 42
 İcare hammaliye 40
 Bahaa-i Mismar-ı sağış mübaya adet 100 yekûn 10¹

Neccaran

Tarihler	İşçi sayısı	Toplam rakam	Varak
15 Safer 977	4	216	10.b
22 Safer 977	4	216	10.b
29 Safer 977	5	288	10.b
8 Safer 977 (*) ²	4	216	10.b
14 Safer 977(*)	5	314	10.b
21 Safer 977(*)	5	324	10.b
Tarih verilmemiş	2	72	10.b
Tarih verilmemiş	2	72	10.b
28 Rebiülevvel 977	7	396	11.a
5 Rebiülahir 977	7	396	11.a
12 Rebiülahir 977	7	396	11.a
19 Rebiülahir 977	8	478	11.a
26 Rebiülahir 977	6	324	11.b
4 Cemaziyelevveli 977	6	324	11.b
11 Cemaziyelevveli 977	6	324	11.b

¹ BOA, TS.MA.d 1684.

² Metindeki tarihlerdir.

19 Receb 997/3 Haziran 1589 tarihli kayıтта neccar, benna, ahengiran, taş kıran miri forsalar ve yevmiye kayıtları tutulmuştur¹.

Bi cihet-i mühimmat-ı kefere-i miri ve gayri fi selh-i Şevval 998/Ağustos 1593.

Baha-i nan becayı kefere-i miri fi't-tarih-i mezbur. Neferen 196 beher yevm fi 2 yekûn 11368

Kefere-i mezkureyn fi't-tarih el-mezbur neferan 196. Beher yevm fi 2 yekûn 2842.

Bahaa-i baypuş kefere-i miri fi't-tarih-i mezbur neferen 189. Fi yevm 3 yekûn 537.

Yekûn 14707

Nafaka-i vardiyanan ve kefere-i miri ve gayr-i fi't-tarih-i mezbur.

Nafaka-i vardiyanan bazabit-i kefere-i miri fi't-tarih-i mezbur.

Neferen 30 eyyam 29 beher yevm fi 2 yekûn 1740.

Nafaka servardıyan ve Muharrem reis nefer 2 fi 5 yekûn 290.

Nafaka kefere-i miri neferan 154 imam (siyakat) fi yevm 2 yekûn 7392

Yekûn 12446².

İlk sayfaları olmayan defter kaydında ortaya çıkan tablo aşağıda verilmiştir³.

¹ Toplam 15 varaktan oluşan belge için bkz. BOA, TS.MA.d 1684; bu defterde 15 varaktan oluşmakta ve kayıtlar birbirine benzemektedir. 1684/3 ve 1684/4 kaydı olarak iki farklı kayıt şeklinde gözükmektedir. Bkz. BOA, TS.MA.d 1684.

² BOA, TS.MA.d 1684.

³ Toplam 9 varaktan oluşan defterin baş sayfaları eksiktir. 998/1589-1590 tarihinden başlayarak binada görevli neccar, benna, ahengiranların 999 Şaban/1591 Haziran ayına kadar kayıtları mevcuttur. Bkz. BOA, TS.MA.d 1684.

Tarihler	İşçi	Meslek	Toplam	Varak
Tarihsiz	92	Necceran binayan	Verilmemiş	1-2.a
“	2	Ahengiran	576	2.a
12-25 Zilhicce 998	97 ¹	Necceran binayan		3.a-4.a
Toplam	238		39335	4.a
26 Zilhicce 998 -10 Muharrem 999	82 ²	Necceran binayan		4.b-5.a
“	3	Ahengiran		5.a
Toplam			11778	
13 Muharrem 999	58	Necceran binayan		6.a-6.b
“	6	Ebnan-ı Şadırvan		6.b
“	5	Ebnan		6.b
“	3	Ahengiran		6.b

16 Receb 997/31 Mayıs 1589 tarihli kayıta Selimiye Camii çalışanları için alınan revgan/yağ, zeytin, şırşır ve şırılağan yağları miktarları verilmiştir. Revgan-ı zeyt kıyyesi 14-16 akçe ve revgan-ı şırşır ile şırılağan ise kıyyesi 18 akçeden alınmıştır³. Selimiye Camii'nde çalışan Hristiyan esirlerin ekmek paraları ve mevaci-

¹ 13 Müsliman 84 Hristiyan.

² 23 Müsliman 59 Hristiyan.

³ Defterin sadece 16. varağında kayıt mevcuttur. Bu varakta yırtık olduğundan hepsini okumak mümkün olmamıştır. Bkz. BOA, TS.MA.d, 1971.

leri ile ayakkabı paraları bina emini Mehmet'in harcadığı paralar Gurre-i Muharrem 997/20-27 Kasım 1588 tarihli kayıt oldukça önemlidir¹. Defterlerde oldukça fazla çalışanlar ve onların yevmiyelerinin, isimlerinin ve mesleklerinin tarihlere göre yazıldığı kayıtlar çok olduğundan bir örnek verilecektir.

Tarih	Nan			Mevacip			Baybus		
	Nefer	Yevm	Yekun	Nefer	Yevm	Yekun	Nefer	Baha	Yekun
Recep 998	187	2	11220	187	0,5	2805	170	3	510
Şaban 998	188	2	10904	188	0,5	2632	171	3	513
Ramazan 998	187	2	11220	187	0,5	2805	170	3	510
Şevval 998	186	2	10788	186	0,5	2604	169	3	508
Zilkade 998	183	2	10980	183	0,5	2745	166	3	498
Zilhicce 998	183	2	10614	183	0,5	2562	166	3	498
Muharrem 999	183	2	10980	183	0,5	2745	166	3	736 ²
Safer 999	183	2	10614	183	0,5	2562	166	3	498
Rebiülev-vel 999	183	2	10980	183	0,5	2745	166	3	498

¹ Toplam 2 varak kayıt mevcuttur. Bkz. BOA, TS.MA.d 1737; Şevval 997/ Ağustos 1589 tarihinden başlayan büyük ihtimalle BOA, TS.MA.d 1737 kaydının devamı olarak tahmin edilmektedir. Son kayıt Muharrem 999/Kasım 1590 tarihli. Toplam 8 varaktan oluşmuştur. Bkz. BOA, TS.MA.d 1684.

² Hammalların babuç parası 17 nefer toplam 238 akçe eklenmiştir.

Rebiülahir 999	183	2	10452	174	0,5	2436	160	3	709 ¹
Cemaziye-levvel 999	174	2	10440	174	0,5	2610	157	3	471
Cemaziye-lahir 999	174	2	10092	174	0,5	2436	157	3	471
Cemaziye-lahir 999	174	2	10440	174	0,5	2610	171	3	476 ²

İşçilerin çalıştıkları gün sayısı da defterin üzerine yazılmış aldıkları paralar öyle hesaplanmıştır. Müslümanlar Cuma günleri çalışmaz iken gayrimüslimlerden haftanın 7 günü çalışanlar kayıtlarda mevcuttur. Yapılan toplam harcama miktarı 469892 akçe olarak kaydedilmiştir.

29 Zilhicce 999/18 Ekim 1591 tarihlenen 21 Zilkade 998/21 Eylül 1590 tarihinden başlamak üzere Cemaziyelahir 999/27 Mart 1591 tarihine kadar tutulan kayıta necceran, bina ustaları, ahengiran, işçileri ve yevmiyeleri verilmiştir. Hanın malzemeleri ve yapılan işlerden bir kısmı da kaytd edilmiştir³.

Şevval 999/Ağustos 1591 tarihinden başlamak üzere Darüssade Ağası'ndan ve Edirne'deki vakıf mütevellilerinden, Darülhadis Evkafı malından, Server Ağa'dan teslim alınan ve Selim Han Camii inşaatında kullanılan hidemat-ı şakkada müstahdem olanlara ekmek, mevacib ve pabuç parası olarak verilen ve yine inşaatta kullanılan gayrimüslimlere mevacib ve ekmek parası olarak ita edilen meblağ kaydedilmiştir⁴.

¹ Hammalların babuç paraları da eklenmiştir.

² Hammalların babuç paraları da eklenmiştir.

³ Toplam 9 varak defter için bkz. BOA, TS.MA.d 4677

⁴ 13 varaktan oluşan defter için bkz. BOA, TS.MA.d. 3719.

Cami inşaatında çalışan mimar ve görevlilerin harcırahları, araba tamiri ve diğer masraflar 29 Zilhicce 1000/6 Ekim 1592 tarih ile kaydedilmiştir¹. 10 Recep 1020/18 Eylül 1611 tarihi ile kaydedilen üç adet muhasebe defterinde cami inşaatı için yapılan alımlar, usta, kalfa, gayrimüslim, gardiyan ve onlar için yapılan harcamaların tamamı özet/icmal şeklinde hazırlanmıştır².

Selimiye İmareti cami merkez olacak şekilde inşa edilmiştir. Selimiye sekiz payeli camilerin merkezi 31,5 metre çapında kubbesi ile en güzel örneğidir³. Dünya mirası listesine girmiş bu yapıyı inşa edenler Mimarbaşı Mimar Sinan organizasyonunda koordine edilmekte idiler. Cami görevlileri olarak bina eminleri ve mutemetler oldukça önemli vazife yüklenmişlerdir. Cami inşaatında görevli mutemetler ile halk arasında zaman zaman divana kadar uzanan şikayetlerden anlaşmazlıklar olduğu görülmektedir⁴.

Cami çalışanları içinde isimleri kayıtlarda geçmeyen fakat inşaatın başlamasından bitimine, hatta daha sonraki süreçte tamirlerde görevlendirilenler olmuştur. Bunlar acemi oğlanlar, yö-

¹ Toplam 3 varaktır. Bkz. BOA, TS.MA.d 5746.

² Birinci defter 6 varaktır. Cami görevlileri ve yapılan ödemeler siyakat rakamları ile kaydedilmiştir. İkinci defter 999 Şaban/Haziran 1591 ayından başlamak üzere 18 varaktır. Burada gayrimüslimler ve onlara verilen nan-ı aziz, mevacipler ve baybus akçeleri ve vardiyanlar kaydedilmiştir. Bu işlem Muharrem 1001 tarihine kadar kaydedilmiştir. Üçüncü defter 11 varak olup Cemaziyelahir 995'ten/Mayıs 1587- 996 Muharremine/Aralık 1587 kadar muhasebe defteridir. Satın alınan döşemeler, kireç, un, çapa sapı, bıçkı, mertek, minare alemleri, mertek dikme, mismar çeşitleri, tahta, kum ve seng kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TS.MA.d 3686.

³ Semevi Eyice, "Mescid", İ. A. VIII, s.110; Rifat Osman, *Edirne Tarihi*, Ankara 1989, s. 44-55.

⁴ Mahalle imamı Piri ile mutemetlerin kavga ettikleri 3 Rebiülahir 976/25 Eylül 1568 tarihli ferman şikayet üzerine Edirne kadısına gönderilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d 7, h.2144.

rükler¹, yayalar², forsalar³ ve isimleri kaydedilmiş olan miri esirlerdir⁴. Usta sayıları hakkında bilgi bulmak mümkünken bu tür görevliler hakkında bilgi net değildir. Bazen yazışmalarda belirli süreler veya sadece ihtiyaca binaen acemi oğlan görevlendirildiği kaydedilmiş fakat sayıları her yazışmada verilmemiştir. Yeniçeri Ağası'na gönderilen 4 Şevval 977/12 Mart 1570 tarihli hükümde 100 acemi oğlanın cami inşaatında görevlendirilmesi istenmiştir gibi kayıtlar mevcuttur⁵. Görevlendirilen bu acemi oğlanlardan

¹ 16 Rebiülevvel 993/16 Mayıs 1585 tarihinde cami tamirinde Vize Yörükleri canbazları ve Çingeneler altışar aylık sürelerle çalışmışlardır. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 55, h.406.

² 26 Safer 978/30 Temmuz 1570 Hamideli'nden getirilen yayaları altışar ay çalıştırılmıştır. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 14, h.250; 12 Rebiülevvel 978/14 Ağustos 1570 tarihli hükümde Hamideli yayalarının yoklanıp altı ay çalışanların gitmelerine müsaade edilmesi hakkında hüküm vardır. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 14, h.496; 5 Zilhicce 981/28 mart 1574 tarihli hüküm ile daha önceki nöbette 592 nefer görevlendirildiği bildirilerek burada adama ihtiyaç olmadığından İstanbul'da Ayasofya Camii tamirine gönderilmeleri istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 24, h.182.

³ Edirne'de Bina Emini'ne gönderilen 21 Cemaziyelevvel 982/8 Eylül 1574 tarihli yazıda saray-ı amire için istenen forsaların geldiğini orada yapılacak hamam vesairenin bir an önce tamamlanması istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 26, h.565.

⁴ Edirne'de yapılacak cami için istihdam edilmek üzere gönderilen miri keferenin zahire, araba vs. ihtiyaçlarının tedarik edilmesi 6 Cemaziyelevvel 976/27 Ekim 1568 tarihinde yazılmıştır. Devlet bu konuda çalışanların yiyecek açısından sıkıntı çekmesini istememektedir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 7, h.2376; 3 Cemaziyelevvel 982/21 Ağustos 1574 tarihli Edirne Kadısına gönderilen hükümde cami inşaatında görevli miri esirlerden yarısı gardıyanbaşı orada kalmak üzere kâfi miktar gardıyan ve 20-30 nefer bölük halkı muhafazasında İstanbul'da matbah-ı amire için gönderilmesi istenmektedir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 26, 449.

⁵ Yeniçeri Ağası'na gönderilen 4 Şevval 977/12 Mart 1570 tarihli yazıda cami inşaatına görevlendirilmek üzere 100 acemi oğlanı ulufe yazıp gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 9, h.122; Cami inşaatında görev-

bazılarının yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla kaçtıkları kaydedilmiştir. Bina emini Hasan Çelebi'nin yeni gelen 180 nefer oğlandan 61'nin firar ettiğine dair İstanbul'a gönderilen mektubundan sonra gelen 28 Cemaziyelevvel 982/15 Eylül 1574 tarihli hüküm durumu izah etmektedir¹.

Yapılan iş ve işi yapan işçi açısından tutulan kayıtlarda bilgiler bulmak mümkündür. Burada işçilerin gerçekten bu işte ehil olup olmadıkları ve ne kadar sürede işi gerçekleştirdikleri bilgisi olmamasına rağmen Mimar Sinan'ın yardımcısı Kara Hasan'ın 25 esir ile Marmara adasındaki mermerleri caminin ihtiyacına göre, belirlenen ölçülerde kestikleri anlaşılmaktadır. İhtiyaç üzerine tekrar aynı 25 esir ve aletler tersaneden Kara Hasan'ın emrine verilmek üzere talep edilmiştir². Dolayısıyla Marmara adasından Edirne Selimiye Camii inşaatına gelen mermerlerin 25 esir tarafından kesildiği anlaşılmaktadır.

li Hasbahçe emektarı acemi oğlanlardan 50 adeti kapıya çıkarılmak üzere defterlerinin ağalarına gönderilmesi 4 Şevval 979/19 Şubat 1572 tarihinde yazılmıştır. Burada çalışanlardan bir kısmının görevlerinde yükseltildikleri anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 10, h.241; BOA, A.DVNSMHM.d 10, h.242.

¹ BOA, A.DVNSMHM.d 25, h.2427.

² 29 Şaban 979/ 16 Ocak 1572 tarihli yine Selimiye Camii'nin yapımı için gerekli olan mermerin çıkarılması ve taşınması ile ilgili kapudan paşaya hükümler gönderilen hükümler görülmektedir. Daha önce 25 esir ile Marmara adasından çıkararak mimar halifesi Kara Hasan'ın esirleri ve aletleri tersaneye teslim ettiğini ve yeniden 850 kıta mermer kesilmesi için aletlerin kendisine verilmesi ve refiki olan sipahi oğlanları zümresinden 146. Bölükten Şaban Çavuş'a tersane-i amireden 25 esir ve kazma, kürek ve saire alat verilmesi ile bunların cezireye geçirilmesi buyurulmuştur. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 10, h.180; 29 Şaban 979/16 Ocak 1572 tarihli Kapitan Paşa'ya gönderilen hükümde mimar halifesi Kara Hasan'ın 25 forsa ve esir ile alât ve edvâtı geri getirmesi ve mermeri taşınması ile ilgili hüküm gönderilmiştir bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 10, h.262.

Osmanlı Devleti'nde, sınırları içinde her bölgede bulunan ustaların kaydının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Mimar Sinan ihtiyacına göre bu ustaları divana gönderdiği mektup ile talep etmekte ve bu hususta kendisine ve görevlilere hükümler gönderilmektedir. Aydıncık/İdincik Kadısına 20 Ramazan 977/26 Şubat 1570 tarihinde yazılan hükümde Mimarbaşı Sinan'ın gönderdiği defterde yazılı Kapıdağı'nda ikamet eden taşçıların, Edirne'de yapılan cami inşaatında çalışmak üzere gönderilmesi istenmektedir¹. Devlet ihtiyaç duyduğunda bu görevlileri ülkenin farklı bölgelerine görevlendirebilmekte ve gönderebilmektedir. Çok araştırmaya gerek duymaksızın Edirne'de bina yapımında yeterli bir bilgi/beceriye sahip usta topluluğunun olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da meydana gelen selden sonra su yolunu tamir için Edirne, Ferecik ve İnöz'den benna ve neccarların 18 Muharrem 973/15 Ağustos 1565 tarihinde İstanbul'a gönderilmesinin talep edilmesi, Mimar Sinan'ın bu iş erbabını bildiği ve bunların yeteneklerinden haberdar olduğunu ortaya koymaktadır². Edirne'de Selimiye Camii inşaatının yapıldığı aynı dönemde birden fazla inşaatın mimarbaşı tarafından yürütüldüğü arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bunlar Sokullu Mehmet Paşa hamamı³, Yeni Sa-

¹ BOA, A.DVNSMHHM.d 9, h.11.

² BOA, A.DVNSMHHM.d 6, h.77; Suretleri Üsküp, Siroz, Selanik, İnöz, Gelibolu ve Ferecik kadınlarına da gönderilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d 6, h.548.

³ Çirmen'den kireç ve taş talebi bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d 7, h.1036; BOA, A.DVNSMHHM.d 7, h.1096; Dimetoka'dan kireç ve kereste talebi için bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d 7, h.1046; BOA, A.DVNSMHHM.d 7, h.1097; Ayrıca hamamda çalıştırılmak üzere Karacasu Yenicesi ve Gümilcine kazalarından acele neccar ve benna gönderilmesi talep edilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d 7, h.1109.

ray'da köşk inşaatı¹, acemi oğlanlar için sarayda fırın² ve Hıdırlık'ın tamiri³ faaliyetleridir.

Mimarbaşı İstanbul'a mektup gönderip caminin inşaat durumu ve çalışan neccar ve ırgat gibi görevliler hakkında bilgi vermiştir. Buradan inşaatın ince ve en hassa işlerinin benna ve neccar üzerinde döndüğünü göstermektedir. Merkez binanın ki ilk aşama külliyesinin merkezi caminin bitirilmesi için gerekli masraf ve benna ile ırgatın bildirilmesini İstanbul'dan istenmiştir⁴. Üç unsur, para, ustalar ve ustaların yönlendirdiği beden gücü, inşaatın bitirilmesinde en önemli parçalardır. Devlet cami inşaatında çalışanların haklarının muhafazası hususunda gerekli itinanın/gayretin gösterilmesi için 15 Rebiülevvel 979/7 Ağustos 1571 tarihli Edirne Kadısı ve Mimar başına ferman gönderilmiştir. İnşaatta çalışan bennâ, neccâr, ırgat ve diğer görevlilerin ücretlerinin eksiksiz verilmesi mutemetlere tembih edilmiştir⁵. Fakat bu

¹ Edirne'deki sarayda köşkün en kısa sürede tamamlanması ve son durumunun bildirilmesi istenmiştir. 8 Zilkade 975/5 Mayıs 1568 tarihli hüküm için bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 7, h.1367; BOA, A.DVNSMHH.d 7, h.1368.

² Mimarbaşına gönderilen hükümde 4 Şevval 977/12 Mart 1570 tarihinde Edirne sarayındaki oğlanlar için yapılması teklif edilen fırının nerede ve ne kadar paraya yapılacağını bildirilmesi talep edilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 9, h.136; Fırının yerinin tespiti ve başlanması hususunda bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 12, h.907; BOA, A.DVNSMHH.d 12, h.949; Edirne Sarayı'nda çıkan yangında zarar gören fırının yerine yeni fırın yapılacak yerin tespiti için mimara hüküm gönderilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 14, h.1008; BOA, A.DVNSMHH.d 14, h.1456.

³ 4 Şevval 979/19 Şubat 1572 tarihinde Mimarbaşının gösterdiği lüzum üzerine Edirne'de tamir edilen Hıdırlık'a ne kadar akçe sarf edildiğinin bildirilmesi mimarbaşı ve bina eminine hüküm gönderilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 10, h.243.

⁴ 8 Rebiülevvel 979/31 Temmuz 1571 tarihli hüküm için bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 14, h.1467.

⁵ BOA, A.DVNSMHH.d 12, h.985.

durumu fırsata çeviren bazı görevliler olduğu 7 Zilkade 979/22 Mart 1572 tarihli hükümden anlaşılmaktadır. Bu hükümle, Edirne Cami inşaatında çalışmak için görev alıp başka işlerle uğraşanların tespit edilmesi istenmiştir. Bu durum “*câmi’-ı serîf mu’temedliğine ve istihdâmına ta’yîn olunanlar anda hıdmetlerinde olmayup mücerred gayri hıdmetlerde bulunmak içün kendülerin anda binâ hıdmetine ta’yîn itdürüp evlerinde ve kendü maslahatlarında oldukları i’lâm olundı*” şeklinde görevlilerin suiistimalleri tarif edilmiştir¹.

Mimar Sinan, cami yapımında sadece bina ile ilgilenmeyip camii inşaatında çalışan görevlileri de yakından takip etmektedir. Cami inşaatında İdincik ve Marmara adasından mermer getirmede emeği geçen günlük 10 akçe alan Abdülaziz’in öldüğünden görevi günlük 9 akçe ile başkasına verildiği ve bir akçesinin boş kaldığını merkeze bildirmiştir². Yani harcamalarda ortaya çıkacak fazla veya eksik paraları da takip ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çalışan görevlilerin ve aldıkları yevmiyelerin takibi de bir nevi Mimar Sinan tarafından yapılmış veya kontrolle görevli olanlar tarafından sürekli bilgilendirilip, görevlilerin talepleri onun kontrolünden geçmiştir. Nitekim Mimar Sinan’ın işçi ücretlerinin belirlenmesinde de önemli roller üstlendiği anlaşılmaktadır. 986/1578 yılında ustaların 12’şer akçe olan yevmiyelerinin yetmediği konusunda divana müracaat edip bu rakamın günlük 16’şar akçeye çıkarılmasını talep etmiştir³. Mimar Sinan inşaatlarda görevlendirdiği usta veya işçilerin hukuki durumlarının takibini de yapmıştır. Sofya’da inşaatı devam eden hana çalışmak için Edirne’den taşçılar gönderilmiştir. Edirne’den Sofya’ya giden yol güzergahı üzerinde taş ustalarının önüne kesen eşkiyalardan

¹ BOA, A.DVNSMHM.d 12, h.1091.

² 5 Rebiülahir 979/27 Ağustos 1571 tarihli belge için bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 15, h.811.

³ Muhsin İlyas Subaşı, *Taşla Konuşan Deha Mimar Sinan*, İstanbul 2004, s.61 vd.

birinin olayın ertesi günü ölü bulunması üzerine, kadiya bağlı görevliler tarafından yollarından alıkonulan duvar işçilerinin beyanları üzerine kimseyi katletmediğini yazıp, buna rağmen hukuka saygılı olarak, serbest bırakılırken kefillerinin alınması Sinan tarafından 20 Muharrem 982/12 Mayıs 1574 tarihli Edirne Kadısı'na yazılan hükümle talep edilmiştir¹.

Cami inşaatında çalışan gayrimüslim forsalardan din değiştirip Müslümanlığı tercih edenler de mevcuttur. İnşaatta görevli forsa Müslüman olup kendisine azap gediği verilen Mustafa'nın evlenmesine engel olunmaması merkezden gönderilen yazı ile Edirne Kadısı'na bildirilmiştir².

Camii inşaatındaki iş bölümleri belgelerde çok net olarak ortaya çıkmaktadır. Mimar başına yazılan 10 Muharrem 980/23 Mayıs 1572 tarihli hükümde caminin yazıları için Katip Molla Hasan'ın gönderildiği gerek kâşi ve gerek sade hat ile yazılması gerekenlerin yazdırılması istenmiştir³. Selimiye Camii kitabesi ve çini üzerindeki yazılar Hasan Çelebi'nindir. Bu yazıların ona yazdırılması Mimar Sinan'ın isteği üzerine olmuştur. Selimiye Camii'nin klasikleşmiş hat yazıları Hasan Çelebi'ye aittir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Hasan Çelebi kubbe yazısının mahalline geçirilmesine nezaret ederken, gözüne kireç düştüğü yazılmıştır. Telaşla, kalemlerini temizlediği suyla gözlerini yıkaması sonucu görme kuvvetini kaybeder. Bu hadiseden sonra II. Selim kendisine ömür boyu maaş bağlatmıştır⁴.

¹ BOA, A.DVNSMHH.d 24, h.608.

² BOA, A.DVNSMHH.d 23, 436.

³ BOA, A.DVNSMHH.d 19, h.59; Selimiye camii yazı ve süslemeleri hakkında bkz. Gülgün Yılmaz, Ahmet Köse, "Edirne Selimiye Camii'nde Yazının Süsleme Unsuru Olarak Kullanımı", *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsni Hat Sempozyumu Bildiri Metinleri*, 01-03 Kasım 2013, Amasya, s.579-586.

⁴ Uğur Derman, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat Sanatı", VI. *Vakıflar Haftası Kitabı*, İstanbul 1999, s.60-62.

Han hakkında yapım işlemleri ile ilgili en net bilgiler kaydedilmiştir. Hanın ölçüleri olarak tülen 82 zira, bir canibi 103 zira, diğeri 3 zira arzı 2 zira mahzenleri yer yüzüne çıkmıştır. Bazı temelleri kazılmak üzere dir diyerek 20 Rebiülahir 997/8 Mart 1589 tarihinde hanın inşaat durumu ortaya konmuştur.¹

İki zimmi ile kaldırım döşemesi her zira 10 akçeden kavil edilmiştir. Gurre-i Muharrem 999/1-6 Kasım 1590 toplam 2266 zira sipariş verilmiştir. Muharremden Rebiülevvel ayının ilk haftasına kadar döşeme yapıp toplam 22660 akçe ödenmiştir.

Hanın kapısı arası kaldırım döşemesi maktu verilmiştir. 222 zira her zira 10 akçeden toplam 2220 akçe verilmiştir.

Hanın kapısı ile Türbe önü kaldırım döşemesi 100 zira toplam 1000 akçe verilmiştir.

Kapan yerinin kaldırım döşemesi 222 zira toplam 2220 akçe ödenmiştir.

Hanın önünde olan Şahdahenk kaldırım döşemesi 1768 zira toplam 17670 akçe ödenmiştir.

Ahur kapusunun han canibinde olan kapu payandıra kaldırım döşemesi maktu verilmiştir. 80 zira toplam 800 akçe ödenmiştir.

Ahur kapusunun önünde olan büyük yolun kaldırım döşemesi mühimmatına zira 274 her zira 2 akçeden toplam 548 akçe ödenmiştir.

Defaa-i döşeme-i cedit zira 100 her zira 10 akçeden toplam 1000 akçe verilmiştir².

5 kişi ile hanın sağ yanın Ahur kapusu üstünde olan merdivene kadar korkulukları tamir için her zira 35 akçeden kavil etmiştir. 78,5 zira toplam 2747 akçe ödenmiştir.

3 kişi ile hanın sağları korkulukları tamiri için her zira 35 akçeden kavil etmiştir. 38 zira toplam 1330 akçe ödenmiştir.

¹ BOA, TS.MA.e, 841-45.

² BOA, TS_MA.d 1684/5 v.5.b

3 kişi ile Şadırvanın ceman mermerleri tamir etmesi için mak-tu 3300 akçeye kavli edilmiş ve ödenmiştir.

5 kişi ile mektep yanında olan hüceratun evin sofalarının kor-kulukları tamiri için her zira 35 akçeden kavledilmiştir. 57,5 zira toplam 2012 akçe ödenmiştir.

Yapılan hanın dükkanlarının vakıf mütevellisi tarafından kira-ya verilmiştir. 999/1590-1591 yılında Camii Şerif vakfı mütevel-lisi Mustafa Çelebi ibn Kemal Mihal Mahallesinden İbrahim bin Ramazan ve Kurşunlu Mahallesinden Hacı Haydar bin Abdullah'a kiraya vermiştir. Odalar 41 adet fevkani ve 25 fevkani odadır. Hanın etrafı da dahil gurre-i Şaban 999/ 25-31 Mayıs 1591'den başlayarak üç yıllığına 310000 nakit akçeye kiraya verilmiştir¹.

C- Caminin Bitmesinden Sonraki Görevliler

Cami için tayin olunan imam, hatip ve sairenin cami ibadete açılıp namaz kılınmaya başlanıncaya kadar eski görevlerine devam etmesi Edirne Kadısı'na hüküm olarak 3 Safer 982/25 Mayıs 1574 tarihli hüküm ile bildirilmiştir². Görevlilerle ilgili olarak 4 Safer 982/26 Mayıs 1574 tarihinde salavathanlığa 10, müsebbihliğe 19, salavatçılığa 10, kayyımlik 5, çerakçılığa 4, kapuculuğa 2, ferraş ve helacılığa 2, müezzinliğe 7, meremmetçiliğe 1 nefer tayin olun-muştur. İmareten taam alan yani yiyecek alan için taam bedeli birer akçe imamlara ikişer akçe verilmesi hatibe ödenmemesi 9 Safer 982/1 Haziran 1574 tarihinde bildirilmiştir³. 23 Safer 982/14 Ha-ziran 1574 tarihinde cami cüzhan ve duacılığına ve چراغچılığına 9 kişi yazılmıştır⁴. 26 Safer 982/17 Haziran 1574 tarihli cami vak-fından görevlendirilen 6 kişi birer cüz yazıldı ibaresi düşülmüş-

¹ 10 Şaban 999/3 Haziran 1591 tarihli belge için bkz. BOA, TS.MA.e, 1050-76.

² BOA, A.DVNSMHH.d 24, h.915.

³ BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.1567.

⁴ BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.1656.

tür¹. Caminin bahçivanlığı ile bahçe tarafında mihrabın iki yanında olan sofa hasırları yaymak kaldırmak ve bahçeye ait 3 kapıyı açıp kapamak hizmeti 4 akçe yevmiye ile Receb'e verilmesi 29 Safer 982/20 Haziran 1574 tarihinde buyruldu². Edirne kadısına 15 Receb 982/31 Ekim 1574 tarihli hükümle cami tamamlandığından daha önce tayin edilenlerin göreve başlatılması Şaban'ın 12. Günü Cuma günü namaz kılınmağa başlanması istenmektedir³.

Ç- Caminin Bitmesi

Selimiye Camii'nin inşaatının 21 Zilkade 980/25 Mart 1573 tarihli hükümde kubbeye eriştiği anlaşılmaktadır⁴. Caminin ibadete açılması için belirtilen tarih ise 12 Şaban 982/27 Kasım 1574 Cuma günü belirlenmiştir⁵. Seyyah Gerlach Sultan Selim'in ölümünden iki ay önce Edirne'de yaptırdığı olağanüstü güzellikteki camiinin çöktüğünü kaydetmiştir. Buna gerekçe olarak ayın 19'undan 22'sine kadar hava açık olmasına rağmen çok kuvvetli rüzgar olduğunu belirtmiştir⁶. Bu iddianın doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim camiinin kütüphanesinin 983/1575 yılında faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Buradan mushaf çalan kişinin

¹ BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.1714; Bir cüz İbrahim Halifeye BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.1724; Lütüye bir cüz BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.1748; 10 kişiye birer cüz BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.1749; Ser devirhanlık bir BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.1847; Mezbelekeşlik Hasan'a iki akçe BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.1851; Sinan ve Numan dedelere birer cüz, BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.1855.

² BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.3122.

³ BOA, A.DVNSMHH.d 26, h.848.

⁴ BOA, A.DVNSMHH.d 21, h.461.

⁵ 6 Rebiülahir 981/5 Temmuz 1573 tarihli Hassa Mimar Sinan'a yazılan hükümde kubbenin kavuştuğunun haber verildiği fakat içinde ne zaman namaz kılınacağını bildirilmesi istenmektedir. Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d 22, h.522; 15 Recep 982/1 Kasım 1574 tarihli BOA, A.DVNSMHH.d 26, h.848.

⁶ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 I. Cilt*, İstanbul 2007, s.160.

değerli mushafı Bursa'da sattığı anlaşılmaktadır¹.

Caminin inşaatı bittikten sonra arsasına Eski Saray'ın arsasından ilave yapılmıştır². Bina kullanıldıkça eksiklikler ve ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Yağmurlu havalarda Müslümanların daha rahat abdest almaları için muslukların üzerleri sundurmayla kapatılmıştır³. Başlangıçta caminin imaret olarak bir bütün şeklinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Öncelikle camii inşa edilmiş ve etrafı tamamen boş bırakılmıştır. Caminin ibadete açıldığı dönemde dahi avlu etrafının tahta perdelerle çevrildiği, inşaat malzemeleri yüzünden özellikle camii inşaatı için açılan tahta dolabın olduğu bölümden Müslümanların camiye girmekte zorluk çektikleri bu yüzden rahatça camiye girişi sağlayacak kapı açılması istenmiştir⁴. Aynı dönemde Edirne Kadısı'na yazılan hükümde cami yakınında bir ahır olduğu ki bu ahır Eski Saray'ın ve burada bulunan acemiog-

¹ Cami tamamlanmış ve kütüphanesi de faaliyete geçmiştir. 25 Şaban 983/29 Kasım 1575 tarihli Bursa Kadısı'na yazılan hükümde Selimiye Camii ve Süleymaniye Camii'nden Mushaf çalan adamın yakalanıp mushaflardan birini Bursa Beyi'ne sattığı geri alınması istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 27, h.285; 3 Şaban 991/22 Ağustos 1583 tarihinde Sultan III. Murat tarafından Cami mütevellisine gönderilen hükümde Cami-i şerif vaizi olan Vallahi Mehmed Efendi için camide mevcut kitaplardan istediklerinin verilmesi istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d, 51, h.244.

² Abdurrahman Hibri Efendi, Enîsü'l-Müsâmirîn, Millet Kütüphanesi, vrk.8.b

³ Müslümanların yağmurlu havalarda daha rahat abdest alabilmeleri için mütevellî vasıtasıyla muslukların üzerlerine sundurma yaptırılması için 15 Safer 990/9 Mart 1582 tarihinde hüküm gönderilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 47, h.2.

⁴ 8 Zilhicce 983/9 Mart 1576 tarihli Edirne Kadısı'na yazılan hükümde cami avlusu etrafında tahta perde ile tertip edilip Müslümanlar camiye gitmekte müşkülât çektiklerinden kapı açılması istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 27, h.967; Avlu duvarları Sinan tarafından cami ibadete açıldıktan sonra tamamlanmış olup bir çeşme de avlu duvarlarının parçası olarak tasarımda yerini almış olmalıdır. Bkz. Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2013, s. 326.

lan veya yeniçerilerin atlarını koyduğu yer olmalıdır. Burada ehl-i fesadın toplanması dolayısıyla tedbir olarak bölgede bir unkapanı yapılması hedeflenmiştir¹. Üç ay sonra İstanbul'dan divandan gönderilen yazıda bu ahırın Şadırvan ahır denilen bir ahır olduğu ve Edirne Kadısı'nın unkapanını ihtiyaç olarak görmeyip meyve kapanı yapılmasını istediği anlaşılmaktadır². Yine başka bir hükümde Şadırvan ahırının aslında Miri ahır olduğu ve bu ahırın bir köşesinde Zahir Tonlu Dede namıyla kerameti zahir bir azizin olduğundan bir türbe yapılması istenmiştir³. Meyve kapanı için yazışma ve çalışmaların yaklaşık üç yıl sürdüğü ve sonrasında harekete geçildiği ve 996/1587 yılında istimlakın başladığı anlaşılmaktadır⁴. Fakat kayıtların bir kısmında 995/1586 yılında cami etrafındaki dükkanların tamiri için harcanan paralar kaydedilmiştir⁵. 999/1591 yılında II. Selim evkafına bağlı olarak 450.000 akçelik inşaat yapılması için bina emini görevlendirilmiştir⁶. Bu inşaatın 1000/1591-1592 ve 1001/1592-1593 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Meyve kapanın yapıldığı, karşısındaki boş arsalara dükkân yapıldığı ve bu dükkânlar için Şevval 999/Ağustos 1591 tarihinden başlamak üzere 1000/1591-1592 yılı içerisinde hemen hemen tamamı gayrimüslimlerden oluşan kireççilerden alınan kireçler ve fiyatları kayıt altına alınmıştır⁷. İnşaat aşamalarını üç ayırmakta fayda vardır. İlk önce 975-982/1567-1574 yılları ara-

¹ 11 Rebiülevvel 986/18 Mayıs 1578 tarihli Edirne kadısına yazılan hükümde cami yakınında olan ahırda ehl-i fesadın toplandığından Unkapanı yapılması istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 34, h.467.

² BOA, A.DVNSMHM.d 35, h.416.

³ 28 Rebiülahir 993/29 Nisan 1585 tarihli bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 58, h.105.

⁴ BOA, TS.MA.d 3966.

⁵ BOA, TS.MA.d 1377.

⁶ 29 Zilkade 999/19 Eylül 1591 tarih BOA, A.DVNSMHM.d 73, h.682.

⁷ 29 Zilhicce 999/18 Ekim 1591 tarihli belge 7 varaktan oluşmaktadır. Şevval 999/Ağustos 1591 tarihinden olan kayıtlardır. Bkz. BOA, TS.MA.d 1606.

sında cami inşa edilmiştir. 986/1578 yılında ahur yanındaki yerde meyve kapanı ve dükkân yapılması isteği 995-996/1586-1587 yılında gerçekleşmiştir. Üçüncü aşamada ise meyve kapanı karşısındaki boş arazide dükkân yapılma isteği 999-1001/1591-1592-93 yılları arasında gerçekleşmiştir.

Avlunun batı bölümünde eğimden kaynaklanan yüksek istinat duvarları önüne arasta III. Murat döneminde Mimar Davut Ağa tarafından yapılmıştır. Ancak eğimden dolayı yüksek istinat duvarlarının önünü kapatma fikrinin Mimar Sinan tarafından tasarlandığı ileriye sürülmektedir. Çünkü Sinan eğimli araziye yapı inşa etme konusunda gerçek bir uzmandır¹.

Caminin doğusundaki minareye 992/1584 yılında yıldırım isabet etmesi sonucu yeniden inşa edilmiştir². Cezayir Beylerbeyi'ne 15 Muharrem 992/28 Ocak 1584 tarihinde gönderilen hükümde minarenin tamiri için 150 forsa talep edilmiştir³. Minare inşaatında Vize yörükleri, Canbaz subaşı, Çingene ve Vize müsellemleri nöbetlileri görevlendirilmiştir⁴. Tamir için Edirne, Çirmen ve Diemetoka Kadılarına küfeki taşı temin edilmesine dair hüküm gön-

¹ N. Sönmez-Z. Sönmez, "Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara 1996, s.78.

² Mimarbaşına 10 Muharrem 992/23 Ocak 1584 tarihli yazı ile camiye isabet eden saikanın verdiği zararların kontrol edilmesi istenmiştir. BOA, A.DVNSMHM.d 52, h.586; Abdurrahman Hibri Efendi, Enisü'l-Müsâmirin, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Tarih, vrk.8.a

³ BOA, A.DVNSMHM.d 52, h.707.

⁴ 25 Safer 992/8 Mart 1584 tarihli Vize yörükleri ve Canbaz subaşı ve Çingene ve Vize müsellemleri zabiti Hüseyin'e gönderilen hükümle nöbetlilerin cami tamirine gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 52, h.740; 1 Rebiülevvel 992/13 Mart 1584 tarihli BOA, A.DVNSMHM.d 52, h.761; 16 Rebiülevvel 993/18 Mart 1585 tarihli BOA, A.DVNSMHM.d 55, h.406; 29 Rebiülahir 993/30 Nisan 1585 tarihli BOA, A.DVNSMHM.d 58, h.10; 17 Cemaziyelevvel 993/17 Mayıs 1585 tarihli BOA, A.DVNSMHM.d 58, h.233.

derilmiştir¹. Dolayısıyla cami yapımının çok geçmemesi dolayısıyla minare ve diğer duvarlarda kullanılan küfeki taşının bu üç kazadan getirildiği anlaşılmaktadır. Selimiye Camii'nin inşasına ilişkin belgelerden² Mimar Sinan'ın cami inşaatı boyunca vaktinin büyük çoğunluğunu Edirne'de geçirdiği ve özellikle 1571-1573 yılları arasında üç yıl boyunca inşaatın başından ayrılmadığı³, 1584 yılında yıldırım düşmesi sonucu zarar gören minareyi onarma çalışmalarının da bizzat başında olduğu anlaşılmaktadır⁴.

Su olmayınca hayat olmuyor. Şehirler suların etrafında şekillenmiştir. 10 Şubat 1572 tarihli Bostancıbaşı'na yazılan hükümde cami için gerekli olan suyun Kaya köyünden getirildiği anlaşılmaktadır⁵. Bu belgeden Edirne'nin Kayalar köyünden camiye su getirilmesi istenmektedir. Bostancıbaşı'ya Edirne yakınındaki Kaya köyündeki suyun yapılan camiye getirilmesi münasip görüldüğünden, yerinde incelenerek suyun miktarı ve masrafı ustalarına incelenilip hesaplatılarak gönderilmesi talep edilmiştir. Camiye getirilen

¹ Selimiye Camii minaresine yıldırım düşmesi sonucu tamir edilmesi için Edirne, Çirmen ve Dimetoka Kadılarına küfeki taşı temin edilmesine dair hüküm gönderilmiştir. Bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 80, h.924.

² Mimar Sinan ile Divan-ı Hümayun arasında Külliye'nin inşasına ilişkin otuz yedi yazışma bulunmaktadır. Bkz. Rauf Tuncay, "Edirne'de Selimiye Camii", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.23, Ankara 1969, s.3-12; N. Sönmez-Z. Sönmez, "Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara 1996, s.73-79.

³ N. Sönmez-Z. Sönmez, "Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara 1996, s. 75.

⁴ N. Sönmez-Z. Sönmez, "Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara 1996, s. 78.

⁵ 24 Ramazan 979/10 Şubat 1572 BOA, A.DVNSMHM.d 10, h.246; Rauf Tuncay, "Edirne'de Selimiye Camii", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* S.23, Ankara 1969, s. 6-7.

bu su yeterli olmadığından 23 Ekim 1574 tarihinde yine Edirne Bostancıbaşı'sına yazılan bir fermanda, su getirilmesi için iç hazineneden 60.000 akçe istenmiş ve bu paranın 40.000 akçesi harcamıp 20000 akçesi iade edilmiş olup camiye 1 lüle 1 masura daha ilave su getirilmiştir¹. 1982 yılında Selimiye Camii'nin ışıklandırılması için dış avluda yapılan kazıda cami ile hamam arasında bir sarnıç tespit edilmiştir². Yapılan incelemelerde kemerli bir kanal ile buradaki suyun hamama ve Eski Saray'a doğru akıtıldığı anlaşılmıştır³. Bu sarnıç caminin arsası üzerine yapıldığı Eski Saray'ın Baltacılar Koğuşu'nun bulunduğu yere rastlaması muhtemeldir. Edirne'nin ilk su ihtiyacının XV. yüzyılda Tunca nehri üzerine kurulan dolaplarla karşılanmakta iken, şehre suyun sistemli bir şekilde gelmesi ancak XVI. yüzyıl da Kanuni Sultan Süleyman döneminde Haseki Hürrem Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan su yolları ile sağlanmıştır⁴. Cami duvarına yapılan bir çeşmenin de⁵ su ihtiyacını karşılayan bu hattın Edirne'nin kuzey-doğusundaki bu eski Taşlımüsellim su yollarının sonradan Selimiye Camiine kadar uzatılmış bir hattının devamı ile karşılandığı düşünülebilir⁶.

D- Cami Vakıfları

Cami inşaatı bitmeye yaklaşırken camiye vakıflar tesis edilmeye başlanmıştır. Bu normal vakıf prosedürü dışında bir iş-

¹ 7 Recep 982/ 23 Kasım 1574 tarihli Edirne'de Bostancıbaşıya yazılan hüküm BOA, A.DVNSMHM.d 26, h.795; Rauf Tuncay, "Edirne'de Selimiye Camii", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* S.23, 1969, s.12.

² Yusuf Karabıyık, *Selimiye Camii Özel Defteri Edirne Eserleri ve Evliyalari*, Edirne 1966, s.37.

³ Oral Onur, *Edirne Su Kültürü*, İstanbul 1978, s.61-62.

⁴ Neriman Meriç Köylüoğlu, *Edirne'de Osmanlı'dan Günümüze Su Yapıları*, Edirne 2001, s. 2.

⁵ N. Çicek Akçıl Harmankaya, "Edirne Selimiye Külliyesinde Bilinmeyen Bir Çeşme", *Art-Sanat*, 12 (Temmuz 2019), s. 1-18

⁶ Ünal Öziş, Yalçın Arısoy, *Mimar Sinan'ın Suyolları*, İzmir 1987, s. 2.

lemidir. Vize livasında Bergos nahiyesinde Tuğrai Mehmed Bey haslarından olan karyenin vakf kaydedilmesi için mütevelliyeye 11 Ramazan 981/4 Ocak 1574 tarihinde hüküm yazılmıştır¹. Bu tarihten itibaren vakıf arazilerine müdahalelerle ilgili yazışmaların başladığı görülmektedir. 10 Rebiülahir 982/30 Temmuz 1574 tarihinde bu köydeki vakf arazilere sipahinin hayvanları ile zarar verdiği tespit edilmiş ve önlenmesi istenmektedir². Cami vakfına müdahalelerin önlenmesine dair Edirne civarındaki kazaların kaidalarına 25 Receb 984/18 Ekim 1576 tarihinde hüküm yazılmıştır³. Kara Osmanlı ve Haslar köylerindeki arazilere Sultan Murad vakfı mütevellisinin müdahale ettiği anlaşılmaktadır⁴. Vakıf arazilerinde halk vakıf mütevellilerinden şikayette bulunmuşlardır. Prevadi Kadısı'na gönderilen 27 Rebiülevvel 985/9 Haziran 1577 tarihli hükümde Kumanova köyü mütevellisi ve cabisinin halka zulmü dolayısıyla teftiş edilmesi istenmiştir⁵.

E- İmaret İnşaatı İçin Harcanan Toplam Para

Selimiye Camii için yapılan toplam harcamalar 1 Ramazan 982/15 Aralık 1574 tarihli kayıta verilmiştir.

Burada Sikke-i Hasene 80.000 akçedir.

Akçe-i nakdiyye 98 kere 100.000 dahi 50000 akçe

Toplam 146 yük 50000 akçedir⁶.

II. Selim Mührüyle tasdikli kayıta Edirne'de inşa edilecek imaret için iç hazineden Hazine Darbaşı vasıtasıyla Edirne bina eminine gönderilen paralar aşağıdaki şekilde kaydedilmiştir⁷.

¹ BOA, A.DVNSMHH.d 25, h.251.

² BOA, A.DVNSMHH.d 26, h.310.

³ BOA, A.DVNSMHH.d 28, h.536.

⁴ BOA, A.DVNSMHH.d 28, h.777.

⁵ BOA, A.DVNSMHH.d 30, h.606.

⁶ BOA, TS.MA.e 748, 43. (TSMA No: 5714/1)

⁷ BOA, TS.MA.d 2336.

B İ R İ N C İ O T U R U M

Kim vasıta- sıyla	Nere- ye	Tarihi	Para
Kapıcılar Kethüdası Güllabi Ağa	Taşra Hazi- nesi- ne	15 Şevval 975	30000 al- tın/1800000 nakd
Defterdar Hasan	Taşra H.	Gurre-i Ce- maziyelevvel 976	20000 al- tın/1400000 nakd
Kapucular Kethüdası Bayezid Ağa	Taşra H.	20 Şevval 976	30000 filori ve 200000 akçe / 2000000 nakd
Hazinedarbaşı Mesih Ağa tezkiresiyle Kapucular Kethüdası Bayezid Ağa	Taşra H.	19 Muhar- rem 977	48 kese akçe/24 yük. 2400000 nakd
Hazinedarbaşı Mesih Ağa tezkiresiyle Kapucular Kethüdası Bayezid Ağa	Taşra H.	13 Cemaziye- levvel 977	20 kese akçe/10 yük. 1000000 nakd
Hazinedarbaşı Mesih Ağa tezkiresiyle Kapucular Kethüdası Bayezid Ağa	Taşra H.	12 Cemaziye- lahir 977	20 kese akçe/10 yük. 1000000 nakd

Hazinedarbaşı Mesih Ağa	Taşra H.	21 Zilkade 977	15 yük. 1500000 nakd
Hazinedarbaşı Mesih Ağa	Taşra H.	Selh-i Mu- harrem 978	15 yük. 1500000 nakd
Hazinedarbaşı Mesih Ağa	Taşra H.	18 Rebiülahir 978	20 yük. 2000000 nakd
Hazinedarbaşı Mesih Ağa	Taşra H.	27 Ramazan 979	20000 altun. 1200000 nakd
Hazinedarbaşı Mesih Ağa	Taşra H.	15 Cemaziye- levvel 980	15000 altun. 2380000 nakd
Hazinedarbaşı Mesih Ağa	Taşra H.	3 Rebiülevvel 981	10 yük akçe. 1000000 nakd
Hazinedarbaşı Mesih Ağa	Taşra H.	3 Şaban 981	674080 nakd akçe. 1919 sikke altun. 40 ar akçeden 269 adet. 20 şer akçeden 1 adet guruş toplam 8 yük akçe / 800000 nakd
Hazinedarbaşı Mesih Ağa	Taşra H.	Gurre-i Safer 982	210000 filori/ 8 yük akçe /800000 nakd

B İ R İ N C İ O T U R U M

Hazinedarbaşı Mesih Ağa	Taşra H.	13 Rebiülahir 982	244980 nakd akçe 5782 filori. 40ar akçeden 200 guruş. 20şer 1 adt guruş. Toplam 6 yük akçe. 600000 nakd
Hazinedarbaşı Mahmud Ağa	Taşra H.	17 Receb 982	400000 akçe
Toplam			21580000 akçe

995/1586 yılından 997/1590 yılı sonuna kadar imaret ve çevresi için yapılan harcamalar ile tamirat inşaat masrafları, Edirne Kadısı, mimarların, bina emini ve kâtibin gönderdikleri arzuhal-ler ile para ve kereste talepleri bir defter şeklinde tutulmuştur¹.

Nereye	Ne kadar
Hüddan ve taifesine	180170
İmaret masarısına	691019
Su yoluna	352430
Kapucu kullar borcu	65351

6 Şevval 1000/16 Temmuz 1592 tarihli Edirne Kadısı Sunullah, Selim Han'ın inşa ettirdiği cami levazımı için gönderilen 129000 akçenin alındığına dair ilam göndermiştir². Toplam yapılan harcamayı çıkarmak eldeki bilgiler çerçevesinde mümkün

¹ BOA, TS.MA.e 577-29.

² BOA, TS.MA.e, 841-47.

gözükmemektedir. Üç farklı dönemde yapılan inşaatlar için tutulan kayıtlarda eksiklikler vardır.

Sonuç

Selimiye Camii'ni II. Selim'in çok sevdiği ve 8 yıllık saltanatının 3 kısmını Edirne'de geçirdiği şehirde inşa ettirmiştir. Selimiye Camii, Kıbrıs'ın fethinden sonra elde edilen ganimetin sultana düşen pay ile yapılmamıştır. İnşaata Kıbrıs adasının fethinden 4 yıl önce başlanmıştır. İnşaatin bitimine yakın bir zamanda ise imaret için vakıflar tesis edilmeye başlanmıştır. Normal vakıf sistemine göre yapılmış bir eser olmayıp akar getiren mülkler inşaatın bitimine yakın tesis edilmiştir.

Camii hakkında belgeler eksik ve parça parça olup derlenip toplanmaya muhtaçtır. Caminin yapımı dönemine ait H.975-982/M.1567-1574 yılları arası belgeler eksik, günümüze ulaşmamış veya daha tasnif edilmemiş olabilir. İnşaat üç aşamada yapılmıştır. Bu dönemin başlangıcı H.975/M.1567 yılı olup inşaatın bitiş tarihi ise H.1001/M.1592-93 yılıdır. İlk devre olan H.975-982/M.1567-1574 yıllarında camii inşa edilmiştir. İkinci aşama arasta ve dış duvarların yapıldığı dönem olan H.996-997/M.1588-1589 dönemidir. Üçüncü aşama ise H.999-1001/M.1591-1592-93 yıllarında yapılan meyve kapanı, han ve dükkanlarla ilgili yapım sürecidir. Eldeki belgelerin çoğunluğu H.996/M.1588 yılından başlamak üzere H.1001/M.1592-93 yılına kadar olan belgelerdir. Ayrıca bu süreçte yıldırım düşmesi sonucu zarar gören minarenin tamiri yapılmıştır. İmaret için su getirilmesi için su yolları inşa edilmiştir. Cami ibadete açılmış olsa da etrafında duvarların daha yapılmadığı tahtalarla oluşturulmuş bir perdenin camiye çevrelediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla inşaat faaliyetleri aslında büyük oranda kesilmemiştir.

Efsanevi anlatılardan uzak bir inşa sistemi olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. İmaretin genelinde kullanılan malzemeler kireç,

taş, mermer, kereste, kum, odun kömürü demir, tuğla vs. Edirne'ye yakın bölgelerden temin edilmiştir. Bunlar Marmara adası, İdincik, Dimetoka, Kavala, Sofya, Çirmen, Havass-ı Mahmud Paşa, Pınarhisar, Kırkkilise ve Samakov'dur. Alınan malzemeler, fiyatı, ölçüleri ve miktarları muhasebe defterlerine kaydedilmiştir.

Camii inşaatının başladığı dönemden itibaren, çalışan ustalar isimleri aldıkları ücretler kayıtlarda mevcuttur. Binayan, neccar, sarraç, ahenger, gibi ustalar yapım aşamasında hizmet aşamasında ise hammal, ırgat, meşakkân, lağimgir, forsa, miri esir, yaya, acemioğlan, canbaz, çingene ve yörükler görev almıştır. Cami yapımında Müslüman ustalardan çok Hristiyan ustalar görev almıştır.

İmaret için harcanan toplam parayı net olarak ortaya koymak belgelerin tamamını ortaya koymadan mümkün gözükmemektedir. Fakat H.975-982/M.1567-1574 yılları arasındaki harcamalar net olarak kayıtlarda mevcuttur.

Bu mükemmel organizasyonu yapan ve inşaatı başından sonuna kadar denetleyip kontrol eden Mimar Sinan ve onunla çalışanlar, Selimiye Camii'ni İslâm'ın mührü olarak Osmanlı'nın ikinci başkenti Edirne şehrinin bağrına vurmuşlardır.

KAYNAKÇA

a- Arşiv Kaynakları

- BOA, A.DVNSMHHM.d 6.
BOA, A.DVNSMHHM.d 7.
BOA, A.DVNSMHHM.d 9.
BOA, A.DVNSMHHM.d 10.
BOA, A.DVNSMHHM.d 12.
BOA, A.DVNSMHHM.d 14.
BOA, A.DVNSMHHM.d 15.
BOA, A.DVNSMHHM.d 16.
BOA, A.DVNSMHHM.d 17.
BOA, A.DVNSMHHM.d 19.
BOA, A.DVNSMHHM.d 21.
BOA, A.DVNSMHHM.d 22.
BOA, A.DVNSMHHM.d 23.
BOA, A.DVNSMHHM.d 24.
BOA, A.DVNSMHHM.d 25.
BOA, A.DVNSMHHM.d 26.
BOA, A.DVNSMHHM.d 27.
BOA, A.DVNSMHHM.d 28.
BOA, A.DVNSMHHM.d 30.
BOA, A.DVNSMHHM.d 34.
BOA, A.DVNSMHHM.d 35.
BOA, A.DVNSMHHM.d 47.
BOA, A.DVNSMHHM.d 51.
BOA, A.DVNSMHHM.d 55.
BOA, A.DVNSMHHM.d 58.
BOA, A.DVNSMHHM.d 73.
BOA, A.DVNSMHHM.d 80.
BOA, TS.MA.d 1377.
BOA, TS.MA.d 1606.

BOA, TS.MA.d 1684.
BOA, TS.MA.d 1737.
BOA, TS.MA.d 1791.
BOA, TS.MA.d 1797.
BOA, TS.MA.d 1941.
BOA, TS.MA.d 1964.
BOA, TS.MA.d 1965.
BOA, TS.MA.d 1971.
BOA, TS.MA.d 2336.
BOA, TS.MA.d 3579.
BOA, TS.MA.d 3591.
BOA, TS.MA.d 3686.
BOA, TS.MA.d 3719.
BOA, TS.MA.d 3745.
BOA, TS.MA.d 3897.
BOA, TS.MA.d 3907.
BOA, TS.MA.d 3966.
BOA, TS.MA.d 4677.
BOA, TS.MA.d 4921.
BOA, TS.MA.d 5129.
BOA, TS.MA.d 5482.
BOA, TS.MA.d 5712.
BOA, TS.MA.d 5746.
BOA, TS.MA.d 8327.
BOA, TS.MA.d 9105.
BOA, TS.MA.d 9124.
BOA, TS.MA.e 1050-76.
BOA, TS.MA.e 577-29.
BOA, TS.MA.e 659-35.
BOA, TS.MA.e 748, 43.(TSMA No: 5714/1)
BOA, TS.MA.e 841-47.

b- Araştırma Eserleri

Abdurrahman Hibri Efendi, *Enîsü'l-Müsâmirîn*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Tarih, No: 68-69.

Akçıl Harmankaya, N. Ç., “Edirne Selimiye Külliyesinde Binilmeyen Bir Çeşme”, *Art-Sanat*, 12 (Temmuz 2019), s. 1-18

Arseven, C. E., *Sanat Ansiklopedisi C.III*, İstanbul 1983.

Aslanapa, O., “Sinan”, *İ. A. X*, s.655-661.

Barkan, Ö. L., *Süleymaniye Cami ve İmaret İnşaatı (1550-1557) C.1*, Ankara 1972.

Barkan, Ö. L., *Süleymaniye Cami ve İmaret İnşaatı (1550-1557) C.2*, Ankara 1979.

Çelik, S., *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*, İstanbul 2001, s.136. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi.

Derman, U., “Mimar Sinan’ın Eserlerinde Hat Sanatı”, *VI. Vakıflar Haftası Kitabı*, İstanbul 1999, s.60-62.

Emecen, F., “Selim II.”, *DİA*, XXXVI, s.414-418.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, İstanbul 1970.

Eyice, S., “Mescid”, *İ. A. VIII*, s.110.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Nasihatü's-Selâtin I*, (Ed. A.Tietze), Wien 1979.

Gerlach, S., *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1. Cilt*, İstanbul 2007.

Karabıyık, Y., *Selimiye Camii Özel Defteri Edirne Eserleri ve Evliyalari*, Edirne 1966, s.37.

Köylüoğlu, N. M., *Edirne’de Osmanlı’dan Günümüze Su Yapıları*, Edirne 2001.

Kuban, D., *Sinan’ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul 1997.

Necipoglu, G., *Sinan Çağı ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2013.

Onur, O., *Edirne Su Kültürü*, İstanbul 1978, s.61-62.

Öten, A., “Osmanlı Klasik Dönem Mimarisinde 17. Yüzyıl Eserlerinde Sultan Ahmed Külliyesi’nde Ahşap Malzeme Kullanımı”, *Belleten Cilt 85, Sayı 302*, Nisan 2021, s.53-94.

Öziş, Ü.,- Arısoy, Y., *Mimar Sinan’ın Suyolları*, İzmir 1987, s. 2.
Rifat Osman, *Edirne Tarihi*, Ankara 1989.

Sâi Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü’l-Bünyan ve Tezkire-tü’l-Ebniye (Mimar Sinan’ın Anıları)*, (hızr. Hayati Develi), İstanbul 2003.

Sav, M., “Topografik Etmenlerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi S.52*, s.205-229.

Sönmez N.-Sönmez, Z., “Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi”, *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara 1996, s.73-79.

Sönmez, Z., *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar Belgeler*, İstanbul 1988, s.123-143.

Söylemezoğlu, H. K., “Edirne Selimiye Camii (1569-1575), I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi İTÜ 14-18 Eylül 1981, İstanbul 1981, s.209 (199-209)

Taş, M., “Osmanlı’dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi Cilt 8, S.1*, Bursa 2003, s. 203-214.

Tuncay, R., “Edirne’de Selimiye Camii”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S.23*, Ankara 1969, s.3-12.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi III/1*, Ankara 1995.

Yerasimos, S., *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri (Çev: Ş. Teke-li)*, İstanbul 1993.

Yetkin, Ş., “Çini”, *D.İ.A. VIII*, s.329-335.

Yılmaz, G.- Köse, A., “Edirne Selimiye Camii’nde Yazının Süsleme Unsuru Olarak Kullanımı”, *Osmanlı’dan Günümüze Kur’an ve Hüsn-i Hat Sempozyumu Bildiri Metinleri, 01-03 Kasım 2013*, Amasya, s.579-586.

BİR SELİMİYE AŞIĞI: DÂYEZÂDE MUSTAFA EFENDİ VE SELİMİYYE İSİMLİ ESERİ

Selahattin YILDIRIM

Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

Özet

Batı uygarlığında büyük mimari eserleri konu alan müstakil tarihler veya şiir, hikâye ve romanlara karşılık İslâm mimari eserleri için pek az şey yazılmıştır. Türk mimârisinin şaheserlerinden Selimiye Camii hakkında Dâyezâde Mustafa tarafından 1165/1751 yılında kaleme alınan Selimiyye isimli monografi, klasik edebiyatımızda kendi türünün nadir örnekleri arasındadır. Eser, Dâyezâde ile dostları arasında kubbe hacmi bakımından Ayasofya ile Selimiye'nin hangisinin daha büyük olduğu konusundaki bir tartışma üzerine Osmanlı mimarisinin Bizans mimarisinden geri kalmasını hazmedemeyen yazar tarafından Selimiye Camii'nin daha büyük olduğunu çeşitli mimari ölçüler yoluyla ispat amacıyla yazılmıştır. Ancak Dâyezâde, sadece bu iddiayı ispatla yetinmemiş, ilahi ve ruhani bir yapı olarak gördüğü caminin mimari özelliklerinin her birinin birçok ayet, hadis veya hikmete telmihte bulunduğunu göstermeye çalışmıştır.

Böylece eser hem verdiği mimari bilgi malzemesi hem de bu mimari elemanlar etrafında oluşturulan dinî semboller bakımından bir anlam ve değeri haizdir. Bunun dışında Selimiyye Risalesi, hakkında pek az malumat bulunan Dâyezâde Mustafa ve onun diğer eserleri hakkında verdiği bilgiler bakımından da önemlidir.

Daha önceki birkaç muhtasar çalışma bir yana Selimiyye'nin Cihan Okuyucu tarafından yapılan ilmi bir neşri Türk

Tarih Kurumu Yayınları arasında çıkmıştır.¹ Biz de tebliğ metnimizi hazırlarken bahsi geçen bilimsel neşri esas aldık. Bu neşirde eserin birinci bölümü yazarın portresine tahsis edilmiş; ikinci bölümde transkribe metne; üçüncü bölümde ise sadeleştirilmiş metne yer verilmiştir. Tebliğimizde önce yazar hakkındaki bilgileri özetlemeye; daha sonra üçüncü bölümdeki sadeleştirilmiş metinden hareketle bir mimari eserin dinî his ve heyecanlara nasıl konu olabildiğini örnek alıntılarla göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Dâyezâde Mustafa Efendi, Selimiyye Risalesi, Selimiye Camii, Mimar Sinan, Dinî ve Mimari Sembolizm.

¹ Dâyezade Mustafa, Selimiyye (Hzl. Cihan Okuyucu), Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 2019.

Dâyezâde Mustafa Efendi

Kaynaklarda Dâyezâde lakaplı 10 kadar şahıs adı zikredilmektedir. Bunlardan *Selimiyye* sahibi Dâyezâde Mustafa'nın adı klasik kaynaklardan sadece *Osmanlı Müellifleri'nde* pek kısa bir şekilde geçmektedir. Sonraki kaynaklardan Babinger ve Uzunçarşılı'da Bursalı Tahir'in verdiği bilgiler tekrar edilir. Uluğ İğdemir'in verdiği bilgilerden 1937 yılında toplanan II. Türk Tarih Kongresi'nde basım kararı alınan Mimar Sinan'la ilgili üç eser arasında *Selimiyye* de yer almakta ise de eserin basılamadan kaldığı anlaşıyor.¹ *Selimiyye*, daha sonraları Zeki Sönmez tarafından bir tebliğle tanıtılmış² ve ardından da sadeleştirilmiş metni yayınlanmıştır.³ Bilahare Oral Onur tarafından eserin sayısız hatalarla dolu bir çeviri-metni yapılmıştır.⁴ Nihayet eserin ilmi bir neşri Cihan Okuyucu tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kendi eserindeki bilgilere göre Dâyezâde'nin 1112 (1700-1701) tarihinde doğduğu ve 1130-1154 (1718-1741) tarihleri arasında 24 yıl boyunca Topkapı Sarayındaki III. Ahmed ve Revan Kasrı Kütüphanelerinde çalıştığı, bu esnada 300 kadar tarih kitabı okuduğu, keza bir müddet Edirne'de bulunduğu, muhtemelen 1154-56 tarihleri arasında Rumeli eyaleti defter kethüdâlığı yaptığı ve ardından 1156/1743-44 tarihinde Kars kalesine yazıcı olarak gönderildiği anlaşıyor. O, burada iken Şerrü'l-vesvâs fî-hiyeli't-Tahmas isimli bir eser yazdığını bildiriyorsa da böyle bir eser henüz tespit edilememiştir. Dâyezâde

¹ Rifkî Melûl Meriç (hızl.), *Mimar Sinan, Hayatı, Eseri I, Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler*, TTK, Ankara 1965, Önsöz VIII.

² *The 8th International Congress of Turkish Art — Papers, Summaries*; Cairo, 26 Eylül-1 Ekim 1987, s.70.

³ Zeki Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar — Belgeler*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1988, s.101-122.

⁴ Oral Onur (hızl.), *Edirne'de Sultan Selim Câmii Risalesi, yazar: Dâyezâde Mustafa*, Kuşak Ofset, İstanbul, 2002.

1162 (1748) yılı Muharreminde hacca niyet etmiş ve bu vesileyle haccın menâsikine dair; *Câmi 'û'l-menâsik li'r-râğibi'n-nâsik* isimli bir eser kaleme almıştır. Bu eserin telif tarihi olan 1167 yılında henüz hayatta olduğu anlaşılan Dâyezâde 1170 /1757 tarihindeki bir kayda göre artık ölmüş bulunuyordu. Yazarın yukarıda bahsi geçen iki eserinden başka bir de *Ez-Zikrû'l-cemil fi's-senâi ale'l-celil* isimli bir 40 hadis derlemesi ile bu esere yine müellif tarafından yapılmış bir şerh daha mevcuttur.¹ *Selimiyye* dışında eldeki diğer iki eserin Arapça oluşu yazarın ilmî mükte-sebatına şehadet etmektedir.

Selimiyye

Eserin mevcut 5 yazma bir de eski harfli matbu nüshası bulunmaktadır. Bunlardan Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez Koleksiyonu'nda kayıtlı olanı müellif nüshası olup her sayfasında 25 satır bulunan 20 varak hacminindedir. Diğer nüshalardan hâlen Türk Tarih Kurumunda bulunan ve Dr. Rif'at Osman Tosyavizâde eliyle Şubat 1340 tarihinde istinsah edileni Edirne ile ilgisi bakımından câlib-i dikkattir. Eserin vikaye yaprağındaki bilgi notuna nazaran bu nüsha Tosyavizâde tarafından; Edirne'de Sultan Selim Camii civarındaki İttihad ve Terakki Kulübü içinde yer alan Edirneli Bâdi Ahmet Efendi Kütüphanesi'ni tanzîme memur olarak Edirne'ye gelen Bursalı Tâhir Efendi'nin tavsiyesiyle Topkapı Sarayı Revan Kasrı Kütüphanesi'nde mevcut bir *Risale-i Selimiyye* nüshasından çoğaltılmıştır. Bu nüshanın başında Selimiye Camii'ne ait biri içeriden diğeri dışarıdan çekilmiş 1339 tarihli iki de fotoğraf yer almaktadır. Eserde ayrıca müstensihin çizdiği kara kalem bir Selimiye Camii silüeti mevcuttur. Bu yazma nüshalar dışında eser Ali Emiri

¹ Her iki eserin muhteva tanıtımı için bkz. Selahattin Yıldırım, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları*, İstanbul 2000, s. 76-78

Efendi tarafından çıkarılan *Tarih ve Edebiyat* isimli mecmuada da 1338-39 yılları arasında tefrika suretiyle neşredilmiştir. Ali Emiri Efendi neşir gerekçesi olarak Anadolu'da başarıya ulaşan Millî Mücadele'den sonra Edirne'nin de kurtuluşuna duyulan sevince iştirak amacıyla şehrin simgesi olan Selimiye Camisi ile ilgili bu eseri neşretmek istediğini belirtiyor.¹

Eserin İçeriği

Kompozisyon bakımından biraz dağınık bir görünümdeki Risale'nin konu akışı özetle şöyledir:

1. Kitabın yazılış hikâyesi ve kaynak kitaplar bahsi.
2. Ayasofya ve Selimiye Camilerinden hangisinin daha büyük olduğu hususunda yazarla dostları arasındaki tartışma ve Mimar Sinan'ın ağzından nakil suretiyle Selimiye Camii'nin yapım hikâyesi.
3. Selimiye Camii'nin herhangi bir kusuru olup olmadığı hususundaki konuşma ve rivayetler.
4. Caminin bazı mimari özellikleri; kubbe genişliği, pencere-leri, uzunluk ve genişliği vb.
5. Ana konu: Selimiye Camii ile ilgili temsil ve teşbihler.
6. Hatimetü'l-kitap: *Selimiyye Risalesi*'nin tebyizi hikâyesi ve dua talebi.
7. (Zeyl) Selimiye Camii hakkında halkın ağzında dolaşan rivayetlerden bazıları.

Yazar ilk bölümde Mimar Sinan'ın ağzından caminin yapılış hikâyesini naklediyor. Buna göre bir gün Mimar Sinan, II. Selim'in huzurunda, mevcut İslâm eserlerinin hiçbirinin kubbe çapının Ayasofya'ya ulaşamamış olmasının kâfirler için bir

¹ Ali Emiri Efendi, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Sayı:3-5 (3.sayı 31 Teşrin-i evvel 1338; 4.sayı 30 Teşrin-i sâni 1338 (neşri 5 Kânun-ı evvel 1338); 5.sayı 31 Kânun-ı evvel 1339).

öväüç, Müslümanlar içinse bir utanç kaynağı olduğunu, bunun da kendi içinde bir ukde olarak kaldığından söz eder. Mimar Sinan'ın bu hissini haklı bulan Sultan ondan Ayasofya'dan daha büyük bir mabet yapmak üzere uygun bir yer bulmasını ister ve yeni fethedilen Kıbrıs'tan gelen ganimet malını buna tahsis eder. Sinan, uzun süre aramasına rağmen İstanbul'da uygun bir yer bulamaz. O sırada Sultan kendisini çağırır ve rüyasında Hz. Peygamber'in cami yeri olarak Edirne'de, Caminin şimdi bulunduğu yeri gösterdiğini belirtir. Böylece cami yeri olarak Edirne seçilir. Dâyezâde daha sonra zikredeceği Camiyle ilgili bütün fevkalade özellikleri rüyadaki bu nebevi işarete hamletmektedir.

Daha sonra eserini yazma hikayesine geçen Dâyezâde, bir mecliste dostlarına Selimiye'nin kubbesinin Ayasofya'dan daha büyük olduğunu kaynak göstererek anlattığını; onların ikna olmaması üzerine bu tezini ispat amacıyla kolları sıvadığını ve görevli olarak Edirne'de bulunduğu iki yıl zarfında eserin ilk şeklini kaleme aldığını belirtiyor. Dâyezâde, bu bölümde eserin mimari elemanlarıyla ilgili birçok ölçü yanında Ayasofya ile Selimiye'nin kubbe çaplarını gösteren iki dairesel şekle de yer veriyor. Tabiatıyla bu ölçülerin sıhhati mimarlarımızın ilgi alanlarına girer.

Bu bahislerden sonra nihayet eserin asıl konusunu teşkil eden camiyle ilgili teşbih ve temsiller bahsine gelen yazar, eserini bir nevi ilhamla yazdığını ve şimdiye kadar kimsenin başaramadığı bir işi başardığını iddia ediyor ve "lâ-ya'lemu'l-gaybe illâllahu ta'âlâ" kaydıyla caminin mimari özellikleriyle ilgi kurduğu ayet ve hadisleri sıralamaya başlıyor. Sözelimi ona göre cami avlusunda 9 adet kapı olmasıyla, Neml Sûresi'nin 48. ayetinde bahsi geçen 9 şerli kişiye ve aynı Sûrede (Neml/12) Hz. Musa'ya verilen 9 mucizeye telmihte bulunulmuştur. Yahut 9 şeyin abdesti bozmayacağına; insanoğlunun 9 ayın sonunda dünyaya gelmesine;

göğün 9 katlı oluşuna¹ veyahut bu caminin Mimar Sinan'ın yaptığı 9. cami oluşuna işaretler. Dâyezâde, diğer rakamlar için de benzer ilgiler kuruyor. Mesela şadırvan avlusunda 3 kapı olması ona göre; Hz. Salih'in Hud Sûresi'nde inanmayanlara 3 gün mühlet vermesine (Hud/65); Nisa sûresindeki; "Tanrı üçtür demeyin" (Nisa/171) ve Zümer Sûresi'ndeki "Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde yaratır" (Zümer/6) gibi ayetlere ve üç rakamıyla ilgili muhtelif hadislerle ima ve işaretler.

Keza mihrabın sağ ve solundaki dört sütuna bitişik olarak beyaz mermerden balkona benzer dört tane kürsü yapılmasıyla; Bakara sûresindeki; "Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir" (Bakara, 226); "Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al" (Bakara, 260); "Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin" (Nisa, 15) ayet-i kerimelerine ima ve işaret edilmektedir. Keza; "Öğle namazının farzından önce bir selamla dört rekât

¹ Kur'an-ı Kerim'de 7 gök tabakasından bahsedildiği halde klasik edebiyatta antik inanç kalıntıları ve bilhassa Batlamyus astronomisine temel teşkil eden 9 felek anlayışı bir kültürel miras olarak iktibas edilmiş ve muhtelif benzetmelere malzeme olarak kullanılmıştır. Bu anlayışa göre, kâinatın merkezinde bulunan ve hareketsiz duran dünyanın etrafını soğanın zarlarına benzer şekilde üst üste kuşatmış gök tabakalarının her biri ayrı ayrı birer yıldız mahsustur. Felekler dünyaya yakınlıklarına göre şöyle sıralanmış olup ilk yedi felekte şu yedi gezegen (seb'a-i seyyâre) bulunmaktadır: Birinci felekte ay, ikincide Utârid (Merkür), üçüncüde Zühre (Venüs), dördüncüde güneş, beşincide Mirrîh (Merih, Mars), altıncıda Müşteri (Bercis, Jüpiter), yedincide Zühal (Keyvan); sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Bu felekte birer burç halinde sabit yıldızlar toplanmıştır ve adına "kürsi" denir. En dışta olan ve ötekilerin hepsini içine alan dokuzuncu feleğe bu durumdan dolayı "felek-ül-eflâk", yine hepsinden büyük ve kuvvetli olduğu için de "felek-i a'zam" (çarh-ı a'zam) adı verilmiştir. (Geniş bilgi için bkz. Cemal Kurnaz, "Felek, Edebiyat", DİA, XII: 306-307).

kılanlar için sema kapıları açılır”, yahut; “Dört şey cennet hazinelerindendir: Sadakayı gizli vermek, musibetten şikâyet etmemek, yakın akrabayla görüşmeyi sürdürmek ve “lâ-havle velâ kuvvete illâ billah” demek, yahut; “Şu dört şey peygamberlerin sünnetlerindendir: Haya, koku sürünmek, nikâh ve misvak kullanmak” gibi hadislere ima vardır.

Yine caminin beş kapılı yapılmasıyla Lokman sûresindeki; “Kıyamet vakti hakkındaki bilgi ancak Allah katındadır. Yağmuru O yağıdır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır” (Lokman, 34) ayet-i kerimesiyle; aynı mealdeki hadis-i şerifteki “beş bilinmeye”; yahut “İslâm beş temel üzerine kurulmuştur: Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in onun elçisi olduğuna inanmak, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucu tutmak”; yahut “Allah Teâlâ’nın ümmetim hakkındaki ilk farzı beş vakit namazdır. Onların amellerinden ilk yükseltilecek olan amel beş vakit namaz ve hakkında sorguya çekilecekleri şey yine beş vakit namazdır”; yahut “Beş gece vardır ki onlarda yapılan dua reddedilmez: Receb’in ilk gecesi, Şaban’ın 15. gecesi, Cuma gecesi, Ramazan bayramı gecesi, Kurban bayramı gecesi”; yahut “Bir günde şu beş ameli yapanı Allah cennet ehlinde kılar: Cuma günü oruç tutanı, Cuma namazı kılanı, hasta ziyaret edeni, cenazeye katılanı ve köle azat edeni”; yahut “İmandan olan beş şey vardır ki kendisinde bunlardan hiçbirini bulunmayan kişide iman yoktur: Allah’a teslim olmak, kazasına rıza göstermek, işini aziz ve celil olan Allah’a ısmarlamak, ona tevekkül etmek ve musibet ilk duyulduğunda metanet gösterip sabr etmek” hadis-i şeriflerinin tamamına ima ve işaret edilmiştir.

Dâyezâde bazen kullandığı ayet ve hadislerle ilgili yorum ve açıklamalara da yer veriyor ve böylece eser, dinî bir mahiyete bürünüyor. Mimari elemanlarla ilgili hemen her hususta bir hikmet

bulma gayretindeki yazarın yaptığı yakıştırmaları bazen tenkit amacıyla kasten yaptığı görülüyor. Mesela, mihrabın iki tarafında 4 kürsü bulunması ona göre dönemin şeyh efendilerine; “ağlar göz, tükenmez söz, utanmaz yüz ve sürmeli göz” lazım olduğuna zarafetle telmihte bulunmaktadır. Yazarın eserinde ima ve işaretler bulduğu başlıca mimârî unsurlar şunlardır: Şadırvanın çatısız olması; caminin 5 kapılı olması; cami avlusunda sağlı sollu iki tarafta abdest musluklarının yapılması; caminin büyük kubbesinin 8 sütun üzerine bina edilmesi; müezzin mahfilinin caminin ortasında bulunması; mahfilin dört köşeli olması ve 12 sütun üzerinde yükseltilmesi; mahfilin altındaki şadırvanın fağfuri kâse şekli ve biraz karanlıkça bir yerde olması; mihrabın iki tarafındaki 4 sütuna bitişik olarak 4 kürsü bulunması; caminin tek büyük kubbe altında oluşu; bu kubbenin dört tarafına 4 tane yarım kubbe konması; büyük kubbenin etrafında 40 pencere bulunması; büyük kubbenin çevresinde 700 kadar kandil olması; müezzin mahfilinin üstünde bir top kandil bulunması; camide bin pencere yapıp sonra biri iptal edilerek 999 tane bırakılması¹; minarelerin 4 tane oluşu; iki minarede üçer yol ve her minarede de 366 basamak bulunuşu; altı senede bitirilişi; minarelerin bazı yerlerden 2 bazı yerlerden 3 görünmesi; caminin kible tarafında iki medrese olması vb.

Eserde asıl hacmi tutan bu bahislerden sonra yazar son birkaç varakta Selimiye Camisi'yle ilgili olarak halk arasında dolaşan bazı rivayetlere yer veriyor. Bu rivayetlerden birkaçı şöyledir: Sultan Selim, minberin altın bezeme olmasını istemiş ama Mimar Sinan altına tamah edenler tarafından tahrip edilir korkusuyla buna razı olmamış. Diğer bir rivayet bir çocuğun “minare eğri olmuş” demesi üzerine Mimar Sinan'ın ona; 'minare doğruldu'

¹ Müellifin bu bilgisi muhtemelen halk rivayetlerine dayanmaktadır. Zira camideki toplam pencere sayısı 384'tür.

dedirtinceye kadar güya minareyi öküzlere çektiirmesi hikâyesidir. Caminin dört tarafının eşit oluşunu da yazar, rüyada gösterilen zeminin aynı büyüklükte yekpare bir kaya oluşuna bağlıyor. Diğer bir rivayete göre biten büyük kubbenin uzaktan görünüşü Mimar Sinan'a hoş gelmemiş; kubbeyle yapıyı uyumsuz bulmuş. Bir kalfası büyük kubbeyi dengelemek için onun etrafına küçük kubbeler ilavesini teklif etmiş. Teklif önce maket üzerinde denenmiş ve istenen sonuç alınınca asıl binaya tatbik edilerek mevcut eşsiz görüntü sağlanmış. Yine bir Moskof elçisi, hayran kaldığı caminin bir resmini yaptırmış ve Çar'a göstermek üzere beraberinde götürmüştü vs.

Sonuç

Sonuç olarak Dâyezâde Mustafa Efendi'nin risalesinin gerek mimari içerik gerek hacim itibarıyla mütevazı bir eser olduğunu söylemek icab eder. Mimari bilgilere de yer vermekle birlikte yazarın teknik ve terminolojik bilgilerinin derin olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte risale, Selimiye Camisi ve hatta mimarlık tarihimizle ilgili bilinen ilk monografik eser oluşu bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca Bizans eseri olan Ayasofya karşısında Selimiye Camii'ne yüklenen simgesel değer ve millî iftihar hissi dönemin sosyo-psikolojisini yansıtmaları açısından oldukça ilginçtir. İstanbul'un fethinden sonra bazıları tercüme edilen ve Ayasofya'yı kutsal ve aşılmaz bir mabet olarak ele alan Bizans risalelerine Dâyezâde, *Selimiyye Risalesi* ile karşı çıkmakta ve böylece iki eserin mukayesesi zımnen iki medeniyetin mukayesesine dönüşmektedir. Bütün bu mukayeselerde yazarın takındığı Selimiye aşkı ve hayranlığı belki de artık ufûle yönelen parlak bir medeniyetin geçmişine duyulan hasretin de gizli ifadesidir. Bütün bu yönleriyle eser daha başka incelemeleri hak etmektedir.

KAYNAKÇA

Ali Emiri Efendi, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Sayı:3-5 (3.sayı 31 Teşrin-i evvel 1338; 4.sayı 30 Teşrin-i sâni 1338 (neşri 5 Kânun-ı evvel 1338); 5.sayı 31 Kânun-ı evvel 1339)

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Prof. Dr. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, haz. Mustafa Tatçı- Cemal Kurnaz, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2000.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi: Taş Çağlarından Osmanlı İmparatorluğu'na değin ve ekleme 1534-1921 yılları kronolojisi*, C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Defterdar”, *DİA*, IX: 94-96.

Meriç, Rıfki Melül (Haz.), *Mimar Sinan, Hayatı, Eseri I, Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler*, TTK, Ankara 1965, Ön söz, s.VIII.

Okuyucu, Cihan (Haz.), *Dâyezade Mustafa, Selimiyye*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 2019.

Onur, Oral (haz.), *Edirne’de Sultan Selim Câmii Risalesi*, yazar: *Dâyezâde Mustafa*, Kuşak Ofset, İstanbul 2002.

Sönmez, Zeki, “A source about Architect Sinan’s Works Dâyezâde Mustafa Efendi and Risale of Selimiye”, *The 8th International Congress of Turkish Art — Papers, Summaries*; Cairo, 26 Eylül-1 Ekim 1987.

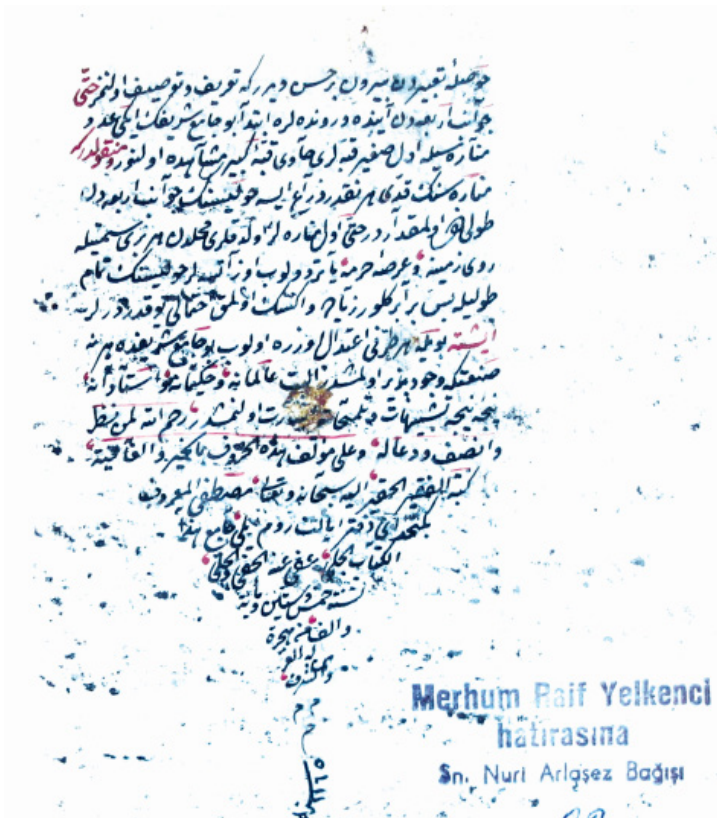
Sönmez, Zeki, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar — Belgeler*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, 1982.

EKLER:

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على رسوله وآله وصحبه
 واجمعين وعلى جميع الانبياء والمرسلين وعلى من تبعهم باحسان
 الى يوم الدين **اما بعد** بواقر الفقراء واضعف الفقهاء الى
 استجانه وتكلم مصطفى داية زاده المدعو المعروف بكتبخانه
 دفتر ايات روم الى غنى عنه الخفى والجلي كملوا الذائس على قدر
 عقولهم حديثي شريفى مدلوله اصطلاحات عباراتى
 عارى وظهر اتي كلمات تا مرغوبه خالى بهر سؤوسوز بازو
 پير و برنا و سنه خواص و عوائد چارى دانه دهن كشت
 اولارق برنو گفته و ناسنیده اثر جليل بياننه آغاز و برناو
 و نوش گفته غنجه مقصودك زينت كشتا و لمسى با بنده مانده غنجه
 ترنم ساز اولوب شود جمله بسط مقدمات مقال و تحریر و تظير
 تا في البال رايد تاريخ هجرت نبوتى صلى الله عليه و سلم حضرت ترنك
 بيك يوز او توز سنه سندن اللى درت سنه سنه كلفه سلطان
 احمد ثالث مرحومك اندرون همايون داخلده و سلطان محمود
 افندي حضرت ترنك روان دوده سنه بناسور قلعى كنجانه ارد
 موجود كبت معتبره نفيسه طلائع و توارنج مرغوبه اينده سنه
 بدينهار غنت تام و خواهرش لا كلام ايوب **سیرردن**
 سیر این هشتم و سیر حلبی و **قصصردن** قصص امام كيا فى
 و قصص القرآن للشعلبى و عرائس ثعلبى و **توارنجردن** مرات
 ازمان لامام الجوزى و ابن خلدون و ابن خلكانك تاريخ

1. Selimiyye (Nüsha başı), Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri
Arlasez Yazmaları, nr. 82

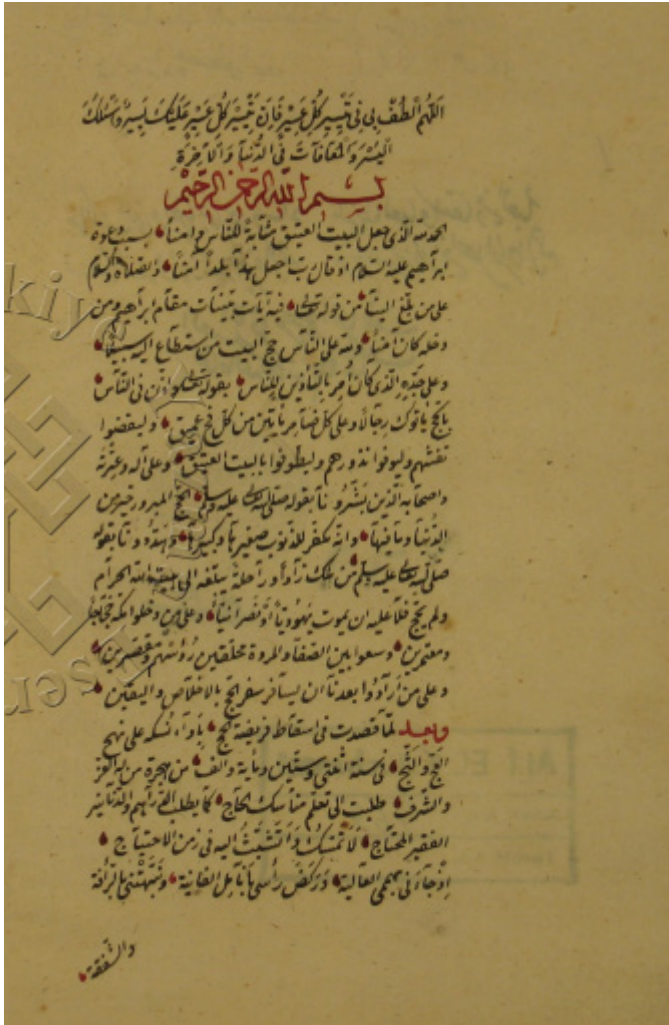
2. Selimiyye (Nüsha sonu), Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri
Arlasez Yazmaları, nr. 82

3. Selimiyye (Nüsha başı), Türk Tarih Kurumu
Kütüphanesi, Y0262

4. Ez-zikrû'l-cemil fî senâi ale'l-celîl (Nüsha başı),
 Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Aşir Efendi, 00039-
 001

5. Câmî 'ü'l-menâsik li'r-râğibî'n-nâsik (Nüsha başı), Atıf Efendi Kütüphanesi, 00769

ALİ EMÎRÎ EFENDİ'NİN SELİMİYE CAMİİ YAZILARI

Adem ÇETİN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

Özet

Ali Emîrî Efendi 1857 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. İlk eğitimi ailesinden almaya başlayan Emîrî, daha sonra amcasından Farsça dersleri almış, ilerleyen yıllarda tedrisatına devam ederek Farsçasını geliştirmiştir. Daha çocukken yazma ve nadir eserlere ilgi duymuş ve bu eserleri toplamaya başlamıştır. Hayatının ilerleyen yıllarında birçok farklı devlet görevinde bulunmuştur. Görev yaptığı farklı şehirlerde yazma eserler satın alarak daha sonra kendi adıyla anılacak kütüphanesini oluşturmuştur. Ali Emîrî Efendi Osmanlı ilim dünyasının önemli simalarından biridir. Özellikle edebiyat ve tarih alanında yapmış olduğu çalışmalar bu alandaki araştırmacılar için çok önemlidir. Yazmış olduğu kitaplar ve araştırmalar, kurmuş olduğu kütüphanesi ile yaşadığı dönemin kıymetli simalarındandır. Kendi adıyla anılan tasnif yöntemini geliştiren Emîrî, Kaşgarlı Mahmut'a ait Dîvânu lügâti't-Türk adlı eseri de ilim âlemine kazandıran isimdir. İlk başlarda Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası daha sonra Tarih ve Edebiyat Mecmuası isimleriyle çıkardığı dergiler dönemin edebiyat ve tarih alanına yön veren yayınlardır. Bu mecmualarda Ali Emîrî tarafından kaleme alınan yazıların yanı sıra o tarihin önemli ilim ve fikir adamlarının da yazılarını da bulmak mümkündür. Selimiye Camii yazıları da Tarih ve Edebiyat mecmuasında Ali Emîrî tarafından kaleme alınan ve mecmuanın üç sayısında yayınlanan yazı dizisidir.

Anahtar Kelimeler: Ali Emîrî, Selimiye, Tarih ve Edebiyat, Dâyezâde.

Ali Emîrî Efendi

Ali Emîrî Efendi, 1857 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Şair Sâim Seyyid Mehmed Emîrî Çelebi'nin torunlarından Seyyid Mehmed Şerif Efendi'nin oğludur. Diyarbakır'ın aydın zümresinden olan ailesi, onun iyi bir tahsil görmesinde ve muhtelif yönlerde kendini yetiştirmesinde önemli bir paya sahiptir. Sözgelimi Ali Emîrî, ilk Farsça derslerini amcası Fethullah Feyzi'den almıştır. Ayrıca Diyarbakırlı Ahmed Hilmi başta olmak üzere bölgenin tanınan müderrislerinden ders alması, dayıları Abdülkerim Abdî ve Abdülfettah Fethî sayesinde olmuştur¹.

Emîrî'nin, yazma ve nadir basma kitaplara karşı ilgisinin artmasında, büyük amcası Şaban Kami Efendi'nin kendisine Mısır basması bir Nevâdiru'l-Âsâr hediye etmesi başta olmak üzere, kişisel muhitinin büyük bir tesiri olduğu söylenebilir. Ali Emîrî, amcasının, beş yüzden fazla şair ve dört bine yakın beyti içeren bu eseri ezberlemiş; bu sayede katıldığı şiir atışmalarında (muşâare) haklı bir şöhret ve üstünlük elde etmiştir².

Eğitim öğretim hayatına, ataları tarafından yaptırılan Sülûkiye Mektebinde başlayan Ali Emîrî, dayıları aracılığıyla Siirt ve Mardin'de bulunmuş; Arapça, Farsça, kıraat, tefsir, tarih, edebiyat ve hüsnühat gibi çeşitli sahalarda tahsil imkânı bulmuştur.

Çeşitli memuriyetleri dolayısıyla Ali Emîrî Efendi, pek çok farklı coğrafyada bulunmuştur. Özellikle önemli kültür ve ilim merkezlerinde görev alması, kendisine bu Türk ve İslâm coğrafyasının tarihini ve kültürünü yakından tanıma fırsatı sağlamıştır. Özellikle 1878 senesinden itibaren yanında bulunduğu Abidin Paşa'nın maiyetinde Harput, Sivas ve Selanik gibi merkezlerde

¹ Muhtar Tevfikoğlu, *Ali Emîrî Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989, s. 3.

² Ali Emîrî Efendi, *Tezkire-i Şuarâ-i Âmid*, haz. İdris Kadioğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2018, s. 93.

aldığı muhtelif vazifeler esnasında memurlukla birlikte bir kültür araştırmacısı olarak çalışmıştır. 1904 yılında Halep deftardarlığından emekli olmasıyla memuriyet hayatı sona ermiş; bundan sonraki yaşamını İstanbul’da sürdürmüştür. 1924 yılında vefat etmiş ve Fatih Camii haziresine defnedilmiştir.

Emekliye ayrıldıktan sonra Milli Tettebbûlar Encümeni ve Tasnif-i Vesâik-i Târihiyye Encümeni başkanlığı ile Tarih-i Osmânî Encümeni üyeliği yapmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi Tasnif Komisyonu’nun başında bulunduğu sırada da kendi adına izâfe edilen “Ali Emîrî Tasnifi”ni geliştirmiştir. Aynı zamanda Vakıflar Nezâreti’ne yazdığı viddanname yazılarında eski eserlerin bakımsızlığından şikâyet ederek maşeri vicdanın sesi olmuştur¹.

Ali Emîrî Efendi, göreve gittiği her bölgede önemli vesikalar ve nadir eserler toplamış; emekliliğinden sonra Fatih’te Feyzullah Efendi Medresesinde kendi kurduğu Millet Kütüphanesine 16.000 cilt el yazma ve nadir eser vakfetmiştir. Vefatına kadar bu kütüphanenin müdürlüğünü yapmıştır. Onun Türk tarihi ve kültürüne en önemli hizmetlerinden biri Kaşgarlı Mahmud’un o zamana kadar nüshası ele geçmemiş olan Dîvânu Lugâti’t-Türk adlı eserini bularak ilim âlemine sunmasıdır.

Özellikle tarih ve edebiyat alanında yoğunlaşan üstün gayretleri sayesinde Ali Emîrî Efendi, milletimizin kültürel mirasının çabuk yok olabilecek narin parçalarını günümüze aktarmak uğruna kendini vakfetmiş kültür aktarıcıları zümresinde müstesna bir konum elde etmiştir.

Ali Emîrî, tahsil, memuriyet ve emeklilik dönemleri boyunca edindiği birikim ve topladığı değerli vesikaların kayda geçerek ileride yapılacak tarih ve edebiyat araştırmalarına kaynaklık etmesi maksadıyla 31 Mart 1918-30 Eylül 1920 tarihleri arasında 31 sayılı Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuasını; 31 Ağustos

¹ Mehmet Serhan Tayşi, “Ali Emîrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, s. 391.

1922-5 Ocak 1923 tarihleri arasında da 5 sayılı Tarih ve Edebiyat Mecmuasını çıkarmıştır¹.

Selimiye Yazıları

Ali Emîrî Efendi'nin Tarih ve Edebiyat Mecmuasında kaleme aldığı Selimiye Camii yazıları derginin 3,4 ve 5. Sayılarında neşredilmiş yazı dizisidir. Beşinci sayıdaki yazının sonunda bulunan “ma-ba'di var” ifadesinden devamının geleceğini anladığımız yazı dizisi, Tarih ve Edebiyat Mecmuasının yayın hayatından kalkması sebebiyle sona ermiştir. Yazılar bizatihi Ali Emîrî Efendi tarafından kaleme alınmış; ancak özgün birer makale, köşe yazısı olmaktan ziyade bir kitap tanıtımı niteliğindedir. Bilindiği üzere Ali Emîrî Divânı Lugâtî't-Türk dâhil birçok eseri ilim dünyasına kazandıran isimdir. Mezkûr mecmuada yazdığı bu kitap tanıtımı ile de aslında bizim için pek kıymetli olan bir eseri, yine ilk defa kendisi sanat ve ilim âlemine hediye etmiştir. Dâyezâde Mustafa Efendi'ye ait olan Selimiye Risalesi'nin tanıtımının yapıldığı yazılarda hem risalenin özgün metni verilmiş hem de Ali Emîrî Efendi tarafından dipnotlar yardımıyla açıklamalar getirilmiştir.²

Ali Emîrî 3. Sayıdaki yazıya başlarken böyle bir kitap tanıtımını neden yazdığını açıklar ve der ki:

“Anadolu’da vaki olan muvaffakiyet ve fütühât-ı azîmeden dolayı Trakya ve Edirne’mizin iadesi âdeta münci-i hayat-ı ümmet oldu.

Âlem-i İslâm’ın her tarafında icrâ olunan ruh-efzâ şehîr-âyinler ve can-bahşâ takdir ve tahsinler ve bârigâh-ı Cenâb-ı Kibriyâ’ya yükselen dualar ve icabet-nümûn âminler arasında “millet kütüphanesi”ninde sūrûr-engîz mefharet-âmîz bir hediyesi bulunmasını arzu

¹ Seher Erdoğan Çeltik, *Ali Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Ankara: TTK Yay., 2015, s. 33.

² Risale Ali Emîrî'den seneler sonra Prof. Dr Cihan OKUYUCU tarafından kitap haline getirilmiş ve 2019 yılında TTK yayınlarından basılmıştır.

ettim. Kütüphane fihristini gözden geçirmeye başladım. Kitaplarımın (Türkçe Tevârihi) kısmının 1341 numarasında (Edirne Selimiye Camii) ismi ve unvanıyla bu cami-i şerife mahsus yazılmış mücellled bir tarih gördüm.

Meydan-ı muharebede ibraz-ı şecaat ederek bâis-i fütühât-ı kübrâ olan mücahidin-i kiram hazeratına fütühât hediyesi olarak bundan daha münasip ve kıymetli bir hediye bulamadım. İşte bu mübarek kitabı (Millet Kütüphanesi) fütühât hediyesi namıyla (Tarih ve Edebiyat) mecmuasıyla neşr suretiyle tezyin-i sûtûr-ı sahâyi'f ederek ithaf eyliyorum.

Ve mine'llâhi'l-inâyetü ve't-tevfik."¹

Edirne'nin düşman işgalinden kurtarılması adına verebileceği en güzel hediyeenin bu olduğunu belirten Emîrî yazının devamında risalede yazılanları aynen aktarmıştır. Risalenin başlangıcında Dâyezâde Mustafa Efendi besmele, hamdele ve salveleden sonra Selimiye Camii ile ilgili bilgilere geçmeden kendinden bahseder ve bu risaleyi yazabilmek için hangi kitapları okuduğunu, hangi kaynaklardan yararlandığını yazar. Selimiye Camii ile ilgili teşbihatlar yapan Mustafa Efendi, ardından yine camii ile ilgili yapılan tartışmaları aktarmıştır. Bu tartışmalar genel olarak Selimiye Camiinin kubbesinin Ayasofya Camii kubbesi ile kıyaslanması üzerinedir. Bununla beraber Selimiye Camii'nin kusurlarını bulmaya çalışan o dönemin ileri gelen şahsiyetlerinin münakaşa meclisleri de risalede zikrolunan bir başka noktadır.

Ali Emîrî Efendi risaleyi aktarırken orijinalinde var olmayan birçok dipnot eklemiştir. Dipnotların ilki üçüncü sayıda ellinci sayfadadır. Dâyezâde Mustafa Efendi'nin okuduğu/yararlandığı kitapları anlatırken zikrettiği Müneccimbaşı Ahmet Efendi'nin tarih kitabı ile ilgili olan dipnotta, mezkûr tarih kitabının risa-

¹ Ali Emîrî Efendi, "Edirne Selimiye Cami-i Şerifi", 1338 [1922], *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, cilt I, sayı 3, sayfa 49.

lede yazıldığı gibi sadece Şair Nedim tarafından değil birkaç kişi tarafından Türkçeye çevrildiğinden bahsedilmektedir. Dipnotta kitabı istinsah eden Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi'nin Müneccimbaşı Tarihi adlı kitabın Maktul İbrahim Paşa tembihiyle Vehbi Efendi, Neyli Efendi, Reis Mustafa Efendi, Ruhi Efendi, Raşit Efendi, Çelebizade, Razi Efendi, İlmî Efendi, Subhi Efendi, Müstakimzade Mustafa Vefa Efendi, Serkatib Hıfzî Efendi ve onlar emsali haccan ve ulemadan erbab-ı danişe taksim olunup birkaç cilt kitap bir haftada tercüme olunduğunu söylediği aktarılmaktadır.¹

Risalenin devamında Dâyezâde yine yararlandığı kitaplardan bahsetmiş ve Solakzade Tarihi'ni okurken Mimar Sinan'ın Mimarnameinden alıntı yapılarak aktarılan Selimiye Camii'nin kubbesinin Ayasofya Camii'nin kubbesinden daha yüksek ve daha geniş oluşunun dikkatini çektiğini yazmıştır. Ali Emîrî Efendi burada Mimar Sinan'ın asıl isminin Sinaneddin Yusuf olduğunu ikinci dipnotunda belirtmiştir.² İlerleyen satırlarda Mimarname ile ilgili başka bir dipnot düşen Emîrî, bu dipnotta, Mimarname olarak belirtilen eserin aslında Tezkiretül Bünyan olduğunu ve İkdam Matbaası sahibi Ahmet Cevdet Bey tarafından daha önce basıldığını yazmıştır.³

Mustafa Efendi risalenin bundan sonraki bölümünde Mimarnameye atıf yaparak Mimar Sinan'ın ağzından Selimiye Camii'nin inşa sürecini nakleder. Buna göre; Mimar Sinan, Sultan Selim'in yanına giderek Ayasofya'dan daha büyük kubbeli bir cami yapmak istediğini söyler. Sultan Selim Mimar Sinan'ın bu isteğini olumlu karşılar, kendisine cami yapma için ruhsat verir. Sinan, cami inşası için uzun süre gezer dolaşır ama bir türlü istediği gibi

¹ Tarih ve Edebiyat Mecmuası, cilt I, sayı 3, sayfa 50.

² Tarih ve Edebiyat Mecmuası, cilt I, sayı 3, sayfa 50.

³ Tarih ve Edebiyat Mecmuası, cilt I, sayı 3, sayfa 50.

bir yer bulamaz. Bu sırada Sultan Selim Peygamberimizi rüyasında görür. Sultan'a caminin Edirne'de Eski Saray teberdarlarının olduğu mahalde bina olunmasını emreder. Bunun üzerine Sultan, Sinan'ı çağırır ve Peygamberimizi rüyasında gördüğünü caminin Edirne'de yapılmasını istediğini ve masraflarının da Kıbrıs fethinden elde edilen ganimetten karşılanmasını emreder. Ali Emîrî tarafından eklenen dördüncü dipnotta Mimarnâme'de caminin inşa süreciyle ilgili anlatılan bu rivayetin Evliya Çelebi tarafından da yazıldığı belirtilmiştir.¹ Genel olarak yazılanlar birbirine benzer olsa da farklılıklar da mevcuttur. Mesela Evliya Çelebi'nin naklettiği rivayette Sultan Selim'in rüyayı gördüğü yer Fenerbahçe semti olarak yazılmıştır. Bununla beraber Ali Emîrî bu dipnotta bir parantez açarak Seyahatname'nin matbu nüshası ve yazma nüshası arasındaki bir farktan bahsetmiştir. Matbu nüshada Peygamberimiz Sultan Selim'e rüyasında caminin yerini tarif ederken "...benim himayemde olan sedd-i İslâm Edirne'de..." olarak yazılmışken yazma nüshada "...benim himayemde olan sedd-i İslâm Edirnem'de..." ifadesi geçmektedir. Ali Emîrî yazma nüshada geçen "m" harfinin kendisi için çok değerli olduğunu ve özellikle "Edirnem'de" ifadesini kullandığını söylemektedir.²

Risalede Selimiye Camii'nin Peygamberimizin emri ve işaretiyle yapıldığı için birçok hikmetler barındırdığına vurgu yapılır. Dört minaresinin ne taraftan bakılırsa bakılsın iki adet görünmesi, minarelerde üç farklı kapı ile üç farklı müezzinin ezan okumaya çıkışları, caminin avlusunda dokuz adet kapı bulunması, harimde dokuz adet kandil avize bulunması ve caminin genelinde 999 adet pencere açılmasının hep bu hikmetler silsilesine dâhil olduğu söylenir. Buna rağmen birçok kişi camide kusur bulmaya çalışır. Üçüncü sayıdaki yazı bu şekilde son bulurken dördüncü

¹ Tarih ve Edebiyat Mecmuası, cilt I, sayı 3, sayfa 51.

² Tarih ve Edebiyat Mecmuası, cilt I, sayı 3, sayfa 51.

sayıdaki yazıyla hikâyenin devamı aktarılır. Bu sayıda başlığa bir dipnot düşen Ali Emîrî, tanıtımını yaptığı kitabın kime ait olduğunu ve yazarın hangi padişah zamanında yaşadığını belirtir.¹ Devamında Selimiye Camii'nin siyah beyaz bir fotoğrafı sayfada yer alır. Camideki kusurları bulmaya çalışan İstanbul zürefasından bir şahıs “*bu cami-i şerifin kusuru Mahruse-i İslâmbol’da olmayup Mahmiye-i Edirne’de olduğudur*” demiştir.² Kusur bulma olayı daha üst düzey ve daha fazla katılımcının olduğu ortamlarda da tartışılmıştır. Sultan Mustafa zamanında Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa’nın meclisinde devlet ricalinden kimselerin olduğu bir vakit sadrazam, oradakilere de camide bir kusur görüp görmediklerini sorar. Mecliste bulunanlar caminin altı minaresi olmamasının, müezzin mahfilinin tam ortada yapılmasının, kible tarafında avlu ve haremının bulunmamasının camideki kusurlar olduğunu söylerler ama bu sadrazamı tatmin etmez. Son olarak söz alan Rami Paşa caminin İstanbul’da değil Edirne’de inşa edilmiş olmasının tek kusur olduğunu söyler. Burada Ali Emîrî bir dipnot düşerek Müstakimzade Sadettin Efendi’nin kitabında derkenar olarak “*tayin-i nebevî olmasa bu cevap doğru idi*” yazdığını belirtir.³

Dâyezâde caminin ne kadar kusursuz olduğunu daha iyi anlatmak için Moskof elçisinin Edirne’ye geldiği zaman caminin etrafında gezdiğini ve resmini çizdirdiğini yazar. Sonrasında camiye âşık olan, her gün camiye ziyaret eden ve her gün farklı bir sanatını keşfedip ona hayran kalan insanların hayranlıklarını anlatır. Edirne kadısı Nevzade Efendi’nin camiye her açıdan ölçtürdüğü ve bunu da uğur olsun diye defterine yazdığını, tartışma ortam-

¹ Ali Emîrî Efendi, “Edirne Selimiye Cami-i Şerifi”, 1338 [1922], *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, cilt I, sayı 4, sayfa 73.

² Tarih ve Edebiyat Mecmuası, cilt I, sayı 4, sayfa 74.

³ Tarih ve Edebiyat Mecmuası, cilt I, sayı 4, sayfa 75.

larında bu bilgilerden istifade ederek cevaplar verdiğini belirtir. Dâyezâde bu yazıyı temin eder ve risalede bu yazıda belirtilen ölçüleri aynen aktarır. Daha sonra kendi girdiği tartışma ortamlarını ve Selimiye Camii'nin kubbe ölçüsünün Ayasofya'dan daha büyük olduğunu bu ortamlarda nasıl savunduğunu yazar. Dördüncü sayıdaki yazının sonunda risalenin orijinalinde de mevcut olan, Selimiye Camii kubbesi ile Ayasofya Camii kubbesine ait çizimler yer almaktadır.

Beşinci sayıdaki yazıya geçince Ali Emîrî başlığa yine bir dipnot düşerek yazının önceki bölümlerinin üçüncü ve dördüncü sayılarda olduğunu belirtmiştir.¹ Yazının devamında Dâyezâde Mustafa Efendi Edirne'ye gidişini, burada göreve başlayışını anlatır. Daha önce Selimiye Camii ile ilgili bir tartışma yaşadıkları İskilipli Ahmet Efendi'ye caminin ölçüleri ile ilgili yazdığı mektuptan bahseder. Bu mektubun bizzat padişah tarafından da okunduğunu söyler. Bu mektubun tamamlanma aşamasında, beraber Mir'atüz-zaman Tarihi okudukları Ak Mehmet Efendi mektubu görür ve ne olduğunu sorar. Bunun üzerine Dâyezâde mektubu okur. Ak Mehmet Efendi bu mektubun bir kitap haline getirilmesi gerektiğini söyler ama Dâyezâde bu işe zaman ayırmaz. Burada, yazdığı başka bir kitaptan bahseden Dâyezâde kitabın yazılış hikâyesini de anlatır. 1156 tarihinde *kızılbaş-ı bed maaş* Kars kalesini işgal edince padişahın emri gereği oraya tayin olunan Dâyezâde, yetmiş beş gün kalede mahsur kaldığını, savaşın çok çetin geçtiğini yazar. Savaşa ara verildiği zamanda “Şerrü'l-vesvas fî hiyeli't-Tahmas” isimli bir tarihi kitabı yazdığını aktarır. Ali Emîrî Efendi burada iki dipnot düşer. Birincisi *kızılbaş-ı bed maaş* ibaresini açıklar. Açıklamada “*'Kızılbaş-ı bed maaş'dan maksat Nadir Şah'dır. Evvel emirde Musul şehri üzerine ve*

¹ Ali Emîrî Efendi, “Edirne Selimiye Cami-i Şerifi”, 1338 [1922], *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, cilt I, sayı 5, sayfa 89.

sonrada Kars havalisine üç yüz bin kadar asker ile gelmiş ise de ne Musul ve ne de Kars şehirlerini istila edememiştir. Bunun tafsilatı 45 sene evvel yazdığım Tezkire-i Şuarayı Amid’de Abdulcelilzadelerden Halid isminde bil münasebe muharrerdir. Mezkûr tezkiremizin birinci cildi matbudur. Musul muharebe-i azimesi ve bu Kars muharebe ve muhasara-i cesimesi 360. sayfasından başlar. Tarihlerin vasıl olmadığı birçok hakayık mevcuttur” diyerek hem bu ibareyle kimin kastedildiğini yazmış hem de kendi kitabına atıfta bulunmuştur.¹ İkinci dipnotta ise Dâyezâde’nin savaş esnasında yazdım dediği tarih kitabını henüz okumadığını belirtir.²

Yazının ilerleyen satırlarında Dâyezâde Mustafa Efendi, risalenin orijinalinde Selimiye Camii’nin özelliklerini uzun uzun anlatır. Bu özellikleri sıralarken ayetlerden, hadislerden ve İslâm alimlerinin kitaplarından yararlanır. Ancak Ali Emîrî yazısında burada kısaltmalara gider. Bunu da dipnotta şu şekilde belirtir: “Bu kitab-ı mühimin bundan sonraki 38 sahifesinde işarat ve telmihat olarak yüzlerle âyât-ı kerime ve ehâdis-i şerife ve teşbihat-ı zarife muharrer ve münderiştir. Onların dercine mecmuamız müsaid değildir. Yalnız o âyât-ı kerime ve ehâdis-i celile ve telmihât-ı ârifâne, erkân-ı cami-i şerifin hangi kısımlarına ait bulunduğunu rakam tahtında göstermekle iktifa ediyoruz.”³ Dipnottan hemen sonra Ali Emîrî, Dâyezâdenin uzun uzun anlattığı Selimiye Camii ile ilgili bilgileri kısaltarak yirmi yedi başlık altında toplamıştır:

1. Mimar Sinan Merhumun bu cami-i şerifte kast eylediği teşbihât mufassal ve meşrûh kalb-i fakire bu vechle sünûh eder ki “lâ ya’lemü’l-gaybe illa’llahü Teâla” havlısında dokuz adet kapı yapmasından murat...
2. Şadırvan havlısında üç adet kapı yapmasında maksat...

¹ Tarih ve Edebiyat Mecmuası, cilt I, sayı 5, sayfa 90.

² Tarih ve Edebiyat Mecmuası, cilt I, sayı 5, sayfa 90.

³ Tarih ve Edebiyat Mecmuası, cilt I, sayı 5, sayfa 90-91.

3. Ve arsa-i harem vasatında fağfuri kâseye şebîh sakıfsız sadece şadırvan vaz' etmesinden murat...
4. Nefs-i cami-i şerif için beş kapı yapmasından murat...
5. Ve şadırvan havlısı kapısından cami-i şerife girerken derununda vaki yemin ve yesarda iki adet abdest musluklarını yapmasından maksat...
6. Ve derununda kaim sütun-ı semâniye üzere mebni kubbe-i kebirî vaz' etmesinden murat...
7. Ve müezzinler mahfilini cami-i şerif in vasatında vaz'ından murat...
8. Ve mahfili çâr erkân edip murabbau'ş-şekl etmesinden muradı...
9. Ve yine mahfil-i mezburu on iki adet sütun üzere vaz'ından muradı...
10. Mahfilin tahtından fağfuri kâseye şebîh şadırvan vaz'ında vech...
11. Ve mihrabın yemin ve yesarında olan sütun-ı erbaaya muttasıl ruhâm-ı ebyaddan manend-i şehnişini dört adet kürsü vaz' etmesinden maksut...
12. Bu cami-i şerife sair camiler gibi sağır kubbeler vaz' etmeyip yek kubbe altına bina etmesinden maksat...
13. Ve kubbe-i kebirin cevânib-i erbaasına dört adet nîm kubbeler vaz'ından maksat...
14. Ve kubbe-i kebirin kenar-ı devrinden kırk adet pencere yapmasından murat...
15. Ve kubbe-i kebirin kenar dairesiyle yedi yüze karib “dalga” tabir olunur iki sıra kanâdil avize etmesinden murat...
16. Ve vasat-ı kubbeden yine derun-ı cami-i şerif vasatında olan müezzinler mahfili fevkine silsile-i âhendüz ile bir top kanâdil avize etmesinden maksut...
17. Ve yine kubbe-i kebirin kenar-ı devriyle iki sıra ve ortasına bir top kanâdil avize etmesinden maksut...

18. Ve yine kubbe-i kebirin kenar dairesiyle derun-ı camiye birbirini içinde “üçer sıra dalga” tabir olunur kanâdil avize etmesinden hikmet...
19. Evvela bu cami-i şerife bin adet pencere vaz’ etmesinden murat...
20. Ba’de bir penceresini seddedip 999 pencere ibkasında hikmet...
21. Bu cami-i şerife dört adet minare vaz’ından maksut...
22. Bu minareleri dört adet edip ve her birine üçer şerefe vaz’ etmekle cümlesini on iki şerefe etmekte hikmet...
23. Ve iki adet minaresini üçer yollu edip tarik-i sitte sanatıyla musanna etmesinde hikmet...
24. Ve ol dört adet minareleri ilm-i hendese üzere bina etmekle Edirne şehri ahalisine dört adet minare ve cevânib-i erbaasında âyende ve ravende misâfırına ikişer adet minare göstermekte murat...
25. Ve ol dört minareleri dahi bazı mahalden üçer adet göstermesinden maksut...
26. Bu surette ol dört adet minareleri bazı mahalden iki ve bazı mahalden üç ve bazı mahalden dört göstermesinden murat...
27. Ve bu cami-i şerif in kible canibinde mihrap hizasıyla yemin ve yesarında iki adet medrese bina etmekten maksudu...

Ali Emîrî’nin birer ikişer cümlelik maddeler halinde açıkladığı bu hikmetler, maksatlar ve sebepler risalenin orijinalinde ayetler, hadisler, sahabe kıssaları ve ataların sözleriyle desteklenmiştir. Yazıda bu maddelerden hemen sonra risalenin içinde geçen Selimiye Camii ile ilgili halk arasındaki efsanelerden biri anlatılır. Sultan Mahmud’un berberbaşı Bosnevî Mehmet Ağa’nın çocukluğunda kafasından hekimlerin aciz kaldığı bir yara çıkar. Annesi

onu Selimiye Camii'ne götürür ve mahfilin altındaki şadırvanda yarasını temizler daha sonra tekrar sarar. Sabah kalktığında yara tamamen yok olmuştur. Ama izi hâlâ durmaktadır. Bu hikâyeyi anlattıktan sonra beşinci sayıdaki yazının sonuna gelir. Yazının sonunda “*maba'di var*” ibaresi düşülerek yazının devamının geleceği belirtilmiş olsa da daha önce de belirttiğimiz gibi Tarih ve Edebiyat Mecmuasının yayın hayatına son vermesi hasebiyle devamı gelmemiştir.

Sonuç

Ali Emîrî Efendi yazdığı kitaplar, köşe yazıları, makaleler ve yaptığı çalışmalarla ilim dünyasında çok önemli bir yere sahiptir. Edirne'nin fethi münasebetiyle yazmış olduğu bu yazı dizisinde, Dâyezâde Mustafa Efendi'ye ait Selimiye Camii ile ilgili bir risalenin tanıtımını yapmış ve risalenin orijinalinin önemli bir bölümünü bizimle paylaşmıştır.

Tanıtımı yapılan risale de dâhil olmak üzere Selimiye Camii ile alakalı birçok çalışma yapılmıştır. Günümüzde hâlâ devam eden bu çalışmaların Osmanlı dönemi basın ve ilim hayatında da önemli bir yere sahip olduğunu diğer gazete ve mecmuaları incelediğimiz zaman görebiliriz. Dâyezâde Mustafa Efendi'nin yazmış olduğu Selimiye Risalesi de o dönemde yazılmış, caminin mimari muhteşemliğini dinî donelerle destekleyen bir kitaptır. Kitapta kubbe, minare, mahfil, şadırvan, pencere gibi mimari unsurların neden bu şekilde yapıldığı ayet ve hadislerle desteklenerek açıklamaya çalışılmıştır. Risalenin yazım tarihinden yaklaşık iki yüz yıl sonra Ali Emîrî Efendi, Tarih ve Edebiyat Mecmuasında risalenin tanıtımını yapmış ve ilim âlemine kazandırmıştır. Ali Emîrî risalenin tanıtımını yaparken sadece risaleyi aktarmakla kalmamış farklı kaynaklardan da yararlanarak daha geniş bir perspektiften bakmış ve risalede anlatılan olay ve olguları açıklar mahiyette dipnotlar düşmüştür. Mesela Münecimbaşı Tarihi

isimli kitap risalede sadece bir kişiye hasredilirken, Ali Emîrî bu kitabın bir ekip çalışması olduğunu ve birçok kişinin bu kitapta emeğinin bulunduğunu belirtir. Caminin yapılış hikâyesi risalede Mimarnameden yararlanarak verilmiş ancak Emîrî bununla yetinmeyip Evliya Çelebi'nin kitabına bakmış ve Seyehatname'de anlatılan kıssayı da okurla paylaşmıştır. Bunu yaparken o kadar titiz davranmış ki hem matbu hem yazma nüshayı karşılaştırma zahmetinden de geri durmamıştır. Bu Ali Emîrî'nin akademik açıdan ne kadar ince eğirip sık dokuyarak çalıştığının kanıtı olarak dikkatimizi çeker.

KAYNAKÇA

Çeltik, Seher Erdoğan. *Ali Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Ankara: TTK Yay., 2015.

Dâyezâde, Mustafa. *Selimiyye Risalesi*, haz. Cihan Okuyucu, Ankara: TTK Yayınları, 2019

Emîrî Ali. *Tezkire-i Şuarâ-i Âmid*, haz. İdris Kadioğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2018.

Emîrî, Ali. “Edirne Selimiye Cami-i Şerifi”, 1338 [1922], *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, cilt I, sayı 3, sayfa 49-52.

Emîrî Ali. “Edirne Selimiye Cami-i Şerifi”, 1338 [1922], *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, cilt I, sayı 4, sayfa 73-78.

Emîrî Ali. “Edirne Selimiye Cami-i Şerifi”, 1338 [1922], *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, cilt I, sayı 5, sayfa 89-92.

Tayşi, Mehmet Serhan. “Ali Emîrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, s. 390-391.

Tevfikoğlu, Muhtar. *Ali Emîrî Efendi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

EDİRNE'DE SARAYLI BİR ACEM DOKTOR: LÂRİ ÇELEBİ (ACEMİ) VE CAMİSİ: LÂRİ CAMİİ

Kâmil BÜYÜKER

Yozgat Bozok Üniversitesi-Yozgat Meslek Yüksek Okulu
Öğretim Görevlisi.

Özet

Serhat Şehri Edirne'nin Eski İstanbul Caddesi ile Saraçlar Caddesi'nin birleştiği noktada yer alan Lâri Camisi, Fatih Sultan Mehmet ve II. Beyazıt'ın saray hekimi olan Lâri-i Acemi tarafından 1514 yılında yaptırıldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Caminin yapıldığı dönem itibarıyla taşıdığı hususiyetlerinin yanında caminin banisinin hayatı ve hakkında yazılanlar dikkat çekicidir.

Camiyi yaptıran Fatih Sultan Mehmet ve ardından II. Beyazıt'ın saray doktoru olarak vazife yapan Hekim Abdülhamid Lâri hakkında birtakım iddialar söz konusu olmuştur. Bunlardan birisine göre, Fatih Sultan Mehmet'in son dönemlerinde uygulanan yanlış bir tedavi sonucu Sultan zehirlenmiş ve ölümüne kadar giden süreç hazırlanmıştır. Bu meselede vezir-i âzâm Karamanlı Mehmet Paşa'ya uyararak padişahı yanlış tedavi ettiği de nakledilmektedir. Dönemin Osmanlı tarihçilerinin beyanları bunun geçerli olmadığını iddia etse de bu konuda özellikle yabancı tarih kaynakları iddiayı sürekli dillendirmişlerdir. Hekim Lâri'nin Sultan II. Beyazıt zamanında da padişahın yanında görevini sürdürmesi bu iddiaların yersiz olduğunu göstermektedir.

Edirne'de selatin camilerinden sonra tek kubbeli ve tek minareli camilerin en büyüğü olan ve halk arasında özellikle

Lâleli Cami olarak da bilinen Lâri Camisi Hekim Lâri tarafından yapımına başlanmış fakat Hekim Lâri camiyi tamamlamadan vefat edince cami İstanbul ve Edirne’de Sultan Beyazıt Vakfı mütevellisi Hamit Bey tarafından tamamlanmıştır. Cami, farklı tarihlerde ciddi badireler atlatmış, özellikle 1752 Edirne depreminde kubbesi yıkılmış, revaklarının büyük bir bölümü hasar görmüştür. Bu depremin ardından İplikçi Ahmet Ağa camiye ahşap bir kubbe yaptırmış, sonraki dönemlerde de cami ve kubbesi yenilenmiştir. Caminin girişinde Arapça 1514 tarihli sülüs yazılı kitabesi bulunmaktadır.

Cumhuriyet döneminde de uzun süre atıl ve harabe vaziyette kalan, Şair Arif Nihat Asya’nın şiirine de konu olan “Cami ve Caminin Banisi” hakkında arşiv kaynakları ve basılı kaynaklar ışığında bir tebliğ sunulacak, Lâri Camii’nin Edirne camileri arasındaki yerine işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Lâri-i Acemi, Lâri Cami, Fatih Sultan Mehmet, Sultan II. Beyazıt, Hamit Bey, İplikçi Ahmet Ağa.

Giriş

1361 yılında Murat Hüdavendigâr tarafından fethedildiği zaman Edirne, Meriç nehri kenarında ve kale içinde kurulmuş küçük bir şehirden ibaretti. Edirne, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra kısa zamanda camiler, saraylar, köprüler, kervansaraylar, han, hastane ve imaret gibi âbidelerle genişleyerek iki yüzyıl içinde mimari tarihi bakımından canlı bir sanat merkezi haline gelmiştir.¹

Şehirde yaşanan imar faaliyetlerinin geldiği noktayı en iyi gösteren verilerden birisi 1530'larda tanzim edilen Rumeli Eyaleti İcmal Defterleridir. 170 yıl sonra yaşanan değişimi gösteren defterdeki kayıtlara göre şehirdeki dini ve kamu binaları altı ayrı kategoriye ayrılarak verilmiştir. İlk olarak camilerin adları sıralanmıştır. 19 Caminin adı verilmiş olup bunlar, Cami-i Kebîr, Cami-i atik, Darülhadis, Sultan Bayezid, Sultan Murad, Kilise, Halebi, Yıldırım Han, Mihal Bey, Kasım Paşa, Süleymaniye, Lârî, Aişe Hatun, İbrahim Paşa, Hatuniye, Ali Paşa, Noktacızâde, Şaban Bey Mirimiran, Mezid Bey adlarını taşımaktadır. Ayrıca mescit adedi olarak 149 rakamı kaydedilmiştir. Yine Edirne nüfusu Osmanlı idaresine girmesinin ardından gittikçe kalabalıklaşsa da 10.000'nin altında kalmıştır.²

Evliya Çelebi *Seyahatnâmesinde* geçen kayıtlara göre ise Sultan IV. Murad zamanında (1623-1640) yapılan bir sayımda 14'ü Selatin Camii, 300'ü vezirler veya âyân tarafından yaptırılmış 314 cami bulunuyordu.³ Bundan 70 yıl kadar önce *Riyâz-ı Belde-i Edirne* isimli eser kaleme alan Bâdi Ahmed Efendi ise selâtin

¹ Oktay Aslanapa, "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi", *Edirne'nin 600. Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı*, TTK, 1993, s.221.

² Feridun M. Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz. M. Sabri Koz, E. Nedret İşli, YKY yay. 1998, s.63.

³ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, C.III., s.445.

camileri 15 olarak vermiş, bunun dışında 46 cami ile birlikte 61 caminin adı vermiş, bunların çoğunu görmüş geri kalanları da tarihi kaynaklardan çıkarmıştır.

Edirne’de yapılan her caminin yapıldığı dönem ve caminin banisi noktasında hususiyeti vardır. Bunlardan birisi halk arasında Lâleli Camii diye bilinen Lâri Cami’dir. Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) ve II. Beyazıt (1448-1512) dönemlerinde sarayda hekim başı olarak görev yapmış olan Hekim Abdülhamid Lâri Çelebi tarafından yapımına başlanan ancak Hekim Lâri’nin ömrünün kifayet etmemesi nedeniyle II. Beyazıt Vakfı mütevellisi Hamit Bey tarafından tamamlanan cami, yapıldığı dönem itibarıyla tek kubbeli ve tek minareli camilerin en büyüğü olarak inşa edilmiştir. Yapıldığı tarihte sakfı (dam, çatı) bir kemer kubbe ve caminin sağ ve sol taraflarıyla onu on bir küçük kubbe ile sarılı olup tek minareli iken yaşanan 1752 zelzelesi¹ camide büyük tahribata yol açmış, kubbesi yıkıldığından ahşap bir kubbe yapılmıştır. Cami uzun zaman bakımsız hâlde iken 1900’lü yıllara gelindiğinde 1983 ve en son 2006 yılında yapılan restorasyondan sonra yeniden ibadete açılmıştır.

Caminin banisi Abdülhamid Lâri’nin tarihi kimliği dikkat çekicidir. Sarayda tabib-i sultanî olarak vazife yapan Lâri’nin muktedir bir doktor olduğu, ancak Karamanlı Mehmet Paşa’ya uyarak kasten yanlış tedavi ile Fatih Sultan Mehmed’in ölümüne sebebiyet verdiği yazılmaktadır. Yabancı tarih kaynakları ve bizde Âşıkpaşazâde’nin daha çok dile getirdiği bu husus kabul görmemiştir. Sarayda II. Beyazıt döneminde de hekim olarak görev

¹ “Merkez üssü Havsa Hasköy kasabası olan ve 30 Temmuz 1752 tarihinde 7 şiddetinin üzerinde gerçekleşen depremde 88 dükkân, 24 cami, 7 mescit, 13 han, 6 tekke, zaviye ve türbe, 4 mektep, 3 hamam, 2’şer köprü, çarşı ve tabhâne ile 1’er saray, konak, şifahâne, mevlevihâne ve ahırda hasar oluşmuştur.” Geniş bilgi için bkz. Hasan Ali Cengiz, *1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme)*, Kitabevi Yayınları, 2020.

yapan Abdülhamid Lâri'nin vefat tarihi de netliğe kavuşmamıştır. Kimi kaynaklar 890 olduğu söylerken, gerek Urfi ve gerek Bâdi Efendi, caminin kitabesini dikkate almadan 889 olarak yazmışlardır. Ancak bu caminin, kitabesinde geçtiği üzere Abdülhamid Lâri'nin vefatından sonra Hamit Bey eliyle 920/1514'te tamamlanması Lâri'nin Yavuz Sultan Selim (1470-1520) zamanına da şahit olduğunu göstermektedir. Hekim Lâri vefatından sonra caminin kible istikametine defnedilmiş iken daha sonra kaldırılıp cami avlusuna konmuştur. Ancak bugün cami avlusunda da mezarı bulunmamaktadır.

Lâri Camii

Kaynaklarda da yer aldığı üzere Lâri Camii Bit (Bat) pazarında, İstanbul Caddesi'ndedir. Halk arasında Lâleli Camii de denmektedir.

Bânîsi, Hekim Abdülhamid Lâri Çelebi'dir. Kitabesine göre 920/1514'te yapılmıştır. 1018/1609'da mahalle "Mahalle-i Hamid Bey Camii Hekim Lâri" diye anılmaktadır.¹ Arşiv belgelerinde Lâri Camii'nin daha sonra İstanbul'da Bina Emîni Sinan Ağa Vakfı'na bağlandığını görmekteyiz.

Gökbilgin'in eserinde neşrettiği vesikalara göre Edirne'de H. 925 tarihinde görülen Hamit Bey mahallesine adını veren Hamit Bey, Edirne ve İstanbul'daki Sultan Beyazıt Vakfı mütevellisi idi ve Hekim Lâri'nin inşasına başlattığı camii ikmal olunmadan önce ölmesi üzerine, sonradan camiyi tamamlatmış ve böylece kapısı üstündeki kitabeyi de kendi adına kazdırmıştı. Dolayısıyla caminin adı Lâri Camii, bilahare Lâleli Camii olarak kalmıştır. İbrahim Paşa vakfiyesindeki vesika ise şöyledir:

¹ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Selim Devri* (5.cilt), İstanbul 1983, s.425.

“Bit Pazarı kurbinde Bozahâne yeri mukataasından ki Hekim Lâri üzerine cami binası etti... Sonra Câmi tamam olmadan Hekim Lâri vefat edüp yapıları Mahrusa-i İstanbul'da Sultan Beyazid Han imaretine mütevellî olan Hamit Çelebi satın alıp defter-i âtikte kayıt olunmuştur...”¹

Bina tek kubbeli, üç tarafı revaklarla çevrili ve solda camiden ayrı olarak revaka yapışık bir minareden ibarettir. Batı tarafından fevkani olup burada dükkânlar mevcuttur. Bina kesme taştan, kemerler tuğladandır.

Caminin üç tarafını çeviren revak 11 kubbelidir.

Revakın mermer sütunları baklava başlıklıdır. Giriş kapısı nispetli sivri bir kemer içindedir. Kapı üzerinde 20 cm genişliğinde pembe mermerden bir çerçeve içinde ve 72x54 cm ebadındaki kitabe üç beyit halinde Arapça olarak yazılmıştır.

Arapça kitabede şöyle yazılıdır:

Kemmilül-marufü birrun macidün

Talibül-gufrani min rabbil-gafur

El müsemma bi Hamidüt-dini kad

Kassadel ihlasa lillahiş-şekur

Lemyecip mesahu iz tarihu hû

Temme ihsanü hamidun len yebur 920/1514

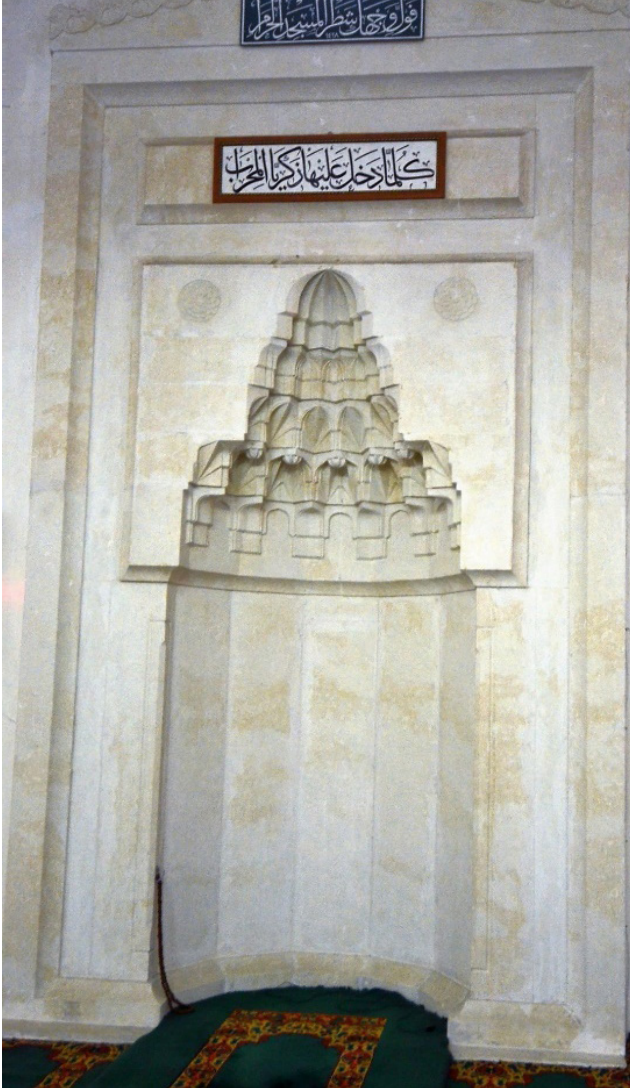
Mihrap duvarı iki yana takribi 5 m. kadar uzayarak revakı meydana getirmektedir. Bu iki uzantının her iki yüzünde birer silmeli çerçeve (kitabe) mihrab duvarındaki pencerelerin devamı gibi durmaktadır. Fakat her iki çıkıntı esas mihrap duvarından sağdaki 28 cm soldaki 92 cm içeriden başlamakta ve avlu duvarı hüviyetine bürünmektedir.

¹ Tayyip Gökbilgin, “Edirne Şehrinin Kurucuları”, *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, s.177.

Resim 1: Lâri Camii kitabesi (Fotograf: Kâmil Büyüker)

Harim 11,65x11,70 m'dir. Duvar kalınlıkları 168 ila 177 cm arasındadır. Caminin sağ ve sol duvarlarında altta üçer, her duvarda 2. Sırada birer, 3. Sırada ikişer pencere vardır. Giriş cephesinde ve mihrap cephesinde ayrıca kasnakta birer yuvarlak pencere vardır. Bugün yapılan betonarme kubbenin 16 kenarlı bir kasnağı mevcuttur.

Resim 2: Caminin mihrabı

Mihrap duvarından 1 cm kadar çıkıntılı, 7 kenarlı ve bademlidir. Minberinde 3.25 m uzunluk ve 103 cm genişliğindeki temelleri vardır.

Resim 3: Lâri Camii ana kısımdan ayrı olarak inşa edilmiş minaresi

Minare kaidesi sekiz kenarlı, köşeleri yuvarlak, kenar yüzleri çerçevesi, papucu sadedir. Gövde çok kenarlı, cidarı 36 cm'dir. Basamak adedi 90, merdiven genişliği 69 cm, şerefe genişliği 104 cm'dir. Yükseklik şerefeden son cemaat zeminine kadar 21.80 metredir. Ayrıca cami bahçesinde bir şadırvan yer almaktadır.

Resim 4: Cami bahçesinde yer alan şadırvan

Kanuni devrinde Edirne şairlerinden Yakînî, *Enîsülmüsaminin* caminin bitimine “beytül-ibadet” şeklinde tarih düşürmüş, fakat Bâdi Efendi bu tarihin “beytül-ibadet” şeklinde olduğu takdirde 889/1484 tarihini göstereceğini yazmıştı.¹

Caminin yakınlarında Lâleli Medresesi olarak anılan bir medrese vardır ki bu da Ahmet Bâdi Efendi’nin eserinde şu şekilde geçmektedir:

“Hasan Paşa Mahallesinde Has Fırın Caddesi’nde altmışıncı numarada vâki ve Batpazarı kurbunda Kazgancılarbaşı nâm mahalde kâin Lâri Abdülhamid Çelebi’nin Camii sahasına Edirne müft-i esbakı Kureyşizâde el-Hac Mehmed Feyzi Efendi vesatıyla bazı ashab-ı hayrat tarafından binâ edilmiş olan medresedir ki sakfı ahşaptandır. Ahîren müşrif-i harâb olduğundan müber-rât-ı seniyye-i hazret-i hilafet penâhiye ilaveten cânib-i hazine-i hâssa-i şâhânenen tamiri icrâ olunarak 1318 senesi saferinin on yedinci gününe müsadif 1316 Haziranının birinci Perşembe günü resm-i küşâdı cirâ edilmiştir.”²

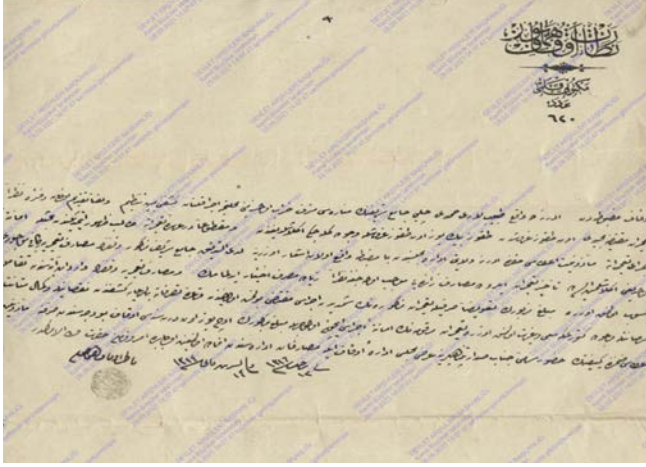
Caminin Tarih Boyunca Geçirdiği Sıkıntılar

Caminin 1165/1751-52’deki zelzelede kubbesi yıkılmış daha sonra ahşap bir kubbe yapılmış ve dışından konik bir çıta ile örtülmüştür.³ Bu durumu Ahmet Bâdi’nin eserinde şöyle aktarıyor:

¹ Bâdi Ahmet Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, c.1., haz. Yrd. Doç. Dr. Ratip Kazancıgil, Edirne Valiliği yay. İstanbul 2000, s.62.

² Ahmet Bâdi, age., s.206-207.

³ Yüksel, age., s.426-427.

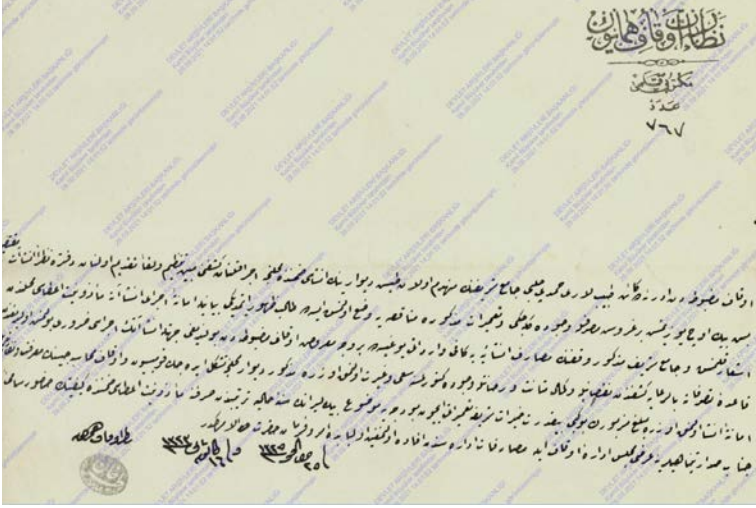
Belge 1: Edirne’de Tabib Lari Hamdi Çelebi Cami’i Şerifi’nin minaresi harap olduğundan tamiri ve masraflarının tesviyesi istizanı. (Evkaf 6)

Yer Bilgisi: 147-17 Belge Tarihi: H-10-08-1316

”Câmi-i mezkûr bin yüz altmış beş senesi Ramazanındaki zelzele-i azîmede harap ve dâhili kubbesiyle etrafındaki hürde kubbelerin ekserisi mâil-i tûrâb olmakla ashab-ı hayrattan İplikçi Ahmed Ağa nâm zât şimdiki ahşâb sakfı binâ ve cihet-i sâiresi-ni tamir ve ihya etmiş olduğu Örfî Ağa Tarihçesi’nde mezkûr-dur...”¹ İplikçi Ahmet Ağa’nın himmet etmesiyle kısmen ayağa kalkan cami, zamanla bakımsızlıktan eski haline dönmüştür. Revak kubbelerinin çoğu zamanla harap olmuştur. Hafif sivri ke-merler, üzerinde kubbeleri taşıyan sütunlar baklavalı başlıkları ile orijinal şekillerini muhafaza etmiştir.²

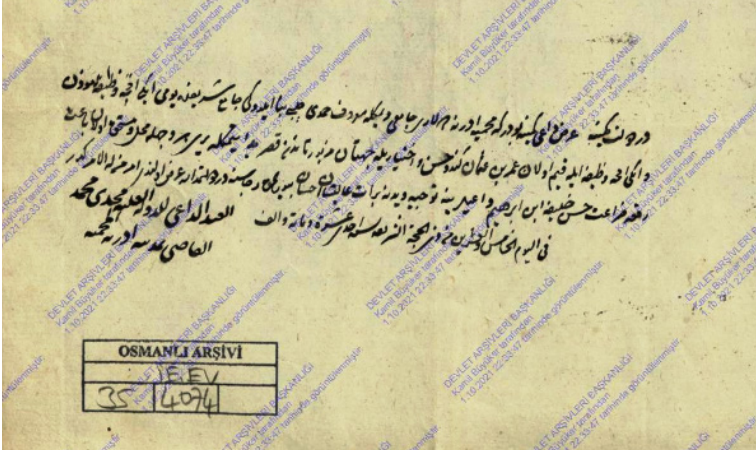
¹ Ahmet Bâdi, age., s.125.

² Oktay Aslanapa, *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri*, birinci basım 1949, ikinci basım 2013, Edirne Valiliği yay., s.88.

Belge 2: Edirne'de kain Tabib Lari Hamidi Çelebi Camisi'nin münhedim olan duvarının tamiri. (Evkaf 9)

Yer Bilgisi: 186- 25 Belge Tarihi: H-29-01-1326

Belge 3: Edirne'de kain Tabib Lari Hamidi Çelebi Camisi'nin münhedim olan duvarının tamiri. (Evkaf 9)

Yer Bilgisi: 186- 25 Belge Tarihi: H-29-01-1326

Lâri Camii 1900'lü yıllara gelince de aynı hazine hali devam etmiştir.

Resim 5: Lâri Camii'nin 1900'lü yılların başında çekilmiş bir fotoğrafı

1920'lerde çekilen bir resimde caminin sol revak ve son ce-maat kemeri sağlam, kubbenin basık sivri çatısının kurşunla kap-lı olduğu görülmektedir.

Resim 6

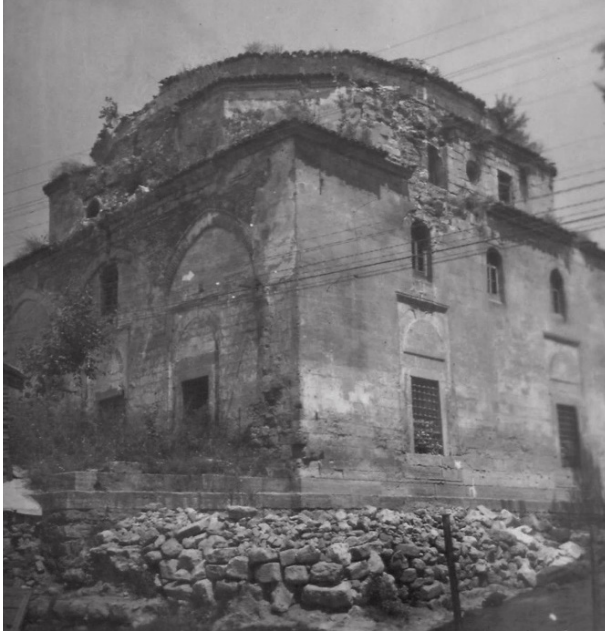

Resim 7

1938 yılına gelindiğinde sağdaki kubbeler ile öndeki kubbe-ler yıkılmış, cami de uzun zaman harap halde kalmıştır. 1950'li yıllarda son cemaat mahallinde yer alan kubbelerin de yıkıldığı ve orta kubbenin kiremit kaplı olduğu görülmektedir.

Resim 8

Resim 9

(Resim 6-8) Lâri Camii'nin 1950'li yıllardaki hali (Kaynak: Salt Araştırma-Ali Saim Ülgen Arşivi)

Bu durum 1948 yılında Arif Nihat Asya tarafından, 1978 yılında da Orhan Bayrak¹ tarafından dile getirilmiştir. 1970'e doğru yapılan restorasyonda kubbe ihya edilmiştir.² Süheyl Ünver 1973 yılında Edirne'ye konferans için geldiğinde restorasyon sırasının Lâri Camii'ne geldiğini ifade etmektedir.³

¹ M. Orhan Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, 1979, s.187.

² Semavi Eyice, "Edirne" *DİA*, C.10, S. 433.

³ 26.04.1973 tarihinde konferans için Edirne'ye giden Süheyl Ünver tuttuğu defterde "Edirne'den Ne Haber" başlığı ile bir yazı paylaşmış ve "...Selimiye'nin yol göstericisi gibi önündeki Hızır Bey Câmî'nin onarımı yarılanmış. Vakıfların yeniden uzanan onarım eli şimdi de İstanbul Fatihî Edirneli Sultan Mehmedin başhekimi Lâri Çelebi'nin Laleli diye isimlendirilen Câmiine gelmiş" demiştir. *Süheyl Ünver Defterleri* No: 724, Süleymaniye Kütüphanesi.

Vakıflar Umum Müdürlüğüne Edirne Evkaf Müdürlüğüne yazılan yazıda¹ Hüseyin bin Kemal (Tanburacılar) Camii zikredilirken Lâri Camii'ne de vurgu yapıp şunlar ifade edilmiştir: "...Civarında tarihi âbidelerden Tabip Lâri Çelebi Camii var diye kadro harici bırakılmıştır. Lâri Çelebi muhtacı tamirdir. Kapı ve pencereleri bozuktur. Kubbesi çok tamir ister. Lâri'de bugün namaz kılınmaz. İmamlığı münhaldir. Bir müezzin ve kayyımı vardır."

Resim 10: Caminin 1998 yılındaki hali (Foto: Kâmil Büyüker)

Cami nihayet iki büyük restorasyon yani 1983 ve 2006 restorasyonundan sonra tekrar ayağa kalkmış ve eski günlerine dönmüştür.

¹ Kadro harici bırakılan camiler hakkında 16.06.1936 tarihinde yazılan yazı için bakınız: Rıfki Melül Meriç, Şehrin Hüznü, Edirne Valiliği yay., 2013, s.147.

Resim 11: Caminin restorasyon sonrası görünümü.
(<http://rstyapi.com.tr/>)

Resim 12: Caminin restorasyon sonrası görünümü.
(<http://rstyapi.com.tr/>)

Resim 13: Caminin restorasyon sonrası görünümü.
(<http://rstyapi.com.tr/>)

Caminin Ayırt Edici Hususiyetleri

Selatin camilerden sonra tek kubbeli camilerin yapımı XVI. yüzyılda da devam etmiştir. 920’de (1514) Hekimbaşı Lâri Çelebi tarafından Edirne’de yapılan Lâri Camii tek kubbeli camilerin en büyüğü olarak zikredilmiştir.¹ Rıfat Osman ise Edirne’de vezirler ve ileri gelenler tarafından yaptırılan camilerin en büyüğü şeklin- de Lâri Camiini de tavsif etmiştir.²

Türk-İslâm Sanatları araştırmacısı Rıfkı Melül Meriç 1963 yılın- da kaleme aldığı yazıda fevkalade, birinci, ikinci ve üçüncü derece olarak tasnif ettiği eserler arasında “Birinci Derecede Kıymeti Haiz Olan Abideler” başlığında 19 eser arasında Lâri Camii’ni de zikret- miştir.³

¹ Atalay Bayık, Edirne, İstanbul 1973.

² Dr. Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması*, Haz. Ratip Kazancıgil, Edirne Valiliği yay., 2013, s. 61. Vezir ve ileri gelenlerin yaptığı camilerden de örnek verir: Süleymaniye (Gazi Süleyman Paşa), Beylerbeyi (Saraptar Abdullah Beyi), Şahmelek (Şah Melek Paşa).

³ Rıfkı Melül Meriç, “Edirne’nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İnceleme Dergisi*, 1963, s.525. Yazdığı bu maka-

Resim 14: Lâri Camii genel görünüm (www.edirne.web.tr)

Esasen çok kısa süren Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) Edirne’de görece sayıda yapı üretilmiştir. Bunlar Hekim Lâri Çelebi tarafından 1514’te yaptırılan Lâri Çelebi Camii, kare planlı ve kubbeli harimi üç yönden (kuzey, doğu ve batı) kuşatan son cemaat yeri revakıyla ilginç bir tasarım sergiler. Minare harimden kopartılarak revakın dışına alınmıştır. Osmanlı mimarisinde ilk kez bu yapıda uygulanan “U” planlı son cemaat yeri daha sonra İstanbul’da Piyale Paşa Camii (1574) ile İvaz Efendi

lede “Edirne’de kör kazmanın henüz gadrine uğramamış, fakat tamamıyla ihmal edilmiş olan bazı eserlerimiz mevcuttur; bunları tamir ve ihyaları elan kabildir ve milli haysiyetimiz namına vazifemizdir.” Demiş ve Tabib Lâri (Lâleli) camini isim olarak zikretmiştir.

Camii'nde, ayrıca Kahire Bulak Sinan Paşa Camii'nde (1571) tekrarlanacaktır.¹

Abdülhamid Lâri (Hekim Lârî-i Acemî)

Fatih Devri ulema defterine kayıtlı yedi hekimden biridir. İran'ın Lâristan bölgesinde doğmuş ve orada yetişip Anadolu'ya gelmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in hizmetine giren Hekîm Lârî hem Fatih hem de II. Bayezid Devri'nde hekimlik yapmıştır. Fatih'in ölümüyle sonuçlanan hastalığı esnasında tedavi süreçlerinde yer aldığı için sonraki dönemlerde tartışmalı bir kişi olarak anılmıştır. Kaynaklara göre hazık bir tabip olmasına rağmen Fatih'in veziri Karamanî Mehmed Paşa'nın görüşüne uyup tedavide hata etmiş ve Padişah'ın ölümünü engelleyememiştir. Akabinde çağırılan Hekim Yakub yapılacak bir şey olmadığını anlayarak tedaviyi onaylamıştır. Hekim Yakub, Venediklilere hizmet etmekle suçlandığı gibi Hekim Lârî de vezire uyararak yanlış tedavi yapmakla ve ölüme sebebiyet vermekle suçlanmıştır. Fakat ekseri kaynak Hekim Lârî'nin iyi bir hekim olduğu konusunda mutabıktır.²

Bâdi Ahmet Efendi *Riyâz-ı Belde-i Edirne* eserinde Hekim Lârî Acemî'yi şu şekilde anlatır:

Nâmı Abdülhamid Çelebi'dir. Bilâd-ı Acem'den Ruma'a gelerek ilm-i tıpta mahâret-i tâmmesi olmak hasebiyle Fatih Sul-

¹ 81 İlde Kültür ve Şehir, Edirne, Komisyon, Edirne Valiliği yay., 2013. s.89. Komisyon, Edirne Valiliği yay., 2013. s.89.

² İran'dan gelen sekiz meşhur hekim tespit edilmiştir: Molla Hekim Kutbeddin, Hekim Lârî, Hekim Hoca Ataullah, Hekim Ahi Çelebi, Gıyaseddin Muhammed el-Sayrafi el-İsfahanî el- Tabib, Molla Hekim Şah Mehmed Kazvinî, Molla Hekim Şükrullah Şirvanî, ve Mesud b. Hakimuddin el-Tabib el-Hasanî el-Şirazî el-Gilânî. (Ahmet Özdiç, Fatih ve II. Bayezid Devri'nde İran'dan Anadolu'ya Gelen Meşhur Hekimler ve Osmanlı Tıbbına Katkıları, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, Ocak 2020; Cilt 25, Sayı 1, s.58.

tan Mehmed Hân hazretlerinin tabâbet hizmetlerine nail olmuş idi. Vezîrâzâm Karamânî Mehmed Paşa'nın hevâsına mütâba'atla pâdişâh-ı müşârunileyh hazretlerinin mu'âcelesinde hatâ vü kabâhat eylediği kasaba-i Ebâ Eyyüb-ı Ensarî'de mütemekkin olan Amasyalı Seyyid İbrahim'in ifadesine atfen Hadâyıku's-şakâyık'ta ve Tâcü't-tevârih'te mezkûr ve sekiz yüz doksan senesi Saferinin altıncı isneyn gününde vefât edip bina eylediği câmi-i şerîfi sâhasında defn olunduğu Hadâyıku's-şakâyık'ta mastûr ise de bu ifâde şâyan-ı itimad değildir. Molla Mecdî bu zâtın târih-i vefâtını defn olunduğunu beyan eylediği câminin kapısındaki tarihe nazar etmeksizin yazdığı anlaşılmaktadır. 890 senesinde vefat eden bir zâtın 920 târihinde binâ etmiş olduğu câmi-i şerîfe defn olunması kâbil değildir. Câmi-i mezkûrun el-yevm nâmı Lâleli Câmiî demekle ma'ruf olduğundan tafsilatı için Ravzatü'l-cevâmi'e mürâca'at buyurula. 1317 sene-i rumiyesi Haziranı evâsıtında icra kılınan tesviye-i tarîk sırasında bânî-i mûmâileyhin câmi-i mezkûrun mihrabı önünde vâki kabrinin taşları yerinden kaldırıldığı sırada hüviyetlerine dâir hatt eseri görülememiştir. Bu zâtın târih-i vefâtı her hâlde dokuz yüz yirmiden sonra olması lazım gelir.”²

Bir başka kayıta şu ifadelere yer verilir: “Fatih'in ahdı saltanatına revnak veren ulema defterlerinin son yedi ismi tabiplerdir. Bunlardan dördü Acem, biri Türk, biri Arap, biri de Musevidir. Musevi hekimin ismi Yakup idi. Bu hekim Yakup evvela defterdarlığa kadar yükseliyor. Sonra Musevi dinini terk ediyor. İslâm oluyor. Bir müddet sonra da Nazaret mertebesine kadar çıkıyor. İranlı Doktor (Lâri) Hekim Yakub'u çekemiyordu. Aralarında re-

¹ Şakâyık Tercümesi, s.239.

² Ahmet Bâdi Efendi, *Rıyâz-ı Belde-i Edirne*, Haz. Yrd. Doç. Dr. Niyazi Adıgüzel, Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu, Trakya Üniv. Yay. 2014, c.2, 1321-1322. Eserine 1891 yılında başlayıp 1904-1905 yılında hitama erdiren Bâdi Ahmet Efendi 3 cilt kaleme aldığı eserinde 541 yıllık tarihi detayları ile anlatmıştır.

kabet baş gösteriyor. Lâri'ni Karamanlı Mahmut Paşayı elde edüp bu Musevi hekime galebe çalmak için uğraşıyordu. Ve nihayet Karamanlıyı kandırarak, Karamanlı da Fatih'in rahatsızlığından istifade ile Padişahı ikna ederek Hekim Yakubu uzaklaştırıyordu.¹ Hammer tarihinde diyor ki: "Eğer Karamanlı Mahmut Paşa İranlı Tabip Lâri'nin tedâbiri rekabetkârisine ittiba için Padişahı ikna etmemiş olsaydı tabibi mühtedinin tecrübe ve ilmi belki Mehmed-i Saninin eyyamı hayatını temdit eylerdi."²

Bir başka kaynakta da henüz ciddi bir tenkite uğramaması yüzünden istinatlarını daha da şiddetlendiren Babinger³, Fatih'e tahsis ettiği mezkûr eserinde zehirlenme hadisesi hakkında birbirine zıt faraziye ve iddialar ileri sürmektedir. Şöyle ki: Damla (=goutte=Nikris) ve romatizmadan ızdırap çektiğini itiraf ettiği Fatih'in muhtemelen Mısır seferi için Üsküdar'a geçip Hünkâr (veya: Tekfur=Sultan) çayırına geldiği sırada hastalığının daha da artması yüzünden baştabibi Acem Lâri tarafından muayene edildiğini kaydeden müellif, teşhisinde yanılan bu tabibin padişaha kullanılmayan -veya mizacına uygun olmayan bir ilaç vermesi yüzünden vazifesinden alındığını ve tedaviye devam etmek üzere getirilen eski Tabib-i hâs Yakup Paşa (=Maestro Iacopo)'nın ise, Lâri'nin vermiş olduğu aksi ilacı bahane ederek, hiç bir müdahalede bulunmayacağını ifade ettiğini zikrettikten sonra, sancılar başlayınca, ölüm halinde bulunan padişaha bir şurup (=breuvage) verildiğini, bu şurubun da padişahın bağırsaklarını tıkamak suretiyle ölümüne sebep olduğunu iddia etmektedir.⁴

¹ Ali Nevzat Dinçtürk, "Osmanlı Ordusunda Sıhhi ve Cerrahi Teşkilat", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tez. Dosya no: 273.

² *Hammer Tarihi*, terc. Mehmet Ata, MEB yay. 1947, c. 3, s.329.

³ Franz Babinger (15 Ocak 1891-23 Haziran 1967), Osmanlı tarihi konusunda çalışmalarıyla ünlü Alman tarihçi ve dilci.

⁴ M.C. Şehabeddin Tekindağ "Fatih'in Ölümü Meselesi", TD, XVI/21, 1966, s. 96-97.

Fatih'in zehirlenmesi meselesi kendi dönemi tarihçileri Dur-sun Bey, Edirneli Ruhi, Bihişti, Kivâmî, Edirneli Oruç gibi tarih-çilerin yanı sıra II. Beyazıt dönemi müelliflerinden İbn Kemal, İdris-i Bitlisi, Sarıca Kemal, Tâcizâde Cafer Çelebi'de Tevarih-i âli Osman, Mecme'üt-Tevarih gibi eserlerde de bu konuya dair hiçbir kayıt yer almaktadır. Tam tersine "be-ecel-i tabî'i der-gü-zeşt-eceli ile öldü" ifadelerine yer verilmiştir.¹

Fatih zamanında İran'dan gelip de Padişahın hizmetine gi-ren ve tıp âleminde çok mahareti olan hekim Lâri, Tabib-i Sul-tanî vazifesine bir müddet Beyazıt devrinde de devam etmiştir. Hekim Lâri hakkında Şakayık müellifi, ölümünü günü gününe 6 Safer 890 (22 Şubat 1485) pazartesi günü olarak bildirmiş ve "Edirne'de bina eylediği camide defnedildi" şeklinde naklet-miştir.

Hekim Lâri'nin mezarı caminin kible istikametinde iken daha sonra cami avlusuna konulmuştur. Bugün mezar yeri ve mezar taşına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.²

Arif Nihat Asya'nın Şiirinde Lâri Camii

Yakın tarihimizde adını Bayrak Şairi olarak yazdıran Arif Ni-hat Asya (1904-1975) ilk baskısını 1967 yılında yaptığı *Dualar ve Âminler* isimli şiir kitabında "Lâri Câmisi" isimli bir şiir kale-me almıştır. Ömrü Milli Eğitimin farklı kademelerinde eğitimci ve idareci olarak geçen Arif Nihat Asya, Adana, Malatya tekrar Adana'da Hasan Âli Yücel'le yaşadıkları tartışmalar neticesinde gelgitli, sürgün dönemlerinden sonra 04.10.1948 tarihinde Edir-ne'ye sürgün edilir. Bu tarihlerde muhtemeldir ki kaleme aldığı "Lâri Camisi" isimli şiirinde o dönemin Lâri Camisi'nin hazin ha-lini şöyle tasvir eder:

¹ Agm., s.99.

² Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, s.65

“Delik deşik bir hâtıra
Eski güzel yapıdan;
Ayıramaz gelip geçenler,
Pencereyi kapıdan!

Merâk edip sorarsanız,
Adı, “Lâri Camisi”...
Görünür kubbesinin aralıklarından
Gökyüzünün mavisi

Belli: ağlamış yazılar,
Sağnakta...
Ki çoğu, hâlâ,
Ağlamakta!

Şu sütun, vaktiyle,
Mermer gövdesi, tunç kispetiyle
Çıkarken “Kırkpınar”a
Şimdi devrilmiş kenara!

Dolu vurmuş kubbe,
Çiçekbozuğu duvar...
Yıkılan taşlar,
Dizini ovar!

Fırtına aleminden yakalamış,
Zelzele temelden,
Yetşin dostlar: gidiyor
Lâri Câmisi elden!

Selimiye’nin Muradiye’nin
Kitapta yeri var...

Onu kim arar,
Kim sorar!
Kalk Lârî Çelebi, mezardan;
Çıkagel “Merhabâ!” diye
Ve sor: “Benim bir câmim vardı...
Nerde acaba?” diye!
Dönüşte mihrâbını
Sırtına çek abâ diye

Umudunu kesmiş, yazık,
Hayatından hekimler...
Değişmez cemâati, artık,
Yoksullar, yetimler!

Burdan çeşmesini dinlesin;
Ordan ırmağı, deresi;
Elini kulağına koymuş
Kırk şerefesi,
Kendi salâsını kendi verir
Lârî minâresi!¹

Sonuç

Bir payitaht şehri olan Edirne’nin dinî yapılar içinde ayrı bir yer olan Lârî Camii yapıldığı günden bugüne pek çok badire atlatmış ama en nihayetinde bugünlere kadar gelebilmiştir. Gerek caminin ilk bânisi Lârî Çelebi, daha sonra tamamlayarak ibadete açılmasına vesile olan Hamit Bey Edirne’nin tarihine önemli bir eserle kayıt düşmüşlerdir. Eserlerin dünden bugüne ve yarına ta-

¹ Arif Nihat Asya, *Dualar ve Âminler*, Ötüken yay. 1997, s.8-10. Aynı kitapta Edirne’nin Muradiye Camisi ve Selimiye Camisine yazdığı şiirler de yer almaktadır.

şınması sadece binaların muhafazası ile değil bânilerinin ve tarihlerinin de ihyası ile mümkün olacaktır. Çünkü tarih hem yazılı olarak hem mimari olarak hafızayı temsil etmektedir. Lâri Camii bu manada hafızalarımızı tazeleme yolunda bir adım olarak düşünülmelidir. İstikbale de aynı surette taşınmalıdır.

KAYNAKÇA

Ali Nevzat Dinçtürk, “Osmanlı Ordusunda Sıhhi ve Cerrahi Teşkilat”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü YLT, Dosya no: 273.

Ahmet Bâdi Efendi, *Rıyâz-ı Belde-i Edirne*, Haz. Yrd. Doç. Dr. Niyazi Adıgüzel, Yrd. Dr. Raşit Gündoğdu, Trakya Üniv. Yay. 2014.

Ahmet Özdiç, “Fatih ve II. Bayezid Devri’nde İran’dan Anadolu’ya Gelen Meşhur Hekimler ve Osmanlı Tıbbına Katkıları”, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, Ocak 2020.

Arif Nihat Asya, *Dualar ve Âminler*, Ötüken yay. 1997

Atalay Bayık, *Edirne*, İstanbul 1973.

Dr. Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, Haz. Ratip Kazancıgil, Edirne Valiliği yay., 2013.

Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, C.III.

Feridun M. Emecen, “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz. M. Sabri Koz, E. Nedret İşli, YKY yay. 1998.

Hasan Ali Cengiz, *1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azîme)*, Kitabevi Yayınları, 2020.

İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Selim Devri* (5.cilt), İstanbul 1983.

M. Orhan Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, 1979, s.187.

M.C. Şehabeddin Tekindağ “Fatih’in Ölümü Meselesi” TD, XVI/21, 1966.

Oktay Aslanapa, “Edirne’de Türk Mimarisinin Gelişmesi”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı*, TTK, 1993.

Oktay Aslanapa, *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri*, 1. bs.1949, 2. bs. 2013, Edirne Valiliği yay., s.88.

Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, s.64. İstanbul 1939.

Rıfki Melül Meriç, *Şehrin Hüznü*, Edirne Valiliği yay., 2013, s.147.

Rıfki Melül Meriç, “Edirne’nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İnceleme Dergisi*, 1963.

Semavi Eyice, “Edirne” *DİA*, C.10, S. 433.

Süheyl Ünver Defterleri No: 724, Süleymaniye Kütüphanesi.

Tayyip Gökbilgin, “Edirne Şehrinin Kurucuları”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, s.177.

81 İlde Kültür ve Şehir, Edirne, Komisyon, Edirne Valiliği yay., 2013. s.89. Komisyon, Edirne Valiliği yay., 2013. s.89.

İKİNCİ OTURUM

EDİRNE CAMİLERİ, DİN HİZMETİ VE TOPLUM

Oturum Başkanı:
Dr. Burhan İŞLİYEN
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

2 Ekim 2021
(12.00-13.30)

PANDEMİ DÖNEMİNDE CAMİ MERKEZLİ DİN HİZMETLERİNE İLİŞKİN TESPİT, BEKLENTİ VE ÖNERİLER: EDİRNE ÖRNEĞİ

İhsan ÇAPCIOĞLU

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Sıddık AĞÇOBAN

Dr., Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

Özet

İslâm medeniyetinde camiler sadece ibadet mekânı olarak kalmamış, aynı zamanda sosyal hayatın da merkezinde yer almıştır. Tarih boyunca camiler idari ve hukuki işlerin yanı sıra, kültürel ve sanatsal faaliyetlerin de mekânı olarak kullanılmış; başta Kur'an eğitimi olmak üzere dinî eğitim ve öğretiminin merkezi olmuş, hatta okul bulunmayan yerlerde okul görevi görmüştür. Her ne kadar kurumsal statüsünden dolayı idari ve hukuki işlerde kullanılmıyor olsalar da, cami merkezli din hizmetleri sayesinde camilerin fonksiyonel çeşitliliğinin bugün de devam ettiği görülmektedir. Bu çerçevede çalışmamız, cami merkezli din hizmetlerinin mevcut durumunu konu edinmekte ve söz konusu hizmetlerdeki çeşitliliği mercek altına almaktadır. Bu kapsamda camilerde çocuklar, gençler, kadınlar ve yaşlılar için sunulan hizmetler incelenmektedir. Çalışmada, katılımcı görüşlerinden hareketle mevcut durumun yanı sıra, beklenti ve çözüm önerilerinin de tespit edilmesi amaçlanmakta; ayrıca pandemi döneminin olağanüstü koşullarının bu hizmetleri nasıl etkilediği incelenmektedir. Çalışmanın verileri, Edirne il sınırları içinde çalışan din görevlileriyle yapılan görüşmelere

dayanmaktadır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formları ve telefon görüşmeleri yoluyla toplanmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre cami hizmetlerinde kırsal bölgeler ile merkezi yerler arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Kırsal bölgelerde görevliler sadece cami cemaatiyle değil, aynı zamanda bölge (köy) halkıyla da irtibat kurabilmektedir. Bu bakımdan kırsaldaki hizmet çeşitliği potansiyelinin merkezi yerlere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak diğer yandan kırsal bölgeler dinî hizmetler için gerekli olan alt yapı desteklerini sağlama konusunda merkezi yerlere göre daha dezavantajlı konumdadırlar. Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç da pandemiyle ilgilidir. Pandemi her ne kadar din hizmetleri açısından dezavantajlarla dolu bir süreç olsa da, içinde bazı fırsatlar da barınmaktadır. Örneğin pandemi sürecinde cami hizmetlerine doğrudan ulaşamayanlar için çevrimiçi hizmetlerin de kullanılabileceği ve özellikle kırsalda daha fazla kişiyle irtibat kurmanın mümkün olduğu görülmektedir. Çalışmanın verileri ve sonuçları her ne kadar genel bir perspektif çıkarmak için kullanılabilir olsa da, Edirne ile sınırlıdır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Camiler, Cami Merkezli Din Hizmetleri, Pandemi.

Giriş

Camiler eskiden beri sadece günlük ibadetlerin yapıldığı mekânlar olarak kalmamış, aynı zamanda cami merkezli din hizmetleri sayesinde toplumun sosyal mekânlarından biri olmuştur. Modern öncesi dönemde camiler, İslâm toplumlarının etrafında genişlediği merkezi bir fonksiyona sahip olmuştur. Camilerin özellikle günlük ibadetler bağlamındaki fonksiyonlarının ilk caminin inşa edildiği tarihten günümüze kadar çok fazla değişmediği ileri sürülebilir. Ancak sosyal fonksiyonları zamana ve mekâna göre değişiklik gösterebilmekte; kültürel ve coğrafi farklılıkların yanı sıra siyasal gelişmeler de camilerin sosyal fonksiyonları üzerinde etkili olabilmektedir. Toplumsal koşullara ilişkin dönemsel değişimlerin de camilerin fonksiyonel çeşitliliğini doğrudan etkilediği görülmektedir. Söz konusu dönemsel değişimlerin en güncel örneğinin içinde bulunduğumuz salgın dönemi olduğunda kuşku yoktur. Bu çerçevede yaklaşık iki yıldır devam eden küresel salgın koşullarında cami merkezli din hizmetlerinde meydana gelen değişimlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda olmak üzere çalışmada Edirne ve civarındaki cami merkezli din hizmetleri, güncel durum ve beklentiler çerçevesinde ele alınmakta ve söz konusu hizmetlerin iyileştirilmesine yönelik çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden olan görüşme tekniğiyle yapılmıştır. Görüşmede açık uçlu sorulardan oluşan bir görüşme formu kullanılmış ve katılımcılardan alınan yanıtlar yazılı olarak kaydedilmiştir. Görüşmeler, biri yüz yüze diğerleri telefon yoluyla olmak üzere toplam 6 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Süreleri farklı olsa da her bir katılımcı ile ortalama 44 dakikalık mülakatlar yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler ağırlıklı olarak betimleme yöntemiyle analiz edilmiştir. Bunun yanında belli temalar belirlenerek arasındaki ilişkiler çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Görüşmeye katılan 6 kişiden biri olan emekli imam, aynı zamanda

merkezi konumda bir caminin cemaatidir. Diğerleri ise aktif olarak görev yapan imam ve müezzin olmak üzere cami görevlilerinden oluşmaktadır. Katılımcılardan biri ağırlıklı olarak cezaevi hizmetleri yürütmektedir. Katılımcıların görev yaptıkları camilerden ikisi şehir merkezinde, biri şehir merkezinde fakat merkezi olmayan bir konumda, biri ilçede, diğeri ise köydedir. Cami merkezli din hizmetlerinin niteliği, caminin konumuna göre değişebilmektedir. Bu kapsamda köylerdeki camilerde görev yapan görevliler cami cemaati dışında kalan kişilerle daha rahat iletişim kurabilirken, merkezi konumdaki camilerde bu imkânın kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların farklı bölgelerdeki camilerden seçilmesi, veri çeşitliliğinin sağlanması ve farklı bölgelerdeki hizmetlerin kıyaslanması-na imkân vermesi bakımından önemlidir.

Çalışmanın belli sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunların başında, katılımcılar arasında kadın görevlilerin bulunmaması gelmektedir. Cami merkezli din hizmetlerinde kadınlarla ilgili hizmetler ağırlıklı olarak kadın görevliler tarafından yürütülmektedir. Ancak çalışmamızdaki katılımcıların tamamı erkek görevlilerden oluşmaktadır. Erkek görevliler kadınlara yönelik hizmetlerle ilgili tanıklıklarını aktarmışlardır; ancak bu bilgiler sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışmada pandemi döneminin olağan dışı koşullarından kadınlara yönelik hizmetlerin nasıl etkilendiğine ilişkin bazı öngörüler içeren veriler bulunsa da, detaylı analizler ve kıyaslamalar yapmaya izin verecek nitelikte veriler bulunmamaktadır. Bu hâliyle çalışma, kadın katılımcıları esas alan ve aynı yöntemle yapılmış başka çalışmalarla kıyaslanmaya uygundur. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise coğrafi anlamda Edirne bölgesini kapsıyor olmasıdır. Edirne'nin kendine özgü kültürel ve coğrafi koşulları sonuçların tüm Türkiye için genelleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte pandemi koşulları düşünüldüğünde, araştırma sonuçlarının bazı öngörülerde bulunmaya elverişli veriler içerdiği söylenebilir.

1. 'Mescid-i Nebi' Örneğinde Camilerin Fonksiyonel Çeşitliliği

Cami, Arapça'da "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki "cem" kelimesinden türetilmiştir. Başlangıçta büyük camiler için "cemaati toplayan mescit" anlamında "el-mescidü'l-câmi" ifadesi kullanılırdı, zamanla bunun kısaltması olan "cami" kelimesi onun yerini almış ve bu ifade "mescit" kelimesiyle aynı anlamı ifade eder şekilde kullanılmaya başlanmıştır. "Mescit" kelimesi ise, "secde edilen yer" anlamındadır. Kur'an ve hadis metinlerinde geçen "mescit" kelimesi "cami" anlamında kullanılmaktadır. İslâm'ın ilk yıllarında namaz kılmak var olsa da bugünkü kullandığımız anlamda mescit (veya cami yoktu. Hz. Ebu Bekir kendi evinin bahçesine yaptığı bir kulübede namaz kıları. İlk müslümanların namaz kılmak için kullandıkları ortak yer Dârülerkam'dı. Burası her ne kadar mescit gibi kullanılıyor olsa da aslında bir evdi. Bugünkü manada mescitlerin inşası hicretten sonrasına rastlamaktadır. Müslümanların sayısı artınca Hz. Peygamber mescitler yapılmasını istemiş ve bunun üzerine Medine ve etrafında birçok mescit inşa edilmiştir. İslâm toprakları genişledikçe mescitlerin sayısı da doğal olarak artmıştır. Mescitlerin mimarisi açısından Emevi ve Abbasi dönemleri önemlidir. Bu dönemde binlerce mescit inşa edilmiş ve mescit mimarisi gelişmeye başlamıştır. Mescit mimarisi Osmanlı döneminde de gelişmeye devam etmiş; Bursa, İstanbul ve Edirne başta olmak üzere birçok yerde sayısız cami ve mescit yapılmıştır.¹

İslâm tarihinde en önemli mescit Mescid-i Nebi'dir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden hemen sonra inşasına başladığı bu mescit hem sembolik anlamda hem mimari anlamda hem

¹ Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, "Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993), 7/46-49.

de işlevsel anlamda daha sonra yapılacak olan camilere örnek teşkil etmiştir. Mescid-i Nebi'nin Hz. Peygamber dönemindeki kullanım şekilleri bugünkü cami merkezli din hizmetlerinin de meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle Mescid-i Nebi'nin o günkü işlevsel yapısı bugünün cami merkezli hizmetlerinin de temelidir denilebilir. Elbette Mescid-i Nebi'nin kullanım amaçlarının başında ibadet gelirdi, o, Müslümanların her gün ibadet etmek için toplandığı merkezi bir yerdi; ancak onun işlevi bununla sınırlı değildi. Başta eğitim-öğretim faaliyetleri olmak üzere o günkü İslâm toplumunun birçok sosyal ihtiyacını karşılamada merkezi bir öneme sahipti.

Mescid-i Nebi'nin ana yapısı üç bölümden oluşmaktaydı. Bunlardan biri namaz kılmak, ibadet etmek için kullanılırdı. Diğer “Suffa” denilen eğitim-öğretim faaliyetlerine ayrılmıştı. Diğer bölümde ise Hz. Peygamber'in odaları vardı.¹ İslâm'ın bilhassa ilk yıllarında ibadet ile dinî eğitim birbirinden ayrı düşünülmezdi. Bilhassa Suffa'da yürütülen faaliyetler, Mescid-i Nebi'yi bir nevi eğitim-öğretim merkezi haline getirmişti. Suffa bir bakıma İslâm tarihindeki ilk üniversite bile sayılabilir. Hz. Peygamber burada dersler veriyordu; ancak burası yeterli gelmeyince zamanla Medine ve çevresinde temel eğitim veren yerler açıldı. Mescitlerdeki eğitim öğretimin nezaretini bizzat Hz. Peygamber kendisi yapardı. Bu bakımdan mescitler İslâm eğitim tarihinin ilk kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.²

Mescid-i Nebi'deki Suffa bölümü günümüzün yatılı okullarının gördüğü görevi üstlenmişti. Burada sürekli eğitim görenler büyük oranda fakir ve kimsesizlerden oluşuyordu. Tek faaliyetleri ders okumak, öğrenmek ve yazmaktı. Mescidin kenarına ya-

¹ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003), 342.

² Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 342, 386.

pılmış odalarda kalırlar, yardımlarla geçinirlerdi.¹ Suffa'daki faaliyetler şimdinin yatılı ve burslu eğitim sistemine benzemektedir.

Mescid-i Nebi aynı zamanda o dönemin siyaset ve hukuk faaliyetlerinin de merkeziydi. Hz. Peygamber devlet yönetimiyle alakalı konuları burada görüşüp karar alır, duyuruları burada yapardı. Bu uygulama belli ölçüde halifeler döneminde de sürdürülmüştür. Aynı şekilde hukuk sisteminin camilere bağlı olarak yürütülmesi ve hukuk eğitiminin camilerde verilmesi bilhassa sahabeler döneminde sürdürülmüştür.²

İslâm medeniyetinde mescitler/camiler eğitim-öğretim faaliyetleri için kullanılıyordu; ancak buralar başlangıçta Kur'an okuma ve temel eğitimin verildiği yerler olsa da, zamanla ileri seviyede tahsil faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler haline geldi. Bu kapsamda camilerde felsefe, tarih, tıp, kimya, matematik gibi derslerin de verildiği bilinmektedir.³

2. Edirne Camileri ve Cami Merkezli Din Hizmetleri

Edirne I. Murat tarafından 1361 yılında fethedildi.⁴ Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılı olan 1299 düşünüldüğünde hayli erken bir döneme denk geldiği söylenebilir. Fetihden sonra Edirne Osmanlı'nın cami mimarisini temsil eden kentlerden biri haline gelmiştir. Bir diğer ifadeyle Edirne, fethedildikten sonra camileriyle tanınır bir İslâm kenti olmuştur.

Bilhassa kentin simgesi konumunda olan Selimiye Camii yalnız Osmanlı mimarisinin değil aynı zamanda dünya mimarisi-

¹ Ahmet Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1983), 5/105-106.

² Önkal - Bozkurt, "Cami", 7/51-52.

³ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 342.

⁴ Halil İnalcık, "Edirne'nin Fethi (1361)", *Edirne: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu yayınları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965), 159.

nin de seçkin eserlerinden birisidir.¹ Edirne, Selimiye'den başka Üç Şerefeli Cami, Eski Cami, İkinci Bayezid Camii gibi Selatin Camileriyle de tanınmaktadır. Şehir bunlardan başka Darulhadis Camisi, Evliya Kasım Paşa Camisi, Şahmelek Camisi gibi onlarca tarihi eseriyle adeta tarihe şahitlik etmektedir.²

Günümüzde ise Edirne'de tarihi camilerin yanı sıra nispeten yeni inşa edilmiş onlarca başka cami hizmet vermektedir. Sadece merkezde değil merkeze bağlı köylerle, 8 ilçe ve bu ilçelere bağlı onlarca köyde faaliyet gösteren camiler bulunmaktadır.

Edirne'de cami merkezli din hizmetlerine gelince, Edirne Müftülüğü'nün resmi internet sitesinde yer alan bilgilerde müftülük hizmetleri; vaaz ve irşat hizmetleri, mevlid etkinlikleri, Kurban ve Ramazan hizmetleri, eğitim hizmetleri, Hac ve Umre hizmetleri, aile ve dini rehberlik hizmetleri şeklinde tanımlanmaktadır.³ Biz bu çalışmada bu kurumsal kategorilerin dışında hareket edecek ve daha spesifik alanlara odaklanacağız. Burada kullanacağımız kategoriler yaş ve cinsiyet farklarına göre belirlenmiş gençler, yaşlılar, çocuklar ve kadınlar gibi temel kategorilerdir. Bunun yanında cezaevi hizmetleri, online/çevrimiçi hizmetler, kırsalda ve kentte verilen hizmetler gibi temalar da kullanılmaktadır.

2.1. Gençler

Görüşme yaptığımız görevlilerin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre gençlerin camiye ilgileri beklenen düzeyde değildir. Bazı camilerde cemaatin yaklaşık % 90'ı yaşlılardan oluşmakta

¹ Neslihan Sönmez - Zeki Sönmez, "Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 79.

² Bk. Ahmet Usal, "Edirne Camileri", https://edirnevdgib.gov.tr/kultur/pdf/edirne_camileri.pdf (erişim: 24.09.2021)

³ Bk. <https://edirne.diyanet.gov.tr/Sayfalar/SiteMap.aspx> (erişim: 23.09.2021)

bazılarında ise nerdeyse hiç genç bulunmamaktadır. Cami cemaatlerinin yaş ortalaması 50'nin üstünde seyretmekte hatta bu rakam bazı mahallelerde 55'in üstüne çıkmaktadır. Bu durum camilerin "yaşlılar camisi" olma riskiyle yüz yüze olduğunu göstermektedir. Burada risk durumunun yaşlılar açısından değil gençler açısından olduğunu özellikle belirtmeliyiz.

Diğer yandan bu durum kendi hâline bırakılmış da değildir. Gerek doğrudan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gerekse de müftülüklerin genç nüfusa erişme yönünde çabaları bulunmaktadır. Ülke çapında faaliyet gösteren gençlik merkezleri ve bu merkezlerin yürüttüğü faaliyetler bunun örneklerindendir. Aynı faaliyetler Edirne'de de yürütülmektedir. Bilhassa Darulhadis Camii'inde bu kapsamda yürütülen faaliyetler bulunmaktadır. Emekli bir imamın (Selimiye Camii emekli imamı) belirttiğine göre Edirne'de eskiden de gençlik merkezinde yapılan faaliyetlere benzeyen faaliyetler yapılırdı, talebe birlikleri kurulur, bu birlikler sayesinde gençler toplanır ve onlarla ilgilenilirdi. Diğer yandan bireysel irtibatlar kurmak, cami avlusunda veya çay ocağında çay içmek ve dini içerikli sohbetler etmek gençlere yönelik klasikleşmiş yaklaşımlardır. Görüşme yaptığımız kişilerden birisi buna benzer sohbetler yoluyla gençlerin sorunlarını dinlediğini, onların bu konularda kaliteli sorular sorduklarını belirtmiştir.

Görüşmelerimizde edindiğimiz kanaate göre gençlere yönelik gerek bireysel gerekse kurumsal anlamda gösterilen hassasiyete ve teşviklere rağmen bu konuda istenen seviyede başarı elde edilememektedir. Bunun nedenlerine çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yeri geldikçe değineceğiz ancak burada bu nedenlerden birinin çalışma koşulları olduğunu söyleyebiliriz. Genç nüfus genellikle sabah işyerine gitmekte akşam ise evine gelmektedir. Bu süreçte camiye ve cemaate ilgisi olanlar bile camiye yeteri kadar vakit ayıramamaktadır. Aynı durumun ilçelerde daha ileri sevi-

yede olduğu söylenebilir. Çünkü ilçede görevli bir katılımcının anlattığına göre bilhassa merkeze yakın olan bölgelerde gençler ya merkezde ya da çevredeki fabrikalarda çalışmaktadırlar. Yol süreleri de eklenince bunların aslında çalışmak için daha fazla zaman ayırmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden de gençlere yönelik projeler çok olmasına rağmen fiili olarak ya uygulanamamakta ya da büyük oranda başarısız olmaktadır. Merkezi yerlerde gençlere yönelik kolektif faaliyetler yürütmek daha zordur. Kahvelerde, dükkânlarda vs. karşılaşınca ancak bireysel bazı sorulara muhatap olunmaktadır.

Gençlere yönelik din hizmetlerinde köyler merkezi yerlerden bariz şekilde ayrılmaktadır. Bunun başlıca üç nedeni söylenebilir. Birincisi, gençlerin büyük oranda kendi bölgelerinde çalışıyor olmalarıdır. İkincisi mesai ve çalışma saatleri dışında görevlilerin gençlerle irtibat kurma olanaklarının daha geniş olmasıdır. Bu olanakların başında köy kahvehaneleri gelmektedir. Çünkü köy kahvehaneleri sadece yaşlıların uğradığı yerler değil aynı zamanda gençlerin de sosyal mekânlarıdır ve birçok köyde sosyal mekânlar sadece kahvehanelerle sınırlıdır. Üçüncüsü ise köylerde hala devam eden yüz yüze yani birincil ilişkilere. Bilhassa küçük köylerde tüm bireyler birbirilerini tanımakta dolayısıyla da bir kişiyle tanışmak ve irtibat kurmak onun tanıdığı diğer kişilerle de irtibat kurmak anlamına gelmektedir. Köylerdeki bu sosyal olanaklar cami görevlilerin din hizmetlerine yönelik cami dışındaki faaliyet alanlarını önemli ölçüde genişletmekte ve faaliyet şartlarını kolaylaştırmaktadır. Bu da köylerde çalışan bazı din görevlilerini cesaretlendirmektedir. Burada tam bu konuyla ilgili bir örnek vereceğiz, bu örnek hem köylerdeki cami dışı din hizmetlerinin alanlarının genişliği hem de köy halkına doğrudan ulaşmanın kolaylığı açısından önemlidir. Örnekte geçen köy, Edirne'nin Süloğlu ilçesine oldukça yakın olan ancak Edirne'ye değil Kırklareli iline bağlı olan bir köydür. Köy camisinin görüş-

tüğümüz imamı gençlere yönelik planladığı ve üzerinde çalıştığı faaliyetlerini şöyle anlatmaktadır:

Gençlerle irtibat kurdukça gördüm ki onlar aslında dinden uzak kişiler değiller. Onlar, üzeri küllenmiş bir kor gibiler, hafif üfleyince harekete geçebiliyorlar.

Köyde terk edilmiş bir okul binası var. Hem bahçesi hem de binası büyük bir okuldu. Burayı gençlik merkezi yapmayı planlıyorum. Bu şekilde gençlerle daha yakından irtibat kurabileceğimi düşünüyorum. Muhtarla birlikte köyün adına kurulu dernek kapsamında detaylı bir plan ve program hazırladık. Bitince müftülüğe takdim edip destek isteyeceğiz. Bazı kişiler gençlerde katılımın az olacağını söylediler ama bence tek bir kişinin kurtuluşunu sağlasak bile bu yeterli. Kaldı ki 30 kadar gençle irtibat kurdum, faaliyetlere katılabileceklerini söylüyorlar. Hatta camiy-le hiç ilgisi olmayan gençler bile bu faaliyetlere iştirak edeceklerini, destek de vereceklerini söylediler. Ben bu şekilde gençlere dokunmanın mümkün olduğunu düşünüyorum.

Hazırlıklar bitince Müftülükle birlikte, İlahiyat Fakültesi, Kütüphane Müdürlüğü, Halk Eğitimi vs. ile irtibat kuracağım. Şimdi hepsiyle sözlü irtibat kurdum, destek sözü verdiler. İl özel İdaresi'ne binanın tamiri için başvuruda bulundum, cevap gelmesini bekliyorum.

Gençlik merkezi için üç sene kadar önce çalışmaya başlamıştım. Pandemi döneminde programın geliştirilmesi için daha fazla zaman buldum. Bu süreçte programın içeriğini de belli ölçüde netleştirdik. İçerikte şunlar olacak:

1. Sanat atölyesi olacak, bunu Halk Eğitimi Müdürlüğü verecek, Halk eğitimi yetkilileri 10 kişi olursa öğretmen göndereceklerini söylediler.
2. Haftada birkaç kez dinî sohbet olacak.
3. Kütüphane ve okuma salonu olacak. Bazı yayınevleri, Diyanet Vakfı, bazı kütüphaneler kitap desteği için söz verdi-

ler. Dinî kitaplar, romanlar felsefi kitaplar ve düşünce kitapları olacak. Kitap türlerini belirlerken ilahiyat hocaları ve Diyanet görevlileriyle ortak çalışacağız.

4. Eğlence salonu yani bilardo, tenis masası olacak. Kafe-kitap bölümleri yani çay eşliğinde kitap okuma bölümleri olacak.
5. Yaşlılarla gençleri buluşturma oturumları olacak. 90 yaşında olan, geçmişi iyi hatırlayan yaşlılar var. Bunlar gençlere köyün ve ülkenin yakın tarihi hakkında yaşanmış bilgiler ve anılar anlatacak.
6. Binanın bir dönüme yakın bahçesi var. Bazı siyasilerle konuştum, buraya basketbol sahası ve futbol sahası yaparız dediler. Bu faaliyetler komşu köylerdeki gençlerle irtibat ve diyalog kurmak için de yararlı olabilir. İl ve İlçe Spor Müdürlüklerine gittim, görüştüm, bu konuda destek vereceklerini düşünüyorum. İlçe Spor Müdürlüğü burayı kardeş gençlik merkezi ilan edip her türlü desteği vereceğini söyledi.

2.2. Çocuklar

Cami merkezli din hizmetlerinde çocuklar söz konusu olduğunda genellikle yaz aylarında açılan Kur'an kursları karşımıza çıkmaktadır. Bu durum şehir merkezleri ve kırsal bölgeler arasındaki ortak noktalardan biridir. Başka bir ifadeyle her iki bölgede de çocuklara yönelik dini faaliyet denilince akla yaz Kur'an kursları gelmektedir. Bu kurslarda Kur'an eğitiminden başka ilmi hal ve ahlak dersleri de verilmektedir. Kurslarda bazı çocukların namaz kılmaya başladığı bazılarının da Kur'an eğitimini sevip hafızlık yapmaya yöneldiği bildirilmiştir.

Yaz Kur'an kurslarına katılım oranları bakından köylerin daha avantajlı olduğu söylenebilir. Çünkü kendisiyle görüştüğümüz köy camisinde görevli katılımcı, yazın köyde 7-14 yaş aralığı-

daki çocukların nerdeyse tamamının kursa devam ettiğini söylemiştir. Buna mukabil mesela bir ilçede çalışan görevli, aslında ilçe merkezinde 100 kadar potansiyel olduğu halde kursa sadece 25 kadar kişinin başvurduğunu, günlük derslere ise 15 civarı katılım olduğunu belirtmiştir.

İlçeler için şöyle sıra dışı bir durum da söz konusu olabilmektedir. Mesela bir katılımcının anlattığına göre iki sene kadar önce (2019 olabilir) ilçe kaymakamı tüm okulları dolaşüyor ve Kur'an eğitiminin önemi konusunda nasihatler verdikten sonra herkesin kurslara katılmasını tavsiye ediyor. Bundan başka, muhtarları ilçeye toplayıp köylerde ne kadar kurs çağında çocuk varsa hepsini Kur'an kurslarına gitmeleri için ikna etmelerini söylüyor. Bu ikna çabaları o sene oldukça etkili oluyor ve ilçe genelinde o yıl 350 kadar, ilçe merkezinde ise 100 kadar çocuk Kur'an kurslarına kayıt yaptırıyor. Ancak bir sonraki sene pandemi araya giriyor ve o coşku erkenden sönüyor. Yine bir başka sene bazı imamlar okullara gidiyorlar ve izin alarak sınıflara girip kurslar hakkında bilgi veriyorlar, Diyanetin çocuk dergisini dağıtıyorlar. Ancak bu etkinlik kurslara katılım konusunda nerdeyse hiç etkili olmuyor.

Diyanet camiasının çocuklara yönelik hizmetleri büyük oranda Kur'an kursları aracılığıyla icra ediliyor olsa da sadece bununla sınırlı değildir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Diyanet İşleri Başkanlığıyla yaptığı protokol kapsamında bakanlığa bağlı Sevgi Evleri de bu faaliyet alanına dâhil olmaktadır. Kendisiyle konuştuğumuz bir görevli dört yıl böyle bir evdeki çocuklarla ilgilendiğini belirtmiştir. Aynı evlerin kız çocuklarına yönelik olanları da vardır, bunlarla da bayan görevliler ilgilenmektedir. Çocuklara yönelik faaliyetler kapsamında bizzat bayan görevliler tarafından yürütülen hizmetlerin ayrı bir önemi bulunmaktadır kuşkusuz; ancak çalışmamız bu konuda yeterli veriye sahip değildir. Bu konuya çalışmanın sınırlılıkları bölümünde değinilmiştir.

2.3. Yaşlılar

Camilerin nerdeyse tamamında cemaatin çoğunluğunu yaşlılar oluşturmaktadır. Bize göre bu durum hem bir avantaj hem de dezavantajlar barındırmaktadır. Avantajdır çünkü yaşlı cemaati camiye alıştırmak için fazladan çaba göstermeye gerek kalmamıştır. Dezavantajdır çünkü cemaatin zaten yaşlı olması görevliler üzerinde bir tür yanılsama oluşturabilir ve camiye gelebilecek başka yaşlılar bulma konusunda isteksiz davranmalarına yol açabilir. Hâlbuki her ne kadar cami cemaati büyük oranda yaşlılardan oluşuyor olsa da bu o bölgedeki bütün yaşlıların cemaate katıldığı anlamına gelmemektedir.

Sahada yaptığımız çalışmalar bu öngörümüzün doğrulanabilir olduğunu göstermektedir. Mesela katılımcılardan birisinin bildirdiğine göre pandemiden önce yaşlıları cemaate çekmek için ilçe müftülüğünce toplantılar yapılmış, fikir alışverişinde bulunulmuş hatta kabaca bir yol haritası bile hazırlanmıştır. Ancak bu, uygulamaya tam olarak konamamıştır. Elbette bunda salgının da etkili olduğu söylenebilir, çünkü bu planlamanın hemen ardından salgın çıkmıştır. Bize göre bu sonuçtan salgın tek başına sorumlu değildir. Çünkü çevremizde yaptığımız gözlemler bilhassa şehir merkezlerinde yaşlı cemaatin sayısını artırmak noktasında görevlilerin etkili bir hareket alanına sahip olmadığını göstermektedir. Diğer yandan sahada yaptığımız çalışmalar esnasında yaşlıların din görevlilerinin ilgisizliğinden yakındıklarına da şahit olduk. Mesela 80 yaşında birisi şöyle dedi: “Cami görevlileri artık lise öğrencileriyle ilgileniyorlar, yaşlılara ilgi azaldı. Yaşlılardan talep gelince bireysel olarak yardımcı oluyorlar sağ olsunlar.”

Edirne şehir merkezinde cami hizmetleri özelinde yaşlılara yönelik özel olarak verilen hizmetler hakkında araştırmamıza katılan kişiler detaylı bilgiye sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak huzurevi yakınında yer alan camide görevli kişi veya kişiler yaşlılara yönelik özel programlar (dua programları, dinî içe-

rikli sohbetler, çiçek dağıtma programı vs.) düzenlemektedirler. Bunun haricinde yaşlılar Kur'an kurslarına da katılabilmektedir. Mesela bir katılımcı kendisinin açtığı Kur'an kurslarına katılan yaşlıların olduğunu, hatta bunlar arasında 70 yaş üzerindekiilerin bile bulduğunu bildirmiştir. Yaşlı olduğundan başaramayacağını düşünenleri ikna ettiğini, bunlardan bazılarının mukabele takip edecek duruma geldiğini belirtmiştir.

2.4. Kadınlar

Türkiye çapında camiye gelen kadın sayısının erkek sayısına göre hayli düşük olduğu tahmin edilebilir. Benzer bir durum cami cemaati söz konusu olduğunda Edirne için de geçerlidir. Ancak Edirne'de ziyaretçi yoğunluğu yaşanan camiler vardır. Bunların başında Selimiye, Ulu Cami (Eski Cami) ve Üç Şerefeli Cami gelmektedir. Bu camilerde de tıpkı diğerleri gibi cemaat olarak camiye gelen kadın sayısı azdır; ancak ziyaretçi olarak gelenlerin sayısı oldukça fazladır. Edirne Selimiye Camii'nde ziyaretçi kadınlara eşarp vermek ve onları uyarmak için iki kadın görevli çalışmaktadır.

Kadınlara yönelik hizmetlerin ağırlıklı olarak Kur'an kursları aracılığıyla verildiği söylenebilir. Ancak katılımcılarımızdan edindiğimiz bilgilere göre Edirne'de müftülüğün kadın kolları faaliyetleri de bulunmaktadır. Katılımcılarımız bu faaliyetler hakkında detaylı bilgi sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir.

Edirne'de kadınlara özel hizmetlerin sunulduğu camiler de vardır. Mesela Eski Cami'de Hacı Bayram Veli'den beri devam eden bir uygulama bulunmaktadır. Salı günleri gündüz saat 10:00'da kadınlara yönelik mevlit benzeri bir program gerçekleştirilmektedir. Görüştüğümüz katılımcılardan biri bu uygulamaya yoğun bir ilgi olduğunu ve pandemi yasakları kalktığında bu ilginin devam ettiğini belirtmiştir. Bundan başka "minaresi olan ama camisi olmayan tekkeye benzer bir yer" olarak tarif edilen

mekânda kadınlara yönelik sanat kursları verilmektedir. Burası her ne kadar muhit olarak camiye andırsa da bu hizmet Turizm İl Müdürlüğü tarafından verildiği için bizzat cami hizmeti sayılabılır.

Köylerde kadınlar Kur'an kurslarına oransal olarak kentlerdekinden daha fazla ilgi göstermektedirler. Ancak alt yapı hizmetleri söz konusu olduğunda merkezi yerler köylere tercih edilmektedir. Mesela yukarıda bahsi geçen köyde görev yapan katılımcı, kadınlara yönelik Kur'an kursu faaliyetleri hakkında şunları anlatmaktadır:

Köyde kadınlara yönelik Kur'an kursu açtık. Terk edilmiş bir okul binasının ilk katıydı. 30 yaş ve üzeri bayanlardan 30 talep formu doldurduk, müftülükten destek istedik, bir bayan hoca her gün gelip ders verdi. Bu kurs üç sene devam etti. Kadınlar bundan oldukça memnun oldular, istikrarlı şekilde devam ettiler. Köylü kadınlar için gayet iyi bir faaliyetti. Ama bu kurs pandemiden bir yıl kadar önce kapandı. Çünkü merkezi yerlerde 4-6 yaş grubu çocuk kursları fazlalaşınca hocaları oraya kaydırmaşlar, bize bayan hoca gelmedi, kurs kapandı. Köyün servis şoförü sırf hocayı getirip götürmek için sefer yapabileceğini söyledi, çekinmesinler diye yanına eşini de alacağını belirtti ama yine de bayan hoca bulamadık. Köyde hala talep var ama hoca yok. İmkânlar kısıtlı olduğunda merkezi yerler köylere tercih ediliyor.

2.5. Cezaevi Hizmetleri

Görüşme yaptığımız katılımcılardan birisi haftada dört gün cezaevinde görevli olduğunu ve manevi rehberlik hizmeti verdiğini belirtmiştir. Bizimle cezaevi hizmetlerini ve orada edindiği izlenimleri paylaşmıştır. Buna göre:

Mahkûmlara mahkûmiyetle ilgili yaklaşım şöyle oluyor: Hapis cezası hem günahlara kefarete olur, hem de burada daha fazla günah işlenmesini engeller. Allah bir kulu sevdiyse onu cennete

koymak için burada cezalandırabilir, dünyada günahlarını azaltır, sevaplarını çoğaltır. Hapis bir nevi sizin (mahkûmların) günahınızı azaltıp sevabınızı çoğaltmaktadır.

İçeride sadece sohbet değil kurslar da verilmektedir. Gerek kurslar gerekse sohbetler neticesinde namaza başlayanlar olmaktadır. Seccade, tesbih, Kur'an, ilmihal vs. istemekte; rüya tabirleri ve fıkıhla ilgili sorular sormaktadırlar. Bazı koşullarda namaza başlayanların sayısının arttığı, içlerinden az çok bilenlerin onlara namaz kıldırmağa başladığı oluyor. Bazı mahkûmlar namaz kıldırarak kişi olmayınca yan koşullardan kıldırabilecek bir kişinin kendi koşullarına nakledilmesini istiyorlarmış ama bu süreçler din görevlileriyle ilgili değil hapisane yönetimiyle ilgili bir durumdur.

Din görevlileri pandemi sürecinde iki ay kadar bir süre hariç cezaevi hizmetlerini sürdürmüşlerdir. Katılımcının verdiği bilgilere göre giriş çıkışların yasak olduğu zamanlarda ceza infaz memurları test yaptırarak girip çıkıyorlarmış. Başsavcıya gidip kendilerinin de test yaptırarak girip giremeyeceğini sormuş. Savcı kabul etmiş, covid testi yapma uygulamalarına riayet ederek tekrar hizmetlere başlamışlar.

Burası sınır bölgesi olduğundan Müslüman olmayan yabancı mahkûmlar da bulunuyor. Bunların bazıları Türkçe de biliyor (veya hapiste öğreniyorlar). İhtiyaç hâlindeki müslümanlara maddi ve manevi destek verildiği gibi bunlara da veriliyor. İçlerinden çok zavallı olan, kandırılarak suç işletilmiş olanlar var, kimseleri yok, yapayalnızlar. Bunların maddi ihtiyaçları da giderilmeye çalışılıyor. Mesela müftülüğe bağlı yardım vakfı aracılığıyla kıyafet yardımı yapılıyor. Bu kişilere inanç ayırımı yapmadan destek verilmesi önemli. Çünkü kalpleri ısınıyor, içlerinden Müslüman olmak isteyenler oluyor. Kendisi, Müslüman olmak isteyen birisine tanıklık ettiğini bildirmektedir.

Görüşme yaptığımız görevli içeride karşılaştığı dikkat çekici bir vakayı şöyle anlatıyor: Bir doktor rüşvet almaktan hapse girmiş (kendisine komplo kurulduğunu düşünüyor, iki ay sonra çıktı zaten). Bu kişi, hapiste şimdiye kadar hiç yapmadığı şekilde samimi ibadet ettiğini, kulluğun derinliğini ilk kez burada yaşadığını, hapis yattığına üzülmediğini, kullukta derinleşme yaşadığından dolayı şükrettiğini belirtmiştir.

Katılımcı, mahkûmlarda salgın kaygısının oldukça az olduğunu gözlemlediğini belirtmektedir. Çünkü mahkûmların hem dışarıyla sosyal irtibatları çok az hem de cezaevinde önlemler gayet sıkı alınmaktadır. Görülen vaka sayısı oldukça azdır. Bazı mahkûmların salgınla ilgili olarak “Onlar bizi buraya attılar, Allah da onları evlerinde mahkûm etti” anlamında bir ruh hali yaşadıklarını belirtmektedir.

Dinî rehberlik hizmetleri cezaevlerinde sadece dinî açıdan değil aynı zamanda mahkûmların sosyal etkinlikleri açısından da önemlidir. Çünkü bunlar 7/24 aynı mekânda yaşıyorlar, ister istemez sıkıntılar, sorunlar çıkıyor. Ama dini dersler sırasında mahkûmların çoğu dersi dinlemeye koyulduğundan bir rahatlama oluyor. Bu durum infaz mamurlarını da rahatlatıyor çünkü sessiz sakin vakasız bir gün geçirmiş oluyorlar.

3. Pandeminin Cami Merkezli Din Hizmetlerine Olumsuz Etkisi

3.1. Salgın Korkusunun Yaşlılara Yükleneşi

Salgının yaşlılar ve gençler üzerindeki etkilerinin farklı olduğu tahmin edilebilir bir durumdur. Ancak köyde imamlık yapan katılımcının aktardığı izlenimler bu iki yaş grubu arasında nitelikli bir kıyaslama yapmak açısından oldukça önemlidir. Katılımcı, izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

Pandemide gençlerde ölüm kaygısı veya buna benzer bir kaygı belirgin şekilde gözlenmedi. Bunda bilim insanı demeçlerinin ve

medya yayınlarının etkili olduğunu düşünüyorum. Çünkü daha başta bunlar ağız birliği etmişçesine salgının yaşlılarla ilgili olduğuna dair milleti ikna ettiler. Gençlere yapılan tavsiyeler bile yaşlıları koruma amaçlıydı. Bu süreç, gençlerde “bize bir şey olmayacak” inancını yaydı, salgın bir nevi yaşlılar salgını gibi algılanmaya başlandı. İlk başlarda yaşlılar salgının nerdeyse bütün manevi külfetinin altına girdiler. Bilhassa salgının ilk zamanlarında yaşlılarda belirgin bir tedirginlik vardı. Köy yol üstündeydi, bu yüzden yabancı bazı kişiler yolda durup namaza gelirlerdi. Salgın başlayınca yaşlılar bunlardan rahatsız olmaya başladı. Yüzlerine bir şey demediler ama köylünün rahatsızlığını bazı misafirlerin hissettiğini anladım. Bana defalarca şikâyetle bulundular, bunlara engel olalım gelmesinler kabilinden itirazları oldu. Ben de “camiyi kimseye kapamayız, kurallara dikkat edelim inşallah sorun olmaz” dedim.

Benzer bir durumun merkezi konumda yer alan camilerdeki yaşlı cemaat açısından da geçerli olduğu görülmektedir. Görüşme yaptığımız katılımcıların ortak görüşü yaşlıların salgının psikolojik etkisini daha yoğun hissetmiş oldukları yönündedir. Bu durumun iki temel sonucu doğurduğu söylenebilir: Birincisi bazı bölgelerde yaşlı cemaat sayısındaki düşüştür. Merkezde (Selimiye Camii yakınlarında) çalışan görevliler cemaat sayılarında azalma olmadığını belirtmektedirler. Buna karşın kısmen kenarda (Esen-tepe Mahallesi'nde) çalışan bir görevli ile ilçede çalışan bir görevli cemaat sayısında büyük bir düşüş olduğunu belirtmiştir. İlçede bazen sayı bire bile düşmektedir. Ancak ikisinde de cemaat sayısındaki düşüşün asıl nedeni pandeminin bizzat kendisinden ziyade pandemi dolayısıyla yaşanan geçici taşınmalardır. Çünkü bu bölgeler kırsalla bağlantılı olan bir demografik yapıya sahiptir ve pandemi döneminde birçok kişi ailesiyle birlikte kırsala taşınmıştır. Katılımcılar eylül ayı gelip okullar açıldığında tekrar hareketlenmenin olduğunu belirtmişlerdir. İkincisi ise pandemi kurallarına sarılmadır. Cami cemaati dışarıdaki halka göre pan-

demo kurallarına daha sadıktır. Bilhassa yaşlıların bu kurallara daha çok riayet ettiğı gözlenmiştir. Bazı yaşlıların camiye gelirken kendi seccadesini ve mendilini getirmeye özen gösterdiği gözlenmiştir.

3.2. Camilerin Cemaate Kapatılması

Görüşüğümüz katılımcılardan birisi camilerin panik halinde ve alelacele cemaate kapatılmasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Ona göre tedbir alınarak açık kalmaya devam edebilirdi, nitekim yasaklar kalktıktan sonra böyle devam etti, ciddi bir sorunla da karşılaşmadı. Katılımcı şöyle devam etmektedir: Camilerin bireysel ibadete açık ama cemaatle ibadete kapalı olduğu bir dönem oldu. İnsanlar, şu vakitte açık da şu vakitte neden kapalı, ne fark var diye bize itiraz ediyordu. Bazı kişiler camiye gelir arkada küçük bir saf oluşturlardı, bir kişi öne geçer namaz kıldırırdı, bir şey diyemezdik. Yani bilhassa bu uygulama sadece imam ve müezzinleri devre dışı bırakmakla kalmış oldu, cemaatle kılmak isteyenler gene de kıldılar. Diyanet birçok kurum gibi salgına hazzırlıksız yakalandı.

Yaşlı cemaatin üzerinde pandeminin psikolojik etkisi her ne kadar fazla olsa bazıları her koşulda camiye gelmek hususunda ısrarcı davranmıştır. Bunlardan bir tanesi de kendisiyle görüşme yaptığımız katılımcılardan birisiydi. Camilerin kapalı olduğu dönemde yaptıklarını şöyle anlatmaktadır: Geçen yaz teravihi kılamadık, ben hep camide kılmıştım, çok ağırıma gitti, çok etkilendim. Yasak masak dinlemedim gene de camiye geldim, cemaat yapmak yasaktı ama en azından bireysel olarak yine camide kıldım. Fırsat buldukça üç beş kişiyi toplar cemaat yapardım, namaz kıldırırdım, bana yasak derlerdi ama dinlemezdim.

Camilerin cemaate bilhassa da o yıl teravih namazlarına kapatılmasının köylü kadınlar açısından ayrı bir önemi vardır. Köy camisinde görev yapan katılımcı bu konudaki gözlemlerini şöyle

anlatmaktadır: Geçtiğimiz Ramazan’da camiler açıldı ancak teravihler için kapalıydı. Yatsıyı kılar dağılırdık, herkese teravihi evde kılması çağrısı yapardık. Teravih namazları konusunda kadınların tepkisini aldık. Kadın cemaat, “Neden her yer açık da teravih kapalı?” diye itiraz etti. “Bizler camiye zaten yılda bir kez geliyorduk, sadece teravihlere katılabiliyorduk, şimdi tüm namazlar için camiler açık ama teravihler için kapalı, biz de tedbirlere uyarak namazımızı kılabilirdik” dediler. Buna erkekler de itiraz etmişti ama kadınlar daha fazla itiraz ettiler.

3.3. Kur’an Kursları

Pandemide en fazla olumsuz etkilenen hizmetlerin başında Kur’an kursu faaliyetlerinin geldiği söylenebilir. Bir cami imamının verdiği bilgilere göre pandemiden önce yaz Kur’an kursuna 45 kadar öğrenciyle başlanırdı, sona doğru bu sayı 20 civarına düşerdi. Pandemi döneminde 23 kişiyle başlandı, sona doğru 10 civarına düştü. Bunun nedenleri arasında elbette pandemi korkusu da vardır ama bunun asıl nedeni o bölgedeki geçici taşınmalardır. Yani kişiler tatil beldelerine, kırsal yerlere, köylere ve yazlıklara taşınmışlardır. İlçede görev yapan katılımcı ise yaz Kur’an kurslarına normalde ilçede 25-30 civarı katılım olduğunu, pandemide ise kurs açılmadığını belirtmiştir. Kursu gelebilecek olanlar tek tek aranıp Diyanetin yaptığı online kurslara yönlendirilmiş ancak sadece 10 kişi kayıt yaptırmıştır. Merkezde ise Kur’an kursları pandemide büyük ölçüde online hale getirilmiştir. Buna aşağıda değineceğiz.

4. Pandeminin Cami Merkezli Din Hizmetlerine Olumlu Etkisi

4.1. Online/Çevrimiçi Kur’an Kursları

Pandemide Diyanet, şehir merkezlerinde çevrimiçi eğitim-öğretim uygulamasından yararlanmıştır ve bu kapsamda onli-

ne Kur'an kursları açılmıştır. Bu kurslar katılımcıların profilini önemli ölçüde değiştirmiştir. Görüşme yaptığımız katılımcılardan biri ilgili kurslar hakkında şu bilgileri vermiştir:

Online eğitim her ne kadar sayısal olarak kursiyerleri artırmış olsa da katılımcı profilinde tahmin etmediğimiz bir değişikliğe yol açtı. Yüz yüze eğitimde standart bir katılımcı grubu bulunurken online eğitime her yaştan ve her meslekten kişiler ilgi gösterdi. Katılımcıların içinde öğretim görevlisi, polis, öğretmen, lise öğrencisi, işçi, güvenlik görevlisi de vardı. Bunda Diyanetin yaptığı tanıtımların etkisi büyük oldu. Bu katılımcılar Diyanete online olarak başvuru yapıp hangi ilde ders almak istediklerini belirtiyorlardı. Diyanet de bize yönlendiriyordu. Farklı şehir farklı muhitlerdeki kişilerle çevrimiçi olarak bir yerde buluşup Kur'an kursu hizmeti sunabildik. Hatta yurtdışından katılanlar bile oldu; ancak yurtdışından katılanlar daha sonra başka yerlere yönlendirildi. Bu değişen profile yaş aralığı tahminen 30-60 arasındaydı. Bu (online) kurslarda çocuğuyla birlikte dersleri takip edenler de vardı. Aynı uygulama kadınlar için de gerçekleştirildi. Onlar bayan hocalara yönlendirildi. Bilhassa bayanlara yönelik online kurs uygulamasının hem kadınlar hem de çocuklar açısından faydalı olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu uygulamalarda birçok anne 4-6 yaş grubu çocuğuyla birlikte eğitim alıyordu. Yüz yüze eğitim her ne kadar daha kaliteli olsa da katılımcı profili bu kadar çeşitli olamıyordu. Bu açıdan bakınca pandeminin olumlu bir etkisini yaşadığımızı söyleyebiliriz.

4.2. Dinî Coşkunun Artması

Katılımcıların aktardığına göre pandemi yasakları başladığı zaman cemaat bir süre camiden uzak kaldı. Yasaklar kalktığına ise —her ne kadar mutlak manada genelleme yapılamasa da— cemaatte belirgin bir coşku vardı. Mesela köyde görevli imamın verdiği bilgiye göre: Salgının ilk günlerinde yaşlıların bazılarının

da camiye tekrar görememe endişesi oluşmuştu. Yasaklar kalktığına camiye tekrar gördüğü için bazıları çocuk gibi sevindiler. Cemaat şimdi camiye daha sadık, bu coşku hâlâ tazeliğini koruyor, “inşallah bir daha kapanmaz” diyenler var. Eskiden işi olduğu için camiye aksatanlar vardı, şimdi onlar işlerini bırakıp önce camiye geliyor, namazdan sonra işlerine devam ediyorlar. Yasakların kalktığı ilk dönemde camiler cemaat için sadece öğle ve ikinci vakitlerinde açıktı. Ayrıca yaşlıların ev dışındaki saatleri sınırlıydı. “Hocam ikindiden sonra camide kalalım, çıkmayalım, yatsıyı da kılar gideriz” diyorlardı. Camiyi özledikleri belliydi. Köyde başka bir gelişme daha oldu: Kahvehanelerin kapalı ancak camilerin açık olduğu bir dönem vardı. Bu süreçte camiye daha önce hiç gelmemiş, yaşları 45-55 arasında değişen 5-6 kişi gelmeye ve namaz kılmaya başladı. Artık beş vakit camiye geliyorlar, kahvehaneler açıldı ama onlar artık oraya gitmiyorlar, camiye gelmeye devam ediyorlar. Bana;“Biz burada huzur bulmaya başladık” diyorlar.

Merkezde görev yapan bir imam ise şunları anlatmaktadır: Yasaklar kalktığına yaşlı cemaatim camiye namazdan bir saat kadar daha erken gelmeye başladı. Yasaklardan sonraki ilk günler kadar olmasa da hâlâ erken gelmeye devam ediyorlar. Eskiden namaz vakti girince gelirlerdi. Camiyi özlemiş oldukları hâllerinden belli oluyor. Eskiden namaz bitince hemen ayrılırlardı, şimdi tesbihata kalıyorlar. Özlemlerini açıkça dile getirenler de oldu. Mesele birisi “Biz ne yaptık da Cenab-ı Allah bizi mekânından uzaklaştırdı, Allah Kâbe’yi bile kapattı. Bu da yetmezmiş gibi bizi evlerimize hapsedti” dedi. Olanlardan kendilerini sorumlu hissedip suçluluk duygusu içinde olanlar vardı. Bir başka camide ise yasaklar kalktığına ilk öğle namazına gelen bazı kişilerin camiye çıkmak istemedikleri bildirilmiştir.

Kendisiyle konuştuğumuz yaşlı bir cami cemaati gözlemlerini şu şekilde ifade etmiştir: Yasaklar kalkınca millet susamış gibi

camie akın etti. Bir coşku vardı. Turistlerle birlikte avluyu bile doldurup taşırmışlardı. Bu coşku bir süre devam etti.

Görüşmemize katılan görevlilerin çoğu bu coşkuyu gözlemlediklerini bildirmiştir. Cami cemaatinin memur emeklilerinden ve varlıklı köylülerden oluştuğunu söyleyen bir görevli ise pandemi yasakları kalktığına çocukluktan beri camiye gelen kişilerde bir heyecan gözlemlediğini ancak “emekli olunca camiye giderim” diye bekleyip de emekli olunca gelenlerde aynı heyecanı görmediğini belirtmiştir. Birçok yerde camilerin cemaate kapatılmasına itiraz edilirken buradaki cemaatten nerdeyse hiç itiraz gelmemiş. “Devlet bir karar almış bize uymak düşer” demişler.

Yasaklar sadece cemaati değil bazı görevlilerdeki dini duyguları da etkilemiştir. Mesela bir tanesi düşüncelerini şöyle anlatmaktadır: Her şey normalken fark etmediğim bir şeyi pandemide fark ettim. Camilerle ilgili kısıtlama geldiğinde ve bu kısıtlamalar kalkmaya başladığında ne kadar önemli, değerli bir görev yaptığımızı anladım. Cemaatte de belli bir coşku vardı, uygulandım, adeta gözlerim yaşardı. Caminin cemaatin değerini daha iyi anladım.

4.3. Vefa Sosyal Destek faaliyetleri ve Yaşlı kadınlar

Pandemide Vefa Sosyal Destek faaliyetlerinde bulunan görevliler olağan görevleri esnasında gözden kaçırdıkları bazı önemli sosyal durumlar olduğunu fark etmişlerdir. Köyde görevli imam kendisinin aynı zamanda Vefa Sosyal Destek faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmiş ve köydeki bilhassa yaşlı kadınlarla ilgili gözlemlerini şöyle aktarmıştır:

Ben imam olduğum için köydeki erkeklerin neredeyse hepsini bilhassa cami cemaatini tanıyordum, Vefa Sosyal Destek faaliyetleri kapsamında salgında kadınlarla bilhassa yaşlı kadınlarla tanıştık, irtibat kurduk. Köyde evlerinde yalnız yaşayan birçok yaşlı kadın var, çocukları şehre yerleşmiş orada yaşıyor, bazılarının kocaları vefat etmiş. Çocukları belki telefonla arıyor ama bilhassa salgında

bunun yeterli olmadığı belliydi. 85 yaşında yaşlı bir kadın vardı. 55 yaşında engelli bir kızıyla birlikte bir evde yalnız yaşıyorlardı. İkisi de dindar kişilerdi. Ziyaretimizden çok memnun kaldılar, dualar ettiler. Bir olay beni çok etkiledi. Engelli kızı bana dedi ki, yedi senedir bu köyde imamlık yapıyorsun, neden bir defa bile gelip sormadın? Kadıncağızın sitemi beni öyle mahcup etti ki bir şey diyemedim. Kendi eksiklerimi görmeye başladım, kendimi sorguya çektim. Salgının ilk zamanlarında hoparlörlerde sala ve dua okuyorduk. Bu engelli kadın, “yatsı namazında sala başlamadan önce seccademi serer sizi beklerdim” dedi.

Muhtarla birlikte birinin evine gittik, salgının ilk haftalarıydı, salgın başlayınca komşuları da irtibatı kesmiş, çocukları zaten yanında yoktu, yapayalnız yaşlı bir kadındı, 90 yaş civarıydı. Kadının çok duyulandı, boynuma sarılmak istedi. Şimdi cami imamı olarak da onunla irtibat kuruyorum, hâlini, hatırını ihtiyaçlarını soruyorum. İhtiyaç halinde olanlara numaramı vermiştim. Biri beni sürekli arayıp benden ona dua okumamı istiyor. “Şuna ne yapayım, buna ne yapayım” şeklinde hangi durumda ne duası okuması gerektiğini soruyor. Salgınla etkisi ne kadar var bilmiyorum ama özellikle yaşlı kadınlardan manevi destek taleplerinin arttığını söyleyebilirim. Onlara, “neye ihtiyacınız olursa benimle irtibata geçebilirsiniz, ben sizi annem gibi görüyorum siz de beni çocuğunuz gibi görün” diyorum. Kendimi sorumlu görüyorum, Allah bana “şu kulumun ihtiyacı vardı neden gidermedin?” diye soracağını düşünüyorum.

Bazı yaşlı kadınların yaşlılık maaşlarını PTT'yle yapılan protokol gereği Vefa Destek ekibi olarak biz alıp onlara elden teslim ediyorduk. “Bizi devlet gönderdi, bu da devletin size verdiği para” dediğimiz de bilhassa yaşlı kadınların tıpkı çocuk gibi sevindiğini gördük. Hatta bazıları “devlet bana para mı göndermiş” deyip hem sevinip hem şaşırıyordu. Kapısını çaldığımız yaşlı kadınlar devlete dua edip ağlıyorlardı.

4.4. Pandemide İmamlara Haksızlık Ettiler

Aynı görevli pandemide imamlara haksızlık edildiğini şöyle ifade etmektedir: Bu süreçte kamuoyunda imamları rencide edici söylemler çıktı. “15 imam bir doktor etmez” diyenler oldu. İmamlar salgında ne işe yarar ki, doktorlar şunları yaptı, polisler şunları yaptı, imamlar ne yaptı ki dediler. Bu haksızlık, bizim yaptığımız işler göz önünde değildi ama oldukça önemli ve hassastı. Salgında insanların tek sorunu hastalık değildi, bu salgın aynı zamanda psikolojik, manevi, sosyolojik sıkıntıların da salgıydı. İmamlar gerek Vefa Sosyal Destek faaliyetleri kapsamında gerek bireysel olarak gerekse de imamlık görevi kapsamında birçok kişiye doğrudan dokunmayı başardılar. Vatandaşlar bizden çok şey bekliyor. Meydanlarda Diyanet yok imamlar var, insanlar Diyaneti değil imamları tanıyorlar. (Kurumun soyut imamların somut olduğunu kastediyor).

5. Öneriler

5.1. Gençler ve Sosyal Medya

Yukarıda cami cemaatlerinin genellikle yaşlı kişilerden oluştuğundan ve gençlerin sayısının istenen seviyede olmadığından bahsetmiştik. Görüştüğümüz katılımcıların çoğu gençlere yönelik gözlemlerinde sosyal medya olgusuna dikkat çekmişlerdir. Bunlardan birisi şöyle demektedir: Ben gençleri TV’lerden ziyade sosyal medyanın yönlendirdiğini düşünüyorum. Gençleri şu an kontrol eden mecra sosyal medyadır. Sosyal medya gençleri adeta almış götürmüş durumda. Pandemi hakkındaki fikirlerini bile sosyal medyadan ediniyorlar. Bir diğeri ise şunları aktarmaktadır: Gençler sosyal medyaya gömülmüş durumda. Birbirleriyle irtibatlarını da sosyal medya üzerinden kuruyorlar. Dini konularda birbirlerini yine sosyal medya üzerinden etkiliyorlar. Sosyal medyada denetimsiz bir bilgi akışı var. Çocuklarımin (15-17 yaş) çevresinde olup bitenlerden anladığım kadarıyla dini konularda

şüphe içine düşenler, ateizme yönelenler oluyormuş. Mesela “Allah adilse neden herkese adil davranmıyor, neden dünyanın en zorda olan milletleri Müslümanlar?” gibi sorular gençlerin kafalarını karıştırıyor. Hatta benim çocuklarımın da onlardan etkilediğini fark ettim. Buna benzer sorular sordular bana, akıllarındaki soruları cevapladım.

Genç nüfusla daha yakından irtibat kurmak için sosyal medya araçlarından daha fazla yararlanmak gereklidir. Görüştüğümüz katılımcılardan birisi bu konudaki fikirlerini şu ifadelerle paylaşmaktadır: Diyanetin gençlerle ilgili süreçleri takip etmekte geri kaldığını düşünüyorum. Gençlik merkezleri vs. açıyorlar, tabii ki bu da önemli ama gençlerin bulunduğu asıl yerler sosyal medyada. Dinî anlamda Diyanetin sosyal medyayı çok iyi kullanması gerekir. Gençlerin algısını büyük oranda sosyal medya yönlendiriyor. Sosyal medya onların giderek daha şüpheli olmalarına yol açıyorsa aynı mecra onların bilgilendirilmesi ve şüphelerinin giderilmesi için de kullanılabilir. Dini konularda yanlış oluşmuş algıların karşı algılarını oluşturmak için de bu önemli. Mesela eskiden neredeyse herkes mültecilere misafir, kardeş gibi bakardı, şimdi mültecileri sorun olarak görmeyen neredeyse yok gibi. Öfkeyle bakan kişilerin sayısı bile bir hayli fazla. Bu algının da önemli ölçüde sosyal medya tarafından oluşturulduğunu düşünüyorum. Şu sıralar Diyanet camiası sosyal medyayı kullanmanın önemini daha iyi anlamış durumda ama çok gerilerde olduğumuzu düşünüyorum. Bu konuda benzer düşünen bir başka katılımcı ise “sosyal medyayı iyi kullanarak tüm gençleri kurtarmayız belki ama bir kişi bile kurtarsak buna değer” demektedir.

5.2. Salgının Manevi Boyutu Geride Kalıyor

Görüşüğümüz kişilerden bazıları bilhassa salgının manevi boyutunun yeterince ön plana çıkarılamadığını, bu yüzden de salgının hep maddi tarafıyla (hastalanan sayısı, ölen kişiler, be-

lirtiler, yasaklar, salgın kuralları, kapanmalar, komplolar vs.) konuşulduğunu ileri sürmekte ve bu kapsamda yapılabileceklerin belli ölçüde ihmal edilmiş olabileceğini düşünmektedir.

Görüştüğümüz kişilerden birisi şöyle demektedir: Hastalıklar ve salgınlar ibret alınması gereken durumlardır. Bunları Allah yaratır, hastalık ve musibeti Allah gönderir, ibret almak tevekkül etmek içindir. Allah, “benden korkun” diyor, salgından, hastalıktan değil. Marketlere, bakkallara vs. gidiyorlar ama camiye gelince “hocam salgın var” diyorlar. Salgının hastalık kısmı ayrı korku kısmı ayrı, korku salgını virüs salgınından daha yaygın şu an.

Bir başkası ise şöyle demektedir: Benim düşünceme göre Diyanet camiası olarak biz salgınla ilgili kamuoyunun dışında kalıyoruz. Yani salgınla ilgili kendimize ait bir gündem oluşturamıyoruz. Bu yüzden de halkın salgın hakkındaki fikirlerini hep başkaları belirliyor. Salgının diğer boyutları bilhassa maddi boyutu salgının dinî boyutunu gölgede bırakıyor. Eskiden bu tip durumlar (salgınlar, musibetler) insanlara Allah’ı ve dini hatırlatırdı, şimdi daha çok maddi boyutları itibarıyla konuşuluyor. Salgınların ibret vericiliği, popüler yayınların gölgesinde yok olmuş gibi adeta. Diyanet, İlahiyat, İHL camiası salgının manevi boyutunu gündeme taşımakta yetersiz kalıyor. Mesela aşılar ve aşıları bulanlar insanlığı kurtaran kahramanlar gibi sunuldu. Elbette bu başarı inkâr edilemez; ancak bizler manevi kahramanlarımızı çıkaramadık. Diğer yandan bu vesileyle ulaşılması gereken kişileri ihmal ettik. Mesela gençler ellerinde telefonları bırakamıyorlar. Bunlarla sosyal irtibatlar kurmamız mümkündü ama yapamadık. Salgını belli konularda kendi lehimize çevirme imkânımız vardı, bunu başaramadık. Birçok kişi evde kaldı, işini kaybetti, en azından bunlarla irtibata geçilebilirdi.

Bir başkası ise şu öneride bulunmaktadır: İnsanların salgınla ilgili şüphelerinin dinî anlamda aydınlatılması için profesyonel

çalışmalar yapılabilir. Yetkili ve etkili kişilerin daha aktif olması gerekir. Gerek Diyanet gerekse İlahiyat bu konuya daha aktif şekilde eğilmeli. Salgının dini boyutunun gündem edilmesi teorik olarak mümkün gözüküyor. Bu vesileyle isyan, korku veya şüphe içinde olanlara bu duygularını kontrol edebilmelerini sağlayacak, en azından yardımcı olacak bir rehberlik hizmeti verilebilir. Tabii bu durumda bu hizmeti verecek kişilerin salgınların sadece manevi boyutu değil aynı zamanda tarihi, psikolojisi, sosyolojisi, ekonomisi vs. gibi konularda da bilgili olması gerekir.

5.3. Ön Yargıları Aşmak

Görüştüğümüz görevlilerden birisi farklı bir konuya daha dikkat çekmektedir. Bölgede gerek cami cemaatinin gerekse cami görevlilerinin sık sık ön yargılarıyla hareket edebildiklerini söylemektedir. Ona göre mesela bir kişi birkaç kez çağrıldığı halde gelmiyorsa onun hakkında hemen “ondan adam olmaz, boş ver onu” yargısı geliyor. Bu yaklaşım bazı din görevlilerinde de var. Oysa bunları çağdırmaktan bıkmamak ve ön yargıyla hareket etmemek, insanları geçmişle ve fiziki özellikleriyle değerlendirmemek gerekiyor. Küçük yerlerde bu sorun daha da fazla. Mesela küçük bir ilçede herkes birbirini tanıyor, hatalarını biliyor. Birisi camiye gelmeye başladığında hemen arkasından “daha dün neler yapıyordu, şimdi camiye geliyor” diyenler oluyor. Bu ön yargı camiye gelecek olanları bile engelleyeceği gibi gelmeye başlamış olanları da kaçırabilir.

Sonuç

Camiler, cami cemaati ve cami merkezli din hizmetleri söz konusu olduğunda her yerde geçerli standart bir önerinin sunulamayacağı açıktır. Yukarıda da belirtildiği gibi şehir merkezindeki camilerle kıyaslandığında kırsaldakilerin koşulları bir-

birinden oldukça farklıdır. Dahası şehir merkezindeki camilerin bile koşulları bulundukları mahallenin demografik yapısına göre değişebilmektedir. Caminin bulunduğu muhitteki kültürel ve düşünsel farklılıklar hem cami cemaatinin profilini hem de cami-deki hizmet koşullarını belirlemektedir. Bu yüzden cami cemaatine veya cami çevresindeki halka yönelik bir uygulamanın, ne kadar nitelikli olursa olsun, her camide uygulanması mümkün olmayabilir. Cami görevlilerinin cami cemaati dışındaki halkla irtibatlarının en sağlıklı biçiminin büyük oranda kamuya açık yerlerde bireysel irtibatlar olduğu görülüyor. Ancak bu konuda da yine kırsal bölgelerle kent merkezleri arasında farklılıklar vardır. Bireysel irtibatlar kırsalda daha kolay kurulmakta ve daha etkili olmaktadır. Şehir ortamı oluşturduğu kalabalığa karşın insanların birbiriyle bireysel irtibat kurma olanaklarını kısıtlamaktadır.

Gençlerin camilerden uzak kalmasının nedenlerinden biri ekonomik koşullar olabilir. Başka bir ifadeyle gün içinde sürekli çalışmak zorunda olan gençler camiye vakit ayırmakta zorlanmaktadır. Ancak onlar ibadetlerini bireysel olarak yerine getiriyor olabilirler. Bu birçok genç için açıklayıcı gözükse de genç nüfusun toplamı açısından bakınca oldukça iyimser bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Gençlerin camilerden uzak olmasının daha derin kökenleri bulunabilir. Bunu deizm, ateizm gibi uçlarda olan eğilimlerle açıklamak da yeterli değildir. Bize göre bu, kurumsal dinî öğretileri ve rutin ibadetleri yeterince ciddiye almayan bir tutumdan kaynaklanmaktadır. Bu da camileri “yaşlılar camii”-ne çevirmektedir. Ancak burada gözden kaçmaması gereken bir detay daha vardır ki yaşlıların da çoğu camilere gelmemektedir. Mesela 1000 kişilik bir bölgede cemaat 25 kişiden, bunun 20 kişisi de yaşlılardan oluşuyorsa orada yaşlıların da % 90’ı camiye gelmiyor demektir. Bu durumda camiler yaşlıların da yoğun katılmadığı “yaşlılar camii” olarak nitelenebilir olmaktadır. Ancak bu karamsar tablo şu açıdan yanıltıcı olabilir: Günümüz koşulları

düşünüldüğünde camilerin asıl cemaat profilini ve sayısını ortaya koyan gösterge vakit namazlarından ziyade Cuma namazları olabilir. Cuma namazları cami cemaati açısından hem gençler hem yaşlılar hem de çocuklar hakkında daha betimleyici bir veri sunabilir. Bu yüzden cami cemaatinin profili hakkında sadece vakit namazlarından yola çıkarak varılan sonuçlar yanıltıcı olabilir.

Pandemi her ne kadar olumsuzlukları ağır basan bir olgu olsa da bazı konularda fırsata dönüştürülebilir. Mesela daha fazla insana ulaşmak için söz konusu olağan dışı koşullar kullanılabilir. Pandemi, dine yönelik ilgiyi artırdığı gibi isyan ve şüpheyi de artırabilmekte, bazı kişileri korkuya ve ümitsizliğe düşürebilmektedir. Korku veya ümitsizliğe düşmüş kişi manevi olarak ihtiyaç sahibi bir kişidir. İhtiyaçlar, irtibat kurmanın araçlarından biri olabilir. Diğer yandan online Kur'an kursu eğitimi, fiili olarak camiye gelip hizmet alamayan kişilere online ulaşmanın da mümkün olduğunu göstermiştir. Bu yöntem daha sistematik hale getirilebilir ve belli gruplara yönelik online/çevrimiçi erişim fırsatı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Davudoğlu, Ahmet. *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1983.

İnalcık, Halil. “Edirne’nin Fethi (1361)”. Edirne: Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı. 137-159. Türk Tarih Kurumu yayınları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.

Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003.

Önköl, Ahmet - Bozkurt, Nebi. “Cami”. TDV İslâm Ansiklopedisi. 7/46-56. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993. <https://cdn2.İslâmansiklopedisi.org.tr/dosya/7/C07015880.pdf>

Sönmez, Neslihan - Sönmez, Zeki. “Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camisi”. Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri. 73-79. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

OSMANLI EDİRNE'SİNDE CAMİ: SOSYO-MEKÂNSAL BULGULAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Abdullah Taha İMAMOĞLU

Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Muhammed Ali BAŞARAN

Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Araştırma Görevlisi.

Özet

İçerisinde ticaret, eğitim gibi işlevlerin yanı sıra çeşitliliği barındırmasıyla ön plana çıkan şehir mekânının biçimlenmesinde inanç ve kültürün büyük pay sahibi olduğu bilinmektedir. Yunan kentinin hâkim konumundaki tapınaklardan Roma'nın kilise merkezli meydanlarına toplumun düşünce ve inanç dünyasıyla konumlandırılan ibadet yerlerinin özellikle sanayileşme öncesi toplumlar için taşıdığı bilgi ve önem göz ardı edilemez. Günlük rutinleri ve dünyayı algılama biçimlerinde farklılıkları olan Osmanlı toplumu ve şehirleri için ibadet yerinin (caminin) öncü yapı olduğu, konumlanması ve mekânsal pratikleri açısından daha fazla ağırlığı olduğu görülmektedir. Osmanlı şehirleri için mahalle ölçeğinde yapılan çalışmaların artmasıyla camilerin üstlendiği çok sayıda işlev bilinir olmaktadır. Komşu belirleyen kefalet sistemi, yönetim, dayanışma ve yerel hizmet cami ve çevresince (imam ve mütevellî yönetimi) yerine getirilen işlevlerden birkaçıdır. Osmanlı toplumunda böylesine önemli işlevleri yüklenen cami; toplantı ve karşılaşma mekânı olma vasıflarının yanı sıra resmi görevlileri olan imam

ve müezzinlerle de idari ve sosyal sorumlulukları olan merkeze dönüşmektedir. Bu noktada merkezin tabii yöneticisi olan imamlar mahallenin idarecisi hüviyetini de deruhte etmektedirler. Öte yandan imamlar merkezi yönetimin uzantısı olarak devletin kararlarını, emir ve yasaklarını bildiren bir bakıma devletle toplumun temas noktası görevini yürütür. Bu dikkatle tebliğde öncelikle Osmanlı Edirne'sinde camilerin yer seçimleri ve mekânın biçimlenmesindeki rolü, ardından toplum hayatı ve onun biçimlenmesindeki rolü üzerinde tespitler yapılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Edirne'nin Osmanlı dönemine ait camileri harita üzerinde konumlandırılarak seçili camiler için mahalle ölçeğinde morfolojik değerlendirmeler yapılırken, dönemin sosyal hayata ilişkin gözlemleri ve yazılı eserlerde yer alan anekdotları aktararak tarihteki ve günümüzdeki yansımaları keşfedilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Edirne, Cami, Mekân, Sosyal Hayat.

Giriş

İçerisinde ticaret, eğitim gibi işlevlerin yanı sıra çeşitliliği barındırmasıyla ön plana çıkan şehir mekânının biçimlenmesinde inanç ve kültürün büyük pay sahibi olduğu bilinmektedir. Yunan kentinin hâkim konumundaki tapınaklardan Roma'nın kilise merkezli meydanlarına toplumun düşünce ve inanç dünyasıyla konumlandırılan ibadet yerlerinin özellikle sanayileşme öncesi toplumlar için taşıdığı bilgi ve önem göz ardı edilemez.

Günlük rutinleri ve dünyayı algılama biçimlerinde farklılıkları olan Osmanlı toplumu ve şehirleri için ibadet yerinin (caminin) öncü yapı olduğu, konumlanması ve mekânsal pratikleri açısından daha fazla ağırlığı olduğu görülmektedir. Osmanlı şehirleri için mahalle ölçeğinde yapılan çalışmaların artmasıyla camilerin üstlendiği çok sayıda işlev bilinir olmaktadır. Komşu belirleyen kefalet sistemi, yönetim, dayanışma ve yerel hizmet camii ve çevresince (imam ve mütevellî yönetimi) yerine getirilen işlevlerden birkaçıdır.¹

Osmanlı toplumunda böylesine önemli işlevleri yüklenen camiin toplantı ve karşılaşma mekânı olma vasıflarının yanı sıra resmi görevlileri olan imam ve müezzinlerle de idari ve sosyal sorumlulukları olan merkeze dönüşmektedir. Bu noktada merkezin tabii yöneticisi olan imamlar mahallenin idarecisi hüviyetini de deruhte etmektedirler. Öte yandan imamlar merkezi yönetimin uzantısı olarak devletin kararlarını, emir ve yasaklarını bildiren bir bakıma devletle toplumun temas noktası görevini görür.²

¹ Bk. Beyza Topuz Demir — Yunus Uğur, “Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet İlişkisi Osmanlı Şehirleri ve Kefalet Sistemi Örneği”, *Kent ve Maneviyat*, ed. Seyfettin Erşahin — Zehra Erşahin (Ankara: İdeal Kent Yayınları, 2020).

² Ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Beydilli, “İmam”, *Osmanlı Devletinde İmamlık, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Kasım 2021).

Bu yazıda *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adlı eser merkeze alınarak Osmanlı Edirne'sinin camilerine ait sosyal, mekânsal ve zamansal bulgular tasnif edilmeye ve sayısallaştırma ile değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikli olarak eserin içerisindeki camilere dair anekdotlar tasnif ile değerlendirilecektir. İlk üç bölümde yer alan notlar, aynı zamanda tablo ve haritalar ile sayısallaştırmaların yapıldığı bölüm için hazırlık oluşturacaktır. Tablo ve haritalar ile yapılacak olan sayısallaştırmalar ile de Osmanlı Edirnesi'ne ve onun merkez rolünü üstlenen camilere yeni(den) bir bakış imkânı sorgulanacaktır.

1. Edirne Halkının Toplumsal Hafızasında Camiler

Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* isimli eserinde Osmanlı Dönemi camilerinden altmış bir tanesine, mescitlerden de yüz altmış dört tanesine yer vermektedir. Camii ve mescitlere dair isimlerini zikrettiği kaynak değeri taşıyan eserlerden bazıları Edirne Darûlhadis'inde müderrislik yapan Abdurrahman Hibri Efendi'nin 1636 yılında tamamladığı *Enîsü'l-Müsâmirîn*'dir. Örfi Mahmud Ağa'nın *Mefhûmü't-tevârîh* isimli tarihçesi, İbrâhîm Nazîrâ'nın *Muhtasar Târîh-i Edirne'si*,¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekâ'îku'n-nu 'mâniyye'si* ve tercümesi,² son olarak da *Muhasebat-ı Evkaf* defterleri onun başlıca kaynakları arasında yer almaktadır.³

Ahmed Badi Efendi, Edirne'deki camiler içerisinde Selimiye Camii'nden sonra ikinci sırada Eski Camii bulunmaktadır (Görsel 1). Bu camii için “her belde ahâlîsinin memleketlerince mukad-

¹ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne'si, haz. Niyazi Adıgüzel; Raşit Gündoğdu (Edirne: Trakya Üniversitesi, 2014), 98.

² Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 107, 109.

³ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 158.

des itikâd eyledikleri bir mabed-i kadîm vardır” diyen Bâdî Efendi, Edirne’de bu camiden önce yapılmış camiler olmasına rağmen Edirne halkı tarafından mabed-i kadîm olarak bu caminin takdis eylendiğini ifade etmektedir.¹ Bu takdis, Beşir Çelebi’nin aktardığı rivayetlerdeki her Cuma gecesi Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere ve Kudüs-i Şerif’in Eski Camii’yi ziyaretine gelmesi bahsi ile görünür olmaktadır.² Ayrıca Edirne halkı tarafından bu caminin duaların kabul edildiği cennete benzer bir makam olduğu da vurgulanmaktadır.³ Bunun dışında duaların makbul olduğu diğer üç camii Dârülhadis Camii, Kaleiçi’ndeki Kilise Camii ve Hıdırlık’tır.⁴

Görsel 1: Eski Camii (ile Bedesten’in) görünümü

(Kaynak: Bedesten Çarşısı ve Eski Camii (Edirne: SALT Araştırma, AHEDI089), t.y.))

-
- ¹ Ahmet Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 98.
- ² M. Akif Erdoğan, “Hikâye-i Tabib Beşir Çelebi ve Tarih-i Edirne İsimli Yazma Eser”, *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan: Tarih Yazıları*, mlf. M. Akif Erdoğan, ed. Deniz Saraç (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 189.
- ³ Ahmet Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 98.
- ⁴ Erdoğan, “Hikâye-i Tabib Beşir Çelebi ve Tarih-i Edirne İsimli Yazma Eser”, 189—191.

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ve Sultan II. Bâyezîd (1481-1512) dönemlerinde tabîb-i sultânî olan Hekim Lârî-i Acemî'nin yaptırdığı (920/1514) caminin insanlar arasında Lârî Camii'nden galat olarak Lâleli Câmii şeklinde şöhret bulduğu ifade edilmektedir (Görsel 2).¹ Bu şekilde insanlar arasında ismi kısmen değiştirilmek suretiyle şöhret bulan bir diğer camii de Kâdı Bedreddin Camii'dir (Görsel 3). Edirne Kadılığı yapan Mevlânâ Bedreddîn Mahmûd Efendi tarafından (906/1501) tarihinde yaptırılan bu mabed insanlar arasında Kadı Camii namıyla şöhret bulmuştur.² Hatta ondan hoşlanmayanlardan birisi câmi-i şerîfin binâsına "lâ hayra fih" lafzını târîh düşürmüştü lakin Kadı Bedreddin'in o sene içinde vefat etmesine binaen bu ifade "el-hayru fih" şeklinde tarih düşürülerek değiştirilmiştir.³ Halen Edirne Kaleiçi'nde mevcut olan Tanburacılar Camii'nin ismi öncesinde mevcut olan Tanburacılar Çarşısı'ndan alınmış ardından aynı yere Tüfenkçiler esnafının yerleşmesiyle Tüfenkçiler Camii olarak anılmaya başlamıştır. Bu değişiklik camii isimlerinin cemaatini oluşturan esnafla anılması bakımından güzel bir örnektir.⁴ Bu durumun bir diğer örneği ise Koğacılar Camii'dir ki bu camii koğacı esnâfına mahsus olan çarşıda bulunduğu için halk tarafından bu şekilde şöhret bulmuştur.

¹ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 124.

² Bedreddîn Mahmûd Efendi hakkında bilgi için bk. Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 1176.

³ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 130, 1176.

⁴ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 131.

Görsel 2: Lârî Câmii'nin görünümü

(Kaynak: Ülgen Ailesi, Edirne Lari Çelebi (Laleli) Camii
(Edirne: SALT Araştırma, TASUH2051), t.y.)

Görsel 3: Kâdı Bedreddin Câmii

(Kaynak: Haber Kaos, “Edirne: Kadı Bedrettin Camii”
(Yayınlanma:2 Ocak 2020, Erişim: 11 Kasım 2021))

2. Mimari Değişiklikler

Edirne fethedilmeden önce Ayasofya kilisesi olduğu bazı Rumlar tarafından nakledilen ve Sultan I. Murad'ın (1362-1389) iradesiyle camiye dönüştürülen ve Müslüman gazilerin ilk Cuma namazını eda ettikleri Halebiye Camii'nin bu şehirdeki en eski mabed olduğu muhtelif Osmanlı tarihçileri tarafından ifade edilmiştir (Görsel 4). Caminin Halebî şeklinde isimlendirilmesinin sebebi de Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) dönemi âlimlerinden ve padişahın hocalığını yapan Mevlânâ Sirâcüddîn Mehmed b. Ömer Halebî'dir.¹ Bu câmi-i şerîf (1164/1751) senesi Ramazan ayında gerçekleşen zelzeleden harap olmuş ve camiye ait müstakil bir vakfı olmadığı için de atıl kaldığı ve minaresi olmadığından dolayı bir köşesine ahşaptan bir me'zene binâ edildiği ve ezân-ı Muhammedî'nin kıraat edilmekte olduğu ancak zaman içerisinde caminin yok olduğu ifade edilmiştir.²

Görsel 4: Halebiye Camii'nin 1888 yılındaki enkaz görüntüsü

(Kaynak: Lechine, Halebiye (Ayasofya) Camii enkazı, 1888 akt. Recep Mesut, "Edirne Yıldırım Bayezid Camii'nin Gizemi -3-", *Hudut Gazetesi* (Yayınlanma: 22 Nisan 2006, Erişim: 12 Kasım 2021).

¹ Halebî hakkında bilgi için bk. Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 1320.

² Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 107—108.

Tarihi süreç içerisinde Halebî Camii gibi bazı camiler Edirne’de harap olurken Fenerci Hacı Câmii gibi camiler ise bazı vesilelerle ihya edilmiştir. Bu caminin ihyası görülen bir rüya üzerine vuku bulmuştur. Tahtakale Hamamı’nın bitişiğinde bulunan caminin önce yer tespiti yapılmış ardından Camcı Veli Ağa isimli kişinin camiinin arsasını kendi zimmetine geçirerek ağaç diktiği ve bahçeye çevirdiği anlaşılmıştır. Cami arsasının diğer kısmı da Ermeni tebaadan birisi tarafından berber dükkânı olarak kullanılmıştır. Camiyi ihya etmek isteyen kişi bedeli karşılığında arsayı satın almak istemiş fakat Camcı Veli Ağa bahçeyi satmaya razı olmamıştır. Ardından mahkemeye başvurulmuş ve Camcı Veli Ağa mahkemeyi kaybetmiştir. Ermeni’ye ait olan berber dükkânı da 1000 kuruşa satın alınmıştır. Cami ihya edildikten sonra resmi açılışı yapılamadan çıkan yangında mahvolmuştur. Camii yeniden yapılmış ve içinde altı sene ibadet edilip kullanıldıktan sonra tekrar yanmış ve 1858 yılında tekrar yapılmıştır. Camiyi ihya eden kişinin rüyası ve yaşadığı olaylar sadeleştirerek aktarılacak olursa *“Bir gece rüya âleminde iken Ebû’l-hayrât Sultân II. Murâd’ın binâ ettiği Dârü’l-hadîs Câmii’nden yine onun yaptırdığı sened karşılığı tasarrufuma verilen Tahtakale Hamamı’na kadar yol boyunca saman döküldüğünü bir alamet olarak gördüm. Ertesi günü rüyamı hoca efendilerden bir zâta tabir ettirdiğimde bana Ebû’l-hayrât hazretlerinin bir vakfı sizin tarafınızdan ihyâ olunacaktır demesiyle derhal hamamın berâtlarını tetkik edip araştırdım. Bitişğinde bir mescit olduğu ve bu mescidin aradan zaman geçince harap olup arsasının bir miktarının Camcı Veli Ağa tarafından diğer kısmının da berber dükkânı yapıldığını anlaşıldı. Câmiyi binâ ve ihyâ edeceğimden bahisle Camcı Veli Ağa’dan bahçe olarak kullandığı mahalli uygun bir bedel takdir ederek satın almaya tâlip oldum. Razı gelmediği için hakkında dava açtım ve belirtilen yerin mescit arsası olduğu şer’an sâbit oldu ve şer-i şerîfe uygun bir şekilde ağaçları söktürdüm. Berber dükkânı da bir Ermeninin tasarrufundaydı. Onu da rızasıyla*

1000 kuruşa satın aldım. 1262/1846 tarihinde câmi-i şerîfi yeniden binâ ettim ancak tamamlandıktan sonra resmî açılış yapılacağı günün gecesinde ortaya çıkan yangında içinde namaz kılmak nasip olmadan yandı. Daha sonra tekrar binâ ettim ve bir de minare ilave ettim. İçinde altı sene kadar namaz kılmak nasip oldu ancak yine yandı. Üçüncü defa olmak üzere 1275/1858 tarihinde inşâsına yine muvaffak oldum. Câmi-i şerîf aslında Sultân II. Murâd hazretlerindir.” şeklinde nakledilmiştir.¹

Mimari açıdan değişikliğe uğrayan bir diğer cami de Ali Paşa Camii'dir. Mezkûr camii şehrin ticari olarak en merkezi konumlarından birisi olan Saraçlar Caddesi üzerindeki Ali Paşa Çarşısı'nın yanında olduğu anlaşılmaktadır. Rivayet edildiğine göre etrafındaki dükkânlar aradan zaman geçince millet-i âhara geçmiş ve bu sebeple cemaati kalmamıştır. Bundan dolayı da zaman içerisinde harap olmuştur. Camiinin mütevellisinden olan Hacı Şâkir Efendi isimli kişi avlusundan birçok yeri Yahudilere satmış ve onlar da bu yerleri mağazaya çevirmişlerdir.² Bu örnek camilerin cemaatiyle bir bütün oluşturduğunu tarihte de günümüzde de cemaati olmayan camilerin zaman içerisinde gerek ilgisizlik gerekse zaman aşımından harap olmaya yüz tuttuğunu göstermektedir.

Zaman içerisinde bazı camilerin işlev değiştirerek dergâh gibi yapılara dönüştüğü görülmektedir. Öncesinde cami olarak kullanılırken 1752 zelzelesinde kubbesi yıkılan Noktacı Câmii bu durumun örneklerindendir. Noktacı Câmii ismini 941/1535 tarihinde vefat eden Noktacı Kasım Efendi'den almıştır. Caminin iç tarafında bir, dış tarafında üç kubbesinin ve bir minaresinin olduğu ancak 1040/1631 tarihinde bir cuma günü salâ ile cuma ezanı arasındaki vakitte dış kubbelerin üçü birden yıkıldığı ve

¹ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 112—113.

² Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 116.

yerine daha sonradan ahşaptan bir çatı yapıldığı ifade edilmiştir.¹ Caminin iç kubbesi de 1165/1752 senesindeki zelzelede yıkılmış ardından yerine ahşap bir kubbe yapılmıştır. Noktacı Camii, 1297/1880 tarihinde Sa'dî Dergâhına dönüştürülmüş ve meşîhati Şeyh Ali Bey'e tevdi edilmiştir lakin Şeyh Ali Bey 1307/1890 senesinin sonlarında vefat edince yerine oğlu Necîb Efendi geçmiştir.² Noktacı Camii'nin minberi merhum Şeyh Ali Bey tarafından kaldırılmıştır.³

Diğer yandan bir farklı dönüşüm konusu ise mescitten camiye çevrilen yapılardır. Minber konularak Cuma namazı kılınır hale dönüştürülen bu yapılara örnek ise Koğacılar Camii'dir. Camii adını Koğacı esnafına mahsus çarşıdan almıştır. Hayırsever bir tüccarın mescide bir minber koyup bu mabedi camiye çevirdiği ardından yangına maruz kaldığı ve yeniden imar edilirken bir de medrese ilave edildiği nakledilmiştir. Ahmed Badi Efendi, bu olayları şu şekilde aktarmaktadır:⁴

“Koğacılar Çarşısı'nda Fındık Fakih isimli zât tarafından çatısı ahşaptan bir minareli mescit olmak üzere yapılmış ardından tüccar olan Hacı Nasûh isimli zât tarafından minber konularak câmiye dönüştürülmüştür. 1274/1858 tarihinde yanan bu cami Edirne eşrafından Hacı Sâlih Bey isimli kişi tarafından 1278/1862 tarihinde ahşâb olarak yeniden binâ edilmiş ve mihrap yönüne beş odalı bir medrese ilave edilmiştir.”

Yukarıda zikredilen mimari değişikliklerden hareketle Edirne camilerine dair genel bir tespit yapılacak olursa fetih öncesi bazı

¹ Abdurrahman Hibri, *Enisû'l-Müsâmirîn, Edirne Tarihi 1360-1650*, nşr. Ratip Kazancıgil (İstanbul: Edirne Valiliği, 1999), 30.

² Şeyh Ali Bey'in hayatına dair bk. Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 1913.

³ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 128.

⁴ Abdurrahman Hibri, *Enisû'l-Müsâmirîn*, 30; Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 128.

kiliselerin camiye çevrildiği, bazılarının hayır sahipleri tarafından ihya edildiği, bazı camilerin tekkeye dönüştürüldüğü, ihtiyaca binaen medrese ilave edildiği görülmektedir. Bazı camilerin ve arsalarının da kötü niyetli kimseler tarafından gerek gasp edildiği gerekse menfaat temini maksadıyla satıldığı anlaşılmaktadır.

3. Camilere Ait Sosyo-Mekânsal Bulgular

Edirne camilerinden bazıları mekânsal olarak bazı hususiyetlere sahiptir ki bu özellikler camilere ait mimari vasıflarla beraber zikredilirler. Bunlardan birincisi fetihten önce Panaiye Kilisesi olarak bilinen ve muhtemelen Ortodoks kilisesi olduğu tahmin edilen Kilise Camii'dir. Bu camide humma ve bulaşıcı hastalıklara iyi gelen bir pınarın mevcudiyetinden bahsedilir ve Müslüman halkın Kaleiçi semtini terk etmesiyle camiden geriye arsası kalmış ve bu şifalı su da mevcudiyetini korumuştur.¹

Bazı camiler de doğal afetlere maruz kalmışlardır ki bunlardan birisi 6 Cemâzeyilâhir 1309/7 Ocak 1892 tarihinde bir Perşembe sabahı saat üç buçuk civarında Ayşekadın Camii'ne düşen yıldırımın minareye isabet etmesidir (Görsel 5). Bundan dolayı minarenin yarısından fazlası yıkılmış ve düşen taşlar kimseye zarar vermemiştir. Bu olay gerçekleştiğinde caminin yanındaki caddede bulunan çeşme ile Eğlence Baba Türbesi'nin arasında bulunan kahvede oturan dokuz kişiye hiçbir şey olmamış ve kahvenin çatısından oturanların kucağına taş düşmüş ve kimse zarar görmemiştir.² Mimari açıdan dikkat çeken bir diğer camii de yine Kaleiçi semtinin yakınlarında bulunan Şeyh Şuca Camii'dir. Camii imar edilirken Şeyh Şucâeddin Karamani'nin mihrâb duvarını kerpiç ile binâ ettiği ve her bir kerpici üçer ihlâs okuyarak

¹ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 108.

² Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 110.

yerine koyduğu rivayet edilmiştir.¹ Mimari açıdan özgün olan bir diğer yapı da Temelsiz Câmî olarak bilinen Tunca Nehri kenarındaki camidir. Ahi Hasan isminde bir zât tarafından bina edilen cami nehre yakın olduğu için ve sürekli su taşkınlarına maruz kalacağı düşünülerek yapı olarak zarar görmemesi için dikili taşlar üzerine inşa edilmiş ve altı boş bırakılmıştır. Bundan dolayı cami Temelsiz Câmî unvanıyla şöhret bulmuştur.²

Görsel 5: Ayşekadın Câmîi'nin Eski İstanbul Yolu üzerinden görünümü

(Kaynak: Haskovo ve Edirne Kültür-Tarihi Gezi Yerleri Projesi, “Ayşekadın Camii 1969” (Erişim 12 Kasım 2021))

Suya yakınlığı ile şöhret bulmuş bir diğer cami de İhmâl Paşa Camii'dir. Kuruçeşme olarak anılan bu su, camiye yetmiş

¹ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 109.

² Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 130—131.

seksen adım uzaklığındadır. Hatta bu çeşme ve camii arasındaki yakınlık şehirdeki Bektaşî meşrep insanların varlığını da izhar etmekte ve namaz kılmayanlar hakkında “*Kuruçeşme’de abdest İhmâl Paşa’da namaz*” şeklinde insanlar arasında sürekli tekrar edilen bir söze dönüşmüştür. Kuruçeşme adını mahalleye vermiş ve sonraları bu mahallenin ismi Metropolit olarak değiştirilmiştir.¹ Çevresinde birçok mimari değişikliğin meydana geldiği ve sosyal hayatın dönüşüme uğradığı bir diğer camii de Süleymaniye’dir. Mezkûr cami 1294/1877 tarihinde Rusların Edirne’yi istila etmesi ve sıklıkla nehir taşkınlarına maruz kalması nedeniyle etrafındaki hanların, dükkânların ve evlerin tamamen yok olmasına sebep olmuştur. Bu durum caminin de tek bir yapı olarak kalmasına neden olmuş coğrafi olarak da Edirne’nin doğu tarafında kalması imarını güçleştirmiştir. Muhtemel sanayileşmenin Osmanlı şehirlerine etkisi Edirne’de de baş göstermiş ve caminin yakınına bir un fabrikası, bir gazhane, bir de mezbaha yapılmış camii ve civarındaki sosyal hayat canlanmıştır. Akabinde Sultan II. Abdülhamid Han (1876-1909) dönemi vilayet defterdarı Mehmed Efendi’nin başkanlığındaki bir komisyon aracılığıyla takriben 100 bin kuruş toplanmış ve camii mükemmelen tamir ettirilmiştir. 5 Şevvâl 1315/27 Şubat 1898 tarihine denk gelen Cuma’da Süleymaniye Camii’nin resmî açılışı yapılmıştır.²

4. Riyâz-ı Belde-i Edirne’de Camii ve Mescitlere Ait Matematiğin Keşfi

Edirne panoramasını ortaya koyan Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* eseri ile zamanda ve mekânda noktalar tayin ederek günümüzde birçok alanda değerlendirilmesi gereken

¹ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 116.

² Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 119.

koordinatları miras bıraktığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Osmanlı toplumu için sosyo-mekânsal değerlendirmelerin merkezini oluşturan camii ve mescitlerin Bâdî Efendi tarafından yukarıda yer alan anekdotlarda yer alan toplum nazarındaki koordinatlarının yanı sıra zaman ve mekân çizgilerindeki matematiksel konumlarının da keşfedilebildiği görülmektedir. Camiiler üzerinde tamamı tespit edilen konumların mescitler üzerinde henüz tamamlanamamasına rağmen literatürde yeni(-den) bakışlar için yeni bir imkân sunduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu bölümde iki tür sayısallaştırma ve sonrasında yorumlanması denenmiştir. Sayısallaştırmalardan ilki tablolar içerisinde camii ve mescitlerin zarar görmesine veya atıl kalmasına ait nedenlerle onarım veya yeniden yapımına ait dönemlerin bir arada görülebilmesini hedeflemektedir. İkinci tür sayısallaştırma ise haritalar üzerinde matematiksel konumlarının keşfedilmesine yöneliktir. Söz konusu sayısallaştırmaların sırasıyla izlencesi, tabloları veya haritaları aktarılacak olup, sonrasında ise bu sayısallaştırmadan elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

Camii ve mescitlerin yer aldığı ilk müsveddesini 1309/1891 yılında yazan Bâdî Efendi'nin yaklaşık on beş yıla varan emeği ile eserini 1322/1904-1905 yılında tamamlamıştır.¹ Eser içerisinde -daha önce zikredildiği gibi- 61 camii ve 164 mescit kayıt altına alınmıştır. Bu camii ve mescitler eserde yer aldığı sırasıyla Tablo 1 ve Tablo 2'de aktarılmaktadır.

¹ Ahmet Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 32.

Tablo 1: Riyâz-ı Belde-i Edirne’de yer alan camiiler

Camiler		
1- Selimiye Camii	21- Balaban Paşa Camii	41- Hacı Burnaz Camii
2- Eski Camii	22- Yakut Paşa Camii	42- Çokalca Camii
3- Üç Şerefeli Camii	23- Şah Melek Paşa Camii	43- Defterdar Camii
4- Murâdiye Camii	24- İhmal Paşa Camii	44- Taşlık Camii
5- Dârü'l-hadîs Camii	25- Ali Paşa Camii	45- Laleli Camii
6- Sultân Bâyezîd Câmii	26- Gazi Mihal Bey Camii	46- Sarraclar Camii
7- Yıldırım Bâyezîd Câmii	27- Mezid Bey Camii	47- Yeşilce Camii
8- Halebî Camii	28- Çavuş Bey Camii	48- Börüncekcî Camii
9- Kilise Camii	29- Süle Çelebi Camii	49- Beylerbeyi Camii
10- Şeyh Şücâuddîn Câmii	30- Şeyhi Çelebi Camii	50- Noktacî Camii
11- Ayşe Kadın Camii	31- Süleymaniye Camii	51- Koğacılar Camii
12- Sultan Camii	32- Mesudiye Camii	52- Sarı Camii (Sofu Beyazıt)
13- Fatma Sultan Mescidi	33- Ferruh Ağa Camii	53- Kadı (Bedrettin) Camii
14- İsmihan Sultan Camii	34- Hızır Ağa Camii	54- Kasab Abdülaziz Camii

15- Fenerci Hacı Camii	35- Cafer Ağa Camii	55- Sarraf Camii
16- Evliya Kasım Paşa Camii	36- Mehmed Ağa Camii	56- Temelsiz Camii
17- İbrahim Paşa Camii	37- Firuz Ağa Camii	57- Kuşçu Doğan Camii
18- Atik Ali Paşa Camii	38- Selçuk Hatun Camii	58- Hacı İvaz Camii
19- Firuz Paşa Camii	39- Daye Hatun Camii	59- Tanburacılar Camii
20- Sarıca Paşa Camii	40- Hacı İlyas Camii	60- Alemdar Camii
		61- Piyade Kışla-i Hümayunu Camii

Tablo 2: Riyâz-ı Belde-i Edirne’de yer alan mescitler

Mescitler		
1-Cedîd Kasım Paşa Mescidi	56- Hacı İslâm Mescidi	111- Kavaklı Mescidi
2- Şahabeddin Paşa Mescidi	57- Hacı Safa Mescidi	112-Eskici Hamza Mescidi
3-Fazlullah (Feyzullah) Paşa Mescidi	58- Hacı Hasan Mescidi	113- Unnablı Mescidi
4- Şah Melek Paşa Mescidi	59- Hacı Mercimek Mescidi	114- Seyfullah Mescidi
5- Zen-i Sarıca Paşa Mescidi	60- Hacı Doğan Mescidi	115- İbni Arab Mescidi
6- Hasan Paşa Mescidi	61-Hâcı Yakûb Mescidi	116- Attar Hacı Halil Mescidi

İ K İ N C İ O T U R U M

7- Nişancı Paşa Mescidi	62-Hâcce Hoşkadem Mescidi	117- Debbağ Hacı Halil Mescidi
8-Ramazân Paşa Mescidi	63- Hafız Ahmed Mescidi	118-Hatîb Mescidi
9- Zen-i İbrahim Paşa Mescidi	64- Hadım Balaban Mescidi	119- Karaca Ahmet Mescidi
10-Şehâbeddîn Paşa Mescidi	65- Hadım Firuz Mescidi	120-Noktacızâde Mescidi
11- Ali Paşa Mescidi	66- Hadım Timurtaş Mescidi	121-Karabulut Mescidi
12-Esad Paşa Mescidi	67- Yaya Timurtaş Mescidi	122- Derviş Abi Mescidi
13- Rüstem Paşa Mescidi	68- Baba Timurtaş Mescit	123-Mihalkoç Mescidi
14-Hazînedâr Sinân Bey Mescidi	69- Emir Şah Mescidi	124- Parmaklı Camii
15- Yahya Bey Mescidi	70- Sefer Şah Mescidi	125-Emîr Mescidi
16- Kopuzcu Ali Bey Mescidi ?	71- Devletşah Mescidi	126-Taşçı Kasım Mescidi
17- Medrese Ali Bey Mescidi	72- Gülbahar Hatun Mescidi	127- Begce Mescidi
18-Şerbetdâr Hamza Bey Mescidi	73- Selçuk Hatun Mescidi	128-Müytâblar Mescidi
19-Rakkâs Ali Bey Mescidi	74- Aşube Hatun Mescidi	129-Hamîd Bey Mescidi
20- Mirahur Ayas Bey Mescidi	75-Bezirci Hatun Camii	130- Tarakçılar Mescidi

21- Umur Bey Mescidi	76-Bülbül Hâtun Mescidi	131-Akpınarlıoğlu Mescidi
22- Ak Mescid-i Sinan Bey	77-Sittî Hâtun Mescidi	132-Arabacılar Mescidi
23-Ömer Bey Mescidi	78-Ömer Baba Mescidi	133- Saçlı Ali Mescidi
24- Bedevizade Ahmed Bey Mescidi	79- Kıyak Baba Mescidi	134- Karaca Hacı Halil Mescidi
25- Gazi İbrahim Paşa Mescidi	80- Helvacı Baba Mescidi	135-Kâhtalu Mescidi
26- Vize Çelebi Mescidi	81-Kösec Balaban Mescidi	136-Köhne Kadı Mescidi
27- Kaya Çelebi Mescidi	82-Turgut Bâzergân Mescidi	137-Küçük Eski Câmî
28-Çene Efendi Mescidi	83-Nişdoğan Mescidi	138- Mehmed Ağa Mahallesi Mescidi
29- Hoca Ömer Mescidi	84-Kunduk Osmân Mescidi	139- Çakır Ağa Mahallesi Mescidi
30-Yahşi Fakih Mescidi	85- Abdurrahman Mescidi	140-Vîran Câmî
31- Veled-i Veliyyüddin Mescidi	86- Fanfan Mescidi	141- Meydân Mahallesi Mescidi
32- Molla Fahrettin Mescidi	87-Dağdeviren Mescidi	142- Bezirci Hâtûn Mahallesi Mescidi
33-Hayreddin Mescidi	88- Zehrimar Mescidi	143-Yıldırım Bâyezîd Mahallesi Mescidi

İ K İ N C İ O T U R U M

34- Hacı Bedrettin Mescidi	89-Üsküfçü Hızır Mescidi	144- Kum Mahallesi Mescidi
35-Habbaz Muhyiddin Mescidi	90-Yakûb Kilârî Mescidi	145- Bat Pazarı Mescidi
36-Mevlânâ Veliyyüddin Mescidi	91-Kebe Yapıcı Mescidi	146-Gendüm Kûp Mescidi
37- Mahmud Ağa Mescidi	92- Papasoğlu Mescidi	147- (Kaleiçinde)... mescit
38-İsmâil Ağa Mescidi	93- Şah Mehmed Mescidi	148- (Kaleiçinde)... Mescid
39- Çakır Ağa Mescidi	94-Yancıkçı Şâhîn Mescidi	149- (Kaleiçinde)... mescit
40- Teftin Ağa Mescidi	95- Karaca Bevvab Mescidi	150- (Kaleiçinde)... mescit
41- Arif Ağa Mescidi	96- Sabuni Mescidi	151- (Kaleiçinde)... mescit
42- Tarpuşi Mehmed Ağa Mescidi	97- Vavlı Mescidi	152-Topçu Kışlası Câmii
43- Berkuk Ağa Mescidi	98- Sufi İlyas Mescidi	153-Alagöz Mehmed Efendi Câmii
44- Hacı Hasan Ağa Mescidi	99- Kiremitçi H. Halîl Mescidi	154-Bâzergan Bâlî Câmii
45-Hacı Emin Ağa Mescidi	100- Sıkça Murad Mescidi	155-Takkeci Kara Bâlî Câmii

46- Kürd Hâce Mescidi	101- Kızıl Minare Mescidi	156-Hacı Pervâne Câmii
47- Gazi Hâce Mescidi	102-Kâtib-i Cev Mescidi	157-Ebü'l-fazl Mehmed Efendi Câmii
48-Maruf Hâce Mescidi	103- Altuni Mescidi	158-Dîvâne Sinân Câmii
49-Mü'min Hâce Mescidi	104- Arpacı Hamza Mescidi	159-Denizlizâde Câmii
50-Hâce Hayreddîn Mescidi	105- Zincirlikuyu Mescidi	160-İsâ Fakîh Câmii
51- Hâcegi Mescidi	106-Ali Kuş Mescidi	161-Kâdı Abdülvehhâb Câmii
52- Hâce Bali Mescidi	107- Kazaz Salih Mescidi	162-Pür-nazar S. Mehmed Efendi Câmii
53- Hâce İshak Mescidi	108- Zen-i Firuz Mescidi	163-Mehmed Tâhir Efendi Câmii
54- Hâce Siyah Mescidi	109- Kûlahduz Mescidi	164-Mustafa Âtîf Efendi Câmî'i
55-Hâce Bâyezîd Mescidi	110- Darü's-siyade Mescidi	

Tablo 1'de yer alan camilerin tamamının konumları belirtilirken, Tablo 2'de mescitler içerisinde yer alan 12 yapının vakıf defterleri üzerinden tespitinin yapıldığı, bu yapıların Kaleiçi'nde olduğu ancak konumlarının tespit edilemediği bildirilmektedir.¹

¹ Bâdi Efendi, "münderis" ifadesiyle yapılardan eser kalmadığını bu nedenle

Yaklaşık 1890-1905 yılları arasında yazılan eserin içerisinde yapılara ait yer alan konumlar ise cadde/sokak isimleri ve kapı numaralarıyla kayıt edilmiştir. Bununla birlikte önceki bölümlerde görüldüğü üzere yapıların yapım, yeniden yapım ve onarım tarihlerinin yanı sıra yıkılma, harabe ya da arsa halinde bulunma sebeplerine dair notlar düşülmüştür. Bu sebepler belirli başlıklarda yoğunluk kazanmakta olup tarafımızca 5 başlık altında derlenmiştir. Bunlar; 1) 1752 Depremi, 2) Rus İstilas (1878-1879), 3) Vakfı olmaması, Mahalle (Cemaat) terki, İlgisizlik, 4) Yangın, Taşkın gibi diğer nedenler, 5) Yapının yıpranması (zaman) şeklindedir. Yine *Riyâz-ı Belde-i Edirne* eserinde harabe veya arsa halinde olan Sarrâf Câmii, Şâh Melek Paşa ve Ömer Bey mescitleri gibi camii/mescitler için ise mevcut durumlarına ilişkin neden belirtilmemiş olup, söz konusu bu yapılar da ilgisizlik veya cemaat terkinin yer aldığı 3 numaralı başlık altında değerlendirilmiştir.

Riyâz-ı Belde-i Edirne içerisinde camii ve mescitlere dair bir diğer dikkat çeken konu ise yapıların yazıldığı dönemdeki (1890-1905) mevcut durumları ile onarım veya yeniden yapım dönemleridir. Ahmet Bâdi Efendi “münhedim”, “el-yevm muat-tal”, “el-yevm arsa halinde” ifadeleri ile dönemine ait mevcut durumlarını belirtirken, “tamir” ifadesiyle onarıldığı, “müceddeden binâ edilmiştir” gibi ifadelerle de yeniden yapıldığını belirtmektedir. Onarım veya yeniden yapım tarihlerine dair birçok yapıda yıl belirtilirken, bazı yapılarda ise yaptıran (bani) veya yapımına öncü olan kişileri zikrederek dönem işaretinde bulunmaktadır. Örneğin Fatma Sultan Camii’nin 1752 depremi sonrasında zarar

konum tespiti yapmadığını belirttiği bu yapılara mescidlere ait bölümün sonunda 153’ten 164’e kadar sıralayarak yer vermiştir. Bu yapılar içerisinde 11 tanesi camii, 1 tanesi ise mescit olarak tanımlanmıştır. Bk. Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 163—165.

gördüğü, sonrasında tamir olamayacak hâle geldiği ve uzun yıllar arsa halinde kaldıktan sonra belediye reisi Rasim Bey'in uğraşları ile enkazı satılarak yerine küçük bir camii yapıldığı belirtilmektedir.¹ Yıl belirtilmeyen bu yapı için öncü olan Rasim Bey'in ise farklı zaman dilimlerinde belediye başkanlığı yaptığı görülmektedir. Salmeler üzerinden yapılan tespitlere göre Rasim Bey, Edirne Belediyesinin kurulmasından sonra 1871-72, 1874, 1882-87 ve 1894 yıllarında belediye başkanı olmuştur.² Dolayısıyla bu yapı örneğinde görüldüğü üzere yeniden yapımına ait dönem belirlenebilmektedir. Yine aynı yapı, XVIII. yüzyılda yaşanmış olan büyük depremden zarar görmüş ve XIX. yüzyılda yeniden yapılan camiiler için örnek olmaktadır. Bu durum zarar görme veya yıkılma nedenleri ile yapıların onarım veya yeniden yapım zaman dilimlerinin bir arada görülebilmesi açısından dikkat çekici olmuştur. Bu bağlamda camii ve mescitlerin zarar gördüğü dönemde yapılan müdahaleler ile farklı dönemde yapılan müdahaleler ayrıca görülmeye çalışılmıştır.

Yukarıda dikkat çekilen hususlar göz önünde bulundurularak camii ve mescitlere ait tablolar meydana getirilmiştir. Bu tabloların hacminin artırılmaması nedeniyle Tablo 1'de camii isimlerinin yanında yer alan numaralar, yine camilerle ilgili Tablo 3'te kullanılmıştır. Tablo içerisinde aynı camii için iki nedenin ya da iki onarım döneminin ifade edildiği camiiler, ait olduğu iki yere de kaydedilmiştir. Örneğin Bâdi Efendi, Tablo 1'de 9 numarada yer alan Kilise Camii için 1752 tarihli depremde zarar gördüğünü ve vakfı olmaması nedeniyle arsa haline dönüştüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle arsa haline dönüşme nedeninde iki başlık içerisinde de 9 numara yer almıştır. Yine onarılan cami-

¹ Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 110.

² Halûk Kayıcı, *Sâlnâmelere göre idarî, sosyal ve ekonomik yapıyla Edirne Sancağı* (Edirne: T.C. Edirne Valiliği, 2013), 60.

ler içerisinde 1752 depreminde ve Rus istilasında zarar görmüş 31 numaralı Süleymaniye Camii ile 47 numaralı Yeşilce Camii, iki dönemde de onarım görmesi nedeniyle iki farklı kutuda yer edinmiştir. Tablo 4'te ise söz konusu camilerin ilgili kutularda kaç adet olduğu belirtilmiştir. Bunların haricinde XIX. yüzyılda yeniden yapılan veya onarılan camilerin adları ile birlikte yapım veya onarım yılları ise kronolojik sıraya göre Rus istilasından öncesi ve sonrası ayrımıyla Tablo 5'te verilmiştir. Aynı yöntem kullanılarak mescitlerle ilgili Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8 oluşturulmuştur. Mescitlerde 61 numarada yer alan Hâcî Yakûb Mescidi¹ haricinde dönemsel ya da nedensel bir çakışma görülmemiştir. Bu nedenle açıklanması gereken bir diğer durum da sayıların verildiği Tablo 4 ve Tablo 7'dir. Çakışmalar verilen sayılar içerisinde toplama gidildiğinde bir sorun oluşturabilmektedir. Örneğin çakışmalar nedeniyle arsa ve harabe halindeki camilerin sayıların toplamı 12'dir, ancak çakışmalar çıkarıldığında bu gerçek sayısını yani 10'u göstermektedir (Tablo 4). Benzer durum mescitler için de geçerlidir, ancak orada yalnız bir çakışma bulunmaktadır. Bu nedenle arsa ve harabe olan mescit sayısı Tablo 7'de yapılacak toplamda 67 iken, çakışma dışarı çıkarıldığında 66 kalmaktadır. Bu çakışmaların korunma sebebi ise farklı tarihlerdeki farklı nedenlerin ve yine dönemlerin görülebilmesidir. Daha sonra yapılacak olan diğer çalışmalar için birleştirme ya da ayrıştırma imkânı tanıyacağı düşünülmüştür.

¹ Bu mescidin 1848 yılında çıkan yangında zarar gördüğü, cemaati olmaması nedeniyle 1868 yılında yerinin bir Yahudi kişiye satış yapıldığı bilgisi verilmiştir. Bu durum tablo içerisinde Hacı Yakub Mescidi'nin Diğer nedenler (yangın vb.) ile Cemaat Terki nedenlerini gösteren kutuların ikisinde de bulunmasına neden olmuştur. Mescit ile ilgili bk. Ahmet Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 147.

Tablo 3: Zarar görme nedenleri ve müdahale dönemleri ile camiler

	Arsa hâlinde	Harabe hâlinde	Yeniden yapılan		Onarılan	
			Döneminde	XIX. yy.da	Döneminde	XIX. yy.da
1752 Depremi	9, 19	8	10, 29, 46, 50, 53	13, 14, 43	11, 31, 45, 47	27
Rus istilası (1878-79)		7			17, 31, 47	
Vakfı olmaması / Mahalle (Cemaat) Terki /ilgisizlik / neden belirtilmeyenler	9, 32	8, 24, 25, 37, 55, 60				
Diğer nedenler (yangın, taşkın vb.)				15, 51	36,	
Yapı yıpranması (zamanla)						18, 23, 43, 49, 52, 54

Tablo 4: XIX. yüzyıl sonunda sayılar ile camiler

	Arsa hâlinde	Harabe hâlinde	Yeniden yapılan		Onarılan	
			Döneminde	XIX. yy.da	Döneminde	XIX. yy.da
1752 Depremi	2	1	5	3	4	1
Rus istilası (1878-79)		1			3	
Vakfı olmaması / Mahalle (Cemaat) Terki / ilgisizlik / neden belirtilmeyenler	2	6				
Diğer nedenler (yangın, taşkın vb.)				2	1	
Yapı yıpranması (zamanla)						6

Tablo 5: XIX. Yüzyılda onarılan veya yenilenen camilerin tarihleri

Rus istilas1 (1878) 6ncesinde			Rus istilas1 (1878) sonrasında		
Camii Adı		Onarım/ Yenilenme Tarihi	Camii Adı		Onarım/ Yenilenme Tarihi
1	27- Mezid Bey Camii	1806	1	13- Fatma Sultan Mescidi	1882-1894
2	49- Beylerbeyi Camii	1820	2	47- Yeşilce Camii	1889
3	52- Sarı Camii (Sofu Beyazıt)	1840	3	17- İbrahim Paşa Camii	1889
4	15- Fenerci Hacı Camii	1846/52/58/78	4	14- İsmihan Sultan Camii	1891
5	51- Koğacılar Camii	1862	5	23- şah Melek Paşa Camii	1895
6	31- S6leymaniye Camii	1862	6	43- Defterdar Camii	1895 sonrası
7	43- Defterdar Camii	1865	7	31- S6leymaniye Camii	1897

İKİNCİ OTURUM

8	13- Fatma Sultan Mescidi ¹	1871-1874	8	18- Atık Ali Paşa Camii	1898
			9	54- Kasab Abdülaziz Camii	1899

Tablo 6: Zarar görme nedenleri ve müdahale dönemleri ile mescitler

	Arsa hâlinde	Harabe hâlinde	Yeniden yapılan		Onarılan	
			Döneminde	XIX. yy.da	Döneminde	XIX. yy.da
1752 Depremi		96, 137, 140			85	84

¹ Fatma Sultan Camii'nin daha önce belirtildiği gibi enkazı satılarak yerine küçük bir camii yapılmıştır. Bu camii için Bâdi Efendi "belediye re'isi Rasim Bey delaletiyle" diyerek onun belediye başkanı olduğu dönemi işaret etmektedir. Rasim Bey'in belediye başkanlığı yaptığı yıl aralıkları istila öncesi ve sonrasında yer almaktadır. Söz konusu caminin istila sonrası Rasim Bey'in uzun süreli başkanlık ettiği 1882-87 veya 1894 yıllarında yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ahmet Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 110.

Rus istila- sı (1878- 79)	10, 16, 49	13, 20, 33, 44, 73, 108, 116	7		69, 115	
Vakfı ol- maması / Mahalle (Cemaat) Terki / ilgisizlik / neden belirtil- meyenler	22, 28, 29, 30, 34, 36, 48, 50, 55, 59, 61, 65, 70, 71, 76, 87, 91, 106, 109, 118, 123, 126, 128, 134, 135, 136, 138, 147, 148, 149, 150, 151	4, 11, 13, 18, 23, 27, 31, 35, 44, 60, 77, 86, 94, 95, 120, 124, 131, 142				
Diğer nedenler (yangın, taşkın vb.)	12, 61, 146	113		33		
Yapı yıp- ranması (zamanla)			6	92, 101, 117		25, 57, 81, 90, 130

Tablo 7: XIX. yüzyıl sonunda sayılar ile mescitler

	Arsa halinde	Harabe halinde	Yeniden yapılan		Onarılan	
			Döneminde	XIX. yy.da	Döneminde	XIX. yy.da
1752 Depremi		3			1	1
Rus istilası (1878-79)	3	7	1		2	
Vakfı olmaması / Mahalle (Cemaat) Terki /ilgisizlik / neden belirtilmeyenler	32	18				
Diğer nedenler (yangın, taşkın vb.)	3	1		1		
Yapı yıpranması (zamanla)			1	3		5

Tablo 8: XIX. Yüzyılda onarılan veya yenilenen mescitlerin tarihleri

Rus istilas1 (1878) öncesinde			Rus istilas1 (1878) sonrasında		
Camii Adı		Onarım/ Yenilenme Tarihi	Camii Adı		Onarım/ Yenilenme Tarihi
1	117- Debbağ Hacı Halil Mescidi	1820	1	84- Kunduk Osmân Mescidi	1880
2	33- Hayreddin Mescidi	1827	2	90- Yakûb Kılârî Mescidi	1887
			3	101- Kızıl Minare Mescidi	1888
			4	69- Emir Şah Mescidi	1890
			5	92- Papasoglu Mescidi	1891
			6	115- İbni Arab Mescidi	1891
			7	57- Hacı Safa Mescidi	1896

İ K İ N C İ O T U R U M

	8	25- Kaya Çelebi Mescidi	1896
	9	130- Tarakçılar Mescidi	1896
	10	81- Köseci Balaban Mescidi	1898

Zaman çizgisinde nedenleri ile birlikte camii ve mescitlerde yaşanan değişimin şehrin coğrafyası üzerinde okunabilir olması da yeni(den) yorumların önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. Bu nedenle öncelikli olarak *Riyâz-ı Belde-i Edirne* içerisinde bulunan camii mescitlere ait konumlar; tarihi haritalar, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından sunulan veriler ve literatür üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Yusuf Üsteğmen Haritası (XVIII. yüzyıl), Osmont Planı (1854), Edirne Haritası (1301/1883-84), Edirne Şehri ve İstihkâmları Plan ve Haritası (1884-85), Dilaver Bey — Kaleiçi Haritası (1905), Erkan-ı Harbiye Umumiye — Edirne Haritası (1911), Edirne Nüfus ve Yerleşim Haritası (1918) yer tespitinde birincil kaynaklar olmuştur.¹ İkinci aşamada ise Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Edirne Kültür Varlıkları Koruma Bölge Müdürlüğüne ait tescil kararları

¹ Bu kaynakların teminini sağlayan değerli Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Güner ve Arş. Gör. Saygın Alkan hocalarımıza, Tuğçe Karataban aracılığıyla orijinal boyutlu haritaları bizimle paylaşan çok değerli Altay Bayathı Bey'e teşekkürü borç biliriz. Bunların yanı sıra haritaların temininde, çakıştırılmasında ve noktaların belirlenmesinde emeği geçen değerli Tuğçe Karataban'a yardım ve katkılarından dolayı bilhassa teşekkür ederiz.

taranmıştır.¹ Son olarak Edirne kapsamında mekânsal değişim ve gösterim içeren çalışmalardan yararlanılmıştır.² Bu kaynaklar doğrultusunda tespit edilen camii ve mescitlere ait konumlar ArcGIS programı kullanılarak sayısallaştırılmıştır.

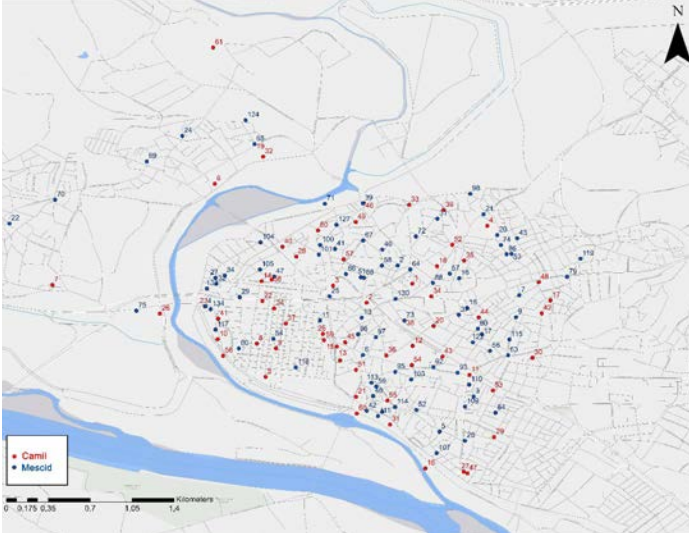
Ahmet Bâdî Efendi'nin konum tespitini yaptığı 61 camii ve 152 mescit içerisinde, yukarıda yer alan aşamalardan sonra, taramamızca 61 camiinin tamamı, mescitlerden ise 87 adedi konumlandırılabilmiştir (Harita 1). *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'de belirtilen cadde ve sokak adlarının günümüze kadar çok sayıda değişim yaşamış olması, mescitler için tanımlı olan konumlara erişim so-

¹ Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü, "Tescil Kararları" (Erişim 12 Eylül 2021); Bu tarama ile birlikte İsted Derneği'nin kayıp eserlere yönelik ada ve parsel bildiren çalışması da ayrıca katkı sağlamıştır. Bk. İsted - İstanbul Çevre Kültür ve Tarihi Eserleri Koruma Derneği, "Edirne Kayıp Eserler ve Tescil Edilenler" (Erişim 14 Kasım 2021).

² Abdulkadir Dündar, "Edirne Şehri ve Tarihi Eserleri (1918 Yılına Ait Bir Haritaya Göre)", *Dini Araştırmalar* 10/28 (2007); Ender Bılar — Oral Onur, *Edirne Çarşıları ve Yitirilen Tarihi Eserler* (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları); Yunus Uğur, *The Historical Interaction of The City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in The Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Yavuz Güner, *XV. Yüzyılda Edirne'nin Kentsel Dönüşümü* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Saygın Alkan — H. Burcu Özgüven, "Edirne Kaleiçi'nde Tarihi Katmanlar Üzerinden Bir Komşuluk Önerisi", *X. Uluslararası Sinan Sempozyumu Bildiri Kitabı: Komşuluk*, ed. Sennur Akansel vd. (Edirne: Trakya Üniversitesi, 2017); Saygın Alkan, *Mülkiyet İlişkileri Kapsamında Ondokuz ve Yirminci Yüzyıllarda Edirne'de Kentsel Değişim ve Algısal Restorasyon* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Sedat Bayrakal, *Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998); Altay Bayatlı, *Kuşbakışı Edirne, 18. ve 19. Yüzyıla ait Arşivler'den Edirne Haritaları ve Planları* (Edirne: Edirne Belediye Başkanlığı, 2019); Arif Mısırlı — Esin Benian, "Evaluation of The Historical City Edirne Through Cultural Assets", *Humanities and Social Sciences Review* 3/2 (2014).

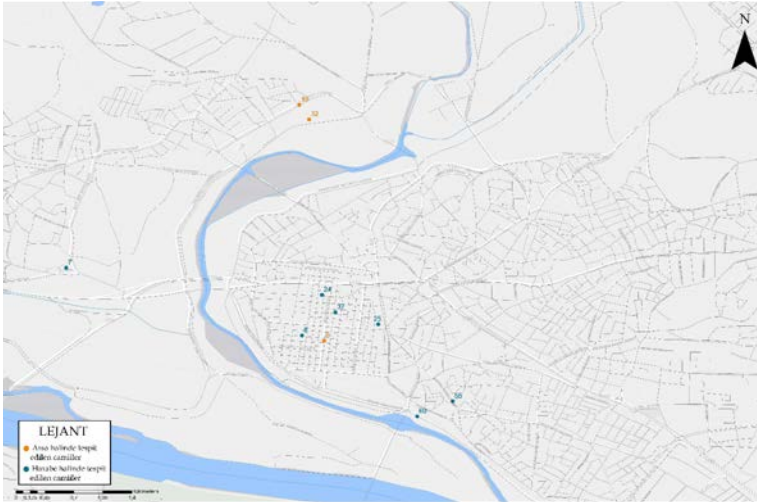
runu oluşturmaktadır. Ancak bu çalışma, yeni arşiv buluntuları ve tarihi haritalar üzerinden yapılacak çalışmalarla bu döneme ait sokak ve cadde isimlerinin bulunabileceği ve günümüz haritaları üzerinde konumlandırılabilmesi ümidi oluşturmıştır.

Harita 1: Riyâz-ı Belde-i Edirne içerisinde yer alan 61 camii ve 87 mescidin konumu

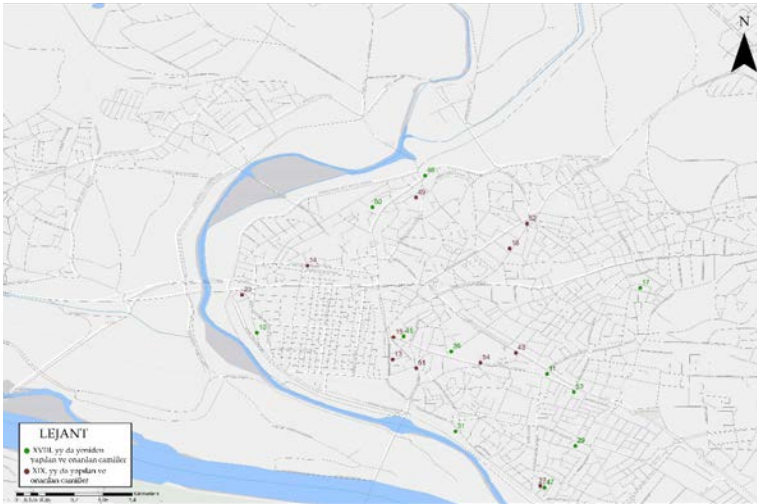

Harita üzerinde yapılan bu sayısallaştırma sonrasında zarar görme, onarım ve yeniden yapım zaman dilimlerinin yer aldığı Tablo 3 ve Tablo 6'dan yararlanılarak XIX. yüzyıl sonunda arsa ve harabe olan yapılar ile XVIII. ve XIX. yüzyılda onarılan veya yenilenen yapıların konumları ve yayılımı görülmeye çalışılmıştır. Mescitlere ait konumların tamamının bulunamaması nedeniyle Harita 4'te XIX. yüzyıl sonunda arsa ve harabe halinde olan 66 mescitten yalnızca 26 adedi görülebilmektedir. Harita 2 ve Harita 3'te yer alan camilerde ise böyle bir sorun görülmemektedir.

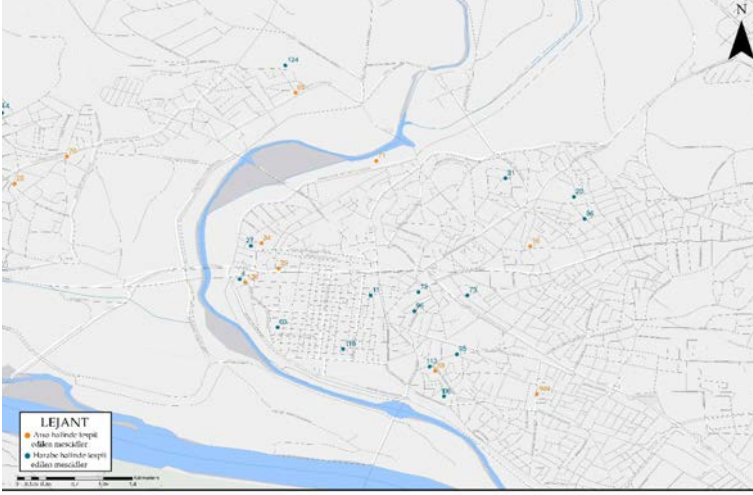
Harita 2: XIX. yüzyıl sonunda arsa veya harabe halinde bulunan camilerin konumu

Harita 3: XVIII. ve XIX. yüzyıllarda onarılan veya yenilenen camilerin konumu

**Harita 4: Arsa veya harabe halinde olan 66 mescitten
konumu tespit edilen 26 mescit**

Böylelikle Ahmet Bâdî Efendi'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adlı eseri ile camii ve mescitlere dair anekdotlarının yanı sıra zamana ve mekâna tutunan noktaların eksik kalan kısımlarıyla birlikte sayısallaştırılması tamamlanmıştır. Zamanda (tablolar) ve mekânda (haritalar ile) yapılan sayısallaştırmalar ile üç konu dikkat çekici bulunmuştur. Bunlardan ilki, arsa veya harabe halinde olan camii ve mescitlerin nedenlerinde idari yapı değişikliğinin bulunmamasıdır. Yukarıdaki tablolarda görüleceği üzere camilerin yüzde 16'sı (10/61), mescitlerin yüzde 43'ü (66/152)¹ XIX. yüzyılın sonunda arsa veya harabe halinde görülmektedir. Söz konusu yapıların bu durumuna dair Bâdî Efendi, deprem, istila, yangın, taşkın gibi nedenlerin yanı sıra önceki bölümde yer alan anekdotlarda görüldüğü üzere Müslüman cemaatin kalmayıp, camii

¹ Bu orana Ahmet Bâdî Efendi'nin yer tespiti yapamadığı 12 mescit ilave edilmemiştir. Bu yapılar ilave edildiğinde oran yüzde 48'e (78/164) çıkmaktadır.

yerlerinin satışa çıkarılması gibi çok sayıda neden belirtmiştir. Klasik dönem Osmanlı mahallesi için aynı zamanda idari yapı olan camii ve mescitlerin atıl durumda kalması, idari yapı değişiminin de etkisini düşündürmektedir. Dolayısıyla, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'de nedenler içerisinde yer almayan ve ilk olarak 1829 yılında kurulan muhtarlıkların¹ camii dışına aldığı idari yapı değişiminin etkisi, Edirne mahallelerini esas alan bir başka çalışma ile daha okunabilir olabilecektir.

İkinci olarak, Tablo 5 ve Tablo 8'de aktarılan camii ve mescitlerin onarım veya yenilenme dönemlerinde dikkat çeken 1878 yılı sonrasındır. Yaklaşık 80 yılda onarım gören veya yenilenen camii sayısı 8,² mescit sayısı ise 2'dir. Bir sonraki dönemle kıyaslanabilmesi açısından 1800-1880 yılları arasında her 20 yılda ortalama 2 cami ve 0,5 mescit onarılmış veya yenilenmiştir. XIX. yüzyılın yaklaşık son 20 yılında ise bu sayılar camilerde 9, mescitlerde 10 olmaktadır. Bu durum, Bâdi Efendi'nin sıkça değiştiği hem Sultan II. Abdülhamid Han (1876-1909) idaresinin hem de yaşanan Rus istilasının ibadet yerleri üzerindeki etkisinin görülmesi açısından önemlidir. İstila sonrasında camii ve mescitlerin sahiplenildiği, idarecilerin camii ve mescitlerin ihyasında büyük çaba sarf ettiği görülmektedir.

Üçüncü olarak, yine arsa veya harabe haline dönüşen camilerin Edirne-Kaleiçi'nde, XVIII. yüzyıldan itibaren onarılan veya yenilenen camilerin ise bu merkezin çevresinde yer almasıdır. Harita 2'de görüleceği üzere 3'ü arsaya, 7'si harabeye dönüşen toplam 10

¹ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Türk Tarih Kurumu: Belleten* 34/135 (1970), 409; Bilal Eryılmaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Belediye Yönetiminin Gelişimi", İstanbul, Kent ve Medeniyet, ed. Recep Bozlağan vd. (İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği, 2009), 76.

² Yenilenme yılı tespit edilemeyen 13 numaralı Fatma Sultan Mescidi 1878 yılı öncesinde ve sonrasında olmak üzere iki yere de dâhil edilmiştir.

camiiinin yarısı Kaleiçi'nde bulunmaktadır. Bununla birlikte Harita 3'te görüldüğü üzere XVIII. yüzyıldan itibaren Kaleiçi'nde onarılan veya yenilenen camii bulunmamaktadır. Bu durum yerleri tespit edilemeyen 12 mescit ile birlikte düşünüldüğünde Kaleiçi'nde yaşanan değişimin, yukarıda etkisi olduğu düşünülen idari değişimden bağımsız olarak, farklı bir sosyo-mekânsal zemine oturduğu ve büyük oranda XVIII. yüzyıldan başladığı ifade edilebilir.

Sonuç

Osmanlı mahallesinin merkezini oluşturan camii ve mescitler, toplumun mekânsal hareketliliğinin izinin sürülmesinde, ağların belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde nirengi noktasını oluşturmaktadır. Osmanlı coğrafyasında bu merkezin XIX. yüzyılda belirgin bir değişim yaşadığı ve değişimi fark edenler tarafından büyük uğraşlarla kaleme alındığı görülmektedir. Nitekim İstanbul'da değişimin kâtibi Kolağası Mehmed Râ'if olurken,¹ Edirne'nin değişim kâtibinin Ahmet Bâdi Efendi olduğu görülmüştür.

Ahmed Badi Efendi'nin eserindeki camilere ait bölümden hareketle camilere ait bilgiler, mimari eserlerin halkın muhayyilesindeki yeri, camilerde ortaya çıkan mimari değişiklikler ve sosyo-mekânsal bulgular başlıkları altında tasnif edilmiştir. Söz konusu bu tasnifler altında camilerin tanımlanması, toplum tarafından derece atanması, yapım kararları ve uğraşları, ticaret alanlarının ibadet alanlarına baskısı gibi notlar paylaşılarak ilgili Ahmet Bâdi Efendi'nin camilere dair sunduğu bilginin kapsamı gösterilmeye çalışılmıştır. Daha sonra matematiğin keşfi vurgusuyla ele alınan bölümde camii ve mescitlerin içerdiği zamanda ve mekânda koordinatları tespit edilmeye çalışılmış ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

¹ Mehmed Râ'if, *Mir'ât-ı İstanbul, I. Cilt Asya Yakası*, haz. Günay Kut; Hatice Aynur (İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, 1996).

Bu değerlendirmelere göre; 1) Edirne’de camii ve mescitlerin mekânsal önem kaybının XVIII. yüzyıldan itibaren var olduğu, bu durumun Kaleiçi merkezli gerçekleştiği, 2) XIX. yüzyılın son 20 yılının camii ve mescitler için ihya dönemi olduğu, Rus istilası ve Sultan II. Abdülhamid Han yönetimi merkezinde yeniden yorumlanabileceği, 3) camii ve mescitler için *Riyâz-ı Belde-i Edirne*’de değinilmeyen idari değişim etkisinin mahalleler üzerine yapılacak çalışmalar ile yeni bir yön kazanabileceği düşünceleri ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Hibri. *Enîsü'l-Müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360-1650*. nşr. Ratip Kazancıgil. İstanbul: Edirne Valiliği, 1999.

Ahmet Bâdi Efendi. *Riyâz-ı Belde-i Edirne: 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne'si*. Edirne: Trakya Üniversitesi, 2014.

Alkan, Saygın. *Mülkiyet İlişkileri Kapsamında Ondokuz ve Yirminci Yüzyıllarda Edirne'de Kentsel Değişim ve Algısal Restorasyon*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Alkan, Saygın — Özgüven, H. Burcu. “Edirne Kaleiçi'nde Tarihi Katmanlar Üzerinden Bir Komşuluk Önerisi”. *X. Uluslararası Sinan Sempozyumu Bildiri Kitabı: Komşuluk*. 541—548. Edirne: Trakya Üniversitesi, 2017.

Bayatlı, Altay. *Kuşbakışı Edirne: 18. ve 19. Yüzyıla ait Arşivler'den Edirne Haritaları ve Planları*. Edirne: Edirne Belediye Başkanlığı, 2019.

Bayrakal, Sedat. *Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Bedesten Çarşısı ve Eski Camii. Edirne: SALT Araştırma, AHE-DI089, t.y. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/200946>.

Beydilli, Kemal. “İmam”. *Osmanlı Devletinde İmamlık*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 2 Kasım 2021. <https://islamsansiklopedisi.org.tr/imam#2-osmanli-devletinde-imamlik>

Bılar, Ender — Onur, Oral. *Edirne Çarşıları ve Yitirilen Tarihi Eserler*. Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları.

Çadırcı, Musa. “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”. *Türk Tarih Kurumu: Belleten* 34/135 (1970), 409—420.

Dündar, Abdulkadir. “Edirne Şehri ve Tarihi Eserleri (1918 Yılına Ait Bir Haritaya Göre)”. *Dini Araştırmalar* 10/28 (2007), 119—140. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4465/61588>

Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü. “Tescil Kararları”. Erişim 12 Eylül 2021. <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-90388/tescil-kararlari.html>

Haber Kaos. “Edirne: Kadı Bedrettin Camii” (Yayınlanma: 2 Ocak 2020, Erişim: 11 Kasım 2021). <http://www.haberkaos.com/edirne-kadi-bedrettin-camii/#>

Erdoğan, M. Akif. “Hikâye-i Tabib Beşir Çelebi ve Tarih-i Edirne İsimli Yazma Eser”. Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan: Tarih Yazıları. mlf. M. Akif Erdoğan. 174—205. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

Eryılmaz, Bilal. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul’da Belediye Yönetiminin Gelişimi”. İstanbul, Kent ve Medeniyet. ed. Recep Bozlağan vd. 71—86. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği, 2009.

Güner, Yavuz. XV. Yüzyılda Edirne’nin Kentsel Dönüşümü. Edirne: Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Haskovo ve Edirne Kültür-Tarihi Gezi Yerleri Projesi. “Ayşekadın Camii 1969”. Erişim 12 Kasım 2021. <https://project-haskovo-edirne.eu/tr/katalog/edirne/fotograflar-tr/aysekaadin-camii-1969/>

İsted - İstanbul Çevre Kültür ve Tarihi Eserleri Koruma Derneği. “Edirne Kayıp Eserler ve Tescil Edilenler”. Erişim 14 Kasım 2021. <http://isted.org.tr/upload-file/edirne-kayip-eserler-ve-tescil-edilenler.pdf>

Kayıcı, Halûk. Sâlnâmelere göre idarî, sosyal ve ekonomik yapıyla Edirne Sancağı. Edirne: T.C. Edirne Valiliği, 2013.

Mehmed Râ’îf. Mir’ât-ı İstanbul: I. Cilt Asya Yakası. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, 1996.

Mesut, Recep. “Edirne Yıldırım Bayezid Camii’nin Gizemi -3-”. Hudut Gazetesi (Yayınlanma: 22 Nisan 2006, Erişim: 12 Kasım 2021). <http://www.hudutgazetesi.com/haber/30838/edirne-yildirim-bayezid-camiinin-gizemi-3.html>

Mısırlı, Arif — Benian, Esin. “Evaluation of The Historical City Edirne Through Cultural Assets”. Humanities and Social Sciences Review 3/2 (2014), 209—325.

Topuz Demir, Beyza — Uğur, Yunus. “Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet İlişkisi Osmanlı Şehirleri ve Kefalet Sistemi Örneği”. *Kent ve Maneviyat*. ed. Seyfettin Erşahin — Zehra Erşahin. 461—484. Ankara: İdeal Kent Yayınları, 2020.

Uğur, Yunus. *The Historical Interaction of The City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in The Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Ülgen Ailesi. *Edirne Lari Çelebi (Laleli) Camii*. Edirne: SALT Araştırma, TASUH2051, t.y. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/77350>.

XIV. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE OSMANLI EDİRNE'SİN- DE KAYBOLAN CAMİLER VE MESCİTLER

Orhan BÜYÜK

DİB Edirne Müftülüğü Kur'an Kursu Öğreticisi, Trakya Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi.

Özet

Edirne 1361 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra şehrin fiziki yapısındaki değişimiyle manevi yapı da farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Fetihden sonra Kale-i içi'ndeki kilise camiye çevrilmiştir. Hemen akabinde ilk tarihi cami de şehre bina edilmiştir. Türk nüfusun artmasıyla birlikte şehirde yapılmaya başlayan camiler ve mescitler de çoğalmaya başlamıştır.

Tarihin akışı içerisinde Osmanlı'dan günümüze Edirne şehrinde birçok camii ve mescidin inşa edildiğini görmekteyiz. Fakat yıllar içerisinde yangın, deprem, su baskınları, savaşlar ve istilaların etkisinin yanında satılarak veya yıktırılarak birçok tarihi camii ve mescidin şehrin var olan dokusundan kaybolduğuna şahit olmaktayız. Edirne 1828-1829 ve 1877'de Ruslar tarafından, 1913'te Bulgarlar, 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Sekiz-dokuz muazzam yangın, iki de pek şiddetli zelzele geçirmiştir. Özellikle H.1159 (M.1746), büyük Edirne yangını H.1165 (M.1752) 'deki Ramazan depremi ve istilalar Edirne'yi en çok tahrip edenlerin başında gelmiştir. Bunun dışında bazen mahallelerin eski yerleşim alanlarından yeni yerleşim alanlarına kayması da tarihi camileri ve mescitleri mahzun konumuna getirmiştir. (Evliya Kasım Paşa Camii gibi) Bazı camiler ve mescitler günümüzde mevcut olmamasına

rağmen önceden bulunmuş olduğu sokağa ismini vermiş olup; günümüzde ise sessiz bir şekilde ortadan kaybolmuştur.

Müslümanlar bulunmuş olduğu mekânlarda camii ile hayat bulmuş ve camii ile etrafına hayat vermişlerdir. Şehirde bu kadar çok camilerin olması hayır sahiplerinin bu konuda istekli olduğunu, birçok amacın dışında yaygın eğitim kurumu olarak da aktif bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca ibadet ve buluşma mekânları olarak cami ve mescitlerin toplumu buluşturan ve insanları kaynaştıran önemli bir işleve de ev sahipliği yaptığına da şahit oluyoruz. Bundan hareketle cemaatle namaz kılmanın Edirne’de yaygın olduğunu da ifade edebiliriz.

Bu çalışmamızda hayatta olmayan tarihi camiiler ve mescitler Osmanlı Arşiv Belgeleri, şehir tarihi çalışmaları, diğer kaynak eserlerin yanında bizzat gözlemleyerek tarihi camii kalıntı fotoğraflarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Cami, Mescit, Tarihi Miras, Osmanlı.

Giriş

Edirne Şehri tarihi dokusu ile çok dikkat çekici bir görünümüne sahiptir. Şehrin kuruluşunda, imarında hükümdarlar ve devlet idaresinde olanlar önemli ölçüde rol oynamışlardır. Hemen hemen her adım başı bir tarihi dokuya rastlamak mümkündür. Şehir; camileri, medreseleri, köprüleri, kervansarayları, han ve hamamları, çeşme ve sebilleri, köprüleri, bedesten ve çarşıları, tekke ve dergâhları, türbe ve mezarlıklarıyla adeta açık hava müzesi hüviyetindedir.

Hiç şüphesiz ki şehirlerdeki en önemli yapılar, camiler, medreselerdir. Edirne denilince akla ilk gelen eser Selimiye Camii'dir. Selimiye Camii'nden başka şehirde epeyce camii mevcuttur. Bu çalışmamızda bugün itibarıyla faal olan camiler zikredilmeyecektir.¹ Çeşitli nedenlerle zamanla ortadan kaybolan camiler ve mescitler ile ilgili yapılan çalışmalar ortaya konulacaktır. Camiler Kiliseden Çevrilen Camiler, Tabhaneli Camiler, Büyük Selatin Camileri, Tek Kubbeli Camiler şeklinde görebiliriz. Bu camiler arasında Cuma namazının kılındığı büyük cami, diğer bir deyişle “ulu” cami halkın nazarında büyük bir önem taşırdı. Bunun yanında halkın yaptırdığı mescitler şehrin mahallelerine dağılmıştır. Bu mescitlerin

¹ Selimiye Camii, Üç şerefeli Camii, Eski Camii, Sultan II.Bayezid Camii ve Külliyesi, Muradiye Camii, Daru'l Hadis Camii, Ayşe Kadın Camii, Beylerbeyi Camii, (Sofu Bayezid) Sarı Camii, Kıyak Baba Camii, Taşlık Camii, Hıdır(Hızır) Ağa Camii, Selçuk Hatun Camii, Defterdar Mustafa Paşa Camii, Medrese Ali Bey Camii, Sarıca Paşa Camii, Yıldırım Camii, Gazi Mihal Camii, Şah Melek Paşa Camii, Süleymaniye Camii, Lari Camii, Sitti Sultan Camii, Mezid Bey veya Yeşilce Camii, Kadı Bedreddin Camii, Süle Çelebi Camii, Kuş Doğan Camii, Şeyhi Çelebi Camii, (Şehabeddin Paşa) Kirazlı Camii, İsmail Ağa Camii, Ak Mescid Camii, Alaca Mescid Camii, Çakır Ağa Camii, Sitti Sultan Camii, Yahya Bey Camii, Arif Ağa Camii, Gazi Hoca Camii, Gazzaz Salih Camii, Kuşçu Doğan Camii, Yeşilce Camii, Hasan Sezai Camii Dergahı, Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, (İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları 2014), 14-98.

bazıları Cuma namazının kılınmasıyla camiye dönüşmüştür. Bazıları da mescit olmasına rağmen cami ile isimlendirilmiştir.

Edirne tarihçilerinden Abdurrahman Hibri Edirne’de H. 1046’da (M.1636) bizzat kendisinin de tespit ettiği 10’u selatin camii olmak üzere toplam da 40 camiden bahseder.¹ 1650 yılında Edirne’yi ziyaret eden Evliya Çelebi de 314 caminin olduğunu ifade eder.² Ahmet Badi Efendi ise Edirne’de 16’sı selatin Camii olmak üzere 61 adet caminin olduğunu kullanılır durumda ve harap halde toplamda 164 mescidin var olduğunu dile getirir. Edirne’de mamur ve harap 164 mescit vardır³ En geniş bilgi toplayan Badi Efendi’ye göre toplam camii ve mescit sayısı 225’tir. Rıfki Melül Meriç yapmış olduğu araştırmada; 1945’te, mevcut sağlam ve harap 84 cami ve mescitten 21’i cemaate açık olduğunu ifade eder. İsmiyle birlikte 61 cami ve 164 mescit ismi sayar.⁴ 84 tane cami ve mescidin de birkaç isimle zikredildiğini ifade eder.⁵ Rıfki Melül Meriç 1963 yılında Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri Dergisi’nde “Edirne’nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında” başlıklı makalesi ile de Edirne’deki tarihi eserlerin serencamını ortaya koymuştur. Oktay Aslanapa ise 25 tane camiden bahsetmiştir.⁶

Edirne Kazasının Üsküdar, Ada, Çöke nahiyelerinin içerisinde yer alan camilerinin veya köylerde yer alan camilerin de Edir-

¹ Abdurrahman Hibri, *Enisü’l Mûsamirin*, 7b-14a, Edirne Yazma Eserler Kütüphanesi, Arşiv No:2344.

² Semavi Eyice “*Edirne Mimari*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 10: 431.

³ Ahmet Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, (Haz.), Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, (Trakya Üniversitesi Yayınları İstanbul 2014) 1: 54, 133, 135.

⁴ Rıfki Melül Meriç, *Şehrin Hüzünü Edirne’nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, (sad.), Asaf Meriç (İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2013), 26-36.

⁵ Rıfki Melül Meriç, A.g.e, 64-66.

⁶ Oktay Aslanapa, A.g.e, 14-98.

ne'deki camilere dahil edilmesi Edirne şehrinde tam olarak kaç adet caminin ve mescidin olduğu konusu henüz netlik kazanmamıştır. Edirne kazası olarak adlandırılan bölgede 1873'te toplam 165 camii ve 15 mescit bulunurken, 1902 senesi cami ve mescit sayısı 157 olarak belirtilmiştir.¹

Rif'at Osman 1907-1919 yılları arasında yapmış olduğu 12 senelik çalışmasını "Edirne Evkaf-ı İslâmiye Tarihi Camiler ve Mescidleri" ismi ile yayımlamış olup burada bugün hayatta hiç olmayan 132 tarihi cami ve mescidler ile ilgili geniş bilgiler vermiştir. IV. Murad zamanında H.1043 (M.1633) senesinde Edirne'de yapıların tespit ve yazımında; sekizi sultan ve üç yüzü vezirler, alimler, zenginler ve diğer hayır sahipleri tarafından yapılmış toplamda 308 caminin olduğundan bahsedilir. 1650'de 14'ü selatin olmak üzere 314 sağlam ve cemaate açık, 1892'de 157 cami ve mescit vardı.²

Edirne'deki mimari eserler, önce 1146'da (1733-1734) büyük yangında harap olmuş, arkasından, 1165 Ramazanında (Temmuz 1752) depremi ve halk arasında 18 Muharrem 1260 (8 Şubat 1844) "Büyük Su" denilen felaket esnasında Tunca Nehri taşmış sular Zindan Altı denilen yere kadar çıkmıştır. Su sekiz gün kalmıştır.³ 21 Safer 1245 (M.1829) ve 1877-1878 Rus istilası ile tarihinin en büyük felaketini yaşamıştır. Daha sonraları 1912-1913 Balkan savaşları sonrası Bulgar İşgali, 1920 Yunan işgali, 1953 depremi gibi sebepler ve çeşitli tesirlerle söz konusu eserlerin büyük kısmı harap olmuş ve bugün içerisinde namaz kılınabilecek derecede ancak on beş yirmi cami kalmıştır. Yıkılmış ve kapalı

¹ Halûk Kayıcı, *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, (Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2013), 74.

² Rifkî Melûl Meriç, *A.g.e.*, 18.

³ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescidler*, (sad.), Ülkü(Ayan) Özsoy, (Ankara 1999, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları), 128.

olanlardan büyük kısmının arsaları dahi bugün kaybolmuştur.¹ Ayrıca 1930-1940 yılları arasında Vakıflar İdaresi tarafından pek çok eserin satılması ve bunları alanların binaları yıktırarak arsalarına ev yaptırmaları ile Edirne'nin vakıf yapılarının büyük kısmı yok olmuştur. Mimar Sedat Çetintaş 23 Temmuz 1940 tarihinde yazdığı raporda, "üçüncü derecede görülüp lüzumunda yıktırılması caiz görülen binalar" olarak 65 eserin adını yazmıştır. Rıfki Melül Meriç tarafından tespit edildiğine göre 1928-1948 yılları arasında bazıları arsa halinde olan 120 cami ve tekke satılmıştır.²

Edirne'deki camilerin ve mescitlerin bir kısmı tekke ve zaviyeden camiye dönüşmüştür. Be durum Edirne özelinde ayrıca değerlendirilmelidir. Balkan fetihlerine çıkarken ordunun Edirne sahrasında toplanması ve uzun süre Edirne'de kalması şehrin Balkan fetihlerine hazırlık merkezi oluşturması tekke ve zaviyeleri daha işlevsel hale getirmiş ve askerin ve halkın eğitiminde vazgeçilmez bir konuma gelmiş. Medreseler ilim, zaviyeler ise toplumun manevi ve ahlaki açıdan eğitilmesine yönelik esaslar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Büyük şehirlerde ve kervan yolları üzerinde inşa edilen tekkelerde tasavvufi eğitimin yanında han, imaret ve kervansarayların gördüğü hizmette yürütülmekteydi. Tekke mensupları sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı güçlendirerek devlet yöneticileriyle yakın ilişkiler kurmuşlardır. Sohbet, ibadet, muhabbet ve hizmet merkezli dinî hayatı esas alan tekkelerde en üst düzeyde coşku ve heyecan hakimdi. Hiçbir ayırım yapmadan herkese hizmet veriyorlardı. Bazı tekkeler de devletin iskân politikasına uygun yerlere yerleşmişlerdi. Devletçe desteklenmişlerdir. Güvenliği sağlamada devletin yükünü hafifletmek-

¹ M.Tayyib Gökbilgin, "Edirne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994,10:427; Tosyavizade Rifat Osman, A.g.e, 19.

² Semavi Eyice "Edirne Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994,10: 431.

teydiler.¹ Edirne'nin konumu tekkelerin fonksiyonu bakımından önemliydi. Daha sonraki aşamada tekkelerin bazıları da cami ve mescide dönüştürülmüştür. Bunlardan bazıları Şeyh Şucaeddin, Şeyh Mesud Bey, Şeyh Ömer, Noktacızade Kasım Efendi, Şerbeddar Hamza Bey, Karaca Ahmet, İbrahim Efendi tekkeleri sonradan minare, minber ilave edilerek mescit veya camiye dönüştürülmüştür. Örneğin Şeyh Sadık Dede Zaviyesi keçeciler çarşısında olup H.1046 (H.1636/1637) senesinde cami olarak kullanılmaya başlanmıştır.²

Ayrıca cami ve mescidlerde görev yapan imam ve müezzinlerin, devirhanların, şeyhlerin ücret ve maaşları bizzat ya vakıf tarafından ya da devlet tarafından ödenmiştir. Örneğin H.22.09.1103 (M.07.06.1692) senesinde yevmi üç akçe vazife ile Şeyh Şeca Karamani Camii'ne devirhan olarak el Hacc Mehmet görevlendirilmiştir. Noktacı Camii'ne H.1111/M.1699 yılında şeyh tayin edilmiştir.³

1935 'te Eylül ayında Atatürk, İstanbul'da Deniz Köşkü'nde, vekillerden, meb'uslardan, alimlerden, matbuat mümessillerinden oluşan bir hey'eti eski eserler hakkında görüşmeye davet etti. Bu eserlerin yıktırılması, yok edilmesi için değil; yine korunması, tamir edilmesi için karar verildi. Ne yazık ki nadan, cahil, tatlı su türkü birçok kimseler, yine alabildiklerine tahrip ve yok etmeye devam ettiler. Bir kısım cahil halk da taş, tuğla ve kereste gibi ihtiyaçlarını kolayca, ucuza ve bedavasına temin etmek imkanını elde ettiği için bu yıkıma seve seve iştirak ettiler⁴ Ayrıca bu çalışmayla birlikte Osmanlı medeniyetinde halkın cami ile ne kadar iç içe ol-

¹ Mustafa Kara, "Tekke", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40:368-370.

² Halûk Kayıcı, A.g.e, 81.

³ BOA, İE.EV.29/332501/29.02.1111.

⁴ Rıfık Melûl Meriç, *Şehrin Hüznü, Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, (Edirne Valiliği Yayınları, 2013), 17.

duğu görülecektir. Edirne şehrinin Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra şehirde kaç tane camii ve mescit sayısının olduğu, bundan hareketle Müslüman nüfusun yoğunluğunun olduğu ortaya çıkacaktır. Böylece tarihi mirasa olan vefa borcumuzu da bir nebze de olsa yerine getirmenin bahtiyarlığını yaşayacağız.

Kaybolan Camiler ve Mescitler

Halebi Camii: Kale içinde Keçeciler Kapısı yolu üstünde dört kemer üzerinde yapılmış bir kubbesi vardır. Taş minaresi olmayıp ahşaptan yapılmış bir minaresi vardı. Burası önceleri kilise olup I. Murad'ın emri ile camiye dönüştürülmüş ve ilk defa Cuma namazı bu camide kılınmıştır. Bazı kaynaklarda önceden burada Ayasofya kilisesi olduğu ifade edilmiştir.¹ Halebi Camisi denmesinin sebebi de Fatih Sultan Mehmed'in hocalarından Seracettin Mehmet bin Ömer Halebi'nin II. Murad tarafından burada yaptırılan medreseye ilk müderris tayin olunmasından dolayıdır. I. Murad tarafından cami yapıldığı halde bu caminin tam takım vazifeleri Yıldırım Vakfından tayin edilmiştir. Bunlar da hatib, imam, müezzin, kayyım, devirhan, ser mahfil, tekrar iki devirhan, müezzin-i sala, ihlashan ve vaiz-i Cuma'dır.² Halebi Camisi 1165/1752 zelzelesinde yıkılmış ve vakfı olmadığı için ne camisi ne de medresesi bir daha yapılamamıştır. Medresenin ve caminin yerleri bile şimdi kesin olarak belli değildir.³

¹ Semavi Eyice'ye göre Edirne'nin fethinden sonra camiye çevrilen yalnız bir Bizans kilisesi bilinmektedir. Bu da Kale içindeki Ayasofya veya Halebi Camii'dir. Semavi Eyice, *Edirne Mimari*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10:434.

² Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde I.Murad-Çelebi Mehmed-II.Murad ve Fatih Devri Eserleri*, Yayına Hazırlayanlar İ.Aydın Yüksel-İ.Numan, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, Ocak 2014 İstanbul, 14.

³ Abdurrahman Hibri, *Enis'ül Mûsamirin*, varak 11b; Örfi Mahmud Ağa, Örfi Mahmut Ağa, *Berây-ı Şehri Edirne*, vr.60a, 2195/1-3; Ahmed Badi Efen-

Kilise Camii: Kale içinde Kilise Sokağı'nda yer alan eski ismi Panaiye olan bir kiliseden döndürme bir cami olup, Fatih Sultan Mehmed'in emri ile yıkılmış olup yerine iki paye üzerine altı kubbeli büyük bir cami yapılmış idi. Semavi Eyice yapmış olduğu araştırmada bu yapının şehrin dışındaki Yıldırım Camii olduğunu dile getirir. Bu cami serbest haç biçiminde bir binanın temelleri ve belki de duvar kalıntıları üzerine oturtulmuştur. Haçın iki kolu arasına duvar çekilerek ocaklı birer tabhane odası yapılmıştır.¹ Bu cami de 1165/1752 zelzelesinde yıkılmış vakfı olmadığı için bir daha yapılamamıştır.² 18.02.1084 tarihinde Edirne'de Yıldırım Bayezid Han Evkafından Kilise Camii'ne hatip olan Şaban Hasan ihtiyarlayınca kasrı yed ederek yerine müstehak olan Hafız Mustafa sıdk ve inayet buyurulmak ricasında arz edilmiştir.³ Yine 05 Mart 1743'te Kilise Camii'nde müezzin olan Hacı Mehmed Efendi 3 akçe ile müezzin olup vefatıyla yerine yeni görevlendirme yapılmıştır.⁴

Şeyh Şücauddin Camii: Tunca Nehri kenarında Debbaghane Mahallesi'nde tarihçilerin Ebül Hayrat adını verdikleri II. Murat'ın meşhur Şeyhi Şüca adına yaptırdığı zaviyedir. Burasının çatısı ahşap, kiremit döşeli ve büyük bir minareli camii şeriftir. Bitişğinde küçük ve mamur bir de mescit vardı. Sonra Kanuni Sultan Süley-

di, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, (Haz.), Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, 1/1, (Trakya Üniversitesi Yayını, 2014). 107-108; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, (İstanbul: Resimli Ay Matbası, 1939), 53.

¹ Semavi Eyice, "Edirne Mimari", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10: 434. Ancak Osman Nuri Peremeci Kilise Camii ile Yıldırım Camiinin ayrı camiler olduğunu belirtir. Kilise Camiinin 1165/1752 depreminde yıkıldığını vakfı olmadığı için de bir daha yapılmadığını belirtir. Osman Nuri Peremeci, *Ag.e*, 53.

² Abdurrahman Hibri, a.g.e, vrk. 11b, E.H.Ayverdi, a.g.e, c.III, s.214. Osman Nuri Peremeci, *Ag.e*, 53.

³ BOA, C.EV, 18.02.1084/4 Haziran 1673.

⁴ BOA,C.EV, 152.7599.02, 09 Muharrem 1156/05 Mart 1743.

man zamanında H. 942 (M.1535) senesinde mescit camiye dönüştürülerek minare ilave edilerek bina olunmuştur. 1165 Ramazan depreminde yıkılmış, istila ve işgaller neticesi de cami harap olmuş olup; şimdi ise yalnız minaresinin şerefeye kadar olan kısmı kalmıştır. Şeyh Şuca'nın kabri de cami avlusundadır.¹ 1692'de Şeyh Şeca Camii şerifinde yevmi üç akçe ile devirhan olan el Hacc Ahmet fevt oldukça İbrahim adında kişiye tevcih olundu.²

Noktacızade Camii: Bu cami Meydan Mahallesi'nde Kıyık tarafındadır. H. 897/ M. 1491-1492 tarihinde Noktacızade diye anılan Şeyh Mehmed bin Yusuf'un yaptırdığı caminin mimari özellikleri hakkında bilgi sahibi değiliz.

Noktacızade Mescidi: Mumhane Mahallesinde Noktacızade Mescid-i Şerifi olup haraptır. Bir minaresi vardır.³ Bu caminin bugünkü yeri Kıyık'ta Bulgar Kilisesi'nin yakınında olup sadece sokağa ismini vermektedir ve yeri tam olarak belli değildir.

Noktacı Camii: Sıkça Murad Mahallesi'nde H. 941 tarihinde vefat eden Noktacı Kasım Efendi tarafından yaptırılmıştır. Sıkça Murad Camii'ni 1508 yılında Noktacı Kasım Efendi inşa etmiştir. Dahilen bir ve haricen üç kubbeli ve bir minareli olmak üzere bina edilmiştir. H.1040 (M.1631) tarihinde bir cuma günü sala ile ezan arasında dış kubbelerin üçü birden kimseye zarar vermeden yıkılmıştır. Yerine sonradan çatısı ahşaptan bir bina inşa olunmuştur. 1165 senesinde yıkılmıştır.⁴ Sıkça Murad Mescidi: H.941/M.1534 tarihinde Noktacı Kasım Efendi tarafından yaptırılan bir minareli ve kubbeli cami peksimet ambarı iken H.31 Temmuz 1337/M.1921 de yanmış ve sonra Karaağaç'ta yapılmak

¹ Abdurrahman Hibri, Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, s.C.1, s.108; Peremeci, 75; Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Evkafı İslâmiyye Tarihi*, 88.

² BOA, TS.MA.E, 843/16, H. 22.09.1103/M.07 Haziran 1692.

³ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 158.

⁴ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 128.

üzere sökülerek denilen yere taşınmış iken son hudut düzetmesinde vazgeçilmiştir. Mescidi haraptır.¹ Bugünkü Defterlarlık binasının yakınındaki sokakta idi. Şimdi yoktur.

Alemdar Camii: Alemdar Mahallesi'nde Alemdar Cami sokağında Alemdar Hasan Baba tarafından bina edilmiş olan Alemdar Camii'dir ki evvela mescit olarak bina edilmiş olup sonra minber ilave edilerek camiye çevrilmiştir. Çatısı ahşap ve haraptır. Bir minaresi vardır.² Rifat Osman'a göre; Alemdar Hasan Baba Vakfından çatısı ahşap, bir minareli küçük bir mescit idi. Harap ve terk edilmiş olmasına binaen bir sene önce yıktırılmıştır. Arsası ve minaresi mevcuttur.³ Rıfkı Melül Meriç 1940'ta yıkılmış olduğunu kaydetmiş ise de, Badi Efendi H.1315 (M.1899) da harap olduğunu bildirmektedir. Camii'nin sahasının 890 olduğu ifade edilir.⁴ 8 Eylül 1940 tarihli karar gereğince minaresinin taşları satılığa çıkarılmıştır. 28 Eylül 1940 tarihinde de cami arasa satılmıştır.⁵

Alemüddin Camii: Saraçlar Camii Hacı Alemüddin Camii Abacılar başında Üç Şerefeliye 100 m. mesafede kubbeli, zarif bir cami idi. 1953'te Belediyece istimlak edilerek yıktırıldı. Rıfkı Melül, Hacı Alemüddin'in camiye 860 (1456) senelerinde yaptırdığını ve 864'te vefat ettiğini belirtir. 1920 senesinde Rif'at Osman Bey tarafından çekilip sonradan bulunan bir resme göre moloz taşı ve tuğla ile yapılmış çatılı bir mescittir.⁶ Ali Paşa Çarşısı'nın orta kapısı yakınında Saraçlar Camii demekle meşhur olan 864 tarihinde vefat eden el Hac Alemüddin adında sahibü'l hayrın bina eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı bir kubbedir, bir minaresi vardır.1045 tarihinde camiye çevrilmiştir.

¹ Tosyavizade Rif'at Osman, Edirne Rehnüması,, 39.

² Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 131

³ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Evkafı İslâmiyye Tarihi*, 138.

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, A.g.e, 183-184.

⁵ Rıfkı Melül Meriç, A.g.e, 76.

⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, 196-197.

1165 zelzelesinde yıkılmıştır. Sonra çatısı ahşaptan tekrar bina olunmuştur.¹

Alemeddin Camii Serifi kazayla meydana gelen büyük yangında yanıp dört duvarı tamamen yenilenmeye muhtac olduğuna ve tamir ve termimi için kesf ve tahmîn olunduğuna dair hüccet suretidir. Mahmiyye-i Edirne'de vâki' merhûm Alemeddin Câmî-i Serifi bundan âkdem be-kazâ'u'llahi te'âla vâki' olan ihrâk-ı kebîrde muhterik olub cidâr-ı erba'ası bi'l-küllîyye tecdîde muhtâc olub² büyük bir yangında dört duvarı tamamen yenilenmeye muhtaç bir haldedir. Merhum el Hac Alemeddin Camii Şerifin vazife-i muayyine ile mütevellisi olan Hasan bin Sadık'ın vakıf işlerini yürütmede eksiklikleri sebebiyle görevden alınıp yerine İbrahim bin Mehmet tayin edilmiştir.³

Saray-ı Hümayun Camii: Mabeyn Camii ve Hünkâr Camii, olarak da isimlendirilen cami, Saray-ı Cedid'de harem dairesinin dış kapısının açıldığı alanda bulunmaktaydı. Minaresiz, kâgir ve ahşap çatısı kurşunla örtülüydü. Sarayda kaldıkları dönemde padişahların beş vakit namazı bendegân ve mukarrebânı ile burada kılmaları saray adetlerindendi. Anlaşıldığı kadarıyla padişahların olmadığı dönemlerde, Saray Camii de kapatılarak kullanılmamaktaydı. Nitekim Edirne'de Bostancı Ocağı ilga olduğunda, bostancıbaşı ve bostancı kethüdalarının ikamet ettikleri yerlerdeki eşyalar defter edilerek bu camiye konulmuş ve mühürlenmişti. Ayrıca Sarayı'ndeki birçok yapı gibi Mabeyn Camii de 1829 yılındaki Rus işgalinde zarar gören yapılar arasındadır.⁴

¹ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 125.

² Oğuzhan Samıkıran, *138 Edirne Şer'iyye Sicili, H. 1119-1161/M.1707-1748*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2006), 410-411.

³ BOA, AE.SMMD.IV, H.25.12.1088/18 Şubat 1678.

⁴ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Sarayı*, Haz. Süheyl Ünver, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1989), 85.

Kışla Camii-Sultan Mahmud Camii: Sonradan, Piyade Kışla-i Hümayun Camii olarak da isimlendirilmiştir. Asâkir-i Mansure Kışlasındaki askerlerin kullanımı için kışla ile birlikte II. Mahmud'un emri ile 1836 yılında inşasına başlanmış, 1837 yılında tamamlanmıştır. Kışlanın hemen doğu tarafında idi. Temel ve minaresi taş yapılı, binası tahta kuşaklı olarak halis harç ile tuğladan, çatısı karaağaç tahtasından, üzeri kiremit örtülü olarak inşa edilmiştir. 27x27 zirâ (yaklaşık 20x20 m.) boyutlarında kare planlı ve 5 zirâ (3,75 m.) yüksekliğindeydi.¹

Edirne Açık Ceza İnfaz Kurumu Mimari Restorasyon İş Kolu bünyesinde bulunan yaklaşık 50 hükümlü tarafından araştırma kazısı yapılan Mahmudiye Camii, genel hatlarıyla ortaya çıktı. Günümüze sadece yıkık minaresi ulaşan ve 'Kayıp Camii' olarak anılan Mahmudiye Camii araştırma kazısı ile ortaya çıkarıldı.²

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra II. Mahmut tarafından Süleyman Paşa Mezrası denilen yerde H. 1243 (M.1827) tarihinde büyük bir camii-i şerif inşa olunmuştur ki, büyük ahşap çatısı kiremit ile döşeli ve bir minarelidir. Balkan harbinden sonra zarar görmüş H.1334 (M.1915) yılında Müşir İbrahim Paşazade Nureddin Paşa'nın gayretleriyle yeniden tamir edilmiştir.³

Abdurrahman Mescidi: Abdurrahman Mahallesi'nde Edirne Kadısı olan Amasyalı Mevlâna Abdurrahman bin Seyyid Ali'nin H. 957 de bina eylemiş olduğu mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır. Bir minaresi vardır. 1165 zelzelesinde harap olmakla vakıf

¹ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 132; Sadık Emre Karakuş, Osmanlı İdaresinde Edirne, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (1789-1830), Elazığ 2018, 91.

² <https://www.milliyet.com.tr/galeri/1827-yilinda-yapilmisti-mahkumlar-ortaya-cikardi-kayip-cami-6085670> (erişim:24.08.2021)

³ Tosyavizade Rif'at Osman, Edirne Evkafı İslâmiyye Tarihi, 89.

nazır tarafından 1166 tarihinde tamir ettirildi.¹ Fakat daha sonraları harap olunca 27 Mart 1939'da satılmıştır.²

Ali Paşa Mescidi: Banisi, Semiz Ali Paşa'dır. Ali Paşa Çarşısı orta kapısından çıkınca karşı taraftaki helaların üst yanındadır. Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın bina eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı ahşap, minaresiz bir mescit idi. Kış günlerinde abdest almak için hususi kazan ve ocakla suyu ısınan muslukları var idi. Kaleiçi büyük yangınından sonra harap oldu.³ Bu mescidin arsası 1941'de satılmıştır.⁴ Bu mescit çok eskiden yıkılmış, yerine vakıf dükkanlar yapılmıştır.⁵

Arpacı Hamza Mescidi: Tekgöz köprüsü civarında, Süpürgeçiler Caddesi'ndedir. 28 Eylül 1940'ta satılığa çıkarılmıştır.⁶

Çavuş Bey Camii: Çavuş Bey Mahallesi'nde Horozlu Caddesi'nde bulunan Çavuş Bey Camii Şerifidir. 847 senesi şevvalinde binası tamam olmuştur. Çatısı kubbedir. Bir minaresi vardır.⁷ Emir Çavuş Cami Rif'at Osman'a göre ise II. Murad dönemi önde gelenlerinden Emir Çavuş vakfından olup; H.847/M.1443 de yapılmıştır. Kubbeli ve bir minarelidir.⁸ Cami mülkiyeti satılmış arsa olmuştur.⁹

Hacegi Mescidi: Havacegi (Hocaki) Vakfından olup Tahtakale Hamam civarında bulunan bu kubbeli mescidi harap camidir.¹⁰ Günümüzde Baba Demirtaş Mahallesi'nde belediye binası

¹ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 151.

² Rıfki Melül Meriç, A.g.e, 75.

³ Tosyavizade Rif'at Osman, Edirne Evkaf'ı İslâmiyye Tarihi, 139.

⁴ Rıfki Melül Meriç, A.g.e, 76.

⁵ Osman Nuri Peremeci, A.g.e, 78.

⁶ Rıfki Melül Meriç, A.g.e, 76.

⁷ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 118.

⁸ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, Haz. Ratip Kazancıgil, Mart 2013, İstanbul, 34.

⁹ Rıfki Melül Meriç, A.g.e, 77

¹⁰ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 36.

arkasındaki sokakta yer almaktadır. Fakat sadece sokağa ismini vermektedir. Arsasına ev yapılmıştır.

Cedid Kasım Paşa Camii: Güzelce Kasım Paşa Vakfından mescidi mevcut ve haraptır. Yaptıran H.939/M.1532’de Gelibolu’da vefat etmiştir.¹ 28 Eylül 1940’ta arsası satılmıştır.² Cedid Kasım Paşa Mescidi, Cedid Kasım Paşa Mahallesi’nde Kapılı Sokağı’nda Cedid Kasım Paşa mescididir. Çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır.

Fatma Sultan (Fatma Hatun-Tahtakale) Camii: Tahtakale Mahallesi’nde Tahtakale Mescidi olarak bilinmekte olup bir kubbesi ve bir minaresi vardı. H. 872 tarihinde bina olunmuştu. Sonradan Topal Paşa bu mescidi camiye çevirmiştir.³ 1159 depreminde yıkılmıştır.⁴ Banisi, Fatma Hatun bint-i Sinan Bey’dir. Eski ismi, “Tahte’l Kal’a Camii’dır. Fındık Fakih Mahallesi’nde Buzhane Sokağı’nda harab ve çatısı çökmüş ve 22 Haziran 1938’de satılmıştır.⁵ Tahtakale’de Badi Efendi 1159 (1746)’da yangın, 1165 (1752)’de zelzeleler ile harap olup 1310(1892) tarihlerinde satıldığını yazmakta kitabesini noksan olarak vermektedir. Caminin üç satır halinde olan kitabesi müzededir. H. 873-874 (1468-1469) ’te yapıldığı kitabeden anlaşılan bu mescide Badi Efendi Fatma Sultan Mescidi dediği gibi, sokağı da aynı isimdedir. Tahtakale nezrinde vaki müteveffi Fatıma Hatun Camii’nin hitabeti mahlüle olmakla erbab-ı ıstıkaktan müteveffi hitabetin sulbi oğlu Ahmed halifeye sıdk buyurulmak babında inayet ricasına arz eder.⁶

¹ Rıf’at Osman, *Edirne Rehnüması* ,34.

² Rıfkı Melül Meriç, A.g.e, 79.

³ Halûk Kayıcı, A.g.e, 88.

⁴ Ahmet Badi Efendi, A.g.e 110-111.

⁵ Rıfkı Melül Meriç, A.g.e, 82.

⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, A.g.e, 194. BOA, C.EV,62/3051,H.13.02.1150/M.12 Haziran 1737.

İsmihan Sultan Camii: Gazi Hoca Mahallesi'nde Ağaç Pazarı Caddesi'nde II. Selim'in büyük kızı Tavi Mehmet Paşa'nın zevcesi olan İsmihan Sultan Camii'dir. Sultan II. Selim'in büyük kızı olan İsmihan Sultan tarafından yaptırılmış, 1165 depreminde hasar görmüş olup, 13 Rebiulahir 1308'da (M.1890/1891) Mir-liva Hakkı Paşa tarafından çatısı ahşaptan minaresi kargir olarak tekrar bina edilmiştir. Şerefesi üzerindeki şemsiyeli minaresi Osmanlı mimari tarzında olmayıp Arap mimari tarzındadır.¹ Fakat günümüzde ortadan kaybolmuştur.

Fenari (Fenerci) Hacı Ahmet Camii: Batpazarı yakınında Tahtakale Hamamı Caddesi'nde Fenerci el-Hacc Ahmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1262 tarihinde yeniden bina edilmiş, fakat yangında harap olmuştur. 1275 tarihinde tekrar bina edilmiş. 1295 senesinde şiddetli bir fırtınada minaresi çatının üzerine düşerek tekrardan yıkılmıştır. Sonra tekrardan ahşap olarak bina edilmiştir.²

İbrahim Paşa Camii: Buçuktepe Semti'nde olup Çokalca Camii sokağında Fatih dönemi vezirlerinden İbrahim Paşa ibn Halil Paşa'nın H. 867 (M. 1462/1463) tarihinde ahşap olarak bina etmiş olduğu camii şeriftir.³ Bucuktepe'de yer almakta olup bugün sadece sokağa ismi verilmiştir. Caminin arsası 27 Mayıs 1939'da satılmıştır.⁴

İbrahim Paşa Zaviyesi (Camii): Kıyık Yoluna yakın bir yerde Şeyh İbrahim Efendi için zaviye olmak üzere Debbağlar sınıfından Hacı Ramazan adlı kimse tarafından H. 1040 (M.1601) yılında yaptırılmıştır. İbrahim Efendi H.1014/ M.1605 yılında vefat

¹ Tosyavizade Rifat Osman, *Edirne Evkafı İslâmiyye Tarihi*, 89-90; Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 112.

² Ahmet Badi Efendi, 113.

³ Abdurrahman Hibri, *Enis'ül Mûsamirin*, Çev. Ratip Kazancıgil, Edirne 1996, 27.

⁴ Rifkî Melûl Meriç, A.g.m, 87.

ettiği zaman bu cami yakınına gömülüp, üzerine ahşaptan bir türbe yapılmıştır. M.1630 yılında cami tamamen yok olmuştur.¹ 1294 senesinde Edirne'yi Ruslar işgal ettiğinde harap olmuş olup fakat 1307 senesinde Sultan II. Abdülhamid döneminde tamir edilmiştir. Şimdi yok olmuştur.²

Firuz Paşa Camii: Hadım Firuz Mahallesi'nde, Saraçhane Köprüsü Caddesi'nin 65. numarasında Sırık Meydanı isimli mahalde Kışlalar Meydanı'ndan Sultan Bayezid Camii'ne uzanan caddenin yangın meydanı denilen başlangıcında idi. Firuz Paşa Mescidi'dir. Çatısı kubbe olup bir minaresi var ise de 1165 zelzelesinde harap olmuştur.³ Rif'at Osman'a göre ise içerisinde harp malzemeleri bulunduğundan dolayı bu kıymetli eser 1877-1878 istilasında Ruslar tarafından tamamen tahrip olmuştur.⁴ Yeri şimdi boştur.⁵

Firuz Ağa Camii: (Mescidi) Kale içinde Sent Eelen Katolik Kilisesi'nin karşısında yer alan Firuz Ağa Camii idi. 1903 yangınında harap olmuştur.⁶ Badi'ye göre ahşap çatılı, minareli ve çatısının yıkık olduğu ifade edilir. Firuz Ağa H.850 (M. 1446) tarihinde vefat etmiştir.⁷ Çatısı ahşap olup münhedimdir. Bir minaresi vardır.⁸

Balaban Paşa Camii: Sultan II. Murad ileri gelenlerinden olup; H.850/M.1441 tarihinde vefat edip camii kabristanına defnedilmiştir Balaban Paşa Mahallesi'nde Eski Köprü civarında olan Balaban Paşa Camii'dir. II. Murad döneminde yaşayan

¹ Abdurrahman Hibri, A.g.e, 29.

² Ahmet Badi Efendi, 114. Topyavizde Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, 31.

³ Ahmet Badi Efendi, 114-115.

⁴ Topyavizade Rif'at Osman, *Edirne Evkafı İslâmiyye Tarihi*, 142.

⁵ Osman Nuri Peremeci, A.g.e, 77.

⁶ Topyavizade Rif'at Osman, *Edirne Evkafı İslâmiyye Tarihi*, 143.

⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, A.g.e, 79.

⁸ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 1, 122.

1446'da vefat eden ve cami haziresine defnedilmiştir. Çatısı ahşaptan olup bir minaresi vardır. Banisi haziresinde medfundur.¹ Bu mescit şimdi yoktur. Rıfki Melül Meriç 1926'da cami enkazının 1940'da arsasının satıldığını yazmaktadır.² Gazi Balaban Paşa Mescid'i Şerifi'ne yevmi bir akçe vazife ile görevli olan Mustafa vefat etmiş yerine Es seyyid Ali görevlendirilmiştir.³

Yakut Paşa Camii: Kaleiçi'nde Yakut Paşa bin Abdullah Camii Şerifi'dir. 994 tarihinde bina olmuştur. Çatısı ahşaptır. Bir minaresi vardır. Mahallesinin adı Yakut Paşa şimdiki adı ise Metropolit'dir.⁴

İhmal Paşa Camii: Kuruçeşme Mahallesi'nde banisi Çelebi oğlu Hasan Paşa merhumdur. Çelebioğlu Mescidi olarak da isimlendirilmektedir. "Kuruçeşme'de abdest, İhmal Paşa'da namaz" bu camii şerifede izafet edilir. Çatısı ahşaptır bir minaresi vardır. Çoktan beri haraptır. Bu Kuruçeşme Mahallesi'nin yeni ismi Metropolit Mahallesi'dir.⁵ Yıkılmış olup yeri arsadır.⁶

Mezid Bey Camii: Mezid Bey Mahallesi'nde Hatice Sultan Sarı Sokağında mevcut olan Mezid Bey Mescidi'dir. H. 844/M.1440 tarihinde Mezid Bey tarafından yaptırılmıştır.⁷ Mescit olarak bina olunmuştur. Üsküdarı Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'nin Dizdarzade Ahmet Efendi'den mukaddem Edirne'ye göndermiş olduğu Hasan Efendi ismindeki halifesi bu mescidi zaviye olarak kullanmıştır. Edirne Kadısı tarafından

¹ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 115; Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 33.

² Rıfki Melül Meriç, A.g.e, 76.

³ Ekrem Hakkı Ayverdi, A.g.e, 194. BOA, C.EV,62/3051,H.13.02.1150/M.12 Haziran 1737.

⁴ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 115.

⁵ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 116.

⁶ Osman Nuri Peremeci,A.g.e, 78.

⁷ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 43.

1037 senesinde kubbesi yıkılarak çatısı ahşaptan bina edilmiştir. 1165 senesi depreminde yıkılmıştır. 1221 tarihinde minaresi ile birlikte tamir edilmiştir.¹

Mesudiye Camii-Şeyh Mesud Efendi Camii: Saray Ovası civarında daha önceleri zâviye olarak kullanılan bu mescit H.1047 (1637/1638)'de cami olarak kullanılmaya başlanmış olup; bu caminin çatısı ahşaptı.² Sultan Bayezid Camii Şerifi civarında Tunca Nehri yakınında idi. Bir minaresi vardı. Zamanla harap olduğundan dolayı 1076 tarihinde Darüssaade Ağası Musli Ağa tarafından yeniden bina olunmuştur. 1280 tarihinde yıkılmıştır.³

Ferruh Ağa Camii: Daye Hatun Mahallesi'nde Ferruh Ağa tarafından mescid-i şerif olmak üzere bina edilmiştir. Çatısı ahşaptandır.⁴

Cafer Ağa Camii-Cafer Çelebi-Şehremini Cafer Çelebi Camii: Hazinekar Sinan Bey Mahallesi'nde Karabulut Caddesi'nde Şehremini Cafer Çelebi'nin ihya eylediği Cafer Ağa Camii unvanıyla şöhret bulmuştur. Çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır.⁵

Mehmed Ağa Camii: Mehmet Ağa Mahallesi'nde Mehmet Ağa Camii namıyla şöhret bulan bu camii 837 senesi Recep ayında Mehmed Paşa İbnü'l İmam Fakih Hızır tarafından mescit olmak üzere bina edilip 1159 senesinde vuku bulan depremde yıkılmış olup; Mütevellî Vakfı Mehmet Ağa marifetiyle 1160 senesinde vakıf malıyla tamir edilmiştir. Bu camii şerif mescit olarak bina edilmesine rağmen 1113 tarihinde Babüssaade Ağası İbrahim Ağa tarafından minber eklenmesiyle camiye çevrilmiştir.⁶

¹ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 117

² Haluk Kayıcı, A.g.e, 87.

³ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 120.

⁴ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 121.

⁵ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 121.

⁶ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 1. 121-122.

Daye Hatun Camii: Tekke Kapıda, Daye Hatun Mahallesi'nde Ahmet Bey'in kerimesi Fatih Sultan Mehmed Han'ın süt annesi Hand, Hundi Hatun yani Daye Hatun tarafından mescid-i şerif olmak üzere bina edilmiştir. Çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır. Harap durumdadır.¹ Bugün ise sadece yerinde boş arsası vardır. Arşiv kayıtlarında Edirne'de vaki müteveffi İbrahim Paşa-yı Atik ve zevcesi Hundi Hatun Camii Şerifin ve vakfının Mütevellisi Mehmed ibn-i Mustafa'nın vakıf gelirlerini kendi şahsi işlerine harcaması sebebiyle camii, medrese, imaret ve mektebin harabiyetine sebep olduğundan azledilerek vazifesi başkasına tevcih olunarak zimmetindeki vakıf malı tahsil olunmadan vefat etmesinden dolayı kalan malın tahsil olunması için oğlu Mahmud'dan mahkeme yoluyla tahsiline gidilmiştir.²

Hâce İlyas Camii (Mescidi): Demirbiga Mahallesi'nde Yeliburgaz Caddesi'nde Gazimihal Köprüsü'ne giden yolun sağ kenarında idi.³ H.982/M.1574 senesi Zilhiccesi'nde Hoca İlyas vakfından bina olunmuştur.⁴ Çatısı ahşaptandır. Örtüsü kurşundur, bir minaresi vardır. Haraptır.⁵ Kalenin bir burcundan isim alan Yelli Burgaz Caddesi'nde, çatılı ve H.882 (M.1477) tarihli bir mesciddir.⁶ Rıfkı Melül Meriç arsanın satıldığını ve H. 982 (M.1574-1575) tarihli olduğunu bildirir.⁷

¹ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması* 43; Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 1, 122-123.

² BOA, AE.SOSM.III, 52/3743, H.18/ 08/ 1170. (08 Mayıs 1757).

³ Osman Nuri Peremeci, A.g.e, 76.

⁴ Yapım tarihi çelişkilidir. Salnamelere göre H.882 (1477/1478) de yapıldığı ifade edilmektedir. Halûk Kayıcı, A.g.e, 81.

⁵ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 1, 123. Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 36.

⁶ Abdurrahman Hibri, *Enis'ül Mûsamirin*, 51b,

⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, A.g.e, 197.

Hacı Burnaz Camii: Debbağ Hacı Halil Mahallesi'nde yer alan camiidir. Keçeciler Kapısı yakınındadır. 1042 senesinde za-
viye olunmak üzere bina olunmuş ise de 1046'da camiye tahvil
edilmiştir. Hacmi küçük, çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır. ¹

Çokalca Camii: Kıyık semtinde bulunan H.983/M.1575-
1576'da Çokalca Mahallesi'nde Karayazıcı el-Hac Ahmed Efendi
tarafından bina olunmuştur. Kubbesi ahşaptandır. Bir minaresi
vardır. Balkan harbinde yıkılmıştır. Mescidi de yıkılmıştır.² Bu-
gün arsası belli olmayıp yerinde binalar yapılmıştır.

Koğacılar Camii-Fındık Fakih Camii: Fındık Fakih Mahal-
lesinde, Tahtakale, Koğacılar çarşısında ilk olarak Fındık Fakih
isimli zat tarafından çatısı ahşap bir minareli bir mescit olarak
inşa edilmiştir. Sonraları tüccardan Hacı Nasuh ismindeki zat ta-
rafından minber ilave edilerek camiye tahvil edilmiştir. Koğacılar
esnafının olduğu çarşıda olduğundan dolayı bu isimle anılmıştır.
1274 tarihinde yanmış olup Hacı Salih Bey ismindeki zat tarafın-
dan 1278 tarihinde ahşap olarak yeniden bina edilmiştir. Mihrap
yönüne de beş odalı medrese ilave edilmiştir.³ Bugün 25 Kasım
stadyumunun arkasındaki sokağın olduğu yerde arsası vardır.

Kasab Abdülaziz Camii: Kasab Abdülaziz Mahallesi'nde Has
Fırın Caddesi'nde bina olunan camidir. Çatısı ahşaptandır. Bir mi-
naresi vardır. H. 1316 (M. 1898) senesinde 1300 kuruş harcanarak
tamir edilmiştir.⁴ Rifat Osman'a göre harap mescit üç sene önce
yıkılarak arsası öğretmen okulu bahçesine eklemiştir.⁵

Sarraf Camii: Kürd Hoca Mahallesi'nde olan çatısı ahşaptan
olan bu camii 1281 tarihinde yıkılmış olup minaresi kalmıştır.

¹ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 123.

² Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 123; Osman Nuri Peremeci, A.g.e, 79; Tosiavi-
zade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 34;

³ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 128; Tosiavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması* 40.

⁴ Ahmet Badi Efendi, 130.

⁵ Tosiavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 41.

Banisi Sarraf Hacı Mustafa Efendi'dir.¹

Temelsiz Camii: Ahi Hasan Mahallesi'nde Debbağhane Caddesi'nde Tunca nehri kenarında Ahi Hasan tarafından bina edilmiş olup nehre yakınlığından dolayı suların taşkınlığından dolayı güçsüz olmasın diye büyük dikme taşlar üzerine inşa edilerek altı boş bırakılmış ve bu sebepten dolayı Temelsiz Camii adıyla şöhret bulmuştur. Bir minareli ve çatısı ahşap ve kiremit döşeli camii şerif olup Ahi Hasan Vakfı'ndandır. Rif'at Osman'ın ifadesine göre içerisinde namaz kılınamayacak derecede harap olmakla beraber civarında da mühim İslâm evleri bulunmadığından cemaatsiz kalmıştır.² Halen haraptır.³ Debbağhane civarında Ahi Hasan Mahallesi'nin mescidi olup şimdi yoktur. Mevcudiyeti H. 823 (M.1420) tarihli vakfiyesinden öğrenilmektedir. Küçük bir mescit olup Çelebi Mehmed dönemi eserlerindendir.⁴

Hace İvaz Camii- Hacı İvaz Paşa Mescidi: Hace İvaz Mahallesi'nde Horoslu Caddesi'nde Hacı İbrahim bin Halil ve el Hacı İvaz bin Hüseyin tarafından 835 tarihinde bina edilmiş olan Hace İvaz Camii'dir ki çatısı kubbedir, bir minaresi vardır.⁵

Yancıkçı Şahin Camii: Banisi Yancıkçı Şahin Ali Ağa'dır. Arsası 1940'ta satılmıştır. Arsası üzerine 1944'te ev inşa edilmiştir.⁶

Hacı Musa Çelebi bin Devletşah Mescidi: Saraçhane civarında Tunca Sahili'nde bulunan bu mahalde, Devletşah Mescidi denilen bir mescit bulunuyordu. Çelebi Sultan Mehmed'in annesi Devletşah Hatun vakfından camii olup, H.1294/M.1877

¹ Ahmet Badi Efendi, 130

² Tosyavizade Rif'at Osman, Edirne Evkafı İslâmiyye Tarihi, 93; Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 130-131.

³ Tosyavizade Rif'at Osman, Edirne Rehnüması, 31.

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, A.g.e, 41

⁵ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 131.

⁶ Rıfki Melûl Meriç, A.g.e, 96.

Rus istilasında harap olmuş ve 1898'de yıktırılmıştır.¹ Papasoğlu Ali Hoca bin Abdullah'tır.(Vefatı H.905) Saraçhane civarındadır. Cami H.1294/M.1877 Rus istilasında harap olmuş ve 1898 de yıktırılmıştır. Turgut Bazergan Mahallesi'nde Papasoğlu Ali Efendi Mescid-i Şerifi'dir ki çatısı ahşaptandır bir minaresi vardır.² Mahalle evvela Papazoğlu, sonra da Bekçe Mahallesi adını almıştır.³ Zamanla çatısı yıkılmış olup, sonra kalan dört duvarı da yıkılmış olup arsası kalmıştır. 1309 senesinde binbaşı Hurşit Bey tarafından yalnız çatısı ahşap olarak bina edilmiştir. Arsası 7 Şubat 1942'de 75 liraya satılmıştır.⁴ Papazoğlu ile Devletşah mescidi muhtemelen aynıdır.

Hacı Abdullah Mescidi: Keçeci Hacı Abdullah ismi de birinin şimdi mevcut olmayan Hacı Doğan namında (Kuşçu Doğan) bir mescidi idi. Bu mescidden eser yoktur.⁵

Maruf Hoca Mescidi: Maruf Hâce Mescidi: Maruf Hacı mahallesi'nde ismi kadı Ahmed Efendi olmak üzere kayıtlı bulunan zatın bina eylediği mescid-i şerfitir. Çatısı ahşaptan olup şimdi arsa şeklindedir⁶ Edirne'de vaki Maruf Hoca Camii'nin hatibi olan Mehmed nam kimesne kendi hüsn-i rızasıyla hitabetini erbab-ı istihkaktan eş şeyh İsmail Halife'ye ferağat ve kasrı yed etmekle kasrıyedinden sıdk ve ihsan buyurulmak babında inayet ricasına nazır vakf-ı edrine kadısı arz eder ol babda emr-i ferman.⁷

Mesud Halife Mescidi: Edirne'de müteveffı Mesud Efendi Camii'nin hatibi olan Hafız Mustafa başka camiye hatib olup

¹ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 33.

² Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 152.

³ Tayyib Gökbilgin, *Edirne Şehrinin Kurucuları*, Edirne Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi), 170.

⁴ Rifki Melül Meriç, A.g.e, 91.

⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, A.g.e, 90.

⁶ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 144.

⁷ BOA, AE,SMHD, 109/7824, 22.11.1145/06 Mayıs 1733.

hüsn-i ihtiyarıyla kasr-ı yed etmekle..müstehak olan Şaban'a sıdk ve inayet buyurulmak ricasıyla.¹ Edirne'de müteveffı Mesud Efendi Camii'nin hatibi olan Hafız Mustafa başka camiye hatip olunca yerine Şaban hatip olmuştur.²

Horozlu Mescidi: Merhum İbrahim Efendi ibn-i Yahya adında hayır sahibi tarafından camiye çevrilmiş ve bir yerde kaydı olmadığından Haremeyn Muhasebesine kaydı yapılarak Edirne kadılarına tevcih olunmuştur.³

Ahmet Bey Camii: H. 20 Ramazan 1077 tarihinde Darüssade Ağası Hacı Mustafa'nın Evkafının tahsil olunan akçelerinden Alacaahur yakınında Bedevi Mahallesi'nde Ahmed Bey camii harab-ı müşrif olduğundan mahalle halkı rikab-ı hümayuna müracaat etmiş bunun üzerine caminin yeniden bina olunması ferman buyurulmuş ve dört kese ile yüz kuruş tahsis edilmiştir.⁴

Fazlulah (Feyzullah) Paşa Camii; (Potlu Camii): Feyzullah Paşa Mahallesi'nde belediyenin arkasındaki Feyzullah Paşa Camii Sokağı'nda Fazlullah Paşa'nın ihya eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır⁵ Rif'at Osman Potlu Camii adıyla bilindiğini ve harap olduğunu ifade eder⁶

Hayatta Olup Yalnızlığa Terk Edilen Cami: Evliya Kasım Paşa Camii: Kirişhane semtinde İkinci Murad'ın ve Fatih'in vezirlerinden olan Evliya Kasım Paşa'nın Tunca kenarında H.883 (M.1478/1479) tarihinde yaptırdığı camidir. Camii bir kubbeli, bir minareli ve pek zariftir. Tunca boyunda güzel bir de rıhtımı olup etrafındaki halkın Tunca Nehri'nden su alabilmelerini kolaylaştırmak için mükemmel ve derin 14 basamaklı bir taş mer-

¹ BOA,C.EV.448.22689/18.02.1084/04 Haziran 1673.

² BOA, C.EV, 448/22689, 04 Haziran 1673.

³ BOA, İE.EV, 31/3601, H.18.08.1114/07 Ocak 1703.

⁴ BOA, TSMA-E 528/61 , 16 Mart 1667.

⁵ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 135.

⁶ Tosyavizade Rif'at Osman, Edirne *Rehnüması*, 39.

diven de yapılmıştır. 1326 (M.1908) depreminde minaresinin kaval kısmının yıkılmasıyla yeniden yapılmıştır.¹ Edirne Kadısı Hüsamzade Şeyh Mehmed Efendi'nin imzasıyla yazılan arzda 10 akçe ile Evliya Kasım Paşa Camii'nde hatib olan Ahmed bin Şeyh Receb fevt olup yerine 1078 tarihinde Mustafa Halife görevlendirilmiştir.² Edirne'de eski namazgâh yolunda taşlık tabir olunur çarşıda vaki Yusuf Bey Mescidi demekle maruf mescid-i harab olmakla mescid-i mezburun ahalisi kesir ve salat-i cumaya ve abdine muhtaç olup mescidi mezburun cami olmağa salahiyeti olmağla eshab-ı hayrattan El Hac Mustafa nam kimesne hasbeten lillah (Allah rızası için) teala kendi malıyla tamir ve camii etmek murad etmekle³

Attar Hacı Halil Mescidi: Attar Hacı Halil Mescidi: Attar Hacı Halil Mahallesi'nde Germekapı Caddesi'nde attar esnafından Hacı Halil bin Abdullah adındaki zat tarafından H.860 tarihinde bina edilen mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır. Örtüsü kurşundur, bir minaresi vardır. Hisar'da Germe Caddesi'nde, kurşun ile örtülü, çatılı minareli bir cami olduğunu Badi Efendi yazar. Eserin yazıldığı (1899) senelerinde kapalı ve harabe olup; bugün eseri yoktur. Kitabesi müzededir.⁴

Gümlüoğlu Mescidi: Gümlüoğlu veya Gümlü Bey denilen bu zat ümeradan olup II. Murad a iltihak etmiş kendisi veya oğlu Murad Bey Beylerbeyi Camii yakınında ufak bir mescidi varmış, şimdi yoktur.⁵

¹ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 113-114; Osman Nuri Peremeci, A.g.e, 66-67; Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Evkaf'ı İslâmiyye Tarihi*, 143.

² BOA, İ.E.EV. 15/1740. 11 Aralık 1667.

³ BOA, AE.SAMD.III, 9/824, H.29,12,1143/5 Temmuz 1731.

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde I.Murad, Çelebi Mehmed, II.Murad ve Fatih Devri Eserleri*,(Haz. İ.Aydın Yüksel, İ.Numan, Edirne Valiliği Yayınları, 2004), 184-185.

⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, A.g.e, 89.

Hasan Paşa Mescidi: Hasan Paşa Mahallesi'nde Has Fırın Caddesi'nde H.830'da vefat eden Hasan Paşa'nın bina eylediği mescid-i şerifdir ki kubbesi ahşaptandır. Bir minaresi vardır. Çatısı yıkıldığından dolayı Muhtap Hacı Arif Ağa 1200 senesinde yeniden bina eylemiştir.¹

Ramazan Paşa Mescidi: Muradiye Mahallesi'nde Ali Ağa Caddesi'nde mevcut olan mescid-i şeriftir. Çatısı ahşaptandır. Ramazan Paşa tarafından bina edilmiştir.

Esad Paşa Mescidi: Tahmis sokağında ikinci numarada Ayaş Müftisizade Esad Muhlis Paşa'nın 1243 tarihinde bina eylediği mescid-i şerifdir ki çatısı ahşaptan olduğu için 1272 senesinde yangın sonucu arsası kalmıştır.

Rüstem Paşa Mescidi: Muhtaplarda iki kapılı han karşısında Rustem Paşa hanı içinde Rustem Paşa Mescidi Şerifi'dir ki çatısı ahşaptan ve kurşun örtülü idi. 1295 senesinde Edirne Ruslar tarafından işgal edilince Han'da yıkılmıştır. Edirne de altı şadırvan üstü cami denilen bu mescidi şeriftir.²

Hazinedar Sinan Bey Mescidi: Hazinedar Sinan Bey Mahallesi'nde Muradiye semtinde olup Sinan Bey Mescidi olup kubbesi ahşaptandır. Binanın tarihi bulunamamıştır. Birçok emlakı bu mescide vakfedilmiştir, fakat bunlar sonradan şunun bunun eline geçmiştir.³

Kopuzcu Ali Bey Mescidi: Asmalı Sokak'ta Kopuzcu Ali Bey Mescid-i Şerifi'dir ki çatısı ahşaptan olup 1294 senesi Rus istilasında istilasında yıkılmıştır.

Rakkas Ali Bey Mescidi-Tabutlu Camii: Çatısı ahşaptandır.⁴ Kanlıpınar' da bina edilmiş olan bu caminin yerine sonradan

¹ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 136.

² Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 137.

³ Tayyib Gökbilgin, *Edirne Şehrinin Kurucuları*, 174-175.

⁴ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 138.

süvari ahırını inşa olunmuştur. 15 Eylül 1938'de 355 liraya satılmıştır.¹Rakkas Sinan Bey Camii şerifin hitabeti mahlul olmakla erbab-ı istihkakdan sulbi oğluna tevcih olunmuştur. III. Mustafa Hattı Hümayunu ile²

Mirahur (İmrahor) Ayas Bey Mescidi-Parmaklı Mescid: Hacı Kılavuz Mahallesi'nde Emir Hüseyin adındaki zatın bina eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır.³ 1295 istilasında yıkılmıştır.

Umur Bey Mescidi, (Tirid Baba Mescidi): Mescit Muradiye Küçük Pazarı'nda Umur Bey Mahallesi'nde Menzil Ahır Caddesi'nde Timurtaş Paşazade Umur Bey'in bina eylediği mescid-i şeriftir. Bitişindeki Türbeye izafeten Tirid Baba camii denmiştir. 1937 senesinde harap ve tehlikelidir diye, nafia mühendisinin verdiği rapor üzerine, enkazı 1937 senesinde, arsası da metre murabbai 15 kuruştan, 1940 senesinde satılmıştır.⁴

Tur Paşa Hatun Mescidi: Çelebi Mehmed zamanında Minnetoğlu Mehmed bey'in zevcesinin Hıdırlık'da bir zaviye-mescit yaptırdığı vakıf tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Şimdi bundan eser yoktur.⁵

Bedevizade Ahmed Bey Mescidi (Alaca Camii): Has Murad Mahallesi'nde Alaca Camii Sokağı'nda Bedevizade Ahmed Bey'in bina eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır.

Gazi İbrahim Bey Mescidi: Çelebi Mehmed zamanında Üç Şerefeli Camii'nin güneyinde Gazi İbrahim Bey isimli zat tarafından 814 tarihinde bina edilmiş olan mescid-i şeriftir ki en kıy-

¹ Rıfkı Melül Meriç, *A.g.e.*, 91.

² BOA, İE.HAT, 4/417. H.29.12.1175/21 Temmuz 1762.

³ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 159.

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e.*, 129.

⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e.*, 56.

metli mabetlerdendir. 1314 (1896) yılında tamir edilmiş kitabesi vardı.¹ Peremeci kale dışında yapılan ilk mescit olduğunu, kubeli ve 814 (1411) tarihli kitabesi bulunduğunu, o zaman (1940) da kapalı olduğunu ifade eder.² Rıf'at Osman Bey'in 1920'de çektiği fotoğraflardan birisinde saat kulesi ile üç şerefeli cami arasında görülen eser; üstü kiremit örtülü, sekiz dilimli bir kubbe, köşelerinde sofalar olduğu görülmektedir.³

Naib Hoca Mescidi: Mehmed Bey Mescidi banisi olan Mehmed Bey'in babası Naib Hoca'nın Yıldırım Camii yakınında bir mahalle ve mescidi vardı. Şimdi yoktur.⁴

Vize Çelebi Mescidi-İki Lüleli Camii: Vize Çelebi Mahallesi'nde Uzunkaldırım Caddesi'nde Vize Çelebi ismindeki zat tarafından bina edilen mescid-i şerifdir ki yanındaki çeşmeye izafeten İki Lüleli Cami'de derler. Çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır. Şair Hayali Bey bu mescidi şerifin sahasında medfundur.⁵ Uzunkaldırım Caddesi'ndedir. Haziyesi de yok edilmiştir. Banisi Vizeli Muhyiddin Çelebi'dir. Arsası 1942'de satılmıştır.⁶

Kaya Çelebi Mescidi: Süpürgeçiler Mahallesi'nde Kaya Çelebi ismindeki zat tarafından bina edilmiştir. Çatısı kubbedir. Harab olmuştur.

Çene Efendi Mescidi; Orta Karaağaç Mahallesi'nde Mescid Sokağı'nda Mehmet Çene Efendi ibn İpsalalı Mahmud tarafından bina olunmuştur.

Hace Ömer Mescidi, Hace Ömer Mahallesi'nde Hace Ömer Efendi adındaki zat tarafından ahşab olarak bina edilmiştir.

¹ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 139.

² Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, *A.g.e*, 54.

³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 53.

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 117.

⁵ Ahmed Badi Efendi, *A.g.e*, 140.

⁶ Rıfka Melül Meriç, *A.g.e*, 96.

Şerbeddar Hamza Mescidi, Aşye Kadın Hamı bitişiğinde idi. Çatısı ahşaptandır. 1920’de yıkılmış olduğunu Rif’at Osman Bey yazar.

İbrahim Bey (Boynu Eğri) Camii: Eski Cami ile Üç Şerefeli arasında Hacı Alemüddin Mahallesi’nde olan bu camidir. Mescid-mevcut değildir.¹

Yahşi Fakih Mescidi: I. Murad devrinde yaşamış olan Yahşi Fakih Balıkpazarı Caddesi’nde Çukacılar Hamamı bitişiğinde Yahşi Fakih adındaki zat tarafından fetihten sonra bina edilmiştir. Zamanla harap olmuştur. XIX asır başında yerinde bir kahvehane bulunduğu yazıyor.² Osmaniye Caddesi’nde idi. Arsası 1942’de 225 liraya satılmıştır.³

Veled-i Veliyyüddin Mescidi: İsmi ile anılan mahallede olup; çatısı ahşap ve harapdır. Banisi Mevlâna Veliyyüddinzade Şair Ahmed Paşa zannedilir. Kazasker Veliyyüddin bin İlyas Hüseyin Efendi’nin Kaleiçi’nde bir mescidi olduğu vakfiyesinden anlaşıyor. Mescit şimdi yoktur.⁴

Molla Fahreddin Mescidi: Molla Fahreddin Mahallesi’nde bulunan mescit olup banisi Şeyhülislâm Fahreddin-i Acemi dir.

Hayreddin Mescidi: Çizmeciler çarşısında Hayreddinzade Ahmed Efendi tarafından bina olunan 1243 senesinde büyük yangında yanmış olup Osman Nuri Ağa tarafından yeniden bina edilmiştir.⁵ Çatısı ahşaptan olup 1294 senesi istilasında münhedim olmuştur.

Hacı Bedreddin Mescidi: Ermeniyan-ı Paniye Mahallesi’nde Çukacılar Fırını Sokağı’ndadır ve arsa halindedir. Mescit yoktur.

¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 94.

² Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 140.

³ Rıfki Melül Meriç, *A.g.e*, 96.

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 165.

⁵ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 141.

Habbaz Muhyiddin Mescidi: Hisarda Panaiye Mahallesi'nde Habbaz Muhyiddin Mescid-i Şerifi'dir ki çatısı ahşaptandır. 20 Ağustos 1321 tarihinde yangında yanmıştır.

Mevlana Veliyyüddin Mescidi: Metropolid Mahallesi'nde Motropolid Kilisesi Caddesi'nde Mevlana Veliyyuddin'in Mescidi Şerifi'dir ki çatısı ahşaptandır. 1228 tarihinde camiye tahvil edilmiştir.

Mahmud Ağa Mescidi-Mirialem Mescidi-Gazi Mahmutağa Mescidi: Mahmut Ağa Mahallesi'nde Mahmut Ağa tarafından 863 tarihinde bina eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır. Bir minaresi vardır. ¹

Hoca İvaz Camii: Horozlu yokuşunda kubbeli camidir. Su-başı Hüseyin oğlu Hacı Üveyz Paşa vakfından H.835/M.1431'de yapılmış zarif bir mescidi vardı. H.1320/M.1904'de yıktırılarak arsası sanat okulu bahçesine dönüştürülmüştür, iç duvarları mihrabı çini ile kaplı idi. ²

Tarpuşi Mehmed Ağa Mescidi: Balaban Paşa Mahallesi'nde Yemiş İskeleyi Caddesi'nde

Berkuk Ağa Mescidi: Badi'ye göre Berkuk Ağa Mahallesi'nde olup çatısı ahşaptandır. ³ Rıfkı M. Meriç'de 1940 senesinde yerinin satıldığını belirtmektedir. ⁴

Bülbül Hatun Mescidi: Bülbül Hatun Mahallesi'nde olduğu-nu Badi Efendi yazmaktadır. Daha o zaman arsa imiş. Bülbül Hatun Karaca Bey'in zevcesidir. ⁵ Bülbül Hatun Mescidi: Badi'ye göre; Bülbül hatun Mahallesi'nde Bülbül Hatun tarafından ahşap olarak bina edilmiş olup zaman ile yıkılmış olup arsa durumundadır.

¹ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 142.

² Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 36.

³ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 143.

⁴ Rıfkı Melül Meriç, *A.g.m.*, 466.

⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e.*, 191.

Hacı Emin Ağa Mescidi: Unkaparı civarında Ali Paşa Çarşısının iğneciler kapısının önünde nalbur esnafından Hacı Emin Ağa'nın bina eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır.

Kürd Hâce Mescidi: Kürd Hâce Mahallesi'nde Kürd Hâce demekle bilinen zatın bina eylediği mesciddir ki çatısı ahşaptan olup bir minaresi vardır.

Mümin Hoca Mescidi-Tahtalı Mescid: Mümin Hacı Mahallesi'nde Mümin Hacı tarafından ahşap olarak bina edilmiş olup Tahtalı Camii olarak şöhret bulmuştur. 1294 senesi istilasında harab olmuştur.

Hacı Hayreddin Mescidi: Mahmud Ağa Mahallesi'nde ahşap olarak bina edilmiş olup, Mevlana Hacı Hayreddin Mescid-i Şerifi'dir. Çatısı yıkıldığından uzun senelerden beri arsadır. Banisi Fatih Sultan Mehmed'in muallimlerinden olup 883'te vefat etmiştir.

Hâce Bali Mescidi: Hacı Bali Mahallesi'nde Hacı İshak Efendi'nin bina eylediği mescid-i şeriftir.

Hâce Siyah Mescidi: Kaleiçi'nde Hacı Siyah ve Aya Nikola Mahallesi'nde Direkli Cami Sokağı'nda Hacı Siyah Mescid-i Şerifi'dir ki kiliseden çevirmedir. Banisi Mevlana Alaüddin Ali Arabi olduğu zannedilir.¹

Hacı Bayezid Mescidi: Kaleiçi'nde Tahtakale Caddesi'nde Hacı Bayezid Mescid-i Şerifi'dir ki zamanla Müslümanlar başka mahallelere çekildiğinden yıkılmıştır.

Hacı İslâm Mescidi: Hacı İslâm Mahallesi'nde Hacı İslâm bey tarafından bina olunmuş olup, ahşaptandır, tek minarelidir. Günümüzde arsasın üzerinde temelleri açığa çıkarılmış yapılmayı beklemektedir. Fotoğrafla tespit edilmiştir.

Hacı Safa Mescidi: Hacı Safa Mahallesi'nde Tahmis Sokağı'nda Rüstem Paşa Hanı arkasında yer alırdı. Hacı Safa adında zat ta-

¹ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 145.

rafından bina olunmuş olup çatısı ahşaptandır. Bir minaresi vardır. 1312 tarihinde tamir edilmiştir. Günümüze ulaşmamıştır. ¹

Hacı Hasan Mescidi: Şahabeddin Paşa Arasta Mahallesi'nde Hacı Hasan Mescidi Sokağı'nda Hacı Hasan adında zat tarafından bina olunmuştur. Çatısı ahşaptan olup bir minaresi vardır. Bugünkü Yusuf Hoca İlköğretim Okulu'nun karşısında yer almakta olup arsası üzerinde temelleri mevcuttur. Fotoğrafla tespit edilmiştir.

Hacı Mercimek Mescidi: Unnaplı Camii: Süleymaniye Küçükpazar Hacı Mercimek Mahallesi'nde yer alan mescidin çatısı ahşaptan olup bir minaresi vardı. Cami; H.1261/M.1845 taşkınından yıkılmıştır.² Badi Efendi'ye göre 1275 tarihinde çatısı ezan ile yatsı namazı arası yıkılmıştır.1295 de minaresinin enkazı Kunduk Osman Mescidi'ne hibe edilmiştir. Yeri arsa olarak kalmıştır³ Unnaplı Mescidi: Hacı Mercimek Mahallesi'nde Sadık Baba tarafından zaviye olarak bina olunan Unnaplı Camii olarak şöhret bulan mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır. 1261 senesinde nehirlerin taşması sonucu yıkılmıştır⁴

Hacı Doğan Mescidi: Kaleiçi'nde Hacı Doğan, Ermeniyan-ı Aya İsterati Mahallesi'nde Aya İsterati Kilise Sokağı'nda yer alan Hacı Doğan Mescid-i Şerifi'n çatısı kubbe olup bir minaresi vardı.

Hacı Yakub Mescidi: Tahtakale Manyas kapısı civarında Hacı Yakub Mahallesi'nde üstü kubbe ve bir minaresi olan Hacı Yakub Mescidi 1262 senesinde büyük Tahtakale yangınında yanmış ve etrafında İslâm kalmadığından 1284 senesinde tamamen yıkılmıştır.

¹ Tosyavizade Rif'at Osman, *Evkaf-ı İslâmiyye Tarihi*, 111; Abdülkadir Dündar Bu mescidin Vavlı Camii olma ihtimali olduğunu belirtir. Abdülkadir Dündar, *Edirne Şehri ve Tarihi Eserleri (1918 Yılına Ait Bir Haritaya Göre)*, Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2007, C.10, 130; Rıfkı Melül Meriç'e göre Hacı Safa Mescidi, "Sabuni" mescididir. Rıfkı Melül Meriç, A.g.e, 85.

² Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 35.

³ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 146.

⁴ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 156-157.

Hacce Hoşkadem Mescidi: Hafız Ahmed Mescidi, Hafız Ahmet Mahallesi'nde Güzelce Baba Sokağı'nda çatısı ahşaptan ve bir minaresi olan mescid-i şeriftir.

Hadım Balaban Mescidi: Selimiye civarında çatısı ahşab olup bir minaresi vardır.¹ Cami enkazı 1928'de 200 liraya satılmıştır. Şimdi mevcut değildir. Rif'at Osman Bey'in 1920 de çektiği iki resimde, duvarlarının tuğla ile yapıldığı, kısacık minaresinin olduğunu görmekteyiz.²

Hadım Firuz Mescidi: Hadım Firuz tarafından yaptırılmış olup önceleri yıkıldığından şimdi arsadır. Yeni İmaret'te Saray Ovası yakınındadır. H.1020 (M.1611/1612) senesinde Bostancıbaşı olan Gazi Mustafa tarafından camiye çevrilmiştir. Dönemin Kışlalar Meydanı mevkisinden Bayezid Cami'sine uzanan caddenin Yangın Meydanı denilen başlangıcında ve Beylik Fırınlar ile Yediler Dergâhı arasında bulunuyordu. İçerisinde harp malzemesi bulunduğundan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, işgalde Ruslar tarafından tamamen yıkılmıştır.³ Firuz Paşa vakfından gönül açıcı camii II. Rus istilasında tahrip edilmiştir. İç duvarları çini kaplı, mihrabı da çinili idi.⁴

Hadım Demirtaş Mescidi: Üç Şerefeli'nin arkasında Karanfiloğlu Caddesi civarında, mescidin enkazı 1928 de 420 liraya satılmıştır.⁵

Yaya Timurtaş Mescidi: Ahşap minareli küçük mescit Yaya Demirtaş vakfindandır.⁶

Baba Timurtaş Mescidi: Üç Şerefeli Caddesi Baba Timurtaş adında zat tarafından bina olunan mescid-i şerif olup çatısı

¹ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 147.

² Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e.*, 90-91.

³ Halûk Kayıcı, *A.g.e.*, 87.

⁴ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 35.

⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e.*, 91.

⁶ Tosyavizde Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 45.

ahşaptandır. Banisi II. Murad dönemi ileri gelenlerinden Baba Demirtaş olup H.845 (M.1441) tarihinde vefat etmiştir. Mescit H.1330-M.1914 tarihlerinde yıkılarak arsası üç şerefeli cami bahçesine dönüştürülmüştür.¹ Rif'at Osman'a ait fotoğrafta üzeri kiremitli ahşaptan ve bir minaresi olduğu görülmektedir.²

Emir Şah Mescidi-Sarı Camii: Emir Şah Mahallesi'nde Emir Şah nam zat tarafından bina olunmuş olan mescid-i şerif ki Sarı Cami demekle şöhret bulmuştur. Çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır. 1294 istilasında harap olduğundan 1306 da tamir edilmiştir. Bugün Yeni İmaret semtinde Bayezid Camii'nin karşısındaki sokakta yer almakta olup sadece sokağın ismi mevcuttur.

Sefer Şah Mescidi: Hacı Sarraf Mescidi: Yıldırım semtinde, Yıldırım devri alimlerinden Hacı Sarraf Mahallesi'nde Zincirlikuyu Caddesi'nde H.843 tarihinde vefat eden Kadı Zeynüddin Mevlana Sefer Şah'ın bina eylediği mescid-i şeriftir. Çatısı kubbe olup kaval tabir olunan minaresi de zaman ile 1298'de Cemaati İslâmiye tarafından yıkılmıştır. Başka bir rivayete göre H.1290 (M.1873) de ahali tarafından yıktırılmıştır.³ Sefer Şah Mescidi Mahmiyye-i Edirne kurbinde vaki Timurtaş nam karyede Sefer Çelebi Camii'nin hitabeti Halil Halife'ye verilmiştir.⁴

Gülbahar Hatun Mescidi: Selimiye Camii'nin kuzey taraflarında, eski Askeri İdadi mektebi civarında idi. Gülbahar Hatun Mahallesi'nde çatısı ahşaptan olan mescidin bir minaresi vardır. Baniyesi II. Bayezid'in eşi, I.Sultan Selim'in validesi olduğu rivayet edilir. Rıfkı M. Meriç 1940 ta satıldığını yazar.⁵ Caminin üç satırlık kitabesi Edirne müzesindedir.⁶ Gülbahar Hatun Camii,

¹ Tosyavizde Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 33.

² Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 62.

³ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 148; Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*. 193.

⁴ BOA, İE, EV 20/2436, H.05.10.1092/18 Ekim 1681.

⁵ Rıfkı Melül Meriç, *A.g.e*,

⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 194-195.

Gülbahar Hatun, Fatih Sultan Mehmed'in zevcesi II. Bayezid'in annesidir. Edirne'de adına 855/1451 yılında bir cami yaptırmıştır. Bu cami ile ilgili iki farklı bilgi mevcuttur. Fatih'in eşi Gülbahar Hatun'mu yaptırdı yoksa II. Bayezid'in eşi Gülbahar Hatun'mu yaptırdı Bu konuda farklı görüşler mevcuttur.

Aşube Hatun Mescidi: Karaca Ahmet Mahallesi'nde olan mescid-i şerifdir ki çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır.

Hace Hatun Mescidi: Horozlu yokuşunda, Zincirlikuyu Mahallesi'ndeki mescidin vakfiyesi 836 (1443) tarihli olup mescit şimdi yoktur.¹

Bezirci Hatun Mescidi: II. Murad dönemi eserlerinden olup; Bezirci hatun Mahallesi'nde Camii Şerif Sokağı'ndadır. Şah Melek Paşa zevcesi Bezirci Hatun Mescid-i Şerifi'dir ki Gazi Mihal Bey Camii şerifi civarında mevcut olup çatısı ahşaptandır. 1296 senesinde Tüfenkçi Şeyh Hace tarafından Nakşi dergâhı ittihaz edilmiştir.²

Ömer Baba Mescidi-Ataullah Efendi Camii: Gazi Hoca Mahallesi'nde Ağaçpazarı Caddesi'nde Ataullah Efendi tarafından cami-i şerif olmak üzere bina edilmiş olup, Ömer Baba Mescidi adını almıştır. Çatısı ahşaptandır.

Hamid Bey Mescidi: H. 852/M.1448 tarihli bir vakfiye ile Sitti Hatun isminde birisi Hamid Bey Mescidi Mahallesi'nde bir vakıf tesis etmiştir. Bundan burada bir mescit olduğu ortaya çıkmaktadır.³ Çarşıda Tavukçular Hanı yakınında İğne Fakih ve Hamid Bey Mescid-i Şerifi'dir ki çatısı ahşaptandır. Günümüzde yoktur.⁴

Helvacı Baba Mescidi: Derviş Abi Mahallesi'nde Helvacı Cami Sokağı'nda yer alan mescittir.

¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 90.

² Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 149.Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 68-69.

³ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 144.

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 91.

Köse Balaban Mescidi- Kurşunlu Fırın Camii: Köse Balaban Mahallesi'nde Köse Balaban adındaki zat tarafından bina edilen Mescid-i Şeriftir ki çatısı ahşaptandır. Minaresi zaman ile yıkılmıştır. Eski temeli üzerine 1316 tarihinde yeniden bir minaresi inşa edilmiştir. Kurşunlu Fırın Camii 'de derler. Köse Balaban Mescid-i Şerifi'nde yevmi üç akçe vazife ile imam olan Mahmud Halife vefat edip yerine Mustafa bin Abdulcelil görevlendirilmiştir.¹

Turgut Bazergan Mescidi: Turgut Bazergan Mahallesi'nde çatısı ahşaptan olup bir minaresi vardır.²

Nişdoğan Mescidi: Nişdoğan Mahallesi'nde çatısı ahşaptandır.

Kunduk Osman Mescidi: Kirişhane, Kunduk Osman Mahallesi'nde Kunduk Osman tarafından bina edilen mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır. Minaresi 1165 senesi zelzelesinde münhedim olmuştur. Mescidi harapdır.³

Fanfan Mescidi: Muradiye Mahallesi'nde Fanfan Hasan Efendi'nin bina eylediği mescittir. Çatısı ahşaptandır ve haraba yüz tutmuştur. Banisi burnundan söylediği için "Fanfan" namıyla şöhret bulmuştur.⁴ Bugün bulunduğu bölgede mescidi olmayıp yerinde kabri vardır.

Dağdeviren Mescidi: Hadım Firuz Mahallesi'nde Dağdevirenzade Mehmet Ağa'nın bina eylediği zaman ile yıkıldığından arsa olarak kalmıştır.

Zehrimar Mescidi-Taş Odalar Camii: Taşodalar Mahallesi'nde Zehrimar Mehmed Bey bin Ahmed adında H.950/M.1543 tarihinde bina edilmiş olan camii şeriftir ki çatısı ahşaptandır. Bir minaresi vardır.

¹ BOA, İE, EV.5/518, 20.04.1091/20 Mayıs 1680.

² Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 150.

³ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnması*, 40.

⁴ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 151.

Üsküfçü Hızır (Hıdır) Mescidi: Dinlence Camii: Kıyık'ta Tophane yokuşunda Üsküfçü Hızır Mahallesi'nde Üsküfçü esnafından Hızır adında zatın bina eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır. Dinlence Camii adıyla tanınmıştır. Rifat Osman'ın belirttiğine göre bir minaresi kalmıştır.¹

Yakub Kiları Mescidi: Yakub Kiları Mahallesi'nde Kiları Yakup tarafından bina edilen mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır. 1305 senesinde tamir edilmiştir.

Kebe Yapıcı Mescidi: Kebe Yapıcı Mahallesi'nde Kadirhane Caddesi'nde Kebe Yapıcı tarafından bina edilen mescid-i şeriftir ki Badi'nin belirttiğine göre arsadır.

Şah Mehmed Mescidi: Yancıkçı Şahin Mahallesi'nde Şah Mehmed adındaki zat tarafından bina edilmiş mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır. Ayşe Kadın Hanı yanındadır.

Yancıkçı Şahin Mescidi: Yancıkçı Şahin Mahallesi'nde Yancıkçı Şahin Ali Ağa'nın bina eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı çok zamandan beri münhedim olup yalnız bir minaresi mevcuttur. Yıkılmıştır.² Yancıkçı Şahin Camii: Banisi Yancıkçı Şahin Ali Ağa'dır. Arsası 1940'ta satılmıştır. Arsası üzerine 1944'te ev inşa edilmiştir.³

Karaca Bevvab Mescidi: Karaca Bevvab Mahallesi'nde Karaca Bevvab adında zat tarafından bina edilmiş olan mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptan olup yıkılmıştır.

Sabuni Mescidi; Sabuni Mahallesi'nde *Hacı Ali* adındaki zat tarafından bina edilmiş olan mescid-i şeriftir ki çatısı kubbedir. Bir minaresi vardır. 1165 büyük depremde minaresi şerefeye ka-

¹ Tosyavizade Rif'at Osman, *Evkafı İslâmiye Tarihi*, 99.

² Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 45.

³ Rıfkı Melül Meriç, A.g.e, 96.

dar yıkılmıştır.¹ Bugün ise sadece sokağa ismini vermekte olup arsası vardır.

Vavlı Mescid: Kıncı Firuz Mahallesi'nde Kazasker Davud Efendi'nin bina eylediği mescid-i şeriftir ki Vavlı Camii namıyla şöhrat bulmuştur. Sebebi de yazlık yani son cemaat mahalli duvarına büyük bir vav harfi yazılmış olmasıdır. Çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır. Günümüzde ise bulunduğu sokağa *vavlı camii sokağı* ismini vererek ismiyle yaşamaya çalışmaktadır.

Sufi İlyas Mescidi: Sufi İlyas Mahallesi'nde Menzilahı Cad-desi'nde Sufi İlyas tarafından bina edilmiştir. Çatısı ahşaptandır.

Kiremitçi Hacı Halil Mescidi: Kiremitçi Hacı Halil Mahallesi'nde Kiremitçi esnafından Hacı Halil'in bina eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır.

Kızıl Minare Mescidi-Zağnos Subaşı Mescidi: Kızıl Minare Mahallesi'nde Zağanos Subaşı'nın bina eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır. Zamanla harab olduğundan 1306 senesinde ahşap olarak bina edilmiştir.

Katib-i Cev Mescidi: Katib-i Cev Mahallesi'nde Katib-i Cev tarafından bina olunmuş mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır.

Altuni Mescidi: Altuni Mahallesi'nde, bina olunan çatısı ahşaptan mescid-i şeriftir.² Üç Şerefeli civarında mescidi yıkılmıştır. Minaresiz ve çatısı ahşap idi.³

Zincirlikuyu Mescidi: Sivrihisari Mescidi: Zincirlikuyu Mahallesi'nde Sivrihisari Mescid-i Şerifi'dir ki çatısı ahşaptandır bir minaresi vardır. Bugün caminin temelleri ve minaresinin de külahtan aşağısı durmaktadır. Gazimihal Mahallesi'ndedir.

Ali Kuş Mescidi: Ali Kuş Mahallesi'nde Bu mescid-i şerif Mevlana Alaüddin Ali Kuşçu tarafından bina edilmiş olan ve za-

¹ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 153.

² Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 153.

³ Tosyavizade Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması*, 31.

manla Hristiyan ahalinin yaşadığı yer olduğundan dolayı uzun süre arsa olarak kalmıştır.¹

Zen-i Firuz Mescidi: Zen-i Firuz Mahallesi'nde Kaleiçi'nde Firuz Ağa Cami-i Şerifi'nin banisi olan Firuz Ağa'nın zevcesi Mihrinigar Hatun tarafından çatısı ahşaptan olarak bina olunmuş ve bir minaresi vardı.²

Külahdüz Mescidi: Külahdüz Mahallesi'nde Külah-düz Ali Bey'in bina eylediği mescid-i şeriftir ki zamanla yıkılmıştır.

Darü's-siyade Mescidi-Fazlullah Paşa Mescidi: Edirne'nin girişinde Ayşe Kadın semtinde Ekmekçioğlu Ahmet Paşa Kervansarayı'nın arkasında idi. Badi Efendi' zamanında mevcuttu. Darü's siyade Mahallesi'nde Fazlullah Paşa tarafından bina edilen mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptan olup bir minaresi vardır. Rif'at Osman Bey'e göre Atik Fazlullah Paşa Vakfından olup, cami yanmış olup; harap minaresi vardır.³ Peremeci yalnız kabrinin kaldığını söyler.⁴ Uzuncarşılı ise oğlu ve torunu ile birlikte Gebze'de medfun olduğunu belirtir.⁵ Rif'at Osman Bey'in 1920'de çektiği fotoğrafta harap minare, perişan hazirenin solunda kervansaray, ortada Ayşe Kadın Camii görülmektedir.⁶

Kavaklı Mescidi: Kavaklı Mahallesi'nde Şehabeddin Paşa Vakfı'ndan bina edilen mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır. Rif'at Osman'a göre Süleymaniye Küçük Pazar'da Sezai Dergâhı civarında olduğunu bildirmektedir.⁷ Bu mescit Tunca'nın taşkınlarından zarar gördüğünden, 1920'lerde terk edilmiş 1935'te arsası 20 liraya, enkazı 270 liraya satılmıştır.⁸

¹ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 40

² Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 155.

³ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 36.

⁴ Osman Nuri Peremeci, *A.g.e.*, 78.

⁵ Tayyib Gökbilgin, *Edirne Şehrinin Kurucuları*, 173.

⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e.*, 77.

⁷ Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 41.

⁸ Rıfki Melül Meriç, *A.g.e.*; Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e.*, 97.

Eskici Hamza Mescidi: Eskici Hamza Mahallesi'nde Eskici Hamza demekle şöhret bulmuş olan zatın bina ettiği mescid-i şerifdir ki çatısı ahşaptandır.

Seyfullah Mescidi: Süleymaniye Küçükpazarı Caddesi'nde Seyfullah adında zat tarafından bina olunan mescid-i şerifdir ki kubbesi ahşaptandır, bir minaresi ve sahasında bir medresesi vardır.

İbni Arab Mescidi: İbni Arap Mahallesi'nde İbn Arap tarafından bina edilen mescid-i şerifdir ki çatısı ahşaptan ve bir minaresi var ise de istilada harab olmakla II. Abdülhamid tarafından tekrardan kubbesi yeniden bina olunmuş 1309 senesinde tamamlanmıştır. Arşiv kaynaklarında Araboğlu Mescid-i Şerifi olarak geçmektedir.

Debbağ Hacı Halil Mescidi: Debbağ Hacı Halil Mahallesi'nde Hacı Halil adındaki zatın inşa eylediği mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır, bir minaresi vardır. Çatısı zamanla harab olduğundan Edirne Bostancıbaşı Dağdevirenoglu Mehmed Ağazade Abdülkadir Bey tarafından 1236 tarihinde çatısı yeniden bina edildiğini bilmekteyiz.¹

Hatib Mescidi: Ortaçukur Mahallesi'nde Muradiye Cami-i şerifi hatibi Şikemi Mehmed Efendi tarafından bina olunmuş mescid-i şeriftir ki ahşaptan olan çatısı zaman ile harab olduğundan arsadır. Günümüzde sokağa ismini vermekte olup hatip camii sokak olarak bilinir.

Karaca Ahmed Mescidi: Karaca Ahmet Mahallesi'nde Zerekzade Ahmed Efendi Mescid-i Şerifi'dir ki Karaca Ahmed Mescidi namıyla şöhret bulmuştur. Burası kıyık caddesi Barutluk Mahallesi'ndedir. Bugün ise sadece sokağın ismi vardır. Mescidi ise yoktur.

Karabulut Mescidi: Kıyık Meydan Mahallesi'nde olup; Karabulut İbrahim Bey Mescid-i şerifi'dir ki çatısı ahşaptandır, bir

¹ Ahmet Badi Efendi, A.g.e, 157.

minaresi vardır. Bugün ise mescidi yoktur. Sokağa ismini vermektedir.

Mihalkoç Mescidi: Mihalkoç Mahallesi'nde Mihalkoç Bey tarafından bina olunan mescid-i şeriftir ki arsadır. Banisi Sultan Bayezid ümerasından Mihalkoç Bey'dir.

Taşçı Kasım Mescidi: Arpacı Hamza Mahallesi'nde taşçı esnafından Kasım namında bir zatın bina eylediği mescid-i şeriftir ki zamanla yıkılmış, arsadır.

Beyce (Begce) Mescidi: Beylerbeyi Caddesi'nde, yer alan mescid-i şerifdir ki çatısı ahşap ve bir minaresi vardır. Beyce bin Abdullah'ın 1448 tarihli Vakfiye'sinde geçen Beyce Mescidi H. 1103 (M.1691) tarihinde Defterdar Hacı Yusuf Efendi tarafından tamir olunmuştur.¹ Rif'at Osman Bey kısmen yıkık olduğunu bildirmektedir.² Bugün izi yoktur.

Mutaflar (Muhtablar Mescidi): Hacı Mehmed Ağa Mescidi: Çarşıda İki Kapılı Han Caddesi'nde yer alan Hacı Mehmed Ağa Mescidi'dir ki zamanla yıkılmış ve arsası kalmıştır.

Tarakçılar Mescidi: Tarakçılar Mahallesinde Yediyol ağzında tarakçı esnafından Abdullah Efendi tarafından bina olunmuş olan mescid-i şeriftir ki çatısı bir kubbedir. 1314 senesinde tamir olmuştur.

Akpınarlıoğlu Mescidi: Küçük Arasta'da Sultan Selim Caddesi'nde Akpınarlıoğlu Hanı'nda cadde üzerinde idi. Hanın inşasında yıkılmıştır.

Arabacılar Mescidi: Germekapı Caddesi'nde arabacı esnafı tarafından Tatarhane Kabristanı'na bitişik bina olunan mescid-i şeriftir ki çatısı ahşaptandır.³

Karaca Hacı Halil Mescidi: Aya İsterati Mahallesi'nde Karaca Hacı Hail Mescid-i Şerifi'dir ki çatısı kubbe ise de yıkılmış olup

¹ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 159.

² Tosyavizade Rif'at Osman, *Edirne Rehnüması*, 33.

³ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 160.

iki duvarı kalmıştır. Kaleiçi'nde Keçeciler Kapısı dahilindedir. Sahası kabristandır.

Kahtalu Mescidi: Aya İsterati Mahallesi'nde olup çatısı kubbe ve bir minaresi var ise de zamanla yıkılmıştır.

Köhne Kadı Mescidi: Aya Nikola Mahallesi'nde Kaleiçi'nde Köhne kadı namıyla meşhur Mehmed Efendi mescididir ki sonra arsa olarak kalmıştır.

Küçük Eski Camii: Tahtakale'de Küçük Eski Cami Sokağı'nda Küçük Ayasofya Kilisesi olduğu halde I. Murad zamanında fetihten sonra mescit olunmuş ise de 1165 senesi zelzelesinde yıkılmıştır.¹

Viran Camii: Kazzaz Salih Mahallesi'nde Viran Camii Mescid-i Şerifi'dir ki tavanı ahşaptandır. bir minaresi vardır. 1165 depreminde minaresinin şerefesinden yukarısı zedelenip yerinden oynamıştır. Çatısı 1263 senesinde yıkılmıştır. Minaresi mevcuttur. Çok seneler harap olduğundan Viran Camii olarak anılmıştır. Muhtemelen Kazzaz Salih Camiidir.

Gendüm Küp Mescidi: Tahmiste Saraçlar Sokağı'nda yer alan mescid-i şerif olup, büyük yangında yıkılmış olup geriye arsası kalmıştır.²

Topçu Kışlası Camii: Saray Ovasında Topçu Kışla-i Hümayunu içinde Sultan II. Abdülhamid iradesiyle bina edilmiş olan camii şerifidir ki 1307 tarihinde bina olunmuştur.

Alagöz Mehmed Efendi Camii: Kaleiçi'nde Alagöz Mehmed Efendi Camii'dir ki banisi defter emini idi.³

Bazergan Bali Camii: Ayşekadın civarında olan mahallesinin Hoca Bali ismini taşıdığı, ortadan kaybolmuş tamamen yok olmuştur.⁴

¹ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 161.

² Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 162.

³ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e.*, 163-164.

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e.*, 63.

Takkeci Kara Bali Camii: Kaleiçi'nde, Takkeci Kara Bali Mahallesi'nde olup tamamen yok olmuştur.

Hacı Pervane Camii: tamamen yok olmuştur. Ebu'l Fazl Mehmed Efendi Camii, tamamen yok olmuştur. Banisi İdris-i Bitlisi'nin oğlu Ebu'l Fazl Mehmed Efendi'dir.

Divane Sinan Camii: Kaleiçi'nde olup tamamen harabedir.

Denizlizade Camii: Kale içinde Denizlizade Ahmed Efendi Mescid-i Şerifi'dir ki tamamen yok olmuştur.

Şeyh Muslihuddin Mescidi: Debbaghane semtinde ve Debbagh Halil Mahallesi'ne tabi olan H. 854 ((M.1450) tarihinde tesis edildiği anlaşılmaktadır. Caminin enkazı 7 lira bedelle 1928'de atılmıştır.¹

İsa Fakih Camii: Papa Kaçanos Mahallesi'nde İsa Fakih Cami-i Şerifi'dir ki yok olmuştur. Banisi Edirne Kadısı idi.²

Hoca Hayrüddin Mescidi: Mahmud Ağa Mahallesi'nde Kayış Ahmed sokağında bir cami olduğunu bu asır başında arsa haline geldiğini Badi Efendi belirtir. Kaleiçi'ndedir.³

Kadı Abdülvehab Camii: Kaleiçi'nde Abdüvehhab Cami-i Şerifi'dir ki tamamen harabdır.

Pür-nazar Seyyid Mehmed Efendi Camii: Kaleiçi'nde nazır Seyyid Mehmed Efendi camii şerifi olup tamamen harabdır.

Mehmed Tahir Efendi Camii: Kaleiçi'nde Mehmed Tahir Efendi Cami-i Şerifi'dir ki tamamen yok olmuştur.

Mustafa Atıf Efendi Camii: Mustafa Atıf Efendi Cami-i Şerifi olup tamamen ortadan kaybolmuştur.⁴

Zen-i Saruca Mescidi: Saruca Paşa ve zevcesi Gülçiçek Hatun'un Kirişhane'de Tunca kenarında bir mescidi olduğu ve ma-

¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 127.

² Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 164.

³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 197-198.

⁴ Ahmet Badi Efendi, *A.g.e*, 165.

halleye (Kendü Dönen Dolap) ismin verdiği bilinir. Mescit şimdi yoktur.¹

1752 Büyük Edirne Depreminde, Mesudiye, Halebi, Fatma Hatun Camii, Şeyh Şücaeddin Camii, İsmihan Sultan Camii, Firuz Paşa Camii, Saraçlar Camii, Mezid Bey Camii, Noktacı Camii, Vakteyn Mescidi, Kilise Camii, Rakkas Ali Bey Mescidi, Abdurrahman Mescidi, Kunduk Osman Mescidi, Sabuni Mescidi, Viran Camii Mescidi, Küçük Eski Camii Mescidi zarar görerek ortadan kaybolmuşlardır.²

İstanbul Çevre Kültürü ve Tarihi Eserleri Koruma Derneği Edirne’de 2019 yılında Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne müracaat ederek yerlerini belirlemiş oldukları toplamda 36 cami ve mescidin bir kısmı tescil edilmiş bir kısmı için de ilgili kuruluşlara müracaat edilmiştir. Tescil edilenler, Hacı Hasan Camii, Kürt Hoca Camii, Tirit Baba Mescidi, Sıkça Murad Mescidi, Esmâ Sultan/Kipeli Minare Camii, Hacegi- Hocaki Camii, Devletşah Mescidi, Noktacı Camii, Ahi Hasan Temelsiz Camii, Attar Hacı Halil Mescidi, Mesudiye Camii, Hoca Bali-Hacı Bale Mescidi, Potlu-Feyzullah Efendi Camii, Hacı Doğan Mescidi, Hacı Burnaz-Keçeci Ahmed Camii, Sabuni Hacı Ali Efendi Mescidi, Saçlı Ali Efendi Mescidi, Beyce-Begce Mescidi, Hacı Hasan Mescidi, Kavaklı Mescidi, Fanfan Mescidi, Hadım Balaban Mescidi, Gazi İbrahim Bey Mescidi, Veledi Veliyyüddin Mescidi, Karaca Ahmed Mescidi, Hadım Demirtaş Mescidi, Zağanos Paşa-Kızıl Minare Mescidi, Mehmed Ağa Camii, Fatma Sultan Camii, Cafer Ağa- Cafer Çelebi Camii, Fındık Fakih-Koğacılar Camii, Balaban Paşa Camii, Hacı-Hoca İlyas Camii, Abdurrahman Çelebi Camii, Askeri Hastane Camii,³

¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *A.g.e*, 165.

² Hasan Ali Cengiz, *1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azime)*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020), 113-125.

³ <http://isted.org.tr/upload-file/edirne-kayip-eserler-ve-tescil-edilenler.pdf> (erişim: 20.09.2020)

Sonuç

Tarihin akışı içerisinde Osmanlı'dan günümüze Edirne şehrinde birçok camii ve mescidin inşa edildiğini görmekteyiz. Fakat yıllar içerisinde yangın, deprem, su baskınları, savaşlar ve istilaların etkisinin yanında ilgisizlik ve bakımsızlık yüzünden satılarak veya yıktırılarak birçok tarihi camii ve mescidin şehrin var olan dokusundan kaybolduğuna şahit olmaktayız.

Bu çalışmamız ile kaybolan cami ve mescitlere bir nebze de olsa vefa borcumuzu yerine getirerek şu anda hayatta olmayan camii ve mescitler konu edilmiştir. Bazılarının kaynak eserlerde sadece ismi olup haklarında fazla bilgi maalesef yoktur. Bazılarının ise bulunmuş olduğu sokağa ismini vererek ortadan kaybolduğunu görmekteyiz. Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından zaman zaman harabe olan camiler tamir ettirilerek günümüzde hizmete sunulmuştur. Bunların arasında şu camileri sayabiliriz. Medrese Ali Bey Camii, Kirazlı Camii, Şahabeddin Paşa Camii, Taşlık Camii, Mahmud Paşa, Selçuk Hatun Camii, Hasan Sezai Camii, Kuşdoğan, Kuşcu Doğan Camii, Kazzaz Salih Camii, Timurtaş Camii tamir edilerek, harap ve bitap durumdan günümüze kazandırılmıştır. Bizim umudumuz bir gün gelecek belki de hayatta olmayan, harab olan bu bu 168 camilerden ve mescitlerden bazıları diğerleri gibi bir gün yapıp tekrardan şehrin dokusuna canlılık katacaktır. Bir nebze de olsa Camiler Haftası dolayısıyla bir camii veya mescidin hayat bulması duasıyla emeği geçenlere teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İE- İE.EV. 5/518.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İE.HAT, 4/417.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) C.EV.448/22689.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İ.E.EV. 15/1740.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) AE.SAMD.III, 9/824.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA, C.EV, 18.02.1084/4.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA,C.EV, 152.7599.02.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA, TS.MA.E, 843/16.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA BOA, AE,SMHD, 109/7824
- Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA BOA,C.EV.448.22689
- Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA BOA, İE,EV 20/2436.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA, İE.EV, 31/3601
- Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA, TSMA-E 528/61
- Aslanapa, Oktay. *Edirne’de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2014.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. Osmanlı Mimarisinde I.Murad-Çelebi Mehmed-II.Murad ve Fatih Devri Eserleri, Yayına Hazırlayanlar İ.Aydın Yüksel-İ.Numan, İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2014.
- Badi Efendi, Ahmed. *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, C.1/I (Haz.), Yrd. Doç. Dr. Niyazi Adıgüzel, Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğlu, İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Cengiz, Hasan Ali. 1752 Edirne Depremi (Zelzele-i Azime) İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.
- Dündar, Abdülkadir. *Edirne Şehri ve Tarihi Eserleri (1918 Yılına Ait Bir Haritaya Göre)*, Dinî Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2007, C.10.
- Eyice, Semavi. “Edirne Mimari”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 10:436-436, İstanbul TDV Yayınları, 1994.
- Gökbilgin, Tayyib. Edirne Şehrinin Kurucuları, Edirne Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gökbilgin, M.Tayyib. “Edirne”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 10:427. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Hibri, Abdurrahman, Enis’ül Müsamirin, Edirne Yazma Eserler Kütüphanesi, Demirbaş No: 2344.

Hibri, Abdurrahman. Hibri, Enis’ül Müsamirin, Çev. Ratip Kazancıgil, Edirne: 1996.

Kara, Mustafa. “Tekke”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 40:368-370.

Kayıcı, Halûk. Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı, Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2013

Karakuş, Sadık Emre, *Osmanlı İdaresinde Edirne*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (1789-1830), Elazığ 2018.

Meriç, Rıfkı Melûl Meriç. *Şehrin Hüznü Edirne’nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, (sad.), Asaf Meriç (İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları), 2013.

Osman, Rif’at. Edine Sarayı, (Haz.) Süheyl Ünver, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1989).

Peremeci, Osman Nuri. Edirne Tarihi, İstanbul 1949 Resimli Ay Matbaası.

Tosyavizade Rif’at Osman, Edirne Rehnüması, Haz. Ratip Kazancıgil, İstanbul 2013.

Tosyavizade Osman, Rif’at, Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescidler,(sad.), Ülkü(Ayan) Özsoy, (Ankara 1999, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları)

Yiğit, Ahmet. XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası, (Basılmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1998)

<https://www.milliyet.com.tr/galeri/1827-yilinda-yapilmisti-mah-kumlar-ortaya-cikardi-kayip-cami-6085670> (erişim:24.08.2021)

<http://isted.org.tr/upload-file/edirne-kayip-eserler-ve-tescil-edilenler.pdf> (erişim: 20.09.2020)

İKİNCİ OTURUM

EKLER:

ÇOKALCA CAMİİ

VELED-İ VEİYYÜDDİN MESCİDİ

HOCAİ CAMİİ

SARI CAMİİ

KALEİÇİ

SIKÇA MURAD CAMİİ

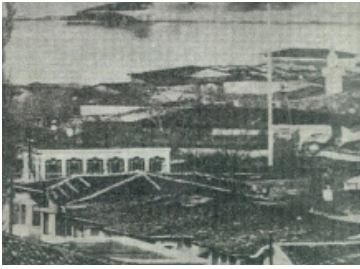
DAYE HATUN CAMİİ

İSMİHAN SULTAN CAMİİ

FAZLULLAH PAŞA CAMİİ

DEVLETŞAH MESCİDİ

VELED-İ VELİYÜDDİN MESCİDİ

ATTAR HACI HALİL MESCİDİ

ZAĞANOS PAŞA - KIZIL MİNARE CAMİİ

İKİNCİ OTURUM

UMUR BEY MESCİDİ

BERKUK AĞA CAMİİ

KEVSEC BALABAN MESCİDİ

ŞEYH ŞUCAEDDİN CAMİİ

KARACA AHMET CAMİİ

MAHMUD AĞA MESCİDİ

HATİP CAMİİ

ZEHRÎMAR CAMİİ

HACI HASAN MESCİDİ

HACI İslâm BEY CAMİİ

NOKTACI CAMİİ - KIYIK

ZİNCİRLİKUYU CAMİİ

ÜÇÜNCÜ OTURUM

EDİRNE CAMİLERİ, MİMARİ VE SANAT

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Huriye MARTI
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

2 Ekim 2021
(14.30-16.00)

ÜRETENE MUTLULUK, SEYREDENE HUZUR VEREN MUHTEŞEM YAPI VE ONUN BANİİ: EDİRNE SELİMİYE CAMİİ

Hasan YAŞAROĞLU

Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi
Öğretim Üyesi.

Özet

İnsan elinden çıkan, başkalarında hayranlık uyandıran, güzel, estetik ve orijinal olan ürüne sanat eseri denilmiştir. Bu uğraşı veren kişi ise sanatkârdır. Sanatkâr tabiata ilave olunmuş insandır. Bir başka ifade ile sanatkâr tabiatla na-tamam bırakılan eseri onun istikametine göre ikmal eden kimsedir. Sanat ise marifetin amele tatbikidir. Bir başka ifade ile sanat, insanın, gördüğü, işittiği, his ve tasavvur ettiği güzellikleri, diğer insanlarda estetik bir iz bırakacak tarzda ifade etme ameliyesidir. Sanatın merkezinde sanatkâr vardır.

Her işte güzeli aramak İslâm'ın emridir. Bu bakımdan amacı güzeli gerçekleştirmek olan sanat ile din arasında bir irtibattan söz edilebilir. Sanatın kaynağı ilahidir. İnsanı, “yaratıcıların en güzeli olan Allah yaratmıştır. (Müminûn 23/14). Ve ona kendi ruhundan üflemiştir. (Sad 38/72). Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: “Allah her şeyde iyilik ve güzelliği emretmiştir. Bir hayvan boğazlanırken bile güzel boğazlanmalıdır.”¹

İnsandaki estetik zevk ve güzellik anlayışı, güzele olan düşkünlük bu ayetlerdeki yaratma hadisesine dayanmaktadır. Güzeli olan Allah, insanı güzelliklere düşkün bir fıtrat üzere halk

¹ Müslim, “Sayd”, 1548.

etmiştir. “Ahsen-i takvim”in sırrı budur. “Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık” (Tin 95/4). “O, sizi tasvir etti ve suretlerinizi güzel yaptı.” (Teğabun 64/3).

İnsana güzel ahlakı telkin eden dindir. Sanat ise güzelin yanında bir de yüksek estetik zevki duyumsatması ile kendisini gerçekleştirmiştir. Buradan anlaşılan dinin de sanatın da mutlaka güzeli ve estetiği hedeflemiş olmalarıdır. Dinin kaynağı ilahi vahiy, sanatın kaynağı ise Allah’ın bazı insanlarda yarattığı sezgisel güç ve kabiliyettir. İnsanoğlunun en mükemmel hâli insan-ı kâmil mertebesidir. İnsan-ı kâmil yüksek ahlak ile yüksek estetik zevki birleştiren, kaynaştıran kişidir. Bu bir anlamda sanatkârdır.

Osmanlı Tarihi’nde sanatkârı temsil ve ifade etmesi bakımından en ön plana çıkan şahsiyetlerden biri hiç şüphesiz Mimar Sinan’dır. Koca Mimar, Edirne Selimiye Camii ile bu temsileyiti fazlasıyla hak etmiştir. Tarihimizde mimari sanatlar açısından ona ulaşabilen hiç kimse yoktur. Edirne Selimiye Camii, yüksek estetik zevkin, üstün beceri ve kabiliyetin, kısaca kemâlâtın bir ürünü olarak cami mimarisinde zirveyi temsil etmektedir. Sinan, söz konusu bu Edirne Selimiye Camii ve diğer tüm eserleri ile tarihe damgasını vurmuştur. “Ser mîmaran-ı cihan ve mühendisân-ı devran,”ın, kısaca Koca Sinan’ın, başta mezkur eseri olmak üzere tüm yapıtlarının sanatsal açıdan incelenmesi bu tebliğin konusunu teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Sanat Eseri, Mimari, Mimar Sinan, Edirne Selimiye Camii.

Giriş

Edirne Selimiye Cami bir sanat eseridir. Bir sanat eserinin meydana gelebilmesi için uygun çevre şartlarına ve sanatkara ihtiyaç vardır. Zira sanatın merkezinde sanatkâr vardır. Sanatkâr üstün kabiliyet ve vasıflara sahip, üretici insandır. Hiç umulmadık varlık ve oluşumlardan, insanlarda hayranlık uyandıracak ürünler ortaya çıkarabilen kimsedir. Normal, tabi, bilindik olaylar yahut oluşumlar ve varlıklar onun elinde çok faydalı, eğlendirici unsurlara dönüşebilir. Sanatkâr, maharet ve becerisi ile sıradan insanların asla başaramayacağı işi çok fazla zorlanmadan başarır ve ortaya orijinal ürünler çıkarabilir. Bir insanın sanatkâr olabilmesi için, iyi ahlak sahibi olmasının yanında, çok gelişmiş bir analitik düşünce ve yüksek estetik zevke malik bulunması gerekmektedir. Sanatkârın ortaya koymuş olduğu ürün ise sanat eseridir. Sanat eseri sanatkârı yansıttığı gibi, sanatkâr da içinde bulunduğu toplumu, toplumun değer yargılarını, his ve heyecanını yansıtır. Sanatkâr toplumun aynasıdır.

Sanatkârın uğraş alanı olan sanata gelince, sanat, tıpkı oyun gibi, herhangi bir fayda amacı gütmeyen bir uğraştır. Oyun ve sanat, insanı gündelik sıkıntı ve problemlerinden uzaklaştırması bakımından önemlidir. Sanat bir terapidir. Sanatın insanı olgunlaştıran, onu yücelten ve kemâlât mertebesine ulaştıran bir hususiyeti vardır. Aynı zamanda sanat, insanı özgürleştirmekte ve onu her türlü baskıdan kurtarmaktadır.

Sanat özgürlüktür. Sanatın, insan huzur ve mutluluğuna yaptığı katkı inkâr edilemez bir gerçektir. Özellikle sanat iki açıdan insan mutluluğuna katkı sağlamaktadır. Biri eğlence yönü, diğeri ise üretim yönüdür. Üreten insan mutludur. Özgün, orijinal ve de başarılı bir yapıt, üreten insanı mutlu ettiği gibi, diğer insanlara da fayda sağlamaktadır. Bundan dolayı gerçek sanatkâr herhangi bir maddi karşılık beklemeden üretmekte ve bu üretimini biteviye sürdürmektedir. Zaten sanatın gerçek sanat olabilmesi

için menfaatten âri olması gerekmektedir. Bir ressam bir meyveyi sanat gözü ile temaşa eder. Ne onu yemeyi ve ne de satmayı düşünür. Sanatın bir hedefi de güzel olana ulaşmaktır.

Sanat toplumsal bir faaliyettir. Sanatın sanat için mi, yoksa toplum için mi olduğu tartışması eski bir tartışmadır ve uzun zaman insanları meşgul etmiştir. Bu kadim tartışmanın labirentlerine girmeden sanatın toplumsal yönü üzerinde durmak gerekmektedir. Bir sanat eserinin topluma mal olması hem onu yaşatmakta hem de toplumun ondan istifade etmesini sağlamaktadır. Ayrıca hem sanat hem de sanatçı toplum fertleri üzerinde birleştirici bir rol oynamaktadırlar. Mimar Sinan'ın eserlerinin güzelliği konusunda herkes hemfikirdir. Mevlana'nın ünü ülke sınırlarını aşmıştır. Sadece içinde bulunduğu topluluğa veya mensup olduğu millete hitap eden sanatkâr gerçek sanatkâr değildir. Bu manada dünyaya mal olmuş sanatkârdan, dünya milletleri arasında bir yakınlaşma ve kaynaşma meydana getirmesi beklenmektedir. Hiç şüphesiz dünya barışına katkı sunana en önemli figür sanatkârdır. Bu anlamda Mimar Sinan ve Mevlâna gibi sanatkârlarımız dünya çapında şöhrete ulaşmayı başarmışlardır.

Mimar Sinan, Mevlâna ve Yunus Emre gibi sanatkârların, hiç kimsenin erişemediği zirve noktalara erişmeleri, onların ulaşmış oldukları sezgisel güç ve yüksek estetik zevk ile alakalıdır. Büyük sanatkârlar yüksek ahlak ile derin sezgisel gücü birleştirmek suretiyle, güzel, yüksek estetik zevk mahsulü eserler vücuda getirmişlerdir. Yunus Emre'nin sözleri yaşadığı çağdan asırlarca sonra bile tazeliğini, güzelliğini ve de güncelliğini korumaktadır. İtrî'nin Salat-ı Ümmiyesi ve tekbirinin bir benzeri hâlâ bestelene-memiştir. Mevlana'nın Mesnevi'si gibi bir eser yazılamamıştır. Hiç kimse mimari açıdan Sinan'a ulaşamamıştır. Sanatkârın ulaştığı neticeye ulaşmak o kadar kolay değildir. Hatta imkânsızdır.

Sanatkâr aynı zamanda topluma faydalı olan ve güzeli gerçekleştirebilendir. Güzel eşittir fayda değildir. Bir şeyin faydalı

olması güzel olması anlamına gelmez. İki katlı, bahçeli, mimari evsafa sahip bir ev hem güzeldir hem de faydalıdır. Bir apartman yahut apartman dairesi faydalıdır ve fakat güzel değildir. Kapitalist dünyada fayda her şeyin üstünde görüldüğünden güzel olmayan şeyler de yaygınlaşmıştır. Apartman güzel olmadığı halde, muhtelif menfaatleri bir araya getirdiği için her tarafı sarmıştır. Apartmanın yaygınlaşması¹ güzel olduğunu göstermez. Güzel bunun üstünde ve ötesinde bir şeydir. Mimari, resim, güzel ses, musiki, şiir ve benzeri unsurlar güzel oldukları için sanatın konusunu teşkil etmişlerdir. Sanatkâr üstün kabiliyet ve becerileri ile diğer insanlardan ayrılmaktadır. Bazı sanatkârlar eserleri ile sadece insanları değil diğer mahlukatı da etkileri altına alabilmişlerdir. Bunun en tipik misali Davut Peygamberdir.²

İslâm ve Sanat

İslâm dininin doğuşu ve yayılışı açısından sanatın ortaya çıkışı fetihlerin Arap yarımadasının dışına taşması ile kendisini göstermiştir. Müslümanlar, Arap yarımadasından çıkıp farklı medeniyetler ile yüz yüze geldikleri zaman sanatsal faaliyetlerle de meşgul olmaya başlamışlardır. Çöl hayatı bu anlamda oldukça sade ve yalındır.

Fetihler neticesinde Müslümanlar eski medeniyetlere ait sanat eserleri ile karşılaşınca bunlara asla zarar vermeyi düşünmemişlerdir. Tarihte bunun örnekleri çoktur. Bu böyle olmakla beraber, İslâm aleminde, sanat ve kültür düşmanı bir azınlığın mevcut ol-

¹ Apartmanın Osmanlı'daki adı apartman nam Yahudihane dir.

² Hz. Davud'a çok güzel bir ses verilmişti. Hz. Davud bu güzel sesi ile mazmurları okur ve herkesi mest ederdi. Hayvanlar ve kuşlar bile onun sesine meftundular. Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde bu güzel sesteki sitayişle bahsedilmiştir. Hatta Gazali'nin kaydına göre Hz. Davud'un okuyuşu o kadar etkilidir ki dinleyen ins, cin ve hatta hayvanlar bile kendilerinden geçip bayılmış, o kadar ki mecliste can verenler olmuştur. Gazali, İhya-u Ulumu'd-dîn, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, s. 269.

duğu da bir gerçektir. Harici-Vahhabi-İşid-Taliban çizgisi bunun örneğidir. Bu çizgi aynı zamanda İslâm âlemindeki şiddet damarının da temsilcisidir. Bu şiddet damarı sadece şiddet ve hoyratlık üretmekle kalmamış aynı zamanda sanat ve kültür düşmanlığı da yapmış ve önemli eserlere, tarihi kalıntılara zarar vermiştir. Sanat değeri yüksek kültürel eserleri yok etmiştir. Bu karakterin gözünde sanatın ve tarihin hiçbir değeri yoktur. İslâm âlemindeki şiddet damarı temsilcisi bu sanat düşmanı azgın azınlığın yaptıkları çoğunluğa mal edilemez. Haksızlık olur. İlk fetihlerden itibaren Müslümanların tarihi eserler karşısında nasıl bir tavır takındıklarını bellidir. Çoğunluk Müslüman kitle başkalarına ait sanat eserlerine saygı gösterdiği gibi kendi orijinal sanatını da üretmiş ve medeniyetini tesis etmiştir.

İslâm medeniyetinin kaynağı Kur'an'dır. İslâm, Arap Yarımadası'nda ortaya çıkmış ve kısa zaman sonra doğu, batı ve kuzey istikametinde ilerleyerek kendi medeniyetini kurmuştur. Karşılaşmış olduğu medeniyetlerden de istifade ederek kurmuş olduğu bu medeniyeti geliştirmiş ve zenginleştirmiştir. İslâm Medeniyeti sadece Arapların kurduğu bir medeniyet değildir. İslâm medeniyeti bu dini kabul eden milletlerin ortak çaba ve gayretinin ürünüdür. Kılıç ve kalemle kurulan söz konusu bu medeniyet sanat, edebiyat ve ilimle yaşatılmıştır.

Müslümanlar kendi sanatlarını üretmenin yanında az önce de ifade edildiği üzere eski medeniyetlere ait sanat eserlerine de riayet etmişlerdir. Müslümanlar tarafından fethedilen Mısır'da bulunan Firavunlara ait eserler ve heykeller yok edilmemiştir. Hz. Ömer'in İran üzerine gönderdiği ordunun başkomutanı Sa'd b. Ebi Vakkas, Kadisiye Savaşı'ndan sonra Sasanilerin başşehri Medain'e (Ktesifon) girmiş, Medain Sarayı'nın eyvanında¹ namaz kılmış, buradaki resimlere dokunmamıştır.²

¹ Eyvan: Üç tarafı kapalı ön tarafı açık mekân.

² Taberi, Tarih, 173-174.

Müslümanlar sadece kadim medeniyetlere ait bu sanat ve kültür unsurlarına riayet etmekle kalmamış aynı zamanda kısım kısım sanatsal faaliyetlere de iştirak etmeye, sanat üretmeye başlamışlardır. Bu anlamda komutan sahabilerden Huzeyfe b. Yeman'ın yüzüğünün kaşına iki turna sureti çizdirmiş ve aynı zamanda yüzüğüne zikrullahtan bazı kelimeler naksettirmiştir. Aynı şekilde Ebu Musa el-Eşari yüzüğünün kaşına, bir aslan sureti yaptırmıştır. Ebu Hureyre'nin yüzüğünün kaşında iki sinek resmi bulunduğu, görgü şahitleri tarafından ifade edilmiştir.¹

İslâm Sanatında Mimari

İslâm aleminde sanatın en çok icra edildiği alan hiç şüphesiz mimaridir. Mimari eserlerdeki süslemeler, İslâm mimarisinin ilk figürlü² resimleri Emeviler döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde inşa edilen mabetler ve saraylar birtakım nebati motiflerle süslenmişlerdir. Emeviler'den itibaren camiler, cenneti hatırlatan çok zengin nebati motiflerle ve altlarından ırmaklar akan köşk resimleri ile süslenmiştir. Ancak canlı varlıkların resimlerine yer verilmemiştir. Camilerde, dinî tazime sebep olabilecek, ya da tapınma hissi uyandırabilecek peygamber veya evliye resimlerinden dikkatle ve özenle uzak durulmuştur. Bunun yerine, din büyüklerinin hatırasını ve sevgisini gönüllerde canlı tutabilmek için başka bir yol bulunmuş, ulu kişilerin isimleri güzel hat levhaları (hüsn-i hat) şeklinde yazılarak yüksek yerlere asılmıştır. Hilyecilik de bu ihtiyacın bir sonucu olarak or-

¹ Yüzüğün mühür olarak kullanımı Peygamberimizden intikal etmiş bir gelenektir. Anlaşılan o ki bazı sahabiler yüzük kaşlarına yazı yazdırmanın yanında resim de yaptırmışlardır. Peygamberimizin mühründe Muhammed-Resulullah yazısı vardı. Bu geleneği devam ettirerek başta dört halife olmak üzere ileri gelir sahabiler ve onların ardından tabiiler yüzüklerinin kaşlarına ayet, kelam-ı kibar kabilinden yazılar naksettirmişlerdi.

² İçinde insan, hayvan ve doğa öğeleri bulunan resim veya heykel.

taya çıkmıştır.¹ Mabet süslemeleri ile saray ve benzeri mabet dışı süslemeler birbirinden ayrı tutulmuştur.

İlk İslâm mescitleri gayet sade idi. Peygamberimizden itibaren Hicaz Yarımadası'nda inşa edilen bu mescitler bölgenin hususi özellikleri, çöl şartları, fakirlik ve İslâm dininin gösterişe önem vermemesi, hatta gösteriş ve alayışı yasaklaması sebebiyle doğal olarak bu şekilde inşa edilmişti. Hz. Peygamber zamanında yapılan cami ve mescitlerde herhangi bir süsleme sanatına veya yazıya (hat) yer verilmemiş, sadelik esas alınmıştır. Dünyayı hatırlatan unsurlardan özellikle kaçınılmıştır. Asr-ı Saadet'te ortaya çıkan yegâne süsleme unsuru Peygamberimiz için yapılan üç basamaklı ahşap minberin tutamak başlangıçlarındaki topuzlardır.

Sade bir şekilde, süslemesiz inşa edilen mabetlerin ilki Mescid-i Nebi'dir. Mescid-i Nebi zamanın ve coğrafyanın şartları sebebiyle son derece sadedir. Bu mescitte mihrap, mahfel, müezzinlik gibi unsurlar bulunmadığı gibi, içerisinde barındırdığı tek unsur az önce de ifade edildiği gibi üç basamaklı minber ve onun iki korkuluğu üzerindeki babalardır. Mescidin üstü kısmen açıktır ve zemin ince kum ile kaplıdır, herhangi bir yaygı mevcut değildir. Ancak, İslâm dininin Arap Yarımadası'nın dışına çıkması, yeni memleketlerin fethi, fetihle birlikte gelen zenginlik ve Müslümanların bu topraklarda karşılaşmış oldukları mabetler, kiliseler, ateşgedeler onları cami yapmaya teşvik etmiş, Müslümanlar buralarda hem mabet inşası için gereken malzemeye malik olmuşlar, hem de fethetmiş oldukları, mağlup milletlerin, mağlup dinlerin muhteşem mabetleri karşısında İslâm'ın izzetini yüceltme gayretine girmişlerdir. Mabet inşası tarzı fetihlerle birlikte değişmiştir. Mimarının değişmesinin ilk örnekleri de daha

¹ Hilyeler Peygamberimizin şemailini dile getiren levhalar olup, onun mübarek simasını hayalen de olsa zihinde canlandırmak arzusunun ürünleridir.

erken bir zamanda, Hulefa-i Raşidin devrinde, fütuhât dönemi-
nin başlangıcından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır.

Aslına bakılırsa bu fetih dönemlerinde Müslümanlar cami
inşa etme fırsatı bulamadıklarından başlangıçta kiliselerde ibadet
etmişlerdir. Fethedilen şehrin büyük kilisesi ortadan ikiye bölün-
mek suretiyle kilisenin bir bölümü namaz bir bölümü de ayin
için kullanılmıştır. Mesela Şam Ümeyye Camii başlangıçta bir
müddet bu şekilde kullanılmıştır. Zamanla kilisenin müntesibi
kalmadığından mabedin tamamı camiye dönüştürülmüştür. Bu
şekil aynı zamanda, daha sonra ortaya çıkacak olan cami mimar-
risine de öncülük ve örneklik teşkil etmiştir.

Osmanlıda Cami Mimarisi

Cami tek başına bir yapı değildir. Cami bir komplekstir. As-
gari dört ayrı bölümü içerisinde barındırmaktadır. Bunlar insanın
dört temel ihtiyacına karşı gelmektedir. İnsanın dört temel ihtiya-
cı ibadet, imaret, ibate ve tahsildir. Osmanlıda ulu/merkez cami
bu dört ana ihtiyacı gidermek üzere bir kompleks/külliye olarak
tasarlanmıştır. İnsan bu külliye içerisinde ibadet, beslenme, gece-
leme ve eğitim öğretim ihtiyacını giderebilmektedir. Buna sonra-
dan sağlık ihtiyacı da eklenmiştir. Bir başka ifade ile söz konusu
bu külliye ibadet mekânını, imareti, ibate/kervansaray ve ilk-orta
öğretim ve yüksek öğretim için mektep ve medrese gibi unsurları
ihtiva etmiş vaziyette hizmet vermiştir. Bu dört unsura zaman
zaman bir beşinci unsur olarak darüşşifa ve ihtiyaca göre başka
birimler eklenmiştir. Bu kompleks yapısı ile cami İslâm âleminde
toplumsal hayatın merkezi konumunu teşkil etmiştir.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı'da, ibadet mekân-
nı cami ile diğer unsurlar birbirinden ayrılmıştır. İbadet mekânı
dışındaki unsurlar cami avlusunun dışına yahut çevresine tasar-
lanmıştır. Caminin bitişiğinde, altında yahut üstünde değildir.
Mekânlar bir kompleks içerisinde ve fakat birbirinden ayrıdır.

Osmanlı'da en çok kullanılan cami planı kare planlı, tek kubbeli şemadır. Bu şekil çok yaygınlaşmıştır. Sonraki yıllarda çeşitli şekillerde kubbede genişlemeler sağlanmıştır. Bu döneme ait yapılar ağırlıklı olarak İznik, Bursa ve Edirne şehirlerinde inşa edilmiştir. Osmanlı mimarisine ait ilk kayda değer uygulamalara İznik şehrinde rastlanmıştır. Daha sonra devletin büyümesi ve toprakların genişlemesine paralel olarak çok kubbeli camiler ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk çok kubbeli cami örneği Bursa Ulu Camii'dir. Bu cami aynı zamanda bir selatin camiidir. İstanbul'da ilk inşa edilen selatin camii ise Fatih Camii'dir. Sultanların camileri hep bir külliye'nin parçası olarak yapılmıştır. Külliye'nin içinde hanlar, hamamlar, medrese, imarethaneler vardır. Bunlar sosyal işlevleri olan toplumsal odaklardır. Selatin camileri dönemin en meşhur mimarı tarafından inşa edilmiştir. Selatin camii yaptırmanın prestij ve gücüne işaret ettiği gibi mimarı için de bir prestijdir.

Osmanlı'nın En Meşhur Mimarı Olarak Mimar Sinan

Osmanlı'da devşirme usulü daha çok Rumeli'nden yapılmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında Anadolu'dan da yapılması emredilince bu anlamda Anadolu'dan az da olsa devşirme yapılmıştır. Sinan bunun örneklerindendir. Sinan b. Abdülmennân, Kayseri taraflarından devşirilerek diğer devşirmelerle birlikte İstanbul'a getirilmiş ve bir süre Enderun'da eğitim alması sağlandıktan sonra "kapiya" çıkarak Yeniçeri Ocağı'na katılmıştır. Bir yeniçeri olarak o daha genç yaşından itibaren padişahların seferlerine iştirak ederek yeni yerler, farklı sanatlar ve kültürleri tetkik etme imkânı bulmuştur. İlk fırsatta da bu bilgisini uygulama safhasına aktarmıştır. Bu sayede kendisini padişaha ve diğer devlet adamlarına tanıtmıştır. Böylece Yeniçeri Ocağı'nda hızla yükselmiş ve subaşı olmuştur. Süleyman Kanuni'nin Boğdan Seferi sırasında Prut Nehri üzerine kurmuş olduğu muazzam köprü meslek hayatında

ciddi bir değişikliğe yol açmıştır. Subaşı Sinan, hassa mimarlığına terfi etmiştir.

Yeniçeri Ocağı'ndan ayrılarak mimarlık mesleğine intisap eden Sinan'ın ilk eserleri bir cami minberi ve cami içerisindeki diğer unsurların imal ve inşa edilmesidir. Sinan bu anlamda ilk olarak Estergon'daki Kızıl Elma Camii'nin minberini ve diğer unsurlarını imal ederek işe başlamıştır. Yaptığı iş çok beğenilen Sinan, sefer dönüşü Sultan Süleyman Kanuni, tarafından ilk büyük cami inşası vazifesi ile vazifelendirilmiştir. Bu cami o sırada yeni vefat etmiş olan padişahın çok sevdiği şehzadesi Sultan Mehmet Han'ın aziz ruhi için inşa edilecek olan “Şehzade” Camii'dir. Mimar, cami için yer olarak Eski Odalar mevkiini seçmiş ve inşaatı 4-5 yıl içerisinde tamamlamıştır.

Bundan sonra Mimar Sinan, çok sayıda camiler, medreseler, hanlar, hamamlar ve türbeler inşa etmiştir. Şehzade Camii'nin ardından onun inşa etmiş olduğu en seçkin eseri, ölmez abidesi yine Süleyman Kanuni zamanında inşa etmiş olduğu “Süleymaniye Camii'dir. Uzun süre devam eden inşaatın ardından bu muhteşem yapının açılışı bizzat padişah tarafından Mimar'a tevdi edilmiştir. Bu muhteşem açılış ile Mimar Sinan'ın şan ve şerefi zirveye çıkmıştır. “Ser mimârân-ı cihân ve mühendisân-ı devrân” gibi mübeccel unvanlar ile tekrim edilmiştir. Süleyman Kanuni zamanında çok sayıda esere imza atan Mimarın¹ usta işi/ masterpiece eseri ise Sultan Selim zamanında yapmış olduğu Edirne Selimiye Camii'dir. Bu eseri meydana getirdiğinde Mimar Sinan artık iyice yaşlanmıştır. 84 yaşına gelmiştir. İnebahtı hezimetinin hüznün bulutları arasında başlayan, çok kısa zamanda tamamlanan ve eski payitaht Edirne'de inşa edilen bu yapı büyük ustanın

¹ Bütün eserleri yaklaşık olarak, 81 cami, 51 mescit, 55 medrese, 26 darulkurra, 17 imaret, 3 daruşşifa, 7 su kemeri, 8 köprü, 18 kervansaray, 6 mahzen, 33 saray, 35 hamam, 17 türbe ve daha başka sebil vs. kadardır.

son eseridir. İlk eseri Şehzade Camii ile çıraklık eserini ortaya koyan ve ardından Süleymaniye ile kalfalığını kanıtlamış olan koca kimar bu son eseri ile de ustalığını ilan ederek “Pesendide-i cihân mimar-i bi-akrân Sina Ağa” diye anılmıştır. Mimar Sinan bu son eseri ile sanatının en yüksek noktasına çıkmıştır. Bundan önce inşa etmiş olduğu özellikle iki eseri bu esere ulaşmasındaki en önemli aşamalardır. “Sinan Okulu” adım adım olgunlaşmıştır. Her bir eser sanatsal açıdan çok büyük önemi haizdir.

Sinan’ın çıraklık dönemi eseri sayılan Şehzade Camii mimarbaşı unvanı ile inşa ettiği ilk selatin¹ camiidir. Bu cami ek büyüklükte harim² ve avlu³dan oluşmaktadır. Dört yarım kubbe ile desteklenen merkezi kubbe dört büyük ayak üzerindeki sivri kemer⁴lere oturmuştur. Kubbeye intikal pandantif⁵lerle sağlanmış, yarım kubbelerde mukarnas⁶ dolgular kullanılmıştır.

Kalfalık eseri Süleymaniye’ye gelince, Süleymaniye Camii, Sinan okulunun zirvelerinden biridir. Büyük usta bu camiyi “kalfalık eserim” diye tanımlamıştır. Eser, İmparatorluğun gücünü, görkemini ve ihtişamını dosta düşmana gösterir mahiyettedir. Muhteşem bir akustiğe sahiptir. Mimarbaşı bu akustiği içleri boş dev turşu küplerini kubbenin eteklerine dizerek sağlamıştır. Ayrıca dev kandillerden çıkan isî damıtarak dönemin en kaliteli mürekkebini üretmiştir.

¹ Büyük cami

² Caminin iç kısmı

³ Caminin dış kısmı

⁴ İki duvar veya ayağı birbirine bağlamak için örülen kavis yapı.

⁵ Kemerden kubbeye geçmek için kemer köşelerine yapılan içbükey mimari unsur.

⁶ Daha altta bulunan bir satıhtan üsteki bir satıha geçmek için inşa edilen prizmatik bindirmelikler.

Dört fil ayağı¹ üzerine oturan caminin kubbesi 53 metre yüksekliğinde ve 27,5 metre çapındadır. Bu ana kubbe, Ayasofya'da da görüldüğü gibi, iki yarım kubbe ile desteklenmiştir. Kubbe kasnağında 32 pencere, cami avlusunun dört köşesinde birer minare bulunmaktadır. Bu minarelerin camiye bitişik iki tanesi üçer şerefeli ve 76 metre yüksekliğinde, cami avlusunun kuzey köşesinde son cemaat yeri giriş cephesi duvarının köşesinde bulunan diğer iki minare ise ikişer şerefeli ve 56 metre yüksekliğindedir. Ayrıca 28 revakın çevrelediği cami avlusunun ortasında dikdörtgen şeklinde bir şadırvan bulunmaktadır. Cami süslemeleri açısından sade bir yapıya sahiptir. Mihrap duvarındaki pencereler vitraylarla² süslüdür.

Edirne Selimiye Camii

Edirne Selimiye Camii gerek Mimar Sinan'ın ve gerekse Osmanlı mimarisinin en önemli yapıtıdır. Caminin yapımına Hicri 1568'de başlanmış ve cami 1574'de tamamlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim döneminde inşa edilmiş ve fakat padişahın ölümü sebebiyle onun döneminde açılış yapılamamış, takip eden III. Murad döneminde ibadete açılmıştır.

Selimiye Camii şehrin merkezine, Kavak Meydanı'na inşa edilmiştir. Bundan önce burada Edirne'nin ilk sarayı, eski saray (saray-i atik) bulunmaktaydı. Cami inşa edildikten sonra avlunun etrafına medreseler, sıbyan mektebi, dua kubbesi³ ve arasta eklenmiştir. Selimiye Camii'nin neden Edirne'ye yapıldığı konusu tam olarak bilinmemekle beraber, İstanbul'da yeni bir selatin

¹ Fil Ayağı: Sultan Ahmet, Selimiye gibi eserlerin büyük kubbelerini taşımak için örülen büyük ayak sütunlara verilen ad.

² Vitray: Renkli camlarla yapılmış, çeşitli kompozisyonlardan ve desenlerden ibaret pencere.

³ Arastaları birleştiren, altında dua edilen ortak kubbeli mekân.

camii yapacak yer kalmaması, böyle bir camiye ihtiyaç duyulması ve Edirne'nin Osmanlı'nın Rumeli hâkimiyetinin merkezi olması gibi sebeplerden dolayı eski başkent Edirne'ye Osmanlı'nın görkem ve ihtişamını simgeleyecek bir mabedin inşası uygun görülmüş ve bu muhteşem mabet inşa edilmiştir.

Selimiye Camii Edirne'de düz bir alana inşa edilmekle beraber, uzaktan fark edilebilmektedir. Gerek Rumeli istikametinden gerekse İstanbul'dan Edirne'ye yaklaşırken mabet kendisini fark ettirmektedir. Denizden görünüm avantajı olmadığı ve İstanbul selatin camilerinde olduğu gibi belli bir yükseltiye inşa edilmediği halde, Mimar Sinan'ın dehası sayesinde iyi bir açı ve görünüm sağlanmıştır.

Osmanlı mimarisinin ulaştığı en yüksek düzeyi temsil eden Selimiye Camii özellikle kubbeye ulaştığı ölçüler itibarıyla dikkat çekicidir. Sinan'ın ileri yaşlarda ulaştığı kompozisyon, ölçü, değer ve oranları ile bu cami, en büyüklüğü içinde barındırmasının yanında, üstün bir düzen tasarımı ile tek kubbeyi son defa en etkili bir biçimde hissettirmiştir. Ana kubbe güçlü ve rakipsizdir. Mekân bütünlüğünü yahut vahdet-i mekâna ulaşma çabalarının zirvesini teşkil eden Selimiye, bütün selatin camilerini geride bırakmıştır. Bu özelliği ile dünya sanat tarihine geçmiştir. Selimiye'de daha önceki hiçbir camide, ya da antik çağ mabedinde görülmemiş bir teknik kullanılmıştır. Daha önceki kubbeli yapılarda, asıl kubbe kademeli yarım kubbelerin üzerinde yükselmesine rağmen, Selimiye Camii 43,25 metre yüksekliğinde, 31,25 metre çapında, tek bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe 8 sütuna dayanan bir kasnak üzerine yerleştirilmiştir. Kasnak, fil ayaklarına 6 metre genişliğinde kemerlerle bağlıdır. Sinan, bu şekilde örttüğü iç mekâna verdiği genişlik ve ferahlıkla birlikte mekânın bir kerede kolayca anlaşılmasını sağlamayı başarmıştır. Kubbe aynı zamanda camiinin dış görünüşünün ana hatlarını da belirlemiştir.

Edirne Selimiye Camii'nin, kuzeye, güneye ve avluya açılan 3 kapısı vardır. İç avlu, revaklar ve kubbelerle süslüdür. Avlunun ortasında mermerden özenle işlenmiş bir şadırvan mevcuttur. Dış avluda ise sıbyan mektebi, darülkurra, darülhadis, medrese ve imaret gibi sosyal ve dini içerikli yapılar bulunmaktadır. Sıbyan mektebi günümüzde çocuk kütüphanesi, medrese ise müze olarak kullanılmaktadır.

Caminin dört köşesinde bulunan her biri üç şerefeli 380 santimetre çapındaki minareler 70,89 metre yüksekliğindedir. Minarelerin alem¹ dahil yükseklikleri bazı kaynaklara göre 84, bazılarına göreyse 85 metredir. Cümle kapısının² iki yakınındaki minarelerin şerefelerine üç ayrı yoldan çıkılır. Diğer iki minare tek merdivenlidir. Öndeki iki minarenin taş oymaları çukur, ortadaki minarelerin oymaları ise kabanktır. Minarelerin kubbeye yakın olması, camiye göğe doğru uzanıyor hissi vermektedir. Bu caminin en önemli özelliği az önce de kısmen ifade edildiği üzere Edirne'nin her tarafından görülmesidir. Yapının içi İznik çinileri ile süslüdür. Büyük kubbenin tam altındaki hünkâr mahfili,³ 12 mermer sütunludur ve 2 metre yüksekliktedir. Çinilerin bir kısmı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rus generali tarafından sökülerek Moskova'ya götürülmüştür.

Edirne Selimiye Camii, sekiz fil ayağı üzerine oturan geniş kubbesi ile geniş bir hacme, iç mekâna sahip olması bakımından en zirvededir. Selimiye'de iç mekân genişletilirken ikinci derecedeki mekânlar orta hacimden koparılmamış, alt kat ve üst kat galerileri mihrap duvarında oluşturulan derin sofa, orta mekâna doğru yönlendirilirken her unsur merkezi mekânın bütünlüğüne katılmıştır.

¹ Alem: Minare ve kubbe tepelerine yerleştirilen ay şeklindeki madeni tepelik.

² Cümle Kapısı: Ana giriş, taç kapı, portal.

³ Hünkâr Mahfili/Maksure: Camilerde hükümdarın namaz kılması için, umuma mahsus kısımdan parmaklık veya kafesle ayrılan yüksekçe yer.

Sonuç

Edirne Selimiye Camii, Osmanlı mimarisinin geldiği noktayı ondan daha önemlisi bir mimar olarak Sinan'ın ulaştığı zirveyi göstermesi bakımından çok önemlidir. Mustafa Kemal Atatürk ve Mevlana'dan sonra hakkında en çok eser yazılan Koca mimarın bu son eseri hiç şüphesiz diğer tüm eserlerinin en güzeldir. Mimarlığını şöhretinin zirvesine ulaştırmıştır. Edirne Selimiye Camii, Türk mimari sanatının en seçkin örneğidir. Bu eser, bizzat mimarı tarafından, mimarbaşı tayin edildiği 1538'den ölüm yılı olan 1588'e kadar olan yarım asırlık dönemde yapmış olduğu yüzlerce eserin en başına yerleştirilmiştir.¹

Edirne Selimiye Camii, aynı zamanda Osmanlı mimarisinin ulaştığı en yüksek düzeyi temsil etmektedir. Bu anlamda muhteşem bir mabet, muhteşem bir sanat eseridir. Koca Mimar bu eserinde bütün maharetini sergilemiştir. Cami hem görüntüsü hem de sanat ve estetiği bakımından gerçekten eşsizdir. Bu yüzden "Ser mimaran-ı cihan ve mühendisân-ı devran" ın en gözde yapıtı, ustalık eseri sayılmıştır. Aynı zamanda son eseridir ve koca mimar bu yapıtı ile son sözünü söylemiştir.

Sinan'ın ileri yaşlarda tamamladığı bu muhteşem kompozisyon ölçü, değer ve oranlarıyla oldukça dikkat çekicidir. Osmanlı mimarisinde öteden beri hedeflenen vahdet-i mekân burada son haddine vardırılmıştır. Şehzade ve Süleymaniye'ye göre küçültülmüş yarım kubbeleri üzerinde yükselen görkemli tek kubbesi ile dünya mimari tarihine damgasını vurmuştur. Selimiye'de daha

¹ Sinan'ın 90 (bazı kitaplarda 80 olarak geçer) yaşında yaptığı ve en iyi eserim dediği Selimiye Camii gerek Mimar Sinan'ın gerek Osmanlı mimarisinin en önemli yapıtlarından biridir. Caminin kapısındaki kitabeye göre yapımına 1568 (Hicri:976) yılında başlanmıştır. Caminin 27 Kasım1574 Cuma günü açılması planlanmışsa da ancak II. Selim'in ölümünün ardından 14 Mart1575'te ibadete açılmıştır.

önceki hiçbir camide, ya da antik çağ mabedinde görülmemiş bir teknik kullanılmıştır. Mekân bütünlüğüne ulaşma çabalarının zirvesi olan Selimiye, Süleymaniye dahil bütün sultan camilerini ve Ayasofya'yı geride bırakmış ve bu özelliği ile dünya sanat tarihine geçmiştir. Eser, UNESCO dünya kültür mirası listesine (World Heritage List) girmeyi başarmıştır.

28 Haziran 2011 Salı Günü, Paris'te yapılan UNESCO Dünya Mirası Komitesi toplantısında Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi'nin Dünya Mirası Listesi'ne adaylığını değerlendirmiş ve komite oybirliğiyle Selimiye Camii ve Külliyesi'nin Dünya Mirası Listesi'ne girmesine karar vermiştir. Böylelikle Drina Köprüsü¹nden sonra bir Osmanlı eseri daha Dünya Mirası Listesi'ne girmiştir.

¹ Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü veya Drina Köprüsü, Mimar Sinan tarafından Sokullu Mehmet Paşa adına 1577'te Drina Irmağı üzerine yapılan 11 gözlü köprüdür. Köprü bugün Bosna Hersek'in batısında yer alan Vişegrad'dadır.

KAYNAKÇA

Akseki, Ahmet Hamdi, Resim ve Suret Meselesi, Yayına Hazırlayan: Halit Ünal, İslâm Araştırmaları, 2011, yıl 4, sayı 1.

Aslanapa, Oktay, Türk ve İslâm Sanatı, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1991.

Ayvazoğlu, Beşir, Gelenegın Direnişı, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.

Ayvazoğlu, Beşir, Aşk Estetiğı, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.

Can-Gün, Yılmaz-Recep, Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiğı, Samsun 2005.

Çam, Nusret, İslâm'da Sanat sanatta İslâm, Akçağ, Ankara 2012.

Gazali, İhya-u ulumu'd-din, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974.

İnalcık, Halil, "Mehmed II" DİA, Ankara 2003.

Miras, Kamil, Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Ankara 1985.

Suut, Kemalettin, Estetik, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

Şekerci, Osman, İslâm'da Resim ve Heykel, Nun Yayıncılık, İstanbul 1996.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Tarihu't-Taberi, IV, Beyrut 1967.

Uludağ, Süleyman, İslâm Açısından Musıkı ve Sema, Uludağ Yayınları, Bursa 1992

ez-Zebidi, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, trc: Babanzade Ahmed Naim-Kamil Miras, Emel Matbaacılık, Ankara 1984.

Edirne Selimiye Camii

EDİRNE ESKİ CAMİ'NİN KALEMİŞİ SÜSLEMELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Funda NALDAN

Doç.Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim
Üyesi, fnaldan@gmail.com

Özet

Eski Camii, Edirne ilinin merkezinde Sabunî Mahallesi'nde bulunmaktadır. Edirne'de özgün durumu ile günümüze ulaşmış en eski cami olarak da bilinir. Yapı bir külliye'nin parçası olmakla birlikte külliye'nin de günümüze kadar gelebilen tek yapısıdır. Cami, medrese, bedesten, muvakkithane ve sebil gibi yapı türlerinin külliye içerisinde olduğu bilinmektedir. Yapımı Emir Süleyman Çelebi tarafından 1403'te başlatılan cami, Çelebi Sultan Mehmet tarafından 1414 yılında tamamlanmıştır.

Eski Cami, çok kubbeli yapılar grubuna girmektedir. Bursa Ulu Camii bu plan tipinin en olgun örneği kabul edilmektedir. Kare planlı harimin üzerine dokuz eşit kubbe örtmektedir. Kubbeler ortada yer alan bağımsız dört paye ve beden duvarlarına bağımlı 12 payeye oturmaktadır. Cami süslemeleri cephelerde ve iç mekânda yer almaktadır. Son cemaat yerinde almasıık duvar örgüsü yapıya bir hareketlilik katmıştır. Taç kapının iki yanındaki pencerelerin kemer alınlıkları renkli taş geçmeli olup muazzam bir güzelliğedir. Mukarnas kavsaralı olan taçkapı dikkati çekmektedir. Cami içi hiçbir yer boş bırakılmadan kalem işleriyle bezenmiştir. Kubbeler, pandantif ve tromp yüzeylerde yoğun olarak süslemeyi görmekteyiz. Cami içinde bitkisel ve geometrik türde süslemelere yer verilmiştir. Ortada yer alan

paye yüzeylerinde ve duvarlarda, son cemaat yerinde ise hat yazıları bulunmaktadır.

Bu çalışmada Edirne Eski Cami'nin sıva üzerine kalemişi süslemeleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Eski Cami, Kalemişi, Süsleme.

Edirne Eski Cami Tarihçesi ve Plan Özellikleri

Osmanlı mimarisinin erken dönem örneklerinden biri olması nedeniyle önem arz etmektedir. Caminin tarihlendirilmesinde farklı görüşler bulunmaktadır. Beyhan Karamağaralı, camide iki bani, bir imza kitabesi yer aldığını belirtmiştir. Çoğu araştırmacı tarafından caminin Çelebi Mehmet tarafından tamamlandığı ileri sürülse de kitabelerde Süleyman Çelebi ve Çelebi Mehmet'in isminin geçmediğini, kuzey taçkapısındaki bani kitabesinde ise caminin Çelebi Mehmet tarafından tamamlandığı değil, yapılmasının emredildiğini açıklanmıştır¹. Ancak Karamağaralı, Edirne'nin Çelebi Mehmet'in 1413 yılında Musa Çelebi'den alındığı bilindiğine göre caminin de bir seneden az bir sürede tamamlanması düşünülemeyeceğinden Çelebi Mehmet tarafından yapının tamamlanması ve emir verdiği bilgilerinin doğru olabileceği de vurgulamıştır².

Kaynaklarda Eski Cami'nin inşası için Emir Süleyman Çelebi tarafından 1403 yılında inşasına başlandığı, İsa ve Musa Çelebi zamanında inşasının devam ettiği ve Çelebi Mehmet tarafından 1414 yılında tamamlandığı bilgileri vardır³.

Eski Cami, Edirne'nin kale duvarları dışında inşa edilen ilk sultan camisidir⁴. Aynı zamanda cami mimarisinin plan gelişiminde önemli bir yere sahip olmasıyla kendinden sonra inşa edilen yapılarda farklı ölçülerdeki planı ile yeniden tasarlanmıştır.

“Çok kubbeli ulu camiler” plan tipolojisine sahip cami kare planlıdır. Dört büyük ayak üzerine oturan dokuz kubbe ile ör-

¹ Beyhan Karamağaralı, “Edirne Eski Câmîinin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri”, *Vakıflar Dergisi*, S.9, 1971, 334.

² Karamağaralı, *a.g.m.*, 334.

³ Oktay, Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul 1949, 7.; Semavi, Eyice, “Edirne” *TDVİA*, C.10, İstanbul 1994, 435; Aptullah, Kuran, “A Spatial Study of Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne and İstanbul”, *Muqarnas, an Annual on Islamic Art and Architecture*, S.13, Leiden 1996, 120.

⁴ Karamağaralı, *a.g.m.*, 335.

tülüdür. Orta mekânda dört ayak olması ile yapının Osmanlı mimarisindeki mekân gelişiminde önemli bir basamak olarak değerlendirilir.

Caminin kuzeyinde beş gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Orta göz kubbe ile diğer gözler aynalı tonozla örtülmüştür. Kuzey doğu yönünde tek şerefeli, kuzey batı köşede ise iki şerefeli minaresi ile iki minareye sahiptir.

Cami, yangın ve depremlerde zarar görmüştür. 1748'de yangın ve 1752'de depremde zarar görmüştür¹.

Caminin Kalemîşi Süslemeleri ve Değerlendirilmesi

Eski Cami, kalemîşi süslemeleri ile meşhurdur. Özellikle yazılar caminin hem iç mekânında hem de dış cephesinde yer almaktadır. Edirne'de yazının bu kadar yoğun olduğu başka bir cami örneği yoktur. Cami iç mekânında yer alan sıva üzerine kalemîşi süslemelerin zengin kompozisyonlarla karşımıza çıktığını görmekteyiz. Süslemelerde geleneksel Türk sanatında görülen motif ve kompozisyonlar, Batı etkili süslemeler vardır. Yoğun olarak uygulanan süsleme türü bitkisel süsleme ve yazıdır. Süsleme programı kubbe, kubbeye geçişler, kemerler, duvar yüzeyleri, payelerde sıva üzerine kalemîşi süslemeler görülmektedir. Yangın ve depremlerde zarar gören yapı, 1753², 1986-87, 2007 yıllarında onarımlardan geçmiştir. Doğal olarak süslemelerinde yer yer uyumsuzluk gösterdiği anlaşılmaktadır. Günümüzdeki süslemelerde üslup olarak halk sanatı özelliği ağır basmaktadır.

Kubbe iç yüzeylerinde merkezde göbek etrafında çeşitli süslemeler görülmektedir. Göbek etrafında tekrarlanan rumi, hatalı, dendan gibi motifler, kubbe eteklerinde ağaç ve vazolu motifler vardır. Kubbelerden son cemaat yerine açılan harim kapısının üs-

¹ Aslanapa, 1949, 7.

² Aslanapa, 1949, 7.

tündeki kubbe aydınlık feneri olması ile diğerlerinden farklılık göstermektedir.

Son cemaat yerinde kubbelerde duvar yüzeyinde sıva üzerine uygulanan kalemîşi süslemeler vardır. Kubbe süslemeleri harimde tasarlanan süslemeler ile benzer özellik göstermektedir. Rumilerle oluşturulmuş dairesel süslemeler dikkat çekmektedir. Duvar yüzeyinde “Allah” ve Muhammed yazıları oldukça büyük tutulmuştur.

Doğu, batı ve güney duvar yüzeylerinde büyük dairesel formda göbekler vardır. Merkezde yıldızdan dağılan rumili kıvrımlar ile genişletilmiştir. Bu duvar yüzeylerinde yazı kompozisyonları da karşımıza çıkmaktadır. Yazılar celi sülüs istifinde yazılmıştır. Bu yazılardan batı duvarda “Vav”, “Maşallah” gibi yazılar ve güney duvarda da çeşitli ayet yazıları karşımıza çıkmaktadır. Bu yazılar sıva üzerinde siyah renkle yazılmıştır.

Paye yüzeylerinde Esmâü'l-Hüsna'dan bazı isimler, ayet, dua gibi yazılar yine sıva üzerine siyah renkle uygulanmıştır. Yazı istifleri çoğunlukla celi sülüs olmakla birlikte talik yazı örnekleri de mevcuttur.

Yazıların hattatları konusunda net bir şey söylemek zordur. Ancak çeşitli kaynaklarda Katipzâde Mustafa, Cezayirli Hasan Hoca, Osman Efendi gibi kişilerin ismi geçmektedir¹. Caminin aslında özgün halinde yazıların olmadığı, 18-20.yy. aralığında yazıldığı anlaşılmaktadır.

Bu yazılardan E. H. Ayverdi, müezzin mahfilinin bulunduğu paye üzerindeki tuğranın Katipzâde Mustafa Efendi'ye ait olduğunu ancak imzasının 1898 yılındaki onarımlarda silindiğini belirtmiştir².

¹ Rifat, Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Câmiler ve Mescidler*, Ankara 1999,64, E.Hakkı, Ayverdi, *Osmanlı Mîmârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*,(1403-1451), C.II, İstanbul 1972,151.

² Ayverdi, a.g.e., 151.

Camide yer alan “Vav” harfleri dikkat çekmektedir. Caminin batı duvarında büyük ölçekli tutularak yazılmıştır. Bursa Ulu Cami’de de benzer şekilde görülmektedir.

Cami, iri çiçek motifleriyle, 18. yüzyıl süslemesine sahiptir. Bu süslemeler ile ilgili çok sayıda eleştiri yapılmıştır. Süslemelerin ve yazıların orantısız ve gelişigüzel bir şekilde düzenlendiğinden bahsedilir. Bunlardan biri şu şekilde ifade edilmiştir: “Caminin kubbe ve duvarlarına yapılan ve tiyatro perdelerini andıran nakışlar affedilir cinsten değildir. Minber ve mihrap süslemeleri mahvedilmiştir. Duvarlarda süslemelerin güzelliği değil kalabalık vardır.”¹ Aynı şekilde Aslanapa’nın, “Caminin üst kısımlarında kalan duvar alanları insana azap veren çok çirkin barok dekorlar ve perde şekilleri ile adeta sıvanmış, mihrap da bu zevksizliğe kurban gitmiştir”² ve “Eski Cami, ilk orijinal abidevi yapıdır, içeride sonradan yapılan zevksiz Barok dekorlar atmosferi bozmaktadır”³ şeklinde süslemelerin iyi olmadığına yönelik eleştirileri yer almaktadır.

1973 yılında yapıda kalemî süslemenin olmadığı ancak olduğuna dair bilginin var olduğunu ifade eden Demiriz⁴, 1998 yılındaki çalışmasında camide yer alan dokuz kubbenin altısında 16.yy.ın ikinci yarısına tarihlenebilecek özellikte, diğer ikisinin ise 1753 yılındaki onarımlarda yapılmasına başlandığı tamamlanmadan bırakıldığını belirtmiştir⁵.

Camide süslemelerde aşırıya gitme gözden kaçmamaktadır. Bu aşırı süslemelerde yüzeyler neredeyse hiç boş bırakılmayacak

¹ Rifat Osman, *a.g.e.*, 64.

² Aslanapa, 1949, 7.

³ Oktay, Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi -Orhan Gaziden Başlayarak Sonuna Kadar Padişahlara Göre Gelişmesi*, İstanbul 1986,17.

⁴ Yıldız, Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme-Erken Devir 1300-1453*, İstanbul 1979.

⁵ Yıldız, Demiriz, “Edirne Câmilerinde Kalem İşleri”, *Edirne Serhattaki Payitaht*, İstanbul 1998, 377.

şekilde süslenmiştir. Süslemeler karmaşık kompozisyonlara sahiptir. Kubbelerde süsleme, merkezden dağılan ve tekrarlanan rumilerden oluşmaktadır. Yapının süslemelerinde batı etkisi ile yapılan barok süslemeler hissedilmektedir.

Yapının geçirmiş olduğu onarımlarda süslemelerinin de yenilenmiş olduğu görülmektedir. Dönemin süsleme üslubuna uygun bir şekilde motifler, kompozisyonlar dikkati çekmektedir. Onarımlarda her defasında süslemelerin üzerinden geçildiği, aslına uygun olmayan, başarılı sayılamayacak örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Cami, 1745 yılında geçirdiği yangın ve 1752 yılındaki deprem etkisi ile büyük hasar görmüştür. Süslemeleri de doğal olarak bu afetlerden etkilenmiştir. Günümüzde caminin süslemelerine dair özgün örnek de maalesef tespit edilememiştir. Süslemeler, özgün olmadığı, yenilendiği için motifler hakkında yorum yapmak zordur. Çiçek motiflerinin fazla uygulandığı Edirne Camilerinde, şehrin çiçek yetiştiriciliğinde ön plana çıkması ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. O dönem yetiştirilen çiçeklerin de İstanbul'a gönderildiği bilinmektedir¹. Eski Cami, Edirne Üç Şerefeli Cami, Selimiye Cami bahçelerinde yer alan çeşitli çiçekler ile şehirde çiçek yetiştiriciliğinin önemli olduğu dikkati çekmektedir.

Eski Cami'nin yazıları ile meşhur olduğunu belirtmiştik. Yazılarının da özgün bir karakter taşımadığı anlaşılmaktadır. Onarımlarda farklı zamanlarda oluşturulmuş yazılar 18.-19.yy. özellikleri taşımaktadır. Yazılar üzerinde daha sonra çeşitli eklemeler yapılmış, yazıların ya üzerinden geçilmiş ya da aynı zemin üzerinde üzerinden tekrar gidilerek yeni yazı istifleri meydana getirilmiştir.

¹ Rauf, Tunçay, "Edirne Sanat Eserlerindeki Süslemeler", *Türk Kültürü*, S.2, 1964, 227.

Caminin minberi ve mihrabı sonradan boyanarak süslenmiştir. Hünkâr mahfili, müezzin ve kadınlar mahfilinde ahşap üzerine uygulanan kalemîşi süsleme görmekteyiz. Süslemeler barok üslup denilen Batı etkili karakteri yansıtmaktadır. Süsleme ustaları hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Sonuç

Eski Cami’de, yapılan onarımlar sonucu yapının çok defa elden geçtiği, süslemeler de özgün örneklerde de doğal olarak bozulmalar meydana geldiği anlaşılmaktadır. Süslemelerde görülen motiflerin yapılarında değişiklik veya bozulmalar kaçınılmaz olmuştur.

Sıvalı yüzeylere uygulanan kalemîşi süslemelerde, zaman içerisinde kolaylıkla dökülme, bozulma olabilmektedir. Aynı şekilde camide yer alan yazılarında zamanla yapılan her bir onarımda üzerinden geçilme veya yazıyı yok etme gibi işinin uzmanı olmayan kişiler tarafından günümüzdeki halini aldığı görülmektedir.

Süslemelerin özgün halini bilmediğimizden renkleri hakkında da yorum yapmak anlamsız olacaktır. Özgün haline yakın olabileceğini düşündüğümüz kompozisyonlarda yoğun olarak kullanılan rengin kırmızı, turuncu ve beyaz olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Karamağaralı, Beyhan. (1971). “Edirne Eski Câmii’nin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri”, *Vakıflar Dergisi*, S.9, 331-336.

Aslanapa, Oktay, (1949). *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul.

Eyice, Semavi, (1994). “Edirne” *TDVİA*, C.10, İstanbul, 431-435.

Kuran, Aptullah, (1996). “A Spatial Study of Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne and İstanbul”, *Muqarnas, an Annual on Islamic Art and Architecture*, S.13, Leiden, 114-131.

Rıfat Osman, (1999). *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Câmilere ve Mescidler*, Ankara.

Ayverdi, E.Hakkı, (1972). *Osmanlı Mîmârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, (1403-1451)*, C.II, İstanbul.

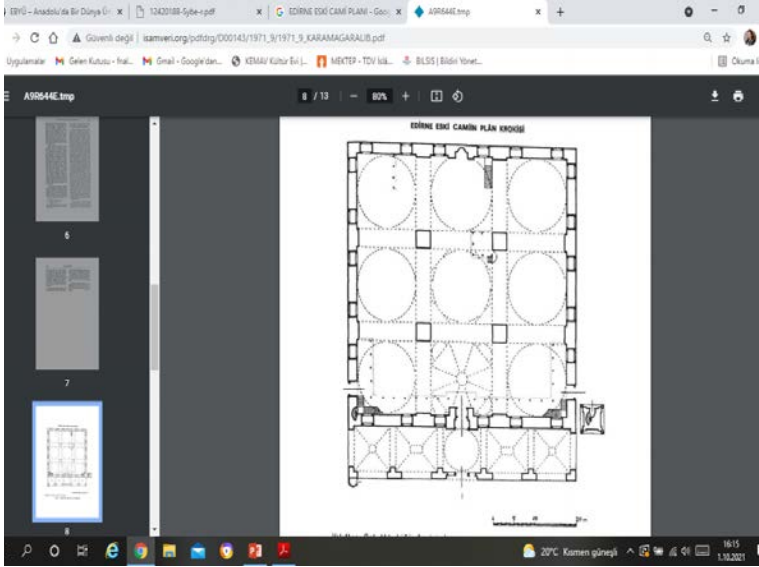
Aslanapa, Oktay, (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi -Orhan Gaziden Başlayarak Sonuna Kadar Padişahlara Göre Gelişmesi*, İstanbul.

Demiriz, Yıldız, (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme-Erken Devir 1300-1453*, İstanbul.

Demiriz, Yıldız, (1998). “Edirne Câmilerinde Kalem İşleri”, *Edirne Serhattaki Payitaht*, İstanbul, 371-380.

Tunçay, Rauf, (1964). “Edirne Sanat Eserlerindeki Süslemeler”, *Türk Kültürü*, S.2, 223-244.

EKLER

Çizim: Edirne Eski Cami planı (A.S.Ülgen'den VGMA)

Foto.1: Eski Cami kuzeyden görünüş

Ü Ç Ü N C Ü O T U R U M

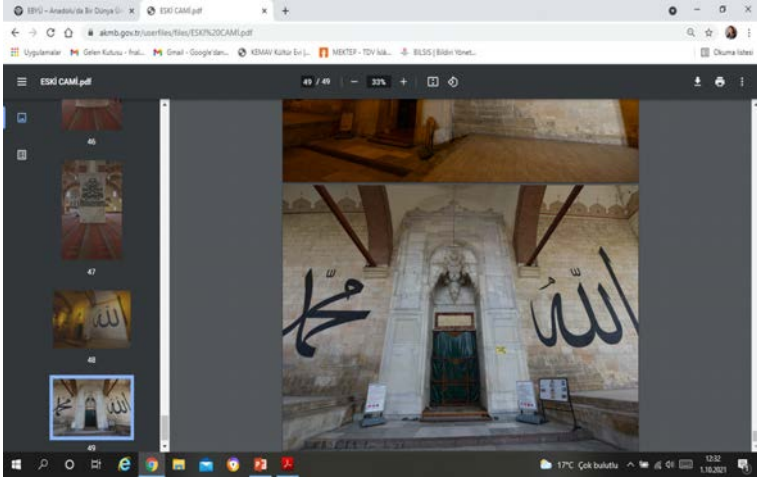

Foto.2: Son cemaat yerinden giriş kapısı

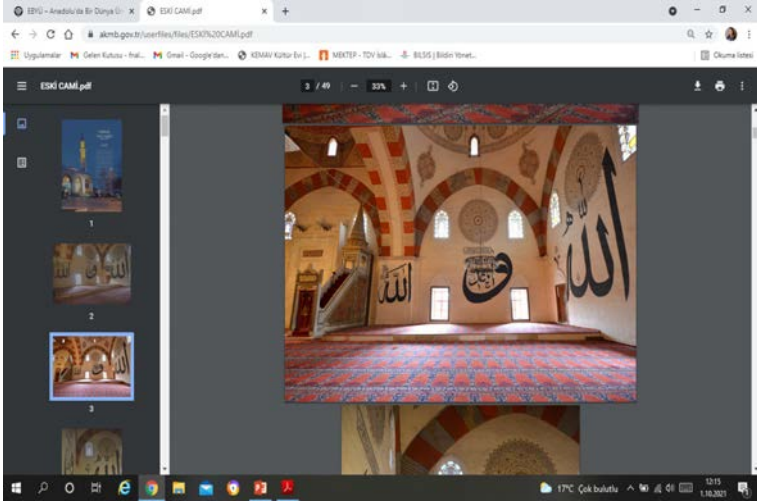

Foto.3: İç mekândan görünüş

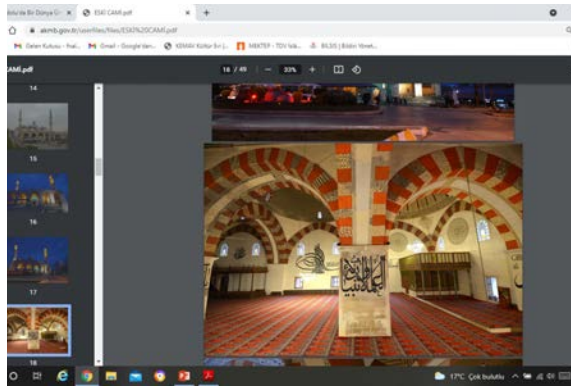

Foto.4: İç mekândan görünüş

Foto.5: Kubbelerden görünüş

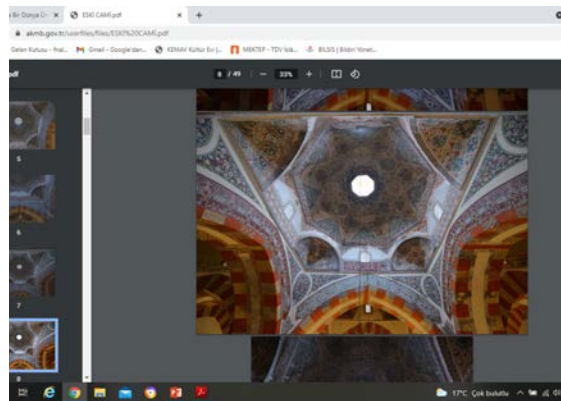

Foto.6: Kubbelerden görünüş

ESKİ CAMİ, ÜÇ ŞEREFELİ CAMİ VE SELİMİYE CAMİİ MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE DÖNEMSEL KARŞILAŞTIRMASI

Sema KIZILELMA

Mimar, Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
Araştırma Görevlisi.

Özet

Edirne (Andrinople), Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Rume-
li'nde İstanbul'dan sonra ikinci şehri olmasının yanında aynı
adlı olan vilayetin ve ikinci orduyu hümayunun da merkezi
olması bakımından oldukça eski ve önemli bir tarihe sahiptir.
Şehrin adının ve tarihinin önemi şehrin imarına ve gelişimine
de birçok alanda katkı sunmuştur. Bu çalışma kapsamında şeh-
re yapılan önemli mimari çalışmalardan camiler ve külliyeler
ele alınacaktır. Mimar Sinan'ın ustalık eserim dediği ve 1568-
1574 yılları arasında inşa ettiği Edirne Selimiye Camii başta
olmak üzere birçok cami ve külliye farklı dönemlerde inşa edil-
miş ve çoğu günümüzde varlığını korumaktadır. Hepsinin bir-
birinden farklı değere sahip olduğu mimarisi zengin bu şehrin
dillerde ün yapmış bir tekerlemesinde,

“Eski Cami'nin yazısı, Üç Şerefeli'nin kapısı, Selimiye'nin
yapısı” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bu ifadeden anlaşıl-
acağı üzere bu üç camiiinin diğer camilerden farklı olan yanları
ve eşsiz değerleri ortaya konulmuştur.

Ulu Cami tipinin önemli örneklerinden birisi olan Eski Ca-
mi'nin, 1403 -1414 yılları arasında Yıldırım Bayezid Han'ın
oğlu Emir Süleyman tarafından inşasına başlanmış ve Çelebi
Sultan Mehmed tarafından yapımı tamamlanmıştır. Erken Dö-

nem yapılarından birisi olan cami, Edirne'nin tam merkezinde yer almakta ve Yıldırım Bayezid Camii'nden sonraki Edirne'nin en eski camisidir. Hacı Bayram Veli'nin ziyaret ettiği gün ve vaaz verdiği kürsü de Eski Cami tarihinde önemli bir yere sahiptir. Tekerlemeye de var olduğu gibi, bu caminin yazıları oldukça sanatlı ve kıymetlidir.

Erken Dönem yapısı olarak geçen diğer yapı Üç Şerefeli Cami olup, yapımı ile ilgili iki rivayet vardır. Birisi Yıldırım Bayezid oğlu Musa Çelebi iken, bazı kaynaklarda II. Murad tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir. Klasik dönemi hazırlayan cami olarak bilinen yapı, adını üç şerefesine de ayrı olarak çıkılabilen minaresinden almıştır. Üç Şerefeli Cami'nin iki kemer içinde kavsaranın yer aldığı kapı, tekerlemeye bahsedilen, en ilginç süslemeye sahip yapı kitabesidir.

Klasik Dönem yapısı olan ve Mimar Sinan'ın ustalık eserim diye tanımladığı Selimiye Camii, tekerlemeye bahsedilen üç camiden sonuncusudur. 2012 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine giren Edirne Selimiye Camii ve külliyesinin fiziki ve işlevsel bütünlüğünü meydana getiren camii, iç (revaklı) avlu, dış avlu, medreseler, arasta, sıbyan mektebi, kütüphane ve Muvakkithane korunması gereken sit alanı içinde yer almaktadır. Mekânların tümünün neredeyse tek kubbe altında toplandığı ve bu sebeple de merkezi mekânın en iyi örneği olarak dünya literatürüne girdiği bilinmektedir. Hiç birbirini görmeden üç şerefeye de çıkan üç ayrı merdiven de bu yapının önemli mimari başarılarından birisidir.

Edirne şehrinin adıyla birlikte anılan bu üç tarihi camii, tarihsel özelliklerine ek olarak mimari özellikleriyle beraber ele alınmıştır. Yapıyı öne çıkaran yapım teknikleri ve yapılarda meydana gelen dönemsel değişiklikler camii planları ana unsur olmak üzere cephe ve kesitlerle de desteklenerek irdelenmiştir. Her üç cami içinde çevresinde farklı dönemlerde eklenen ya da

yıkılan, külliye dönüşmesinde etken olan mekânlar ele alınmış ve bunların benzer ve ortak yönleri üzerinde durulmuştur.

Tüm bu çalışmalar sonucunda Edirne şehrine mal olmuş ve literatürde yazısı, kapısı ve yapısı şeklinde nitelendirmelerle yer etmiş bu üç caminin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Farklı dönemlere ev sahipliği yapan yapıların mimari yapımlarında dönemsel farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu karşılaştırmalar sayesinde yapıların hem fiziksel hem de tarihsel değişimleri mimari planlar üzerinden değerlendirilmiştir. Tekerlemelere konu olan ve farklı özellikleri ile Edirne'nin önemli yapıları arasında yerini alan bu üç camii ve külliyesinin başta Edirne şehri olmak üzere Türkiye'nin kültürel mirası olarak her daim korunmasının ve bu bilincin gelecek nesillere aktarılmasının bilincinde olunması gerektiği de ortaya konulan önemli çıkarımlar arasındadır.

Anahtar Sözcükler: Edirne Camii ve Külliyesi, Yapısal Değişimler, Mimari Özellikler, Dönemsel Karşılaştırma.

1. Giriş

Edirne şehrinin, Orta Asyalı bir kavim olan Trakların bölgeye yerleşmesi sonucunda kurulduğu bilinmektedir (Sannav, 2019). Halil İnalıcık'ın araştırmaları sonucunda 1361 yılında Türk topraklarına katıldığını¹ belirttiği Edirne, bu tarihten sonra surlarla çevrili kale şehir olmanın² dışına çıkarak, surları aşan gelişimler göstermiştir. Bundan sonra şehir Bursa'dan sonraki başkent olmuş ve Türkiye'nin Avrupa topraklarındaki merkez vilayeti haline gelmiştir. Döneminin kültür, mimari, sanat, ilim ve siyaset merkezlerinden birisi olan Edirne, cami, havra, kilise, medrese, türbe, han, hamam, kervansaray, darüşşifa, köprü ve saray gibi birçok kültürel mirasın sahibi olmuştur. Bu kültürel mirasın bir kısmı geçirdiği yangınlar, depremler ve istilalar sonucunda günümüze ulaşamamış, bir kısmı yıkımlar sonrasında yeniden inşa ya da restorasyon yöntemleri ile günümüze ulaştırılmış, kalan bir kısım yapı ise yapıldığı dönemden günümüze farklı güçlendirmeler ve dönemsel eklemeler ile varlığını halen sürdürmektedir. Geçmişten günümüze korunarak gelen bu mirasın devamlılığını sağlamak ve gelecek kuşaklara aktarmak, atalarımızdan bize bırakılan, sürdürülmesi gereken bir mirastır. Bu anlamda bu eserlerin ve yapıların incelenmesi, tarihsel farklılıkların ortaya konulması ve günümüzdeki durumlarının

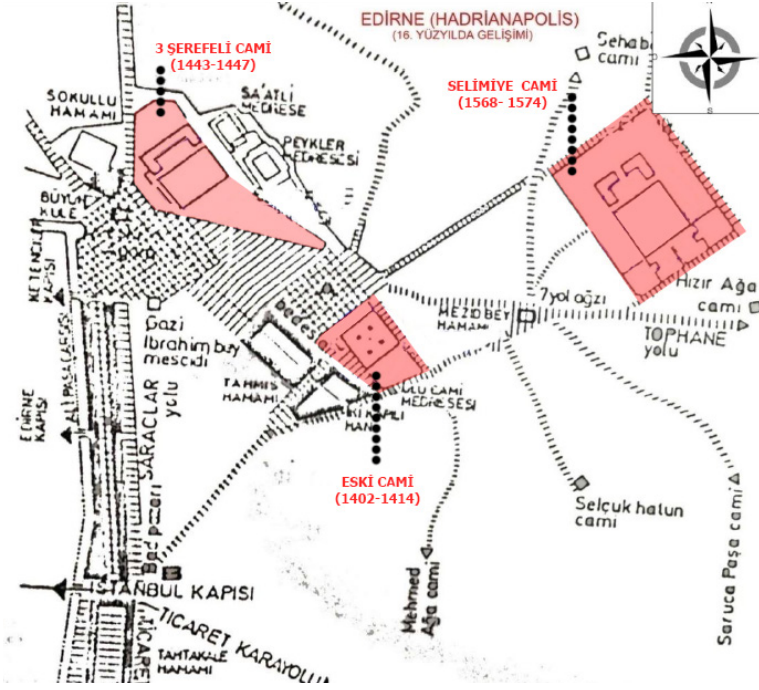
¹ Edirne'nin Türkler tarafından fethi konusunda farklı görüşler ortaya konulsa da, Halil İnalıcık bu konudaki detaylı araştırması sonucunda Edirne'nin Osmanlılar tarafından fethinin 1361 tarihinde gerçekleştirildiği sonucuna varmıştır (Bkz. Halil İnalıcık, "Edirne'nin Fethi (1361)", *Edirne'nin 600 Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, 137-159).

² Türk hakimiyetine geçmeden önceki Edirne tarihine ulaşmak için bkz. Semavi Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devire Ait Eserler", *Edirne: Serhattaki Payitaht* (Haz: Emin Nedret İşli — M. Sabri Koz), YKY, İstanbul 1998, s.19-47.

geçmişle karşılaştırılarak belgelenmesi hem topluma bu konularda duyarlı olunması gerektiğini gösterecek hem de sonraki çalışmalara ışık tutacaktır.

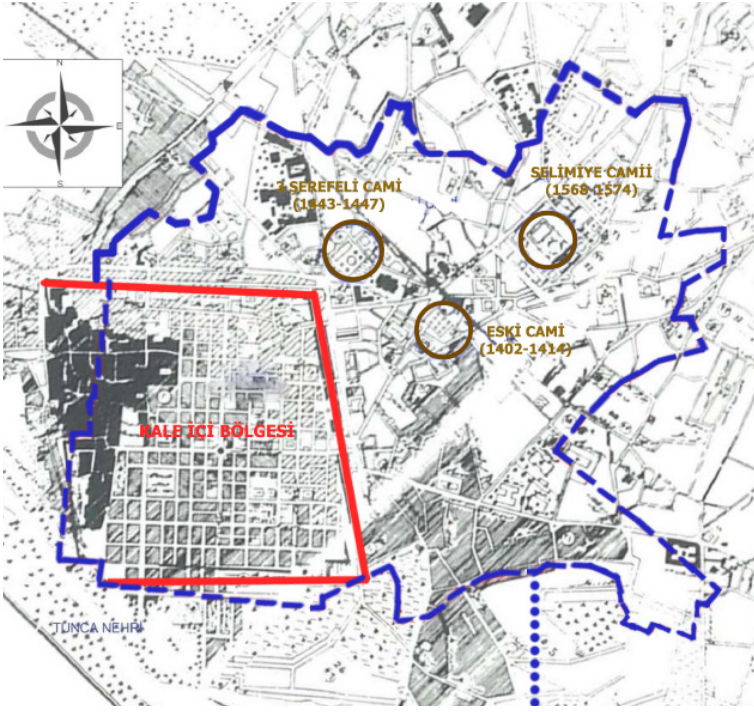
1361 yılında I. Murad (Hüdavendigâr) tarafından fethedilen (Yıldız, 2012) ve İstanbul'un fethine kadar başkent olarak anılan Edirne, Erken Dönem çok birimli camilerinden ve Ulu Camii tipinin önemli örneklerinden olan Eski Cami, erken dönem yapısı olup Klasik Döneme geçişte hazırlayıcı niteliğindeki unsurları bulunduran Üç Şerefeli Cami ve klasik dönem yapısı olan, Mimar Sinan'ın "ustalık eserim" olarak tanımladığı Selimiye Cami'sine ev sahipliği yapmaktadır.

Araştırma kapsamında belirtilen üç caminin inşa edildikleri dönemler ve bu dönemlere yükledikleri anlamlar bakımından önemli bulunmasının yanında, 16.yy'da Edirne kent merkezinin durumunu gösteren haritadan (Şekil 1) görüldüğü üzere Edirne şehrinin merkezinde, birbirine oldukça yakın üçgensel bir alanda hakim olmaları sebebiyle de birlikte değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra dillere destan olan tekerlemede belirtilen "*Eski Cami'nin yazısı, Üç Şerefeli'nin kapısı, Selimiye'nin yapısı*" şeklindeki ifade de bu üç caminin birlikte değerlendirilmesini olası hale getirmektedir.

Şekil 1. 16.yy'da Edirne kent merkezinin gelişim durumu (Özyurt, 1996'dan alınıp yazar tarafından görselleştirilmiştir.)

Bu dönemde kent, kalenin doğusunda, belirtilen merkez etrafında (Şekil 2) ışınsal olarak ovaya doğru gelişim göstermektedir.

Şekil 2. 1918 Edirne yerleşim planında 3 Caminin konumu (Onur, 1990'dan alınıp yazar tarafından görselleştirilmiştir.)

1918 yılı Edirne yerleşim planına bakıldığında Edirne Kalesi'nin doğu tarafına doğru gelişme göstermekle birlikte Kale içi bölgesinin gridal dokuyu koruduğu ancak Kale dışındaki belirtilen sınırlarda daha organik bir dokunun baskın olduğu görülmektedir.

Edirne'nin yerleşim planı üzerinden, araştırmaya konu olan 3 caminin yerleşim bölgelerinin incelenmesi ile yapılan değerlendirme sonrasında camilerin mimari özellikleri ve dönemsel sınıflandırılmaları incelenecektir. Bu sınıflandırılmanın belirlenmesinde kaynaklardan elde edilen dönemsel verilerden yararlanılarak gruplandırma yapılmıştır. Yapılar, Erken Dönem, Erken — Klasik Dönem (Geçiş Dönemi) ve Klasik Dönem olarak 3 başlıkta incelenecektir.

2. Erken Dönem Yapısı Eski Camii

(Cami-i Atik – Ulu Camii)

1361 yılında¹ fethedildikten sonra 1365 yılında başkent ilan edilen Edirne, kale şehir olmaktan çıkarılarak kentin biçimlenişi Kale ile Eski Saray arasında olmuştur (Erdoğan; Kuter, 2010).

Bu süreçte kent gelişimine etki eden ve odak noktası olan ilk külliye Eski Camii Külliyesi olmuştur. Şehrin tam merkezinde yer alan mabet, Yıldırım Bayezit Cami'sinden sonra günümüze kadar gelebilen en eski camidir (Edirne (Türkiye) — Tanıtım Yazıları), 19??). 1403'te Emir Sultan Çelebi tarafından başlanıp 1414 yılında Çelebi Sultan Mehmed tarafından tamamlanan Eski Camii'nin mimarının -El Hac Alâeddin- ve kalfasının ise İbrahim oğlu Ömer adında bir usta olduğu² kuyumcular tarafında bulunan kapının üzerinde var olan yazının çözülmesiyle anlaşılmaktadır ((Edirne (Türkiye) — Tanıtım Yazıları), 19??).

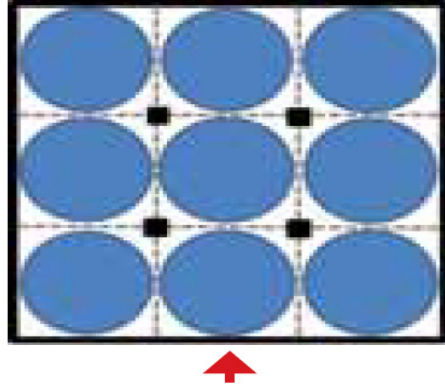
"Erken Dönem Camileri" başlığı altında, çok birimli ve çok kubbeli camiler sınıflandırmasında bulunan Eski Cami, ayrıca Ulu Camiler grubuna girmektedir.³ Caminin ismi ile ilgili de birden fazla söylem yer almakta olup, ilk başta Emir Süleyman'dan esinlenilerek aktarılan bilgiye göre Süleymaniye Camii olarak adlandırılmıştır (Baysal, 2013). Sonrasında Ulu Camii denilmiş ve Üç Şerefeli Camii inşa edildikten sonra Eski Cami, Cami-i Atik ismi ile ün kazanmıştır.⁴

¹ Tarihçiler fetih için 1361-1370 arasında bir tarih belirtmektedir. (Bkz. Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar*, Çev. Server Tanilli, İstanbul 2000, s.46).

² Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16.yüzyıla kadar Anadolu Türk İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1995, s.388.

³ Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul 1949, s.6-7 ; ay.yaz., *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s.45-47.

⁴ Rifat Osman, *Edirne Rehnuması*, Edirne 1994, s.43; Nahit Sırrı Örik, *Anadolu'da Yol Notları — Kayseri, Kırşehir, Kastamonu — Bir Edirne Seyahatnamesi*,

Edirne Eski Camisi plan şeması

2.1. Eski Cami Plan Özellikleri

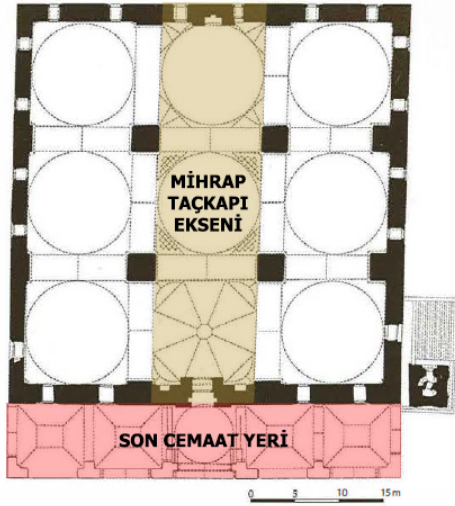
Şekil 3. Eski Cami Plan Şeması (solda) (Benian, 2011), E. Cami şehir içindeki konumu, kare plan ve 9 kubbenin 3 boyut-taki perspektifi (sağda) (Okuryazarım, 12.09.2021)

Eski Cami plan şeması incelendiğinde 'harim' adı verilen kare biçimli orta mekân, dört sütun üzerine oturtulmuş dokuz adet birbirine eşit büyüklükte kubbe (Şekil 3) ile örtülmüştür (Yıldız, 2012). Bu özelliklerinden ötürü sınıflandırmada çok ayaklı ve çok kubbeli gruba dahil edilmektedir (Usal, 2006; Kuban, 2007; Eyice, 1994). Cami, aynı zamanda klasik Osmanlı camilerinin şemasını taşımaktadır.¹ Avlusu bulunmayan yapının kuzeyinde beş birimlik son cemaat yeri (Şekil 4) görülmektedir. Ayverdi'ye ait plan çiziminde (Şekil 4) duvarların 900 olmadığı görülmektedir. Bu duruma, inşaatın uzun süreli olması ve yapımının zorlu

Ankara 1941, s.41 ; M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne" TDVİA, Cilt 10, İstanbul 1994, s.429 ; Cornelius Gurlitt, *Edirne'deki Yapılar*, çev. Mustafa Özer, Edirne 2006, s.13.

¹ Beyhan Karamağaralı, "Edirne Eski Cami'nin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri", *Vakıflar Dergisi*, S.IX, Ankara 1971, s.335.

dönemlere denk gelmesi sebep olarak gösterilmektedir (Kuban, 2007).

Şekil 4. Eski Cami Plan (E.H. Ayverdi) (solda), Eski Cami tek şerefeli minare (1 numara ile gösterilen sol taraftaki minare) ve sonradan eklenen iki şerefeli minare (2 numara ile gösterilen minare) (sağda)

Caminin Şekil 4'te işaretlenmiş mihrap — taç kapı ekseninde (orta sahinnda) kubbe geişleri diğeri altı kubbeden farklı tasarlanarak giriş yönü ve mihrap vurgulanmak istenmiştir (Okıuoğlu, ?).

Yapının tek şerefeli bir minaresinin (girişin solunda) olduğı dönemin resimlerinden okunmaktadır (Şekil 4). Minare kaidesine kadar orjinaldir (Okıuoğlu,?). Ancak daha sonra iki şerefeli bir minarenin II. Murat tarafından ilave edildiğı Badi Efendi tarafından belirtilmektedir (Kuban, 2007).¹ O. Aslanapa da her şerefesine ayrı yolla çıkılan iki şerefeli minarenin II. Murat tarafından yapıldığını belirtir.²

Şekil 5. Eski Cami iki şerefeli minaresi kaidesinde yer alan çeşme

II. Murat tarafından ilave edilen ikinci minarenin kaidesinin altında yer alan (Şekil 5) bu çeşme, nadir örneklerden birisidir.

¹ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, İstanbul 1972, s.150.

² Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s.47.

Çok sayıda caminin ve minarenin bulunduğu Edirne’de çeşmeli minare örneği sadece Eski Cami’de bulunmaktadır.

Büyük minare kaidesi haricinde 1742 tarihinde yangına maruz kalan ve 1751/52 depreminde yıkıldığı belirtilen (Kuban, 2007) minare ve kubbelerin 1753’te I. Mahmud Dönemi restorasyonları ile yenilendiği söylenebilir.¹ Doğu payandaları da (Şekil 6) depremden sonra hasar alan duvarı güçlendirmek amacıyla yapılmış olabilir (Ayverdi, 1972).

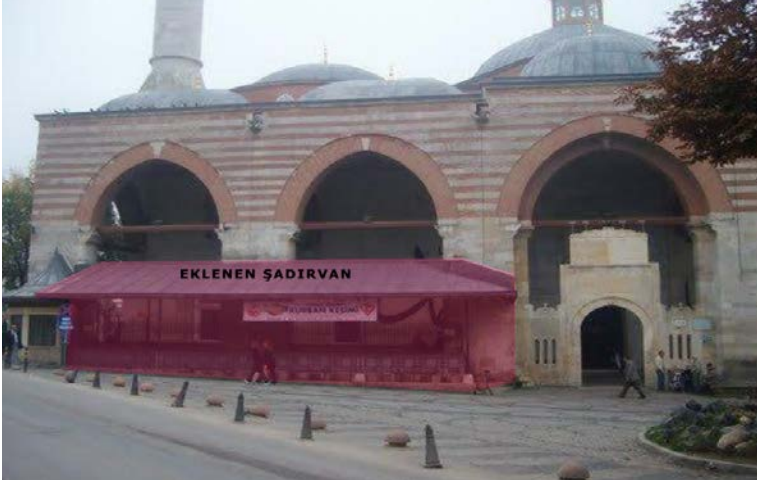

Şekil 6. 1751/52 depremi sonrasında hasarları gidermek için güçlendirildiği belirtilen doğu payandaları (Kuban, 2007)

Bursa Ulu Cami’nde görülen, taşıyıcı sistemin dışarıdan okunabilirliğini sağlayan duvar payeleri, bu yapıda içeriden algılan-

¹ E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s.159-160; Rifat Osman, *a.g.e.*, s.63; Oktay Aslanapa, *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri...*, s.7; O. Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s.54.

maktadır ve dışarıya taşmamıştır. Son cemaat yerinin sol tarafında ön kısımda yer alan şadırvan, 1751 depreminden sonra yapılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. 1751 depreminden sonra son cemaat yerinin sol ön tarafına eklenen şadırvan

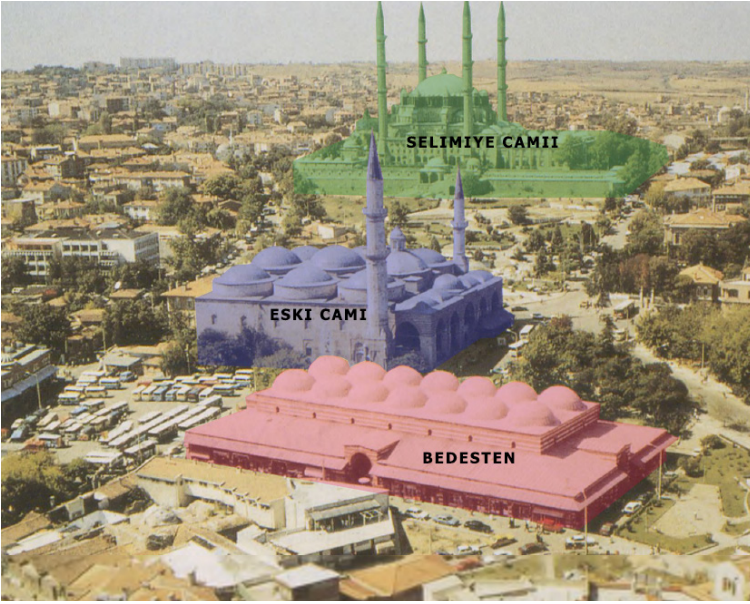
1850 yılında çıkan bir başka yangında bazı minarelerin taşları yanmış, bazıları ise dökülmüştür.¹ Bunun yanı sıra 1924 ve 1934 yıllarında da ciddi onarımlar geçirmiştir.² Ayverdi'den alınan bilgilerden yola çıkarak yapının 1965 yılında da bir tadilat geçirdiği söylenebilir.³ Yakın tarihli bir diğer tadilat ise 2005 yılında yapılmıştır.⁴

¹ Rifat Osman, *Edirne Evkaf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, (Sad. Ülkü (Ayan) Özsoy), Ankara 1999, s.63.

² O. Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri*....., s.10-11.

³ E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s.153.

⁴ Bu bilginin Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde görevli sanat tarihçisi Utku Musa Suna'dan alındığı bilgisi, belirtilen ikinci kaynaktan elde edilmiştir. İkinci kaynak için bkz. Şenay Ö. Yıldız, *Osmanlı Devri Edirne Camilerinden Ahşap Va'z Kürsüsü Örnekleri*, *Sanat Tarihi Dergisi* 21/2 (Ekim 2012), 104.

Şekil 8. 1418 yılında Eski Caminin yanına inşa edilen bedesten ve Selimiye ile konumlanışları

Eski Cami yapıldıktan sonra çevresine kervansaraylar ve ticari yapılar yapılmıştır (Tütüncü, 2017). Bu yapı günümüze kadar birçok tamiratlarla büyük oranda korunarak gelmiştir.

Eski Cami'nin ve medresenin giderlerinin karşılanması için vakfedilen bedestenin 1418 yılında yapıya eklenmesiyle (Şekil 8) cami külliye özelliği kazanmıştır (Yılmaz, 2015). Bunlar dışında muvakkithane¹, medrese ve sebilden oluşan külliye günümüzde sebil kısmı kitap satış bölümü olarak kullanılmakta olup muvakkithane yol yapımı nedeniyle kaldırılmış, medrese ise günümüze ulaşamamıştır (BT, 31.08.2021).

¹ Muvakkithane: Eskiden çocuklukla büyük camilerin yanında yapılan, içinde ezan vakitlerinin saptanması için gerekli alet ve saatler bulunan küçük bina. (bkz. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 18. Baskı, İstanbul 2020, s.335.)

Şekil 9. Ahşap malzeme ile yapılan Hünkâr mahfili ve müezzin mahfili

Yapı iç mekânında yer alan hünkâr ve müezzin mahfili, 18. Yüzyıl Edirne kari kalem işlemleri ile dikkati çekmektedir. Müezzin mahfili, caminin ortasında ve minberin önünde yer almaktadır. 1746 yılındaki yangından sonra caminin ahşap bölümleri yanmıştır ve günümüze kalanlar yangından sonraki yapımlara aittir. "Hünkâr mahfili" 1963 yılında III. Mustafa döneminde yaptırılmıştır. Aynı özellikleri barındıran müezzin mahfili de 18. Yüzyılda yapılmıştır (MC, 27 Ağustos 2021).

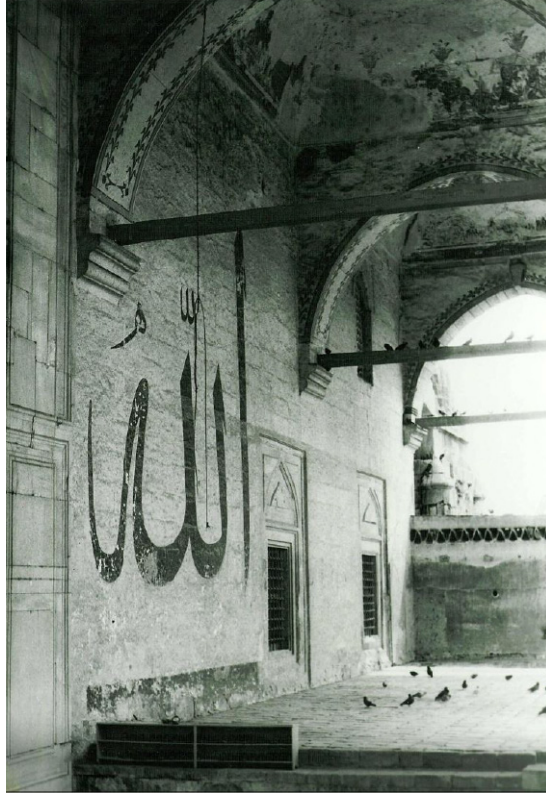
Şekil 10. Eski Cami minber

Şehrin ilk ulu camisi olması bakımından mermer malzemeden yapılan minberde (Şekil 10) fethin sembolü olarak sürekli sancak asılıdır. Osmanlı padişahlarından III. Mustafa ve II. Ahmet bu camide kılıç kuşanmışlardır (Edirnektb, 10 Ağustos 2021).

2.2. Eski Cami Dış Mekân, İç Mekân ve Yazılar

Ü Ç Ü N C Ü O T U R U M

Şekil 11. Eski Cami dış mekân (batı revakı (1983)) (üstte) ve iç mekân (altta) yer alan oldukça büyük ve gösterişli hat yazıları

Edirne’de bulunan tarihi camiler arasında, Eski Cami, yazıları ile meşhurdur. Tekerlemelerde de bahsedilen Eski Cami’nin yazısı ifadesi, yapının dış cephesi de dahil birçok yerinde yazıların sıklıkla kullanılmasındandır. Paye ve duvarlarda puntosu büyük yazılar dikkati çekerken, kubbe, duvar ve payeleri kaplayan bu yazıların büyüklüğünün mekân tesirini bozduğu birçok sanat tarihçisi tarafından belirtilmektedir.¹

Şekil 12. Hünkâr mahfili altındaki renk kartelası

Caminin beyaza boyanmış duvar ve payeleri üzerinde 18. ve 20. Yüzyıllarda yazılmış çeşitli yazılar bulunmaktadır. Bunların bazıları I. Murat zamanında, bazıları ise 1863 yılındaki onarımlarla ilave edilmiştir.

¹ E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, (1403-1451), C.II, İstanbul 1972, s.154; Oktay Aslanapa, “Edirne’de Türk Mimarisinin Gelişmesi” *Edirne, Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağanı*, Ankara 1993, s.224.

Hünkâr mahfilinin altında yer alan duvarda (Şekil 12) bozulmalar sonrasında ihtiyaç olacağı düşünülerek boya ve malzemeler için kullanılan renkler bir kartela biçiminde renklendirilmiştir.

2.3. Eski Cami Geçirdiği Yangınlar, Yıkımlar ve Onarımlar

Yapının geçirdiği onarımlar sağlamlaştırma, bütünleme, yenileme, yeniden yapım ve bağımsız ekler şeklinde beş başlık altında toplanarak ortaya konulacaktır. Bu sınıflandırmalarda 18. Yüzyıl yapım, yıkım, onarım ve ekleri ön planda olacaktır. Hem günümüze yakın dönem olmasından dolayı belgeye erişim kolay olmuştur hem de daha güncel veriler elde edilmesi, bu verilerle sonraki süreçlerin değerlendirilmesi daha muhtemel olmaktadır.

2.3.1. Sağlamlaştırma

Edirne camilerinin genelinde 18. Yüzyıl onarımlarında, depremden ayakta kalan kısımlarının detaylarının ve özgün malzemelerinin korunarak sağlamlaştırıldığı görülmektedir (Altınsoy, 1999). Sağlamlaştırma, genel olarak yapıların ilk dönemlerindeki hâlleri göz önünde bulundurularak ayakta kalan bölümleri mümkün olduğunca korunmuştur. Sağlamlaştırmada farklı teknikler kullanıldığı, Başbakanlık Arşivi'ndeki 1768 tarihli bir belgeden edinilen bilgiler sonucunda elde edilmektedir.

18. Yüzyılda meydana gelen yangın (1746) ve depremler (1752 Depremi) sonucunda diğer yapılar gibi Eski Cami de büyük ölçüde zarar görmüştür.¹ Yangın sırasında iç mekândaki ahşap bölümlerin, mihrap ve minberin büyük bölümünün yandığı

¹ Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, Tarih Enstitüsü 6, 1949, s.6; O. Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s.55; E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 I*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İst. Ens. No.57, 1966, s.50.

diğer kaynaklardan da elde edilebilmektedir.¹ Hasarlar sonrasında yapılan sağlamlaştırma, yenileme çalışmaları dışında yapıya bazı ekler de yapılmıştır.

Edirne Eski Cami özelinde bakıldığında sağlamlaştırma tekniği ile yapıda meydana gelen onarım, elde edilen veriler ışığında plan ve kesit düzleminde bir yerde meydana gelmektedir. Caminin planında 1 numara ile gösterilen mihrap duvarı kısmında bir sağlamlaştırma yapılmıştır (Şekil 10). Kesitten takip edildiğinde (1 numaralı kısım) mihrap nişinin arkasında kalan duvarda sağlamlaştırma çalışması yapılmıştır (Şekil 11).

2.3.2. Yenileme

Eski Cami'nin kalın taş ayaklara oturan beş gözlü son cemaat yerinin orta aksındaki giriş, yapıya yeni bir ektir.² Plan ve kesitte 2 numaralı olarak işaretlenen kısımlar yenileme yapılan alanlardır. Mihrap ve minberin de yenilendiği edinilen bilgiler arasındadır. Ahmet Badi Efendi, güneybatı minaresini II. Murat'ın eklettğini ve 1752 Depreminde yıkıma uğrayan bu minarenin (kesitte iki numara ile gösterilmiştir) yeniden yapıldığı belirtilmektedir.³

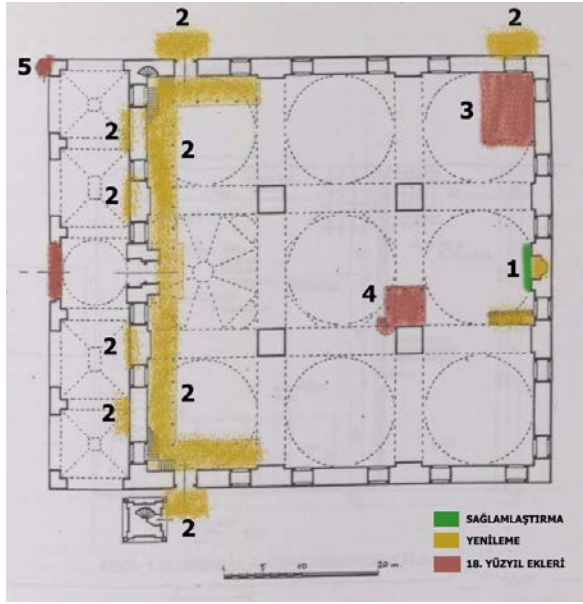
2.3.3. 18. Yüzyıl Ekleri

3 numaralı alanda gösterilen Hünkâr mahfili ve 4 numara ile işaretlenmiş müezzin mahfili 18. Yüzyılda yapılan ekler arasındadır. Son cemaat yerinin kuzey ayağında ise (planda 5 numara ile gösterilen kısım) camiye eklenen bir sebیل yer almaktadır.

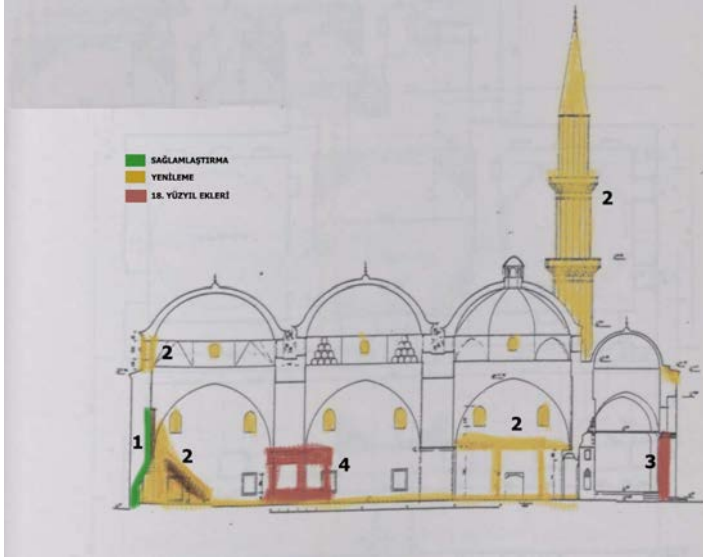
¹ O. Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s.55; Oral Onur, *a.g.e.*, s.80.

² Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I, Erken Devir (1300-1453)*, Kültür Bak.263, Türk Sanatı Eserleri Serisi 2, İstanbul 1979, s.472.

³ Ahmet Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, C.3, Beyazıt Devlet Kitaplığı, Yazmalar Bölümü, 10, s.393.

Şekil 13. Edirne Eski Cami Yenileme, Onarım ve Eklerinin Plan düzleminde işaretlenmiş şekli

Şekil 14. Edirne Eski Cami Yenileme, Onarım ve Eklerinin kesit düzleminde işaretlenmiş şekli

3. Erken Dönem – Klasik Dönem Geçiş Yapısı Üç Şerefeli Cami

Edirne Üç Şerefeli Cami'nin (1447) inşasından Mimar Sinan'ın mimarlık ocağının başına geçerek ilk eserlerini vermeye başladığı döneme kadar olan bölüme genellikle “Erken Klasik Dönem” adı verilmektedir (Okçuoğlu, ?). Üç Şerefeli Cami aynı zamanda Klasik Dönemi hazırlayan yapılar arasındadır (Demiriz, 2008). 15. yüzyılda bir kubbe mimarisine dönüşen Osmanlı mimarisinde çok ayaklı/çok kubbeli Ulu Cami tipi terk edilerek Üç Şerefeli Cami tipinde bir camiye ulaşılmıştır (Benian, 2011). Başka bir deyişle çok kubbeli dönemden tek kubbeli döneme geçişin ilk örneklerindendir (Usal, 2006). Osmanlı mimarisinde, mimarlık tarihi yazınında “klasik” olarak adlandırılacak merkezi planlı camilerin ilk örneği, yapımına II. Murat tarafından 1437’de başlanan ve 1447’de yapımı tamamlanan¹ Edirne Üç Şerefeli Cami’dir. Bazı araştırmacılar ise Erken Dönemin son, Klasik Dönemin ilk uygulaması olarak kabul etmektedirler.²

¹ O. Aslanapa, Türk Sanatı, 2. Basım, İstanbul, 1989, s.234-238. Ay. yaz., Osmanlı Devri Mimarisi..., s.66; O. Aslanapa bir başka eserinde inşa tarihi olarak 1438-1447 yıllarını vermektedir bkz. O. Aslanapa, Edirne’de Osmanlı Devri..., s.14 ; R. Osman, taç kapı üzerindeki Arapça ibarede caminin inşaatının bitiş tarihi olarak 849 (M. 1445) tarihi yazılı olduğu halde, bu tarihin 851 (M. 1447) olarak bilindiğini ifade etmektedir bkz. R. Osman, a.g.e., s.57; Ancak E. H. Ayverdi, bu tarihin başlama ve bitiş tarihine değil de, kapı kemerinin bağlanıp taşın konulduğu seneye işaret ettiğine dikkat çekmektedir. Ayverdi’nin yapının inşa tarihi ile ilgili vermiş olduğu farklı tarihleri için bkz. E. H. Ayverdi, a.g.e., s.458-459; G. Goodwin, 841 (M. 1438) ile 851 (M. 1447) tarihleri arasında inşa edildiğini belirtmektedir. bkz. G. Goodwin, A History of Otoman Architecture, London 1971, s. 97.

² “İstanbul’da Bayezid Camii ve Külliyesi”. Diyanet Dergisi, Sayı: 239. 1 Nisan 2016 tarihinde kaynağından arşivlendi. <http://web.archive.org/web/20160401074314/http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-143/konu-968.html>. Erişim tarihi: 18 Ağustos 2021.

“Yeni Muradiye”, “Yeni Cami”, “II. Murat Camii” ve “Cami-i Cedid”¹ isimleri ile de bilinen yapı, Selimiye yapıldıktan sonra Üç Şerefeli Cami adını, üç şerefesine de ayrı merdivenle çıkılan minaresinden almıştır. Mesleki hayatı hakkında bilgiye sahip olunamayan Üstad Muslihiddin’in adı bu yapının tasarımında geçmektedir.² Ayrıca elde edilen bazı kaynaklarda da mimarının El Hacı İvaz, El Hacı Alaaddin, Mimar Hayrettin veya Muslihittin olduğuna dair farklı isimler zikredilmektedir.³

Üç Şerefeli Cami, konum olarak Kaleiçi Bölgesinin dışında, Makedonya Kulesinin karşısında (Şekil 15) yer almaktadır. Kale dışında inşa edilen ilk yapı olan Eski Cami’nin de kuzey batısında konumlanmaktadır. Yapıların gelişimleri bu merkezde devam etmektedir.

Şekil 15. Üç Şerefeli Cami’nin Edirne Şehir planı üzerinde konumlanması ve Makedonya Kulesi (Y. Duygu Dinarlı’nın çalışması⁴ yazar tarafından düzenlenmiştir)

¹ Mehmed bin Mehmed Edirneli, *Nühbet-üt Tevârih vel-Ahbar*, İstanbul 1860, s.24.

² Bununla ilgili bilgiler için bkz. Ayverdi, 1972, s.453.

³ Oral Onur, *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul 1972, s.111; E. Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.460; S. Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s.65.

⁴ Çalışma için bkz. <https://slideplayer.biz.tr/slide/13853040/> (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2021)

3.1. Üç Şerefeli Cami Plan Özellikleri

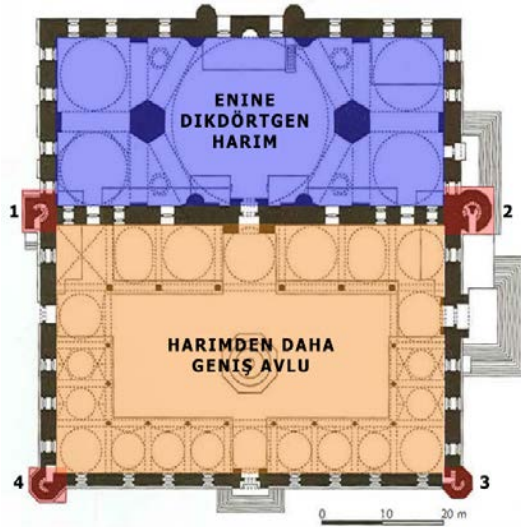
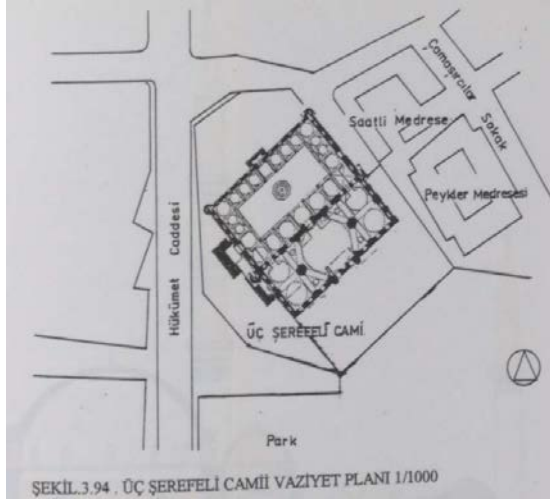

Şekil 16. Üç Şerefeli Cami plan şeması (üstte) (Benian, 2011), Üç Şerefeli Cami'nin şehir içindeki konumlanışı (altta) (TRTHAB, 15.09.2021)

Üç Şerefeli Cami'nin plan şeması incelendiğinde dikdörtgen bir planın ortasında, altı köşeli bir sütun üzerine istinat eden büyük kubbe ve bunun etrafında dört orta ve dört küçük kubbe yer almaktadır. Harimin (orta mekân) üstünü örten büyük kubbe, iki bağımsız, dördü ise duvara bitişik payeler üzerine oturmaktadır (Şekil 16). Mekân, yanlara doğru çapları ana kubbeden daha kü-

Ü Ç Ü N C Ü O T U R U M

çük olan ikişer kubbe ile genişletilmiş, aradaki üçgen boşluklara ise dört adet koltuk kubbesi konulmuştur (Yıldız, 2012).

Şekil 17. Üç Şerefeli Cami Vaziyet Planı (solda) (M.Altınsoy, 1999), Plan (sağda), Edirne (Doğan Kuban, Osmanlı Mimarisi)

Merkezi büyük kubbeye geçişin başlangıcının ilk örneğini meydana getirdiğinden (Baysal, 2013; Özbudak, 2011) dolayı Osmanlı Mimarisi için bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu nedenle cami, “Merkezi Planlı Camiler” sınıflandırmasında yer almaktadır. Böyle bir plan şeması Türk sanatında ilk defa ortaya çıkmış, dikdörtgen biçimli, camiler için ideal olarak düşünülebilecek geniş, abidevi mekân fikrinin gerçekleştirilebildiğini göstermektedir (Aslanapa, 1986).

Caminin mermer döşeli büyük bir harimi¹ (orta mekân) vardır. Harimin dört cephesi 18 sütuna dayanan 21 kubbeli revaktan meydana gelmektedir (Edirne, Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı). Kuzeyde ortasında bir şadırvanı olan dört tarafı revaklarla çevrili dikdörtgen bir avlu Osmanlı Mimarlığının en erken örneğidir (Şekil 17).² Avlunun dört köşesinde yer alan dört minare o güne kadar Osmanlı topraklarında yapılan ilklerden biridir (Yıldız, 2012). Minare sayısı ilk kez bu camide ikiden dörde çıkarılmış ve üç şerefeli minare de ilk kez bu camide uygulanmıştır.³

¹ Harim: Camilerde toplu namaz kılınan ana mekân, sahn. (bkz. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 18. Baskı, İstanbul 2020, s.201.)

² İnci Kuyulu, “Üç Şerefeli Cami”, *Akdeniz’de İslâm Sanatı: Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası*, İstanbul XXXX, s. 185.

³ S. Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s.65.

Şekil 18. Üç Şerefeli Cami'nin adını aldığı üç şerefeli minare (2 numara), iki şerefeli minare (1 numara) ve tek şerefeli minareler (3 ve 4 numara)

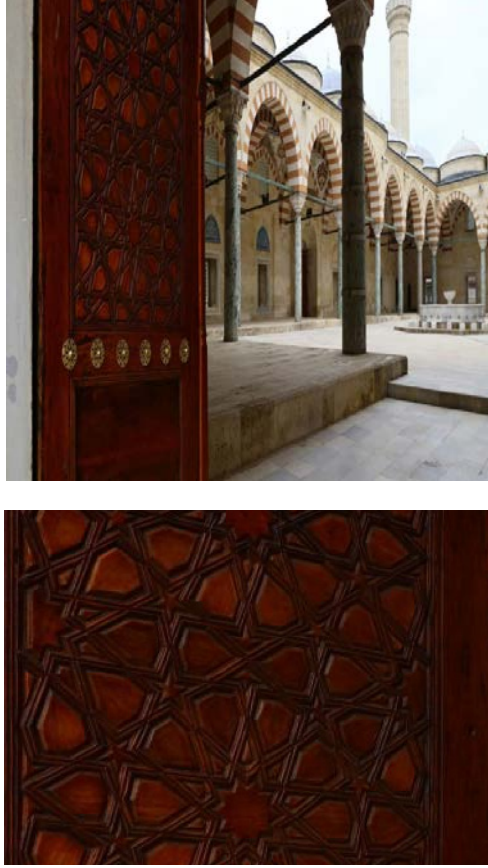
Planda (Şekil 17) ve perspektifte (Şekil 18) 2 numaralı olarak işaretlenmiş minare, o tarihe kadar inşa edilen minarelerin en uzunudur ve Selimiye Camii inşa edilene kadar bu unvanı korumuştur. Bu üç şerefeli minarede her şerefeye mahsus, ayrı yolları takip eden üç helezoni (sarmal) merdiven yapılmıştır (Edirne Gazetesi, Taha Toros Arşivi, ?) Bunun dışında iki şerefeli (1 numara) “baklava minare” ve iki tane tek şerefeli (3 ve 4 numara) “**Çubuklu — Burmalı**” minareyi bünyesinde barındırmaktadır.

3.2. Üç Şerefeli Cami Dış Mekân – İç Mekân ve Kapılar

Erken Dönemden Klasik Döneme geçiş yapısı olarak anılan Üç Şerefeli Cami'nin kapıları da özgün yapısıyla dikkati çekmektedir. Avlunun batı, kuzey ve güneyinde üç adet kapısı bulunan caminin batı avlu kapısı, harime açılan cümle kapısıdır. Yapıyla çarşı ilişkisini vurgulayan mermer avlu kapısı basamaklı ve öne doğru çıkıntılıdır. Köşelerinde sütunçeleri,¹ sivri kemerinde ise

¹ Sütunçe: Far. Yüksekliğine göre çapı çok az olan, genellikle bezeme amacıyla kullanılan ince ve küçük sütun, sütuncuk. (bkz. Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.441.)

dönüşümlü dizilen kırmızı beyaz palmetleriyle¹ canlı bir hava katar (Şekil 19). Kuzey ile doğu kapıları ise batı girişindeki kapıya göre daha sadedir.

Şekil 19. Caminin batı cephesinde yer alan cümle kapısı (üstte) (Gülgün Yılmaz) ve ahşap kanadından detay (altta)

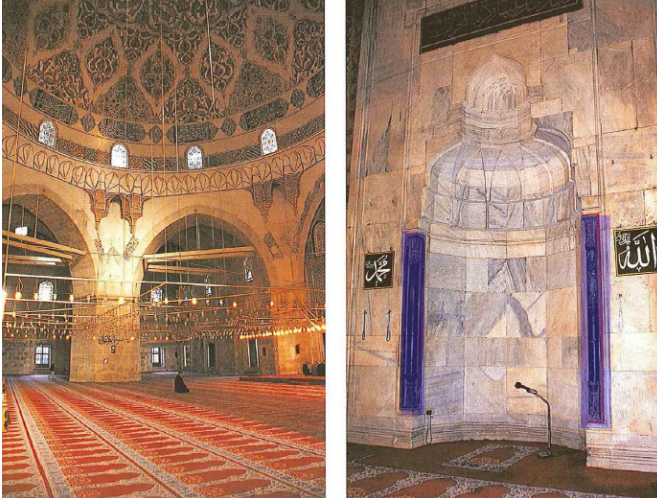
¹ Palmet: Fr (palmette) Palmiye dalı, yelpaze şeklinde kabartma bezek. (bkz. Doğan Hasol, a.g.e., s.356.)

Şekil 20. Caminin son cemaat yerinde bulunan taç kapı (üstte) ve kanattan detay (altta)

Son cemaat yerinin ortasında yer alan ve oldukça yüksek tutulan taç kapının dikdörtgen cephesini iç içe yerleştirilmiş silmeler kuşatır. Girişi barındıran nişin köşeleri mukarnas çerçevesi sütunçelerle yumuşatılmış, yan yüzeyleri mukarnas kavsaralı yarım sekizgen planlı küçük nişlerle hareketlendirilmiştir.

Üç Şerefelinin mihrabının yanında iki ayar terazi silindirleri bulunur ve bunların dönüyor olması caminin denge durumunu gösterir (Şekil 21).

Şekil 21. Üç Şerefeli Cami iç mekânı (solda), cami mihrabı ve iki yanındaki denge terazi silindirleri (sağda)

3.3. Üç Şerefeli Cami Geçirdiği Yangınlar, Yıkımlar ve Onarımlar

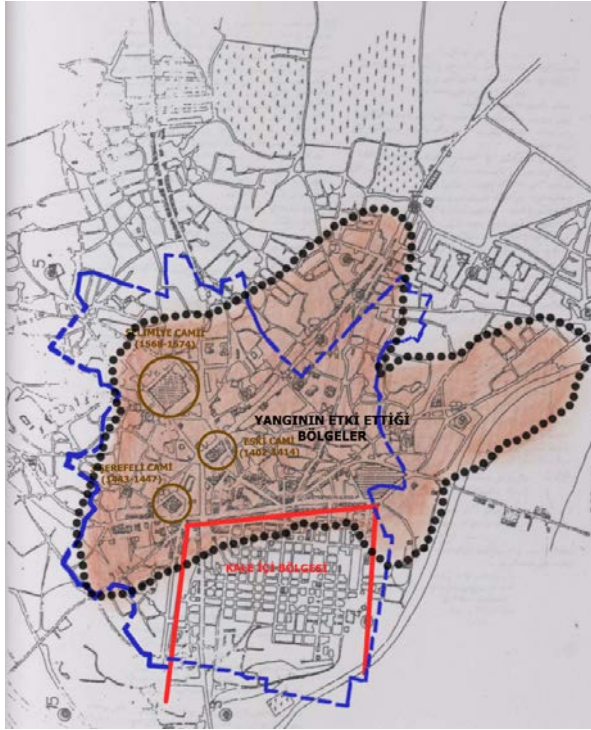
I. Mahmud döneminde, 1746 yılında Edirne’de Üç Şerefeli Cami yakınlarında büyük bir yangın çıkmış, cami bölgesini yakmasının yanında Ağaç Pazarı denilen alana da sıçramış ve İstanbul yolu Kanatlı Köprü mevkiine kadar ilerlemiştir (Sannav, 2019). Yangının büyüklüğü kaynaklarda Eski Cami’nin de yangından etkilenmesinden anlaşılmaktadır (Şekil 20).

1752 Edirne Depreminde kuzeybatısında yer alan, camiye adını veren üç şerefeli minare devrilerek örtüleri tahrip etmiş, tonoz ve kubbelerde çökmeler olmuştur.¹ Ayverdi, minarelerinin

¹ TANMAN, M. Baha, “Edirne’de Erken Dönem Osmanlı Câmileri ve Özellikle Üç Şerefeli Hakkında” *Edirne Serhat’taki Payitaht*, İstanbul 1998, s. 341.

birinci şerefelerinin altına kadar, ana mekândaki küçük kubbe-lerin girişin sağ ve solundaki ikisinin ve son cemaat yerinde bulunan kubbelerden altı tanesinin yıkıldığını belirtmektedir.¹ Yapı 1752 depremindeki yıkımlardan sonra 1763'te onarılmıştır.²

Bölgede çıkan büyük yangının tahribe neden olduğu alanlar ve incelenen camilerin bu alandaki konumları ve sınırlar Şekil 19'daki harita üzerinde işlenmiştir. Yangının ne kadar büyük bir alanda etkili olduğu ve verebileceği olası zararlar da daha iyi analiz edilebilmektedir.

Şekil 22. 1746 yılında Üç Şerefeli Cami çevresinde çıkıp yayılan yangının tahrip ettiği bölgeler (Altınsoy, 1999'dan alınan altlık yazar tarafından görselleştirilmiştir.)

¹ E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s.424.

² E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s.424.

Eski Cami’de görülen ve onarımlarda uygulanan teknik ve yöntemler Üç Şerefeli Cami’de de görülmektedir. Sağlamaştırma, bütünleme, yenileme, yeniden yapım ve eklenen yapılar başlıkları ile ele alınmış olan onarım ve yapımlar plan ve kesit üzerinden de işaretlenerek gösterilmiştir. 1752 yılı depreminde harap olan bölümlerde statik açıdan takviyeler yeterli görülmüş, son cemaat yerinin yıkılan sütunları ayağa kaldırılmış, yok olan bölümler ise 18. Yüzyıl yapım anlayışı ile yeniden yapılmıştır. Bu dönemde camiye yapılan bazı ekler de mevcuttur.

3.3.1. Sağlamaştırma

Caminin ana mekânında cami duvarlarının kendi taşları ile tamir edildiğini bilinmektedir (plan ve kesitte 1 numara ile gösterilen kısımlar). Beden duvarlarında da yer yer yenilemeler mevcuttur. Son cemaat yerinin üzerindeki duvarlar da yeniden yapılmıştır.

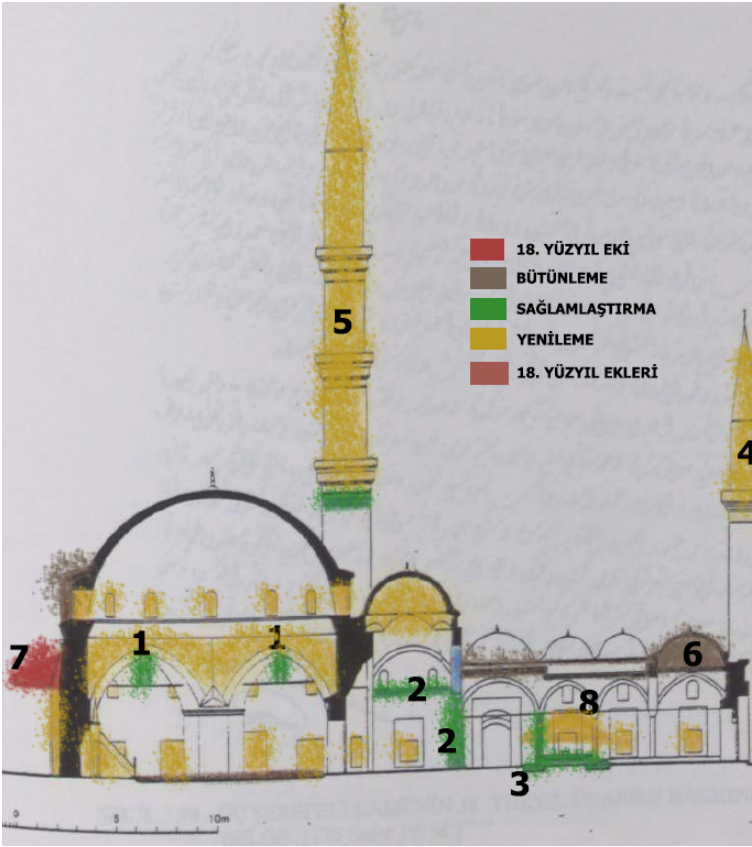
Hünkar Mahfilinin mihrap yönünde doğu köşesindeki cumbası (plan ve kesitte 2 numaralı gösterilen kısım) 18.Yüzyıl ekidir.

3.3.2. Yenileme

Caminin 4 adet minaresinden üçü birinci şeref altına kadar (kesitte 4 numara ile gösterilen kısım), kuzeydoğu minaresi (kesitte 5 numara ile işaretlenmiş kısım) ise revak kubbeleri üzerine kadar yıkılıp, dönemin anlayışına göre yeniden yapılmıştır.

Depremde yıkılan son cemaat yeri sütunları (planda 1 numaralı alanlar) tamamen özgün parçaları sağlamaştırılarak yerine konmuştur. Son cemaat yeri orta kemeri de 18.Yüzyılda yeniden yapılmıştır.

Avlu döşemesinin (planda 3 numara ile işaretli kısım) mümkün olduğunca özgün taşlar kullanılarak onarıldığı elde edilen bilgiler arasındadır.

Şekil 24. Edirne Üç Şerefeli Cami Yenileme, Onarım ve Eklerinin kesit düzleminde işaretlenmiş şekli, Goodwin kesiti

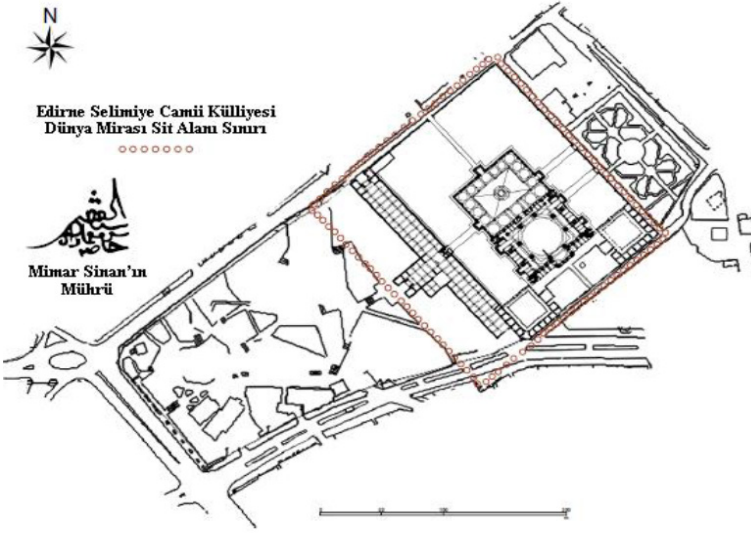
4. Klasik Dönem Yapısı Selimiye Camii

Mimarbaşı Koca Sinan'ın tüm inşaat sürecinde Edirne'de bulunduğu ve "ustalık eserim" olarak tanımladığı Klasik Dönem yapısı Selimiye Camii'nin inşasına Sultan II. Selim'in emriyle 1569 yılında başlanmış ve 1575'te bitirilmiştir (Usal, 2006). Kentin en yüksek topoğrafyasına inşa edilmiş yapı, kente girişte adeta bir güç simgesi haline gelmiştir. Nitekim 20. Yüzyıl başının ünlü mimarı Le Corbusier, kente girerken her yönden görülebilen yapıyı "kent tacı" olarak nitelendirmiştir.

ğu söylemleri¹ doğru olmaktadır.

4.1. Selimiye Camii Plan Özellikleri

Selimiye Külliyesi, Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.05.1988 tarih ve 37 sayılı kararıyla uygun bulunan 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında kentsel sit alanı içinde yer almaktadır (Şekil 22). Sit alanının sınırını Selimiye Camii'nin dış avlusunu oluşturan, kibleye yönelmiş duvarlar belirlemektedir (Şekil 26'te çizilen sınır).

Plan 2: UNESCO Dünya Mirası Edirne Selimiye Camii Külliyesi, Dünya Mirası Sit Alanı Sınırı

Şekil 26. UNESCO Dünya Mirası Edirne Selimiye Camii Külliyesi, Dünya Mirası Sit Alanı Sınırı (VGM, 2019)

Külliye olarak adlandırılan alanda Selimiye Camii ve ona kuzeyden birleşen şadırvanlı ve revaklı avlu, caminin güney cep-

¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s.570, D. Kuban, *Sinan'ın Sanatı...*, s.133; R. Osman, a.g.e., s.26; S. Mülâyim, A.V. Çobanoğlu, a.g.e., s.430.

hesine doğu ve batı ucundan eklenen iki medrese (Darü'l-kurra ve Darü'l-hadis, batı cephesine yapılan arasta,¹ sıbyan mektebi,² kütüphane,³ muvakkithane⁴ ve türbe yer almaktadır (Mülayim; Çobanoğlu, 2009). Külliyei oluşturan bu mekânlar Doğan Kuban'a ait⁵ Selimiye Külliyesi planı üzerinden işaretlenerek gösterilmiştir (Şekil 27).

Tapu kayıtlarına göre Selimiye Camii, Medrese-i Aliye (Dar'ül Hadis), Dar'ül Kurra Medresesi'nin mülkiyeti Sultan II. Selim Vakfı'na, Arasta ve Sıbyan Mektebi'nin mülkiyeti ise Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne ait olup, yönetimlerinden Vakıflar Genel Müdürlüğü sorumludur (Edirne Selimiye Camii Külliyesi 2011 — 2015 Yönetim Planı).

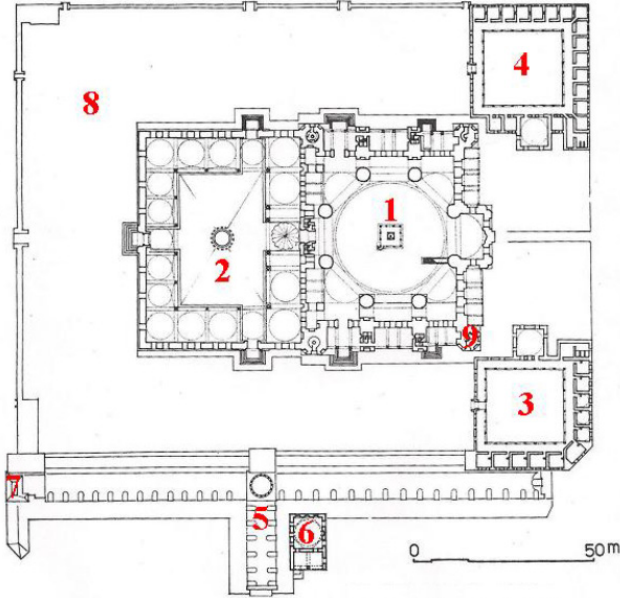
¹ O. Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri...*, s.61. Bazı kaynaklarda arastanın doğu yönündeki dükkanların Mimar Sinan tarafından, batı yönündeki dükkanların ise Mimar Davud Ağa tarafından inşa edildiği belirtilmektedir. Bkz. S. Mülayim, A.V. Çobanoğlu, "Selimiye Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s.430.

² S. Mülayim, A.V. Çobanoğlu, *a.g.e.*, s.430.

³ R. Osman "...kütüphanesinin ilk bânisi Sultan Selim Han ve ikinci bânisi Çelebi Mustafa ve sonuncusu da Hacı İzzet Paşa'dır." olduğunu belirtmektedir. Bkz. R. Osman, *a.g.e.*, s.38-39.

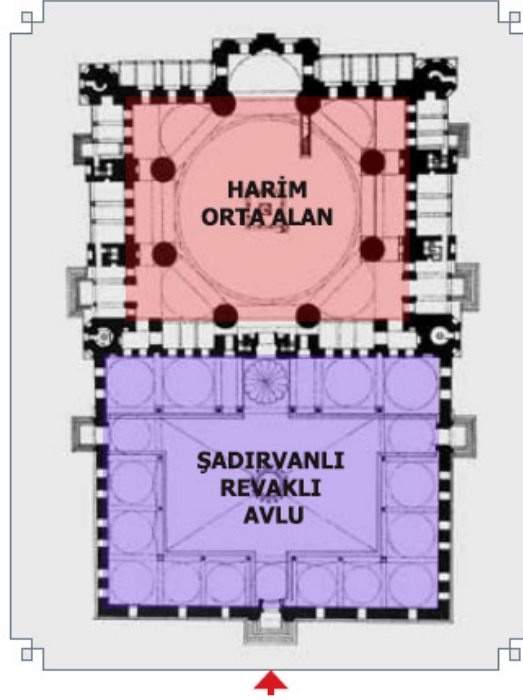
⁴ Ay.yaz., *a.g.e.*, s.42.

⁵ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 1/302.

Şekil 27. Edirne Selimiye Külliyesi Plan (Doğan Kuban)
(üstte), Edirne Selimiye Camii Külliyesi kuş bakışı
görünüşü (altta)

1. Selimiye Camii
2. Şadırvanlı Avlu
3. Dar'ül Kurra Medresesi (Selimiye Vakıf Müzesi)
4. Dar'ül Hadis Medresesi (Türk İslâm Eserleri Müzesi)
5. Arasta (Kapalı Çarşı)
6. Sıbyan Mektebi
7. Muvakkithane
8. Cami Dış Avlu
9. Kütüphane

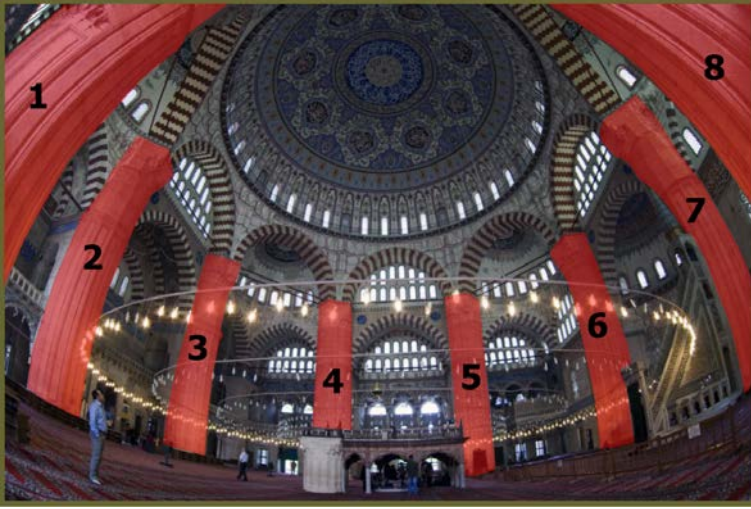

Edirne Selimiye Camisi planı

Şekil 28. Edirne Selimiye Camii Planı (Doğan Kuban)

Selimiye Camii'nin plan özellikleri incelendiğinde 130 x 190 metre ölçüsünde dikdörtgen biçimindeki avlunun ortasında bir-

kaç basamakla yükseltilmiş bir zemin üzerinde yer almaktadır (TDV, 430). Ana kubbe, sekiz adet yivli¹ fil ayağına otururken 31,30 metre çapıyla döneminin en geniş çaplı kubbesi olması bakımından önem teşkil etmektedir (Aslanapa, 1988). Cami, ana kubbenin örttüğü harim mekânı ve kuzeyinde yer alan avludan meydana gelmektedir (Şekil 28).

Şekil 29. Edirne Selimiye Camii sekiz ayakla desteklenen (sekizgen çardaklı merkezi kubbeli) orta kubbe²

Selimiye Camii, merkezi mekân oluşumunun en başarılı örneklerinden birisi olarak dünya mimarlık literatürüne adını yazdırmıştır. Kubbe altı mekân birleşiminin tam olarak çözüldüğü ve merkezi mekânın net bir şekilde oluşturulduğu Klasik Dönem yapısıdır ve bu açılarından bir dönüm noktasıdır. Kubbeli yapılar arasında dünya çapında bir üne sahip olan Selimiye Camii'nin

¹ Yivli: Yivi olan. (Yiv: İnce oyuk yol; antik mimarlıkta sütun gövdesi üzerinde açılmış yarım daire kesitli düşey oluklardan her biri: *sütun yivi*.) (bkz. Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.510.)

² 2011 — 2015 Edirne Selimiye Camii Yönetim Planı

31,50 m'lik kubbesi 42,30 metre kenarlı bir kare taban üzerinde sekizgen bir çardakla (Şekil 29) yükseltilmiştir.¹

Sekizgen çardak sayesinde döneminin en büyük çapına sahip kubbe, havada asılı gibi durmakta ve bu genişlikteki bir kubbenin yükünü zemine bu ayaklar sayesinde eşit şekilde ulaştırılmaktadır. Bu sayede ibadet alanında cemaatin tek büyük bir kubbe altında birleşebileceği genişlikte bir merkezi mekân gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kubbe çift cidarlı değil tek cidarlıdır ve Doğan Hasol bu konuda Sinan'ın tek cidarlı² kubbe yaklaşımını zirveye çıkardığını belirtmiştir. Selimiye'de kullanılan sekizgen çardak sistemi sayesinde duvarlar taşıyıcı olmaktan çıkarak bölücü konumuna getirilmiştir.

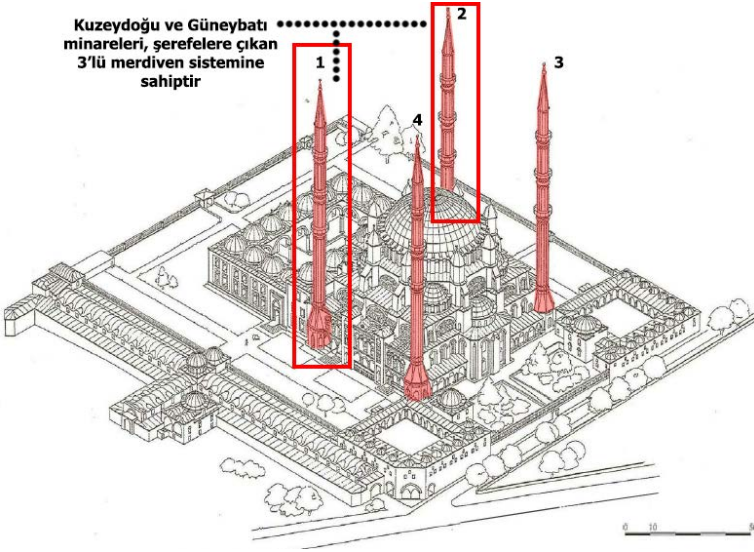
Selimiye Camii'nin minareleri, ince olmalarına rağmen güneybatı ve kuzeydoğusunda yer alan minarelerinde kullanılan üçlü merdiven sistemiyle şerefelerine çıkılıyor olması açısından mimarlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Caminin köşelerinden yükselen 4 yivli minare dikey vurguyu oldukça pekiştirmiştir. 70.89 metre yüksekliğindeki 3 şerefeli 4 minare, zeminden alem ucuna kadar eş yüksekliktedir. Öndeki minarelerin şerefelerine sarmal olarak tasarlanmış üçer merdivenle çıkılmaktadır (Şekil 30).

¹ Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.137.

² Cidar: Ar. 1. Duvar. 2. Çeper. (bkz. Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.110)

Şekil 31. Edirne Selimiye Camii Müezzin Mahfili altında sekizgen havuz (üstte), müezzin mahfili tavanındaki çark-ı felek (altta) (2017)

Şekil 30. Edirne Selimiye Külliyesi aksonometrik perspektif çizim üzerinde 3 şerefeli 4 minare ve şerefelere çıkılan üçlü merdiven sistemine sahip minareler (1 ve 2 numara)

Harimde (orta alan) tam ortaya (12 mermer sütuna oturan) yerleştirilen müezzin mahfili, yatayda ve düşeyde ekseni vurgulamaktadır. Kare içinde sekizgen havuz¹ ve üzerindeki daire içinde bulunan çark-ı felek (Şekil 31), cami planının geometrik yansımasını oluşturmaktadır.

Müezzin mahfili altında yer alan şadırvan abdest tazelemek ya da su içmek için kullanılmaktadır.

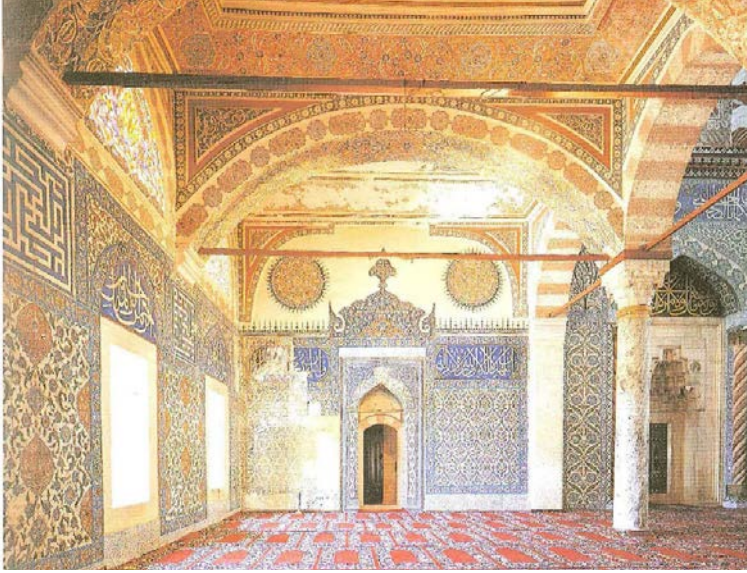
¹ Bilgi için bkz. O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi...*, s.254-257; Ay.yaz. *Türk Sanatı...*, s.261-266; H. Önkal, *Camilerimiz*, Ankara 1995, s.33-35; D.Kuban, *Sinan'ın Sanatı ...*, s.137-145; Zeynep Ahunbay, *Selimiye Mosque And Its Social Complex*, Ankara 2012, s.81-95. Müezzin mahfili ve altındaki havuzla ilgili bilgi için bkz. G. Akın, "Edirne Selimiye Camii'ndeki Müezzin Mahfili Üzerine Düşünceler", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri* (Ankara 24-27 Ekim 1988), Ankara 1996, s.27-38.

Şekil 32. Edirne Selimiye Camii Kütüphanesi batıdan görünüş (üstte), kütüphaneye çıkış merdivenine açılan giriş mekânı (ortada) (H. Sibel Çetinkaya), kütüphane güney duvarı ve iç mekân (altta)

Hünkâr mahfilinin karşısında yer alan kütüphanenin alçı tavanında döneminden kalan kalem işleri bulunmaktadır. Kütüphane, kadınlar mahfilinin uzantısı gibidir (Aslanapa, 1986).

Doğu köşesinde mevcut hünkâr mahfili, bu yöndeki mahfilin sütunlara oturan kemerlerle yana doğru genişletilmesiyle oluşturulmuştur (TDV, Selimiye). Hünkâr mahfilinin duvarlarında (Şekil 32) natüralist üslupta zengin desenlere sahip sır altı tekniğinde çiniler vardır. Mihrabın solundaki bir kapı ile ulaşılan itikaf hücre-i kible yönündeki kalın duvar içerisine yerleştirilmiştir. Hünkâr mahfilindeki zengin süslemelere karşılık itikaf hücre-i çok sade olup kible yönünde küçük bir pencereden ışık almaktadır.

Şekil 33. Edirne Selimiye Camii Hünkâr Mahfili Mihrap duvarı

Mermer minber de zarif işçilikli. Geometrik ajurlu¹ kompozisyonuyla dikkat çekicidir. Yan aynalarda ve alttaki kemerli bölümlerde rumili² kabartma süslemeler vardır. Minberin külahında kalem işi süslemeler bulunmakta olup minber köşkünde sır altı tekniğinde çiçek açmış bahar dalı kompozisyonu ve lale, gül, karanfil, sümbül gibi çiçeklerin bulunduğu bir çini pano: kible yönündeki dört paye önünde. Mermerden zarif kürsüler yer almıştır.

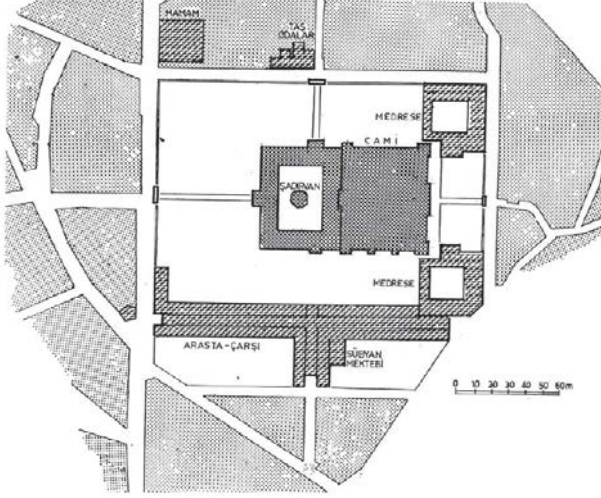
4.2. Selimiye Camii'nin Geçirdiği Yangınlar, Yıkımlar ve Onarımlar

Edirne'nin simge yapısı Selimiye Camii, kentin her yerinden algılanabilen dört minaresi, 31.5 metre çaplı, 43,28 metre yükseklikte görkemli kubbesi, şadırvanlı iç avlusu, yapıyı saran iki medresesi, arastası ve dış avlu duvarlarıyla hâlen etkin biçimde kullanılmaktadır (Kuban, 2000), (Şekil 34).

¹ Ajur: Fr (ajour) Kafesoyma. (bkz. Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.24)

² Rumi: Ar. Anadolu Selçuklularının üsluplaştırdıkları filiz, yaprak ve hayvan örgelerinden meydana gelmiş kıvrık dal süslemesi. Rumi süsleme birbirine bağlı, uçları kuş gagalarını andıran yarım palmetlerle sona eren kıvrımlardan oluşur. Bu örge Osmanlı iç mimarlığında kullanılmıştır. (bkz. Doğan Hasol, *a.g.e.*, s.400)

ÜÇÜNCÜ OTURUM

Şekil 3. Külliye'nin vaziyet planı (F. Akozan).

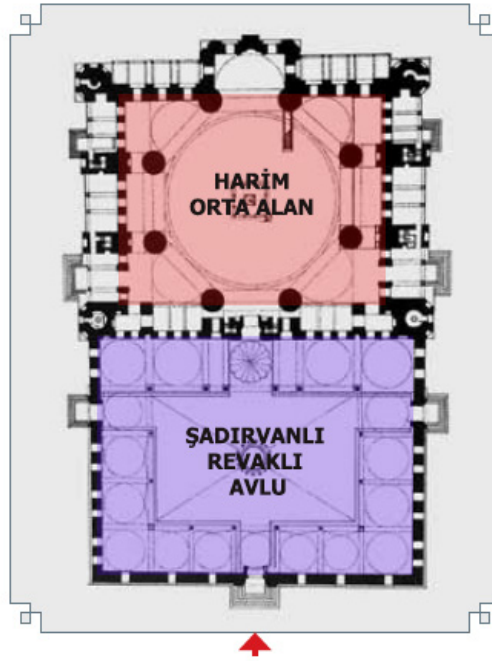
Şekil 34. Selimiye Külliyesi'nin vaziyet planı (F. Akozan) (üstte), günümüz Selimiye'nin şehirdeki konumu ve durumu (altta)

Şekil 35. Selimiye Camii Şadırvanı (Ahmet Akdumanlar Arşivi) (solda), Şadırvan günümüz (Mustafa Cambaz Arşivi) (sağda)

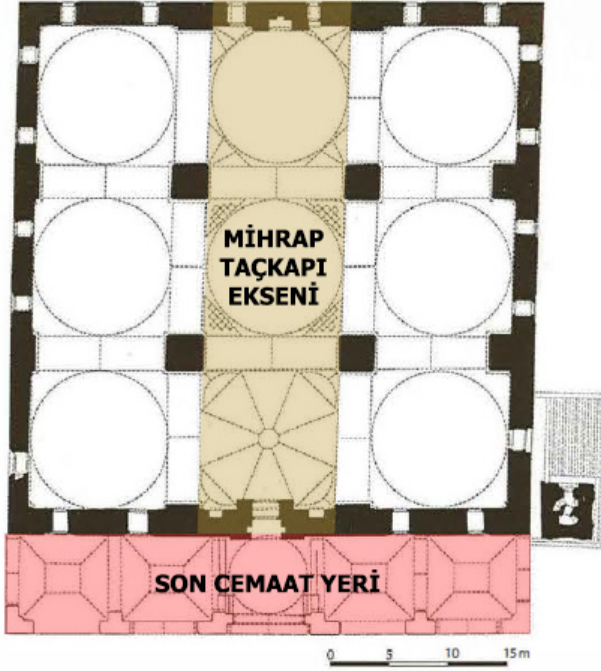
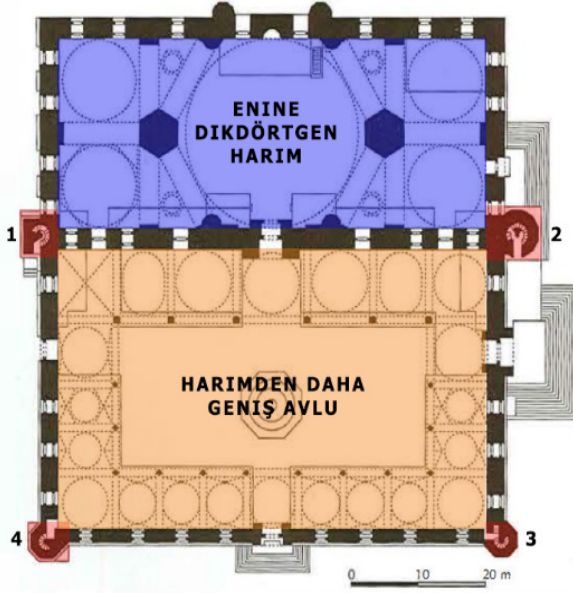
Selimiye Camii avlusundaki şadırvan, 1808 yılında cami onarılırken Dağdevirenzade Ahmet Ağa tarafından ahşap sütunlu bir çatı ile örtülmüş, 1960 yılında şadırvanın üzerindeki üst örtü kaldırılarak orijinal haline getirilmiştir (Şekil 35). Yapının 1954-71 yılları arasında taş bölümleri, 1982-84 yılları arasında kalem işi süslemeleri onarılmıştır.

Sıbyan mektebi, dârü'l -kurr'a, dârü'l-hadis tamir görmüştür.¹ Mihrabın yanlarındaki birer merdivenli minarelere bir kaç kez yıldırım isabet ettiği için tahrip olup yıkılmışlar ve 1614 -1615 yılları arasında yeniden inşa edilmişlerdir. 1751 yılında meydana gelen depremde de fazla büyük olmamakla birlikte bazı hasarlar oluşmuştur.² E. Çetin caminin inşa edildikten sonra ilk kez XIX. yy.'ın ikinci yarısında bir restorasyon geçirdiğini ifade etmektedir.³

Edirne Selimiye Camisi planı
(kaynak: Doğan Kuban, Osmanlı Mimarisi)

- ¹ O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, 2. Basım, İstanbul, 1989, s.263; O. Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri...*, s.60.
- ² R. Osman, *a.g.e.*, s.36.
- ³ E. Çetin, "Günümüzde Yapılan Selimiye Cami Restorasyonu", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara 24-27 Ekim 1988)*, Ankara 1996, s.81-86.

Sonuç ve Değerlendirme

Eski Cami Planı, E. H. Ayverdi	Üç Şerefeli Cami Planı, E. H. Ayverdi	Selimiye Cami Planı, Doğan Kuban
ERKEN DÖNEM	ERKEN — KLASİK DÖNEM (GEÇİŞ DÖNEMİ)	KLASİK DÖNEM
ÇOK BİRİMLİ	ALTI DAYANAKLI	SEKİZ DAYANAKLI
ÇOK KUBBELİ	MERKEZİ PLANLI	MERKEZİ PLANLI
KARE PLAN ŞEMASI	ENİNE DİKDÖRTGEN PLAN ŞEMASI	BOYUNA DİKDÖRTGEN PLAN ŞEMASI

Kentin gelişiminde merkezi konumda, bir arada bulunmaları ve dillerde yer eden tekerlemede geçen “Eski Cami’nin yazısı, Üç Şerefeli’nin kapısı ve Selimiye’nin yapısı” şeklindeki söylem, bu üç farklı dönem camisini bir arada ele almayı mümkün hâle getirmiştir. Bu bir arada ele alışı ortak ya da benzer noktaları olduğu gibi tamamen farklı yapıım özelliklerini de bünyelerinde barındırmaktadırlar. Başlangıçta sınıflandırmada ana belirleyici olan, yapıldıkları dönemler üzerinden karşılaştırma yapıldığında;

- Eski Cami 1300 — 1447 yılları arasında değerlendirilen Erken Dönem
- Üç Şerefeli Cami 1447 — 1538 yılları arasında değerlendirilen Erken — Klasik Dönem arasında yer alan dönemi

- Selimiye Camii ise 1538 — 1588 yılları arasında değerlendirilen Klasik Dönem cami yapılarını içermektedirler.

Erken Dönemde yeni yeni Kale dışında gelişmeye başlayan kentin merkezi mekân üretimlerinden ilkinin Eski Cami yapısı oluşturmaktadır. Sonraki süreçte bu alanın çevresinde gelişmeye başlayan kent için önemli unsurlardan birisidir. Bunun yanı sıra Yıldırım Bayezid Camisi'nden sonra günümüze ulaşabilen en eski camidir. Çok birimli ve çok kubbeli biçiminde adlandırılabilen Ulu Cami Plan Tipi kategorisinde yer alan Eski Cami, kare biçimli bir orta mekânda bulunan dört sütunun üzerine oturan 9 eş kubbeden meydana gelmektedir. Bu plan özellikleri ile Klasik Dönem Osmanlı camilerinin plan şemasını oluşturmaktadır. Avlulu yapı sisteminin olmadığı Eski Cami'ye yapısal olarak direk ek yapılmasa da yakın çevresinde inşa edilen bedesten ve ticari yapılar, zamanla yapının camiden külliye dönüşmesine neden olmaktadır.

Mimar Sinan'ın mimarlık ocak başlığına gelerek eserlerini vermeye başladığı döneme adını veren Erken — Klasik Dönem, Erken Dönemin bitip Klasik Dönemin başlamasına giden süreçte her iki dönemden hemetkilenip hem de onları etkileyen bir konumda yer almaktadır. Klasik Dönemi hazırlayan yapı olarak da zikredilen Üç Şerefeli Cami, çok ayaklı/ çok kubbeli cami plan şemasının terk edilerek merkezi planlı ve tek kubbeli cami plan şemasına geçilmesinde kilit rol oynamaktadır. Bu anlamda çok kubbeli sistemden tek kubbeli sisteme geçişin ilk örneği olduğu söylenebilmektedir. Bir diğer açıdan bakıldığında Erken Dönemin son, Klasik Dönemin ise ilk yapısı olarak değerlendirilebilir. Eski Cami'de kare olan plan tipinin Üç Şerefeli Cami'de enine dikdörtgen plana dönüştüğünü görmekteyiz. Altı Dayanaklı Merkezi Planlı yapı sınıflandırmasında yer alan caminin yapımında, altı köşeli sütun üzerinde yer alan merkezi tek kubbe ile daha geniş ve merkezi mekân oluşturmayı amaçlanmaktadır. Merkezi

büyük kubbeye geçişin ilk örneği olduğu için Osmanlı Mimarisi için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

Mimarbaşı Koca Sinan'ın tüm yapım aşamalarında Edirne'de olduğu ve "ustalık eserim" olarak tanımladığı Selimiye Camii ise Klasik Dönem sınıflandırması içinde yer almaktadır. Merkezi büyük mekân oluşumunun en iyi örneğine imza atan Sinan, Üç Şerefeli Cami'de denediği altı köşeli sütuna oturan kubbeyi sekizgen bir çardakla yükselterek Dünya literatüründe de yer eden, kubbe altı mekân birleşimlerinin tam olarak çözüldüğü ve merkezi mekânın net bir şekilde oluşturulduğu camiyi inşa etmeyi başarmıştır. Bu haliyle Sekiz Dayanaklı Merkezi Planlı yapı sınıflandırmasında yerini almıştır. Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararı ile Selimiye Camii ve külliyei oluşturan çevre yapılar kentsel sit alanı içerisinde değerlendirilerek koruma altına alınmıştır.

KAYNAKÇA

Akçıl Harmanakaya, N. (2018, Mart 15). Mimar Sinan Camilerinde Sembolizm Üzerine Bir Değerlendirme. *Sanat Tarihi Yıllığı*(27), 1-37.

Akçıl, N. Ç. (1992). Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi. (5), 227-280. TDV İslâm Ansiklopedisi.

Altan, K. (tarih yok). Edirne Çok Kıymetli Sanat Eserleri İle Doludur. Taha Toros Arşivi.

Altınsoy, G. M. (1999, Nisan). Edirne Camilerinde 18. Yüzyıl Onarımları. İstanbul: İtû Fen Bilimleri Enstitüsü.

Arşivi, T. T. (Dü.). (tarih yok). Edirne. (1). Edirne: Edirne Tü-ring ve Otomobil Kulübü Yayınları.

Arşivi, T. T. (Dü.). (tarih yok). Türkiye Ansiklopedisi. *Türkiye'nin Avrupa'daki İkinci Büyük Şehri: Edirne*, 25-32.

Aslanapa, O. (1349). *Mimar Sinan* (Cilt Türk Büyükleri Dizisi). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Aslanapa, O. (1949). *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri* (Cilt 3). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Aslanapa, O. (1998, Eylül). Erken Osmanlı Dönemi Edirne Eserleri. *Kültür Sanat dergisi*(39 (Edirne Özel Sayısı)), 24-31.

Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403 - 1451)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.

Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı, T. T. (tarih yok). *Edirne*. Ankara: Ajans Türk Matbaası.

Başkanlığı, E. B. (2005). Edirne Kentsel Sit Alanı 1/5000 Nazım İmar Planı ve 1/1000 Uygulama İmar Planı. Edirne.

Baysal, A. F. (2013). Edirne Osmanlı Erken Dönem Camileri Kalemîşi Örnekleri ve Analizleri. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Benian, E. (2011, Ocak). Mimar Sinan ve Osmanlı Cami Mimarisinin Gelişimindeki Rolü. *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*(518), 40-47.

Bozdoğan, M., Kısa Ovalı, P., & Özkan, S. (2006). Mimar Sinan'ın 'Koruma' Anlayışı ve Günümüzde Sinan'ın Eserlerini 'Koruma' Anlayışı (Edirne Örneği). *Trakya Üniversitesi J SCI*, 7(2), 143-152.

Cornelius, G., & Özer, M. Y. (2006). *Edirne'deki Yapılar*. Edirne: Yöre Dergisi Yayını.

Çelebi, E. (2006). Günümüz Türkçesiyle Edirne Seyahatnamesi: Konya - Kayseri - Antakya - Şam - Urfa - Maraş - Sivas - Gazze - Sofya - Edirne. 3(2). (S. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul.

Dündar, A. (2007, Mayıs - Ağustos). Edirne Şehri ve Tarihi Eserleri (1918 Yılına Ait Bir Haritaya Göre). *Dini Araştırmalar Dergisi*, 10(28), 119-140.

Erarslan, A. (2020). Mimar Sinan'ın Merkezi Mekân Yaratma Sürecinde Sekizgen Baldaken Sistemli Camileri. 12(3), 217-243.

Erdoğan, E., & Kuter, N. (2010). Edirne Kenti Kültür Varlıklarının Kent Estetiği Açısından Değerlendirilmesi. 7(3), 137-145. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi.

Ergün, S. (tarih yok). *Edirne'de Eski Eserlerin Durumu*. Taha Toros Arşivi.

Eyice, S. (1994). Edirne. 10, 431-442. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

Goodwin, G. (1971). *A History of Ottoman Architecture*. London: Thames&Hudson.

Karakuyu, M. (2011, Temmuz). Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat. *Marmara Coğrafya Dergisi*(24), 124-149.

Kuban, D. (1997). *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kuban, D. (Mayıs 2007). *Osmanlı Mimarisi* (Cilt 1). İstanbul: Yem Yayıncılık.

Kuyulu, İ. (2015, Temmuz 10). Üç Şerefeli Cami. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 185-186.

Mülayim, S., & Çobanoğlu, A. (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi. 36, 430-434.

Mülayim, S., & Çobanoğlu, A. (tarih yok). Selimiye Camii. *Selimiye Camii ve Külliyesi*, 36. Türkiye Diyanet Vakfı.

Onur, O. (1990). Edirne Kent Planı'nın Geçirdiği Evrelere Kısa Bir Bakış. *Mimarlık*(240), 64-67.

Osman, T. D. (1994). Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu). (R. Kazancıgil, Dü.) Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Özbudak, E. (2011). Erken Dönem Edirne Camilerinde Revak (Sinan Devrine Kadar). İstanbul: Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü.

Özyurt, Ö. (1996). Tarihi Kent Dokularında Koruma Sorunu ve Edirne Eski Kent Merkezi Örneği. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Sannav, S. C. (2019). Düünden Bugüne Balkanlar'da Bir Başkent. 14(7).

Sav, M. (2019, Aralık). Topoğrafik Etmenlerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi. *Vakıflar Dergisi*(52), 205-229.

Tütüncü, D. (2017, Şubat 17). Edirne Kent Merkezinin Düzimsel ve Öznel Okunabilirliği. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü.

Usal, A. (2006, Aralık 25). Edirne Camileri. (E. V. Başkanlığı, Dü.) 1-28.

Usal, A. (2006, Aralık 25). Edirne Tarihi ve Kültürü. (E. V. Başkanlığı, Dü.) 1-119.

Uysal, Z. (2020, Mart 17). Edirne Üç Şerefeli Camii'nin Sıva Üzerine Kalemışi Süslemeleri. (TROYAKADEMİ, Dü.) *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 247-283.

Yıldız, Ş. Ö. (2012, Ekim). Osmanlı Devri Edirne Camilerinden Ahşap Va'z Kürsüsü Örnekleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 21(2), 99-135.

Yılmaz, G. (2015, Temmuz). Edirne'nin Erken Osmanlı Devri Yapılarında Çini Süsleme. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 59-80.

Elektronik Kaynaklar

<https://okuryazarim.com/edirne-eski-camii/> Erişim Tarihi: 12.09.2021

<https://sanat.ihya.com/cami-minaresi/default.asp> Erişim Tarihi: 28.08.2021

<http://wikimapia.org/89047/tr/Eski-camii> Erişim Tarihi: 03.09.2021

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/69320> Erişim Tarihi: 25.08.2021

<https://anfaengerwriter.blogspot.com/2020/02/ant-sal-bir-yap-edirne-eski-camii-ulu.html> Erişim Tarihi: 25.08.2021

https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=30287 Erişim Tarihi: 28.08.2021

<https://www.beyztarih.com/ansiklopedi/edirne-eski-camii%20-%2031.08.2021> Erişim Tarihi: 12.09.2021

1746 EDİRNE YANGINI'NIN DİNİ YAPILARDA OLUŞTURDUĞU HASARLAR

Hasan Ali CENGİZ

Dr., Trakya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
Öğretim Görevlisi, hasancengiz@trakya.edu.tr.

Özet

Edirne, tarihî süreçte afetlerden oldukça etkilenmiştir. Bu afetler, salgın hastalıklar, taşkınlar ve depremlerin yanı sıra yangınlar olmuştur. Depremlerin yıkıcı etkisinden kurtulabilmek için başta İstanbul olmak üzere Edirne’de de meskenler ahşaptan yapılmıştır. Şehirlerdeki bu ahşap yapılaşma çıkan yangıların büyümesine neden olmuştur.

Tarih boyunca yangınlardan zarar gören Edirne’de 1746 yılında da bir yangın çıkmıştır. Bu yangın 30’dan fazla mahalleyi yaktığından dolayı “Harîk-i Kebîr” (Büyük Yangın) olarak da bilinmektedir. Yangın 2 Ağustos 1746 tarihinde Üç Şerefeli Cami-i Şerif’in yakınında bulunan bir dükkândan çıkmıştır. Önlenemeyen yangın, iki koldan yayılarak pek çok yeri yakmıştır. Yangının yayıldığı birinci kol, Üç Şerefeli Camii bölgesinden başlayarak sepetçiler, Ağaçpazarı, ketenciler, çarıkçılar, Sipahipazarı ve Zindanaltı’na oradan da Kanlıpınar’a doğru ilerlemiştir. Yangının yayıldığı ikinci kol ise, Unkapanı, Bedesten, Yemiş Kapanı ve Yediyolağzı’ndan Kadrihâne’ye ulaşmıştır. Arasta Çarşısı’nı yakan yangın Kara Mustafa Paşa Konağı’nı da yakarak Kanlıpınar’da diğer kol ile birleşmiştir.

Yangın, mevsimin yaz, çoğu yapının ahşaptan ve birbirine bitişik olması nedeniyle kısa süre içerisinde yayılmıştır. Ahşap olmayan kârgir yapıların da çatıları ve kurşun kaplamalarının

yanında binaların ana yapıları da zarar görmüş ve pek çok yapı da yıkılmıştır. Bu yangın esnasında pek çok ev, dükkân, han ve çarşının yanı sıra cami, mescit, tekke gibi dinî yapılar da zarar görmüştür. Yangının yayıldığı bölgelerde bulunan Eski Cami, Alamüddin Camii, Abdurrahman Camii, Mehmed Ağa Camii olmak üzere dört cami zarar görmüştür. Yine yangının etkili olduğu bölgelerde bulunan Vakteyn Mescidi, Ali Paşa Mescidi, Gendü Küp Mescidi ve Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı'na ait bir mescit olmak üzere dört mescit yanmıştır. Yangında zarar gören yapıların bir kısmı yangından hemen sonra tamirat keşifleri yapılarak onarımları yapılmıştır. Bazıları ise uzun süre bekledikten sonra onarımları yapılabilmektedir. Bazı yapıların ise tamiratları hiç yapılamamış ve yapılar zamanla tamamen yıkılarak boş arsa olarak kalmıştır. Bu çalışma ile yangında zarar gören dinî yapılarda gerçekleştirilen tamirat keşiflerindeki veriler kullanılarak yangının bu yapılarda oluşturduğu hasarlar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, 1746 Yangını, Eski Cami, Vakteyn Mescidi, Ali Paşa Mescidi.

Giriş

Edirne, Tarih boyunca birçok kez salgın hastalıklara ve doğal afetlere maruz kalmıştır. Bunların başında da yangınlar gelmektedir. Yangınlardan dolayı Edirne'deki tarihi yapılar üzerinde ciddi hasarlar oluşturmuştur. Yangınlar bazı yapıların izlerini tamamen sildiği gibi bazı yapılarda ise şekilsel değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Kaynaklarda yangınların vakıflara ait cami, mescit, han ve hamam gibi tarihi yapılarda oluşturduğu hasarlarla ilgili bilgi bulmak mümkündür. Sivil yapılarla ilgili bilgi bulmak ve yangının halk üzerindeki etkisini ortaya koymak ise pek mümkün olmamaktadır. Bu konuda yangınların yayıldığı sahalardan yangının etkisini tahmin etmekten başka çare yoktur.

Osmanlı döneminde meydana gelen yangınların farklı sebepleri vardı. Bunlar genel olarak ısınma, yemek pişirme ve aydınlatma amacıyla kullanılan malzemeler, özellikle barut gibi ateşe duyarlı maddeler, yıldırım düşmesi, kundaklama, dikkatsizlik, ocak ve baca kurumlarının tutuşması olarak sıralanabilir¹.

Yangınların çıkış nedenlerin başında ocaklar gelmektedir. Evlerde ve iş yerleri olan dükkânlarda ısınmak ve yemek pişirmek amacıyla taştan ve tuğladan yapılan yerlere ocak denilmektedir. Ocaklarda ısınma ve yemek pişirme esnasında dikkatsizce eritilen yağların parlaması, ev ve dükkânlarda çalışan kişilerin acemiliği gibi sebeplerden kaynaklanan yangınlar çıkmaktadır. Özellikle ocakların riskleri dikkate alınmadan geliş güzel inşa edilmesi ve çevresinde yangına elverişli malzemelerin olması ve sıklıkla temizlenmesi gereken bacaların temizlenmemesi yangınlara sebebiyet vermektedir². Bundan dolayı devlet, bu tür yerlerin

¹ Kenan Yıldız, "1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili", *Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, (İstanbul, 2012), 4-6.

² Harand D. Andreasyan, "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", *Tarih Dergisi*, 27, (Haziran 2011): 60; Kenan Yıldız, "1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili", 28.

denetlenmesi ve genel olarak yapıların yangınlara karşı tedbirli olması adına kararlar almıştır¹.

Yangınların çıkışında rol oynayan yerlerden biri de birden fazla bekârın bir arada kaldığı bekâr odaları ve kahvehânelerdir. Bu tür yerlerde söndürülmeyen ateş ve söndürülmeyen sigaralardan kaynaklanan yangınlar çıkmıştır². Yangınların çıkmasında bir diğer sebep de kundaklamalardır. Kundaklamalarda öne çıkanlar ise yönetimden memnun olmayan yeniçerilerdir. Görevleri arasında yangın söndürme işi de bulunan ve bunun karşılığında semt halkından ücret alan yeniçerilerin, hem bu sebeple hem de göz koydukları zengin evlerini söndürme bahanesiyle soyup yağmalamak için kundakladıkları da bilinmektedir. Yeniçeriler bazen de kent güvenliğinden sorumlu devlet görevlisini azlettirmek için, kentin farklı noktalarında yangınlar çıkarttıkları da bilinen bir diğer gerçektir³.

Yangınların çıkması ve kısa sürede pek çok yeri yakarak yok etmesinin sebepleri arasında en başta geleni, uzun bir süre ahşap inşaatın esas alınmasıdır. İncelediğimiz dönemde diğer şehirlerde olduğu gibi Edirne’de de depremlerden korunmak ve farklı nedenlerden dolayı ahşap yapılaşmanın hâkim olduğu görülmektedir. Herhangi bir noktada çıkan yangının kısa sürede geniş bir alana yayılarak şehri tehdit eder bir vaziyete bürün-

¹ Kale İçindeki birbirine bitişik olan Yahudi evlerinin üzerine çıkabilecek yükseklikte merdiven ve büyük fıçı su hazır etmesi, yangın meydana geldiğinde merdivenler koyulup su ile yangının söndürülmesi emredilmiştir. BOA., A.DVNSMHM.d. 19/414, 14 Rebiü'l-ahir 980 (24 Ağustos 1572).

² Kemalettin Kuzucu, “Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri”, *Osmanlı*, (Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 1999), V, 687.

³ Kemalettin Kuzucu, “Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri”, 687; Fatma Ürekli, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16, (2010): 112-113.

mesinin ise bazı sebepleri vardır. Bunların başında alan darlığı sonucu oluşan nüfus yoğunluğu, binaların birbirine yakınlığı, sokakların dar ve dolambaçlı oluşu gelmektedir. Bunun yanında evlerin saçak, cumba, çardak çıkıntıları, özellikle konutların ahşap ve çoğu yerde bitişik nizamda yapılması ev aralarında yangın duvarı bulunmaması hatta yapışık olması da yangınların yayılmasında etkili olmuştur. Diğer taraftan, çıkan yangının büyümesinde özellikle rüzgârın etkisi büyüktür. Bir dükkân veya bir evde başlayan yangın rüzgârın da etkisiyle kısa sürede pek çok yere yayılmıştır¹.

Yangınlar, insanlık tarihinde insanların engellemekte zorlandıkları felaketlerden birisi olmuştur. XIX. yüzyıla gelinceye kadar yangınlar ile profesyonelce mücadele edecek ekipler yoktu. Bundan dolayıdır ki yangın çıktığı zaman panik ve korku ile bilinçsiz bir şekilde müdahale etmeleri yangını söndürmek için yeterli olmadığı gibi yangının alevlenip çoğu zaman daha da çok yere yayılmasına sebep olmuştur. Osmanlı dönemi yangınlarını XV-XVII. yüzyıl tulumbacılık öncesi klasik dönem, XVIII-XIX. yüzyıl tulumbacılık sonrası ara dönem ve XIX.-XX. yüzyıllar itfaiyecilik teşkilatının kurulduğu modern dönem olarak üç bölüme ayırabiliriz². XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul dâhil olmak üzere taşrada tulumbacılık sisteminin tam oturmadığından yıkma metodunun yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Tulumbacılık

¹ Fatma Ürekli, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Âfetlerle İlişkin Literatür, 112-113.

² İstanbul’da tulumbacı ocağı, yeniçeri ocağına bağlı bir teşkilat olarak Gerçek Davud eliyle 1132 (1720) yılında kurulmuştur. Emrine 50 kadar nefer tayin edilmiş olan tulumbacıbaşı Gerçek Davud Ağa bu görevini vefat tarihi olan 1146 (1733) yılına kadar sürdürmüştür. Kenan yıldız, “Yeni belgeler ışığında Tulumbacıbaşı Gerçek Davud Ağa ve Tulumbacı şeritçileri esnafı”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe* İsmail E. Erünsal’a Armağan, İstanbul: Ülke Yayınları, 2014), 559.

siteminden önce balta, kanca ve gerdel (kova) gibi bazı basit aletlerin söndürme amacıyla kullanılmaktadır. Bu aletler vasıtasıyla ateşin sirayet etmesi muhtemel ya da kesin olan bölge içerisindeki binaların yıkılması ile yangının etki alanı daraltılmaya çalışılmaktadır¹. Yukarıda saydığımız aletler ile yanan ateşin üzeri vurularak söndürülmeye çalışılması işe yaramadığı gibi vurma esnasında kıvılcımlar bir başka yere sirayet etmesi yangının yayılmasına neden olmaktadır.

Pek çok mahalleyi etkileyen yangınlar, yangının büyüklüğünü anlatabilmek için de “*harîk-i kebîr*” (büyük yangın) olarak anılmıştır. 1746 yılında da Edirne’de çıkan 30’dan fazla mahalleyi yaktığından dolayı da bu yangın “1746 *Harîk-i Kebîr*’i” olarak bilinmektedir. 2 Ağustos 1746 tarihinde Üç Şerefeli Cami Şerif’in yakınında bulunan bir dükkândan çıkan bu yangın, mevsimin yaz olması ve yanlış teknikler ile söndürülmeye çalışması nedeniyle kısa sürede büyümüştür. Önlenemeyen yangın, iki koldan yayılarak pek çok yeri yakmıştır. Yangının yayıldığı birinci kol, Üç Şerefeli Camii bölgesinden başlayarak sepetçiler, Ağaçpazarı, ketenciler, çarıkçılar, Sipahipazarı ve Zindanalı’na oradan da Kanlıpınar’a doğru ilerlemiştir. Yangının yayıldığı ikinci kol ise, Unkapanı, Bedesten, Yemiş Kapanı ve Yediyolağzı’ndan Kadrihâne’ye ulaşmıştır. Arasta Çarşısı’nı yakan yangın Kara Mustafa Paşa Konağı’nı da yakarak Kanlıpınar’da diğer kol ile birleşmiştir.

1746 yangını ahşap yapılara ciddi hasarlar verdiği gibi kargir yapılar olan cami, mescit, han ve hamam gibi yapılarda da hasarlar oluşturmıştır. Yangınlardan sonra zarar gören yapıların tamiri amacıyla keşifler yapılmıştır. Bu keşifler yangının mahiyetiyle ilgili bize bilgi vermektedir. Bu çalışma ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgeler ve Edirne Şer’iyye Sicilleri’nde yer

¹ Kenan yıldız, “Yeni belgeler Işığında Tulumbacıbaşı Gerçek Davud Ağa ve Tulumbacı Şeritçileri Esnafı”, 562-563.

alan tamirat keşif bilgileri kullanılarak 1746 yangınının cami ve mescitlere verdiği hasarlar ortaya konulacaktır.

1. Yangının Zarar Verdiği Camiler

1746 yılında çıkan Harîk-i Kebîr'de zarar gören dört cami vardır. Bunlardan biri Cami-i Atîk Mahallesinde yer alan Eski Cami'dir. Biri de Abacılar Başında Üç Şerefeli Camisi'ne yakın bir bölgede yer alan Alamüddîn Camii'dir. Üçüncü camide Abdurrahman Mahallesi'nde bir minareli ve bir kubbeli olan Abdurrahman Camii'dir. Yangında zarar gören dördüncü cami de Mehmed Ağa Mahallesi'nde bulunan Mehmed Ağa Camii'dir.

Eski Cami

1746 yılında çıkan Harîk-i Kebîr'de hasar gören yerlerden biri de Eski Cami'dir. Halk arasında Ulu Cami adıyla da bilinen Eski Cami'nin yapımı, 805 (1402-1403) yılında Emir Süleyman Çelebi tarafından başlatılmış, 816'da (1413) Çelebi Sultan Mehmed tarafından tamamlanmıştır. Mimarı Konyalı Hacı Alâeddin ile kalfa Ömer bin İbrahim'dir. Bedesten, medrese, muvakkithâne¹ ve sebilden meydana gelen yapı küçük bir külliye özelliği göstermektedir. Avlusu bulunmayan camiye üç kapı ile girilmektedir. Caminin iki minaresinden kuzeydoğudaki orijinal minare son cemaat yerinin sağ köşesindedir. Tek şerefeli minarenin kaide kısmına caminin bu yönündeki çömlekçiler kapısı aralığında duvar içinden bir merdivenle çıkılmaktadır. Caminin yanında 1826 yılında bir muvakkithânenin yapıldığı bilinmekle beraber yol yapımı sebebiyle ortadan kalkmıştır. Eski Cami Medresesi, Cami-

¹ Genellikle büyük camilerin yanına yapılan, içinde ezan vakitlerinin saptanması için gerekli alet ve saatler bulunan küçük binadır. Doğal Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, (İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2008. 334.

ardı Medresesi ve Medrese-i Atıka adıyla da anılan bir medresesi varsa da bugüne ulaşmadığından mimarisi bilinmemektedir¹.

1746 yılında çıkan Harık-i Kebîr’de kârgir bina olmasından dolayı halk eşyalarını yangından korumak maksadıyla Eski Cami’nin içine taşımışlardır. Bu taşıma esnasında taşınan bazı eşyaların tutuşması nedeniyle ateş cami içerisine sirayet etmiştir. Halkın korumak maksadıyla taşıdığı eşyalar yandığı gibi cami de yangından zarar görmüştür. Ateşten caminin mahfilleri ve minberi yanmıştır. Bunu yanında kubbelerin payeleri ateşten parça parça olmuştur. Mihrap tarafındaki duvar ve musalla tarafındaki penceresi de yangında zarar gören yerler arasındadır².

Yangın esnasında Eski Cami’de bulunan malzemeler de yanmıştır. Yanan bu malzemelerin listesi Dârû’s-sâ’de Kâtibi Mustafa Efendi tarafından defter oluşturulmuştur. Oluşturulan defterde yangın ve yanan eşyalarla ilgili şu ifadeler yer almıştır. “*Bundan âkdem mahrûse-i Edirne’de be-kazâ’u’llahu te’âlâ zuhûr iden ihrâk-ı kebîrde bi’l-küllîyye muhterik olan Cami-i Atik demekle şehîr-i ma’bed-i şerîfe taraf-ı hümâyûn hazret-i zıllu’llahîden ihsân buyurılan mesârif-i şerîfe ve icrâ’-yı şerîfe ve sâ’irlerinin defteridir ki ‘ale’l-infirâd zikr olunur*”.

Tablo: Eski Camii’nde Yanan Eşya Listesi

Malzeme Adı	Adet
Kebîr Mushaf-ı şerîf	10
Cüz-i Şerîf	30
Âvize-i latîf	500

¹ Nesrin Çiçek Akçıl, “Edirne Eski Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 97.

² Örfi Mahmud Ağa, *Edirne Tarihçesi*, Edirne Selimiye Kütüphanesi TY. 2195, vr. 76b.

Billur askı	200
Kandil	3.000
Mihrâp ve minber seccâdesi	2
Kaliçe	100
Büyük yaldızlı Şamdan	2
Küçük Şamdan	2
Yeşil çuka minder döşemesi	12 zira ⁴
Yeşil çuka minder perdesi	1
Hasır	32
Üç boy hasır	80
Üç boy büyük hasır	50
Üç boy koyun hasır	30
Sebil maşrapaları	21

Oluşturulan bu defter, “İşbu defterde tahrîr olınan gerek mus-haf-ı serîfe ve gerek eczâ’-ı alîfe ve gerek sâ’irleri şevketlu kerâmet-lu mehâbetlu ’adâletlu padisâh-ı bülend-âhter hazretlerinin taraf-ı hümâyûn-u cihân-dârîlerinden câmi’-i serîf-i mezkûreye ihdâ’ inâ-yetleri buyurulub Teber-dâr _İbrahim Halife ile ol tarafda gönderil-mekle ber-mûceb-i defter-i müfredât eşyâ’-yı merkûmun her birleri mahallerine vaz’ ve sicillâta kayd olunub i’lâmı merkûm ile tarafımı-za gönderile” ifadelerin yer aldığı bir mektup ile birlikte merkeze gönderilmiştir¹.

Eski Camii, tamirat tarihi tam belli olmasa da yangından son-ra bir tamirat geçirmiştir. Harîk-i Kebîrden altı sene sonra Edir-ne’de meydana gelen 1752 depreminde Eski Camii’nde hasar

¹ BOA, MŞH.ŞSC. d. 4008, vr. 121b, 19 Safer 1160 (2 Mart 1747).

oluşturmuştur. Tamir edilmesi için yapılan keşifte yangın esnasında mihrabın sağ tarafındaki zarar gören duvarın onarıldığı bilgisi yer almıştır¹. Bu bilgiden yangın sırasında caminin sadece içindeki eşyaların değil aynı zamanda kârgir duvarların da zarar gördüğü anlaşılmaktadır.

Alamüddin Camii

1746 yangınında zarar gören yapılardan biri de Alamüddin Camii'dir. Abacılar Başı'nda Üç Şerefeli Camisi'ne yakın bir bölgede yer alan yer alan bu mescit, 860 (1455-1456) yılında Hacı Alamüddin tarafından inşa edilmiştir. Tek kubbeli olan bu mescit 1045 (1635-1636) yılında minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür². 864 (1459-1460) yılında da vefat eden Hacı Alamüddin bu tür hayratları için kurduğu vakfa Edirne'de de birçok gelir sağlayan yerler bağışlamıştır³.

Yangın esnasında tamamen yanan bu yapıda ciddi hasarlar oluşmuştur. Yangın en çok yapının kurşunlarına zarar vermiştir. Bunun yanında ahşap malzemelerde tamamen yanmıştır. Yangının şiddetinden kârgir duvarları da zarar görmüştür. Caminin minaresi de zarar gören yerler arasındadır. Yangından sonra bu yapının onarılması için tamirat keşfi, mimar, kurşuncubaşı ve vakfın mütevellisi olan Hacı Mustafa Ağa'nın katılımıyla 1 Şubat 1748 tarihinde yapılmıştır. Yapılan bu keşifte, caminin yangın sırasında eriyen 5 bin kıyye civarındaki kurşunlarının satılması, elde edilen para ile caminin kubbesiz ahşap çatılı ve kiremit kaplamalı olarak 1.115 kuruş (133.800 akçe)⁴a yeniden yapılması

¹ BOA, MŞH.ŞSC. d. 4023, vr. 29b-32b, 15 Safer 1167 (12 Aralık 1753).

² Örfi Mahmud Ağa, *Edirne Tarihçesi*, vr. 15b; Abdurrahman Hibri, *Enûsü'l-Müsâmirîn, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları*, (2019), 38.

³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, III, 1983), 207.

⁴ 1 kuruş 120 akçeye denk gelmektedir. Şevket Pamuk, "Kuruş", *Türkiye Di-*

kararlaştırılmıştır¹. Yapılan bu keşiften sonra başlayan onarım yaklaşık 11 ay gibi bir sürede tamamlanmıştır. Yapılan bu onarımın kontrol keşfi 31 Aralık 1748 tarihinde yapılmıştır².

Yapılan bu kontrol keşfine göre, caminin toplam onarım maliyeti 184.518 akçedir. Onarım öncesi yapılan keşifte tahmini maliyet 133.800 akçe olarak belirlenmişti. Caminin onarımı belirlenen maliyetten 50.718 akçe daha fazla bir maliyet ile yapılmıştır. Kontrol keşfinden caminin yeniden inşası için yapılanlar 22 kalemde yer verilmiştir. Yapılan işler, caminin kârgir duvarlarının yeniden inşası, kubbe yerine çatı, pencere ve kapıların yapılması, sıva işleri ve münakkaş süslemelerin yapılması yer almaktadır. Bunun yanında minarede yapılacak olanlar, tamiratlar için iskenin kurulması, harç ile onarım yapılması ile yeni trabzan, merdiven yapılması yer almaktadır. Bunun dışında caminin kurşun işlerinin yapılması, caminin etrafına döşeme yapılması gibi işler yer almıştır. Yapılan işler arasında en fazla maliyet oluşturan kalem 62.400 akçe ile cami duvarlarının yeniden yapılması işidir. İkinci sırada ise 27.000 akçe ile caminin çatısının yapım ücreti gelmektedir. Üçüncü sırada ise minarede yeni yapılan merdiven ve trabzan ücreti gelmektedir. Bunların maliyeti de 27.240 akçedir.

Abdurrahman Camii

1746 yılında çıkan yangında yanan yerlerden biri de Abdurrahman Camii'dir. Abdurrahman Mahallesi'nde bulunan, bir minareli ve bir kubbeli olan bu cami, Edirne Kadısı Mevlana Abdurrahman İbn Seyyid Ali tarafından 957'de (1550-51) bina

yanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 458-459.

¹ BOA, MŞH.ŞSC. d. 4008, vr.69a, 1Safer 1161 (1 Şubat 1748); BOA, MŞH. ŞSC. d. 4009, vr. 10b, 11 Safer 1161 (11 Şubat 1748).

² BOA, MŞH.ŞSC. d. 4009, vr. 29a, 10 Muharrem 1162 (31 Aralık 1748).

ettirilmiştir¹. Bu mescit yangında tamamen yandığından dolayı yıkılmıştır. Yangın sadece caminin ana yapısına zarar vermemiş aynı zamanda şadırvan ve çevre duvarları da zarar görmüştür. Yangından sonra caminin tamir edilmesi için 19 Ocak 1747 tarihinde tamirat keşfi yapılmıştır. Yapılan bu keşfe caminin mütevellisi Hacı Mehmed Efendi, mimar-ı hassa, kurşuncubaşı ve diğer kişilerin katılmışlardır².

Yapılan bu keşfe göre, camide yapılacak tamiratın ücreti 184.399 akçe olarak belirlenmiştir. Bu onarım ile caminin yıkılmış kubbenin yerine yeni bir kubbe yapılacak, kapı ve pencereleri yenilecek, caminin iç tarafına beyaz ve siyah sıva yapılacaktır. Cami avlusunda yer alan şadırvan onarılıp üstüne yeni çatı yapılacaktır. Ayrıca yangın sırasında zarar gören caminin kurşunları yenilenecek, avlu duvarları ile su yolları da onarılacaktır. Yapılacak işler içerisinde en yüksek maliyet üç kalemde caminin duvar-ı cam denilen yüksekte yer alan açılmayan cam ile kanatlı pencere ve bunların cam ücreti gelmektedir. Bunların maliyeti 36.600 akçedir. İkinci sırada ise dört kalemde caminin kubbe inşası oluşturmaktadır. Kubbenin inşası için harcanacak meblağ 31.335 akçedir. Üçüncü sırada ise 21.000 akçe ile caminin içine yapılacak kara ve beyaz sıva ücreti gelmektedir.

¹ Ahmed Bâdi Efendi, Mevlana Abdurrahman İbn Seyyid Ali'nin yaptırdığı bu yapının ahşap çatılı mescit olduğunu belirtmektedir. Tamirat keşif belgesinde ise kubbeli bir cami olduğu bilgisi yer almaktadır. Ahmed Bâdi Efendi, (Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014), 151. Ekrem Hakkı Ayverdi, caminin Kirişhâne Mahallesinde olduğunu söylemektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid ve Yavuz Selim Devri*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, V, 1983), 127.

² BOA, MŞH.ŞSC. d. 4010, vr. 53b, 7 Muharrem 1160 (19 Ocak 1747).

Mehmed Ağa Camii

1746 yılındaki harîk-i kebîrde yanan yerlerden biri de Mehmed Ağa Camii'dir. Mehmed Ağa Mahallesi'nde bulunan bu cami, 837 (1433-1434) yılında II. Murad dönemi paşalarından Mehmed Paşa tarafından hayrat olarak yaptırılan bir kubbeli ve bir minareli bir mescittir. 1113 (1701-1702) yılında Babüssaade Ağası İbrahim Ağa tarafından minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür. Harîk-i kebîrde tamamen yanarak yıkılmıştır. Yangından sonra 1160 (1747-1748) yılında vakfın mütevellisi olan Mehmed Ağa tamirâtı yaptırılmıştır. Yapılan tamirat, kitabesine şöyle not düşülmüştür¹:

*Muhterik olmuş iken bu câmi-i a'lâ yine
Vakfının malı ile tamir olundu hâliyâ
Bezl-i himmet eyleyüp nâzır olan zât-ı şerîf
Bin yüz altmış senesi tecdîd ile kıldı binâ*

2. Yangının Zarar Verdiği Mescitler

1746 yılında çıkan harîk- i kebîrde yangının yayıldığı bölgelerde yer alan dört mescit zarar görmüştür. Bunlardan biri Tahtakale yakınında bulunan bir kubbeli Vakteyn Mescidi'dir. Biri de yangın esnasında yanan Ali Paşa Çarşısı'nın arka tarafında yer alan Ali Paşa Mescidi'dir. Üçüncü mescit ise Tahmîs yakınlarında Saraçlar Câmii Sokağı'nda bulunan Gendüm Küp Mescidi'dir. Dördüncüsü de Kıyık yakınlarında bulunan Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı'na ait bir mescittir.

Vakteyn Mescidi

1746 yılında çıkan harîk- kebîrde zarar gören yapılardan biri de Vakteyn Mescidi olmuştur². Tahtakale yakınında bulunan

¹ Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 121-122.

² Bu mescit yine Tahtakale Mahallesi'nde bulunan Fatma Hatun Mescidi

çatısı bir kubbeli, elvan boya tavanlı, tuğla döşemeli, mahfili iki kat kurşun sıvalı ve etrafı taş duvarlarla çevrili olan bu mescit, II. Murad vakfındandır. Vakteyn Mescid-i Şerifi, 1746 yılında çıkan büyük yangında zarar görmüştür. Yangın sırasında mescidin kurşunları erimiş ve kurşunlu tahtaları da tamamen yanmıştır. Ateş, mescidin sadece ahşap malzemelerine değil aynı zamanda taş duvarlarına da zarar vermiş yapının mukavemeti azalmıştır. Yangından sonra onarılmayan bu mescid-i şerif ve minaresi 1752 depreminde tamamen yıkılmıştır.

Yangından sonra mescidin tamiri amacıyla 16 Mart 1753 tarihinde bir keşif yapılmıştır. Bu keşfe, Edirne Haremeyn müfettişi vekili Filibe Kadısı Seyyid Mehmed Efendi, Sabık Erzurum Kadısı Ali Efendi, Usta Salihzâde Hasan Efendi ve Ali Efendi, âyân-dan Hacı Hüseyin Ağa, Hacı Ahmed Ağa, Ali Ağa, Taşcıbaşı Hacı Mustafa ve Kurşuncubaşı Seyyid Mustafa Çelebi ve hamamcı ve taşçı ustaları ve neccâr halifeleri ile Mimar-ı Hassa Mehmed Halife katılmıştır¹.

Mescidin tamirat keşfine göre, onarımda yapılacak olanlar yedi kalemde belirlenmiştir. Tamirattta yapılacak olan bu yedi kalemdeki işlerin tahmini maliyeti ise 228.000 akçedir. Mescidin tamiratında yapılacak işlere baktığımız zaman yangında zarar gören duvarların onarılması ile yangında eriyen kurşunlarının yenilenmesi planlanmaktadır. Tamirat yapılacak bir diğer yer ise mescidin minaresidir. Yapılacak olan bu işler içerisinde en fazla maliyet oluşturan dört kalemde yer alan minarelerin tamiratıdır. Bunun maliyeti ise 100.200 akçedir. İkinci sırada ise 88.800 akçe ile duvarların yenilenmesi maliyeti gelmektedir. Üçüncü sırada

(Tahtakale Mescidi)'i ile karıştırılmaktadır. 1752 Depremi sonrası yapılan keşif kayıtlarında bu iki mescit içinde ayrı ayrı kayıt yer almaktadır. BOA, MŞH.ŞSC. d. 4023, vr. 7b, 11 Cemaziye'l-evvel 1166 (16 Mart 1753).

¹ BOA, MŞH.ŞSC. d. 4023, vr. 7b, 11 Cemaziye'l-evvel 1166 (16 Mart 1753).

da iki kalemde yer alan kurşunlarının yenilenme ücreti 39.000 akçe ile yer almıştır.

Ali Paşa Mescidi

1746 yangınında zarar gören yapılardan biri de Ali Paşa Mescidi'dir. Ali Paşa Çarşısı'nın arka tarafında yer alan bu mescit, Kanuni Sultan Süleyman döneminde vezîriâzam olan Semiz Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ahşap çatılı olan bu mescidin kış günleri sıcak su akan muslukları vardır¹. Yangın sırasında yapının ahşap malzemeleri yanmıştır. Bunların başında çatı gelmektedir. Mescidin içinde mihrap, minber, kapı ve pencereleri de yangından zarar görmüştür. Bunun yanında kurşun kaplanmış yerlerin kurşunları erimiştir. Ayrıca su sistemleri, bahçesindeki tuvaletler ile ahşap odalar da yine yanan ve yangında zarar gören yerler arasındadır.

Ali Paşa Mescidi'nin tamirat keşfi, 20 Eylül 1747 tarihinde mimar-ı hassa ve halifesi, taşcıbaşı ve diğer kişilerin katılımıyla yapılmıştır². Yapılan keşfe göre, mescidin onarımı için gerekli olan maliyet 132.340 akçe olarak belirlenmiştir. Yapılması planlanan işler içerisinde mescidin ana yapısında yeni bir kiremit puşide çatının yapılması, ahşap kapı ve pencerelerin değiştirilmesi, yeni bir minberin yapılması yer almaktadır. Ayrıca minarenin kurşunları yenilenecek, mescidin bahçesine dolma duvar yapılarak bu raya tahtadan oda yapılacaktır. Yangından zarar gören su sistemlerinde ve tuvaletlerde de onarımlar ön görülmektedir. Yapılacak işler içerisinde en fazla maliyet oluşturan çatının onarımıdır. Çatının onarımı için yapılacak olanlar iki kalemde 37.200 akçe bir maliyet belirlenmiştir. Mescit bahçesinde yer alan tuvaletlerdeki

¹ Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 137.

² Mescidin tamirat keşfi Ali Paşa Çarşı'yla birlikte yapılmıştır. BOA, MŞH. SSC. d. 4010, vr. 46b-47a, 15 Ramazan 1160 (20 Eylül 1747).

onarımında yapılacak olanlar beş kalemde yer verilmiş ve bunlar için ise 29.200 akçe bir maliyet belirlenmiştir.

Gendüm Küp Mescidi

1746 harîk-i kebîrde yanan yerlerden biri de Gendüm Küp Mescidi'dir. Tahmîs'te Saraçlar Câmii Sokağı'nda bulunan mescit, bu yangında tamamen yanarak yıkılmıştır. Yangından sonra onarılmayan mescidin yeri boş arsa olarak kalmıştır¹.

Sultan Mehmed Han Vakfı'na Ait Mescit

1746 yılındaki yangında zarar gören mescitlerden birisi de Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı'na aittir. İstanbul'daki Fatih Camii ve imaretin İstanbul, Edirne, Vize, Kırkkilise, Hayrabolu, Tekirdağ, Silivri, Çorlu gibi pek çok yerde vakfı vardır². Bu vakfa bağlı olan Edirne'de Kıyık yakınlarında yer alan mescit ve dükkân 1746 yılında çıkan yangında yanmıştır. Yangında sonra vakıf tarafından tamirâtı yapılmıştır. Tamirat sırasında mescide dükkân tarafından pencere açılmış ve iki saçağı da dükkân tarafına yapılmıştır. Dükkân kiracısı olan Yusuf bin Abdurrahman yapılan bu değişiklikler konusunda şikâyetle bulunarak bunların yerinde incelenmesi için keşif talebinde bulunmuştur³.

Sonuç

1746 yılında çıkan Harîk-i Kebîr'in etkili olduğu otuzun üzerindeki mahalledeki pek çok yapıya zarar vermiştir. Yangın şehrin fiziki yapısını değiştirmekle kalmamış, iktisadî ve ictimai

¹ Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 162.

² M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler- Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952, s. 300-313.

³ BOA, MŞH.ŞSC. d. 4009, vr. 15a, 1 Ramazan 1161 (25 Ağustos 1748).

yapıda da büyük bir hareketliliğe sebep olmuştur. Yangın dinî yapılara da zarar vermiş, dört cami ve dört mescit de hasara yol açmıştır. Cami ve mescitlerin ahşap malzemeleri yanmış, yapılar üzerindeki kurşunları erimiştir. Yangın aynı zamanda dinî yapıların kârgir duvarlarında ve su yapılarında da hasara yol açmıştır. Yangından sonra vakıflar, içine düştükleri maddi zorluklar nedeniyle onarımlar konusunda zorlanmışlardır. Tamiratlar sırasında bazı yapılarda maliyeti azaltmak için şekil değişikliğine gidilmiş, bazıları ise onarılmayarak kaderine terk edilmiştir.

1746 yılında çıkan yangında zarar gören dört camiden biri Cami-i Atık Mahallesinde yer alan Eski Cami'dir. Yangından sonra bu yapıda bir onarım gerçekleşmiştir. Yangında zarar gören yapılardan biri de Alamüddin Camii'dir. Yangından sonra caminin eriyen kurşunları satılarak 148.518 akçe ile onarımı yapılmıştır. Onarım sırasında maddi külfetinden dolayı caminin yapısında değişikliğe gidilmiş, kubbesiz, kiremit çatılı olarak onarımı yapılmıştır. Üçüncü camide Abdurrahman Mahallesi'nde yer alan Abdurrahman Camii'dir. Yangından sonra onarımı için 184.399 akçe bir maliyet belirlenmiştir. Yangında zarar gören dördüncü cami ise Mehmed Ağa Mahallesi'nde bulunan Mehmed Ağa Camii'dir. Caminin yangından sonra vakfı tarafından onarımı gerçekleştirilmiştir.

1746 yılında çıkan yangında zarar gören dört mescitten biri Tahtakale yakınında bulunan Vakteyn Mescidi'dir. Mescidin onarımı 1752 depreminden sonra 228.000 akçe ile gerçekleşmiştir. Yangın esnasında yanan Ali Paşa Mescidi'nin onarımı ise 132.340 akçe bir maliyet ile gerçekleşmiştir. Tahmîs yakınlarında bulunan Gendüm Kûp Mescidi yangında tamamen yanarak yıkılmış, onarılmadığından mescidin yeri boş arsa olarak kalmıştır. Yangında zarar gören dördüncü mescit ise Kıyık yakınlarında bulunan Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı'na ait bir mescittir. Yangından sonra bu mescitte ise bazı şekilsel değişikliğe gidilerek onarım yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Hibri, *Enîsü'l-Müsâmirîn*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2019.

Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014.

Akçıl, Nesrin Çiçek, “Edirne Eski Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.42: 97. İstanbul: TDV Yayınları 2012.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, III, 1983.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid ve Yavuz Selim Devri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, V, 1983.

BOA, MŞH.ŞSC. d. 4008, vr. 121b, 19 Safer 1160 (2 Mart 1747).

BOA, MŞH.ŞSC. d. 4008, vr. 69a, 1Safer 1161 (1 Şubat 1748)

BOA, MŞH.ŞSC. d. 4009, vr. 10b, 11 Safer 1161 (11 Şubat 1748).

BOA, MŞH.ŞSC. d. 4009, vr. 15a, 1 Ramazan 1161 (25 Ağustos 1748).

BOA, MŞH.ŞSC. d. 4009, vr. 29a, 10 Muharrem 1162 (31 Aralık 1748).

BOA, MŞH.ŞSC. d. 4010, vr. 46b-47a, 15 Ramazan 1160 (20 Eylül 1747).

BOA, MŞH.ŞSC. d. 4010, vr. 53b, 7 Muharrem 1160 (19 Ocak 1747).

BOA, MŞH.ŞSC. d. 4023, vr. 29b-32b, 15 Safer 1167 (12 Aralık 1753).

BOA, MŞH.ŞSC. d. 4023, vr. 7b, 11 Cemaziye'l-evvel 1166 (16 Mart 1753).

BOA., A.DVNSMHM.d. 19/414, 14 Rebiü'l-ahir 980 (24 Ağustos 1572).

Gökbilgin, M. Tayyip, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa livası: Vakıflar-Mülkler- Mukataalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.

Harand D. Andreasyan, “Eremya Çelebi’nin Yangınlar Tarihi”, *Tarih Dergisi*, 27, (Haziran 2011): 59-81.

Hasol, Doğal, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2008.

Kuzucu, Kemalettin, “Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, V, 1999.

Örfi Mahmud Ağa, *Edirne Tarihçesi*, Edirne Selimiye Kütüphanesi TY. 2195, vr. 76b.

Pamuk, Şevket, “Kuruş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.26: 458-459. İstanbul: TDV Yayınları 2002.

Ürekli, Fatma, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16, (2010): 101-130.

Yıldız, Kenan, “1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili”, *Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: 2012.

Yıldız, Kenan, “Yeni Belgeler Işığında Tulumbacıbaşı Gerçek Davud Ağa ve Tulumbacı Şeritçileri Esnafı”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe* İsmail E. Erünsal’a Armağan. İstanbul: Ülke Yayınları, 2014.

DÖRDÜNCÜ OTURUM

EDİRNE CAMİLERİ, İLİM VE HİKMET

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

2 Ekim 2021
(16.30-18.00)

EDİRNE MEDRESELERİNDE DÂRÜ'L-HADİS VE DÂRÜ'L-KURRÂ KÜLTÜRÜ

İbrahim MEMİŞ

DİB Adana Ceyhan İlçe Müftüsü, NEÜSBE Din Felsefesi
Doktora Öğr., ibrahimmemis28@hotmail.com

Özet

İslâm dini, ilme oldukça büyük önem vermiş ve bu amaçla Müslümanlar yaşadığı toplumlarda önce cami inşa etmişler daha sonra da mescidin bünyesinde Kur'an ve Hadis ilimleri başta olmak üzere dini ve fennî ilimlerin tedrisatına oldukça büyük önem vermişlerdir. Bu amaca yönelik olarak Edirne'nin Osmanlı başkenti olmasıyla birlikte şehir adeta ilim merkezi haline gelmiş ve dünyanın sayılı üniversiteleri ile başa baş bir eğitim vermiştir. Özellikle Dârü'l-hadis Medresesi ve Selimiye Camii bünyesinde bulunan Dârü'l-kurrâ ve Dâr'u'l-Hadis Medreseleri çok önemli bir eğitim kurumu olmuşlar ve Anadolu'da bu kurumların yaygınlaşmasına öncülük etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Edirne, Selimiye Camii, Medrese, Dârü'l-hadis, Dârü'l-Kurrâ

Abstract

Islamic religious, gave the religious importance, and for this purpose, they have built the mosque before the societies experienced by Muslims, and then the Tembracy of religious and fennis, especially in the masjid of the masjid. For this purpose, Edirne has become the center of the Ottoman Capital, and the city has become a science center and has given a Başabaş education with the universities of the world. Especially Daru'l-hadith

Madrasah and habit of Selimiye Mosque Hadith and Qoran Madrasah were a very important educational institution and pioneered the dissemination of these institutions in Anatolia.

Key Words: *Ottoman, Edirne, Madrasah, Selimiye Mosque, Daru'l-hadith, Daru'l-quran*

Giriş

Tarihsel süreçte devletler, bünyelerinde oluşturdukları medeniyetler ve dünya topluluklarına yapmış oldukları katkılarla değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti, gerek ilim, sanat, mimari gelenek bakımından gerekse devlet geleneği bakımından tarihte çok önemli bir yer edinmiş ve çoğu kültürleri etkilemiştir. Edirne'nin başkent olmasından sonra devletin ilim ve kültür şehri Edirne olmuş ve batıdaki çoğu devletlerin etigimi sistemiyle başa baş bir seviyeye gelmiş hatta onları bu konuda geride bırakmıştır.

İslâm medeniyet tarihinde çok önemli eğitim kurumları olan medreselerde, bilginin muhakeme yoluyla elde edilmesine önem verilmiş, ilim, irfan, âlim, hikmet yolculuğu hep bu gayeye yönelik olmuştur. Medreselerde naklî ilimlere ağırlık verilmiş olması bütüncül bir şekilde eğitim ve öğretim imkânı sağlarken, günümüzde medreselerden farklı olarak dinî ilimlerin yanında beşerî ilimlerin tedrisinde ve bilginin elde edilme gayretinde ihtisaslaşmanın getirmiş olduğu durum, bütüncül bir şekilde bazı meselelere yaklaşımı engellemektedir.

Kur'an ayetleri ve hadis-i şerifler, ilme oldukça önem vermiş, insanları ilme teşvik etmiştir. *"Onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve iman edenler, senden indirilene ve senden önce indirilene iman ederler."*¹, *"De ki : "Bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?"*², *"Bu misalleri ancak âlim olanlar anlar."*³, *"Kulları içinde en çok âlimler gereği gibi Allah'tan korkar."*⁴ mealindeki ayetler, İslâm'ın ilme verdiği önemi açıklamaktadır. Sevgili Peygamberimiz (sas)'ın, *"Yanında bir miktar ilim olan kimseye, nefsinin zâyi etmesi uygun düşmez."*⁵,

¹ Nisa, 4/162

² Zümer, 39/9

³ Ankebut, 29/43

⁴ Fatır, 35/28

⁵ Buhârî, İlim, 21

”Allah, kimin için hayır murat ederse onu dinde ince anlayış sahibi kılar.”¹, ”Allah, ilmi verdikten sonra insanların (kalbinden) zorla çekip almaz. Ancak, âlimleri kabzetmek suretiyle çekip alır.”² gibi hadisler ilim tahsil etmenin ve ilimle meşgul olmanın önemini vurgulamaktadır. Müslümanlar, tarih boyunca bu amaca yönelik olarak varlığı ontolojik olarak anlamaya gayret etmişler, varlığın var oluşundan hareketle onu var den bir ilkenin varlığı konusunda ittifak etmişler ve eşyadan-âlemden hareketle Allah’ın varlığını ispat etmeye yönelmişlerdir. Resûlullah (sas) döneminde Mescid-i Nebvî’nin yanı başında bulunan Suffa, bu amaca yönelik bir ilim merkezidir.

Hz. Peygamber (sas), Mekke’den Medine’ye hicret ettiğinde ilk iş olarak mescit ve bu mescidin bünyesinde eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmayı gaye edinen Suffa ve Zülle adında eğitim kurumları ihdâs etmiştir.³ Sevgili Peygamberimizin İslâm’ı tebliğ ile görevlendirilmesi sonrasında, hayatının her döneminde ve sosyal boyutuyla ev ortamında⁴, mescidde⁵ ve insanların ihtiyaçlarını karşılamış olduğu çarşı ve pazarlarda⁶ ilahi emirleri tebliğ etmiştir. Peygamberimiz (sas)’i örnek alan Müslümanlar da bu amaca yönelik olarak hadis okulları ihdâs etmişler ve İslâm’ın anlaşılması yolunda insanları bilinçlendirmeyi amaçlamışlardır.

İslâm, insanlığa sunmuş olduğu ilahi emri ve tavsiyelerle dünya ve ahiret mutluluğunu yakalamayı gaye edinmiş, ilim kavramı ile birlikte insanları hakikati aramaya ve hakikatin peşinden yürümeye davet etmiştir. İlim, insanların dünyada kendisine sunul-

¹ Buhârî, *İlim*, 13; Müslim, *İmaret*, 98

² Buhârî, *İlim*, 34; Müslim, *İlim*, 13

³ Hamidullah, *Muhammed, İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, C.II, İstanbul —1980, s.828

⁴ Buhârî, *İlim*, 21

⁵ Buhârî, *Salat*, 71

⁶ Müslim, *Zühd*, 2

muş bütün mevcudatın Allah'ın varlığına işaret ettiği hakikatini merkeze alarak *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! Oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir. O ki kalemle yazmayı öğretti ve insana bilmediğini öğretti."*¹ ayetindeki gayeyi anlamaktır. Sevgili Peygamberimizin mescidin etrafında ilim halkaları etrafında ashabını topladığı ve onlara dünya ve ahiret hakikatlerini anlattığı, onları bu meclislere teşvik ettiği bilinen bir husustur.² Allah Resûlü'nün İslâm'ı tebliğ sürecinde önce kendi evinde daha sonra, Mekke'de Dârü'l-Erkâm, Medine'de Ashâb-ı suffa Müslümanların ilme ne kadar önem vermesi gerektiğinin en güzel örneklerindendir. Özellikle Medine'de, mescidin bünyesinde bulunan Ashâb-ı suffa Allah Resûlü'nün örneğinde ilme yönelmiş olmak, kendini Kur'an ve sünnetin rehberliğinde inşa sürecinin en önemli basamağıdır. Mekke ve Medine'deki ilim merkezlerinin örneğinde, İslâm şehirleri mescit merkezli inşa edilmiş ve mescitlerin etrafında daima ilim halkaları bulunmuştur. Edirne'nin Osmanlı başkenti olmasından sonraki süreçte, devletin idari ve ilmî merkezi olarak çok önemli bir merkez haline gelmiştir.

Osmanlı ilim geleneğinde medreselerin önemi oldukça büyüktür. Devletin kurumsal yapısında etkili olan dinî metinlerden ve sağlam kaynaklardan ilmi geleneğin olduğunu görmekteyiz. Osmanlı'nın ilk yıllarında Anadolu'nun İslâmlaşmasında önemli bir yeri olan tasavvuf kültürünün yanında diğer toplum kültürlerinin etkisinin bulunduğu tarihsel bir gerçektir. Osmanlı ilim geleneğinde medreselerin etkisi büyüktür. Osmanlı Devleti'nde medreseler, başlangıçta cami merkezli yapılmış olsa da daha sonraki zamanlarda bağımsız birer ilim merkezi olmuşlardır. Edirne, Osmanlı'nın siyasi tarihi, devlet-millet birlikteliğindeki örneğindeki önemi yanında, medrese ve cami kültürü bakı-

¹ Alak, 96/1-5

² Buhârî, İlim, 35,42

mından ve bize bıraktığı ilim mirası açısından, bugüne uzanan ilmî geleneğin elde edilmesinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Edirne, İslâm dininin ilme verdiği önemin adeta zirvesinin yaşandığı ve dönemin medrese kültürüyle dünyadaki belli başlı ilim merkezleriyle yarışan ve hatta dönemsel olarak zirvede olan bir yapıya sahiptir.

1. Medreselerin Osmanlı İlim Geleneğindeki Yeri

Medrese kelimesi, "okumak, öğrenmek, bilgiyi paylaşmak, tahsil etmek, ezberleyip tekrar etmek" anlamlarına gelen "de-re-se"(-dirâse) kökünden türemiş bir mekân ismi olan medrese İslâm ilim geleneğinde önemli bir yere sahiptir.¹ Anadolu'da oldukça fazla medresenin var olduğu bilinen bir gerçektir. Türk-İslâm devletlerinin fetih geleneğine baktığımızda orada öncelikle cami, medrese ve zaviye inşa ederek özellikle din görevlilerini ve halkı buralara yerleştirdiklerini görmekteyiz. Tarihsel süreçte medrese denilince akla ilk gelen kişinin en meşhuru Bağdat'ta açılan Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarı ve Nizamiye Medreseleri'nin bânisi olduğu bilinen Nizâmü'l-mülk(1019-1092)'tür.² Esasında daha önceden medreselerin olduğunu biliyoruz ancak sistemli bir şekilde ilk medresenin Nizâmü'l-Mülk'ün açtığı medrese olduğu yaygın kanaattir. Osmanlı ilim geleneğinde de medreseler, öncelikle ilahikaynaklı metin Kur'an ve onun tebliğ eden, tebyîn eden ve müşkilini ve müphemini açıklayan Hz. Muhammed (sas)'in sünnetini anlama gayreti içinde olmuşlardır. Bu yüzden Kur'an ve Sünnet' in anlaşılması yolunda çok büyük emek verilmiş, ilmî gelenek bu istikamette şekil almıştır.

Osmanlı toplumunda medreselerin ilim tahsili noktasında önemli işlevler gördüğü bir hakikattir ancak tasavvuf kültürünün

¹ Bozkurt, Nebî, "Medreseler", *DİA*, XXIX, İstanbul- 1993, s.323

² Bozkurt, Nebî, a.g.md, s.327

de Anadolu'nun İslâmlaşmasında etkisi oldukça büyük olmuştur. Toplumda ilimle meşgul olan insanlara geçmişten bugüne gelen sevgi ve saygının adeta kaynağı olmuştur.¹ Osmanlı Türk toplumunda ata, dede, baba, şeyh, seyyid, şerîf vb. sıfatlarla insanlar tanımlanmış ve halk bunların etrafında dîni kimliğini inşâ etme yoluna gitmişlerdir. Türklerin İslâmlaşma sürecinde onlara dinlerini öğreten Aslan Baba, Korkut Ata, Çoban Ata gibi kimlikler hep var olmuştur.² Osmanlı devletinde medreseyi XIV. yy' da 1330'da İznik'te ilk kuran Orhan Gazi olduğu bilinir.³ Sultanların daha sonra medreseye önem verdikleri bilinen bir gerçek olsa da II. Murat dârü'l-hadis medreseleri başta olmak üzere bu geleneği yaygınlaştıran kişi olmuştur.⁴ Osmanlılarda medrese geleneğinde ilk önceleri İznik öne çıkarken, daha sonra Bursa medreselerin yapılmasıyla ilk planda yer almıştır. Edirne'nin başkent oluşundan ve devletin merkezinin buraya alınmasından sonra Edirne medreselerin en yoğun olduğu şehir olmuştur.⁵

Medreseler yoluyla halk, hem ilim tahsil edip hem de İslâm'ın hakikatlerini öğrenirken, tasavvuf kültürüyle birlikte dinin saf ve duru deruni boyutuyla adeta tanışmışlardır. Tasavvufi anlayış bugün bazı yapılarda görüldüğü gibi kurumsallaşma ve toplum içinde bir güç dengesi haline gelmeyi amaçlamak yerine, sadece ilimler meşgul olmak ve milletin, devletin birlik-beraberliği yolunda adeta bir çimento olmak görevini üstlenmişlerdir. Osmanlı devlet kültürünü bir ilim, sanat ve devlet geleneğinin inşa-

¹ Roux J Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. A. Kazancıgil, İstanbul-1994, s.93-94

² Köprülü, Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara-1981, s.18-19

³ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı", Ankara-1965, s. 349 vd.

⁴ Cihan, Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul-2007, s.26 vd.

⁵ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 2-3

sı olarak okumak mümkündür. Osmanlı devlet yapılanmasında özellikle II. Murat döneminden sonra medreselerde yetişenlerin devlet kademesinde görev aldıklarını görmekteyiz. Zamanla medreseler Osmanlı Devleti'nde adeta memur yetiştiren kurumlar hâline gelmiştir. Bu amaca yönelik olarak kuruluş döneminin sonuna kadar Bursa, İznik, Balıkesir, Edirne ve Balkan şehirlerinde vakıflar bünyesinde birçok medreseler kurulmuştur.

Osmanlı döneminde Bursa, İznik ve Edirne merkezli olmak üzere medreseler, *umûmî* ve *ihtisâs* medreseleri olmak üzere iki ana grupta toplanmıştır. Umumi Medreseler, dinî ilimlerle dışardan ihdas edilen ilimlerin tedris edildiği ve kadı, müftü ve müderris yetiştiren medreseler iken; ihtisas medreseleri, doğrudan doğruya ihtisas gerektiren dünyevî ilimlerle dinî ilimlerin tedris edildiği medreselerdir. Osmanlı Devleti'nde bu tip medreseleri Tıp Medreseleri, Dârü'l-hadisler, Dârü'l-kurrâlar şeklinde örneklemek mümkündür. Dârü'l-hadisler, umumiyetle hadislerin tedris edildiği yerlerdir. Osmanlı toplumunda bu medreselerde tefsir ilminin tedris edildiği görülmektedir. Bu eğitim kurumunda hadis ilminin rivayet, dirayeti isnâd, terâcim-i ahvâl ve tenkid-i ahvâl-i rivayet gibi ilimler okutulur, senetleriyle birlikte ezberletilirdi. Buhârî ve Müslim'in eserleri ve bu eserlere yazılmış şerh ve hâşiyeler okutulurken hadis ve fıkıh usul kitapları ana eserler olarak okutulmuştur. *Müderris* ve *Muhaddis* olarak sıfatlanan eğitimciler, öncelikle umumi medreselerde belirli bir altyapısı olan öğrencileri seçer ve dârü'l-hadis medreselerine talebe olacak derecede bilgiye sahip olup olmadıklarını belirlerdi.¹ İslâm dininin temel kaynakları merkezli bir eğitim sunan medreseler, özellikle Osmanlı döneminde gelişme göstermiştir. Medreselerin günümüz eğitim kurumlarına olan eşdeğerliğini üniversite ve yüksekokul

¹ Baltacı, Cahit, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul-1976, s.7-10

şeklinde ifade edebiliriz.¹ Osmanlı ilim geleneğinde medreselerin Bursa, İznik, Edirne gibi merkezlerde toplanması ve Süleymâniye, Dârü'l-Fünûn ve Sahn-ı Seman kavramları ile ifade edilmesi köklü bir geleneğin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı medrese sisteminde medreseler rütbesine göre tertip edilmiştir. Medreseler, "İbtidâ-yı hâriç, Hareket-i hâriç, İbtidâ-yı dâhil, Hareket-i dâhil, Mûsılâi Sahn, Sahn-ı Semân, İbtidâ-yı altmışlı, Hareket-i altmışlı, Mûsıla-i Süleymâniye, Havâmis-i Süleymâniye, Süleymâniye, Dârü'l-hadis-i Süleymaniye" şeklinde tasnif edilmiştir. Diğer taraftan hâşiye-i tecrid, telvîh medreseleri şeklinde kitap adları ile anılmıştır. Medreselerin bu şekilde sınıflandırılması ilimde derinleşmeyi hızlandırmış ve ilmî seviyelerine göre öğrencilerin yükselmesini ve beraberinde yarışmayı getirmiştir. Ancak daha sonraları yirmili, kırklı gibi madde ile açıklanan yapıya yönelince ilmî yön yanında biraz dünyevi kaygıya dönüşmüştür.²

Osmanlı medrese sistemi Fatih'in yaptırdığı Sahn-ı Seman Medreseleri ile birlikte yeniden bir düzene gitmiştir. Medreselerin en alt tabakasında kelim alanıyla ilgili Hâşiye-i Tecrid'in okutulduğu *Tecrid Medreseleri* bulunurdu. İkinci sırada belâğata dair Miftâh adlı eserin okutulduğu Miftâh Medreseleri vardır. Daha sonra *Kırklı Medreseler* daha sonra da *Hariç Ellili Medreseler* gelmekteydi. **Hariç Medreseler**, umumiyetle Osmanlıdan önceki Müslüman devlet yöneticileri, hükümdarlar ve onların oğulları-kızları ve kısmen Osmanlı devlet idarecileri tarafından yaptırılan medreselerdir. Bu medreselerin hemen üstünde Dâhil Ellili Medreseler bulunurdu. **Dâhil Medreseler**, Osmanlı Padişahları ile bunların kızları-oğulları, şehzadeler, valide sultanlar, hanım sultanlar tarafından yaptırılan medreselerdir. Fatih döneminde en üstün mertebeli

¹ İspirli, Mehmet, "Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXIX., İstanbul-1993, ss.327

² Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1309

medrese *Sahn-ı Seman Medresesi* idi.¹ Medreselerde hadis alanında temel eserler yanında te'lif eserlerde okutulmuştur. Kudâî'nin, *el-Müsne'd*üş-şihâb, Beğavî'nin *Mesâbih*'üs-sünne, İbn'ül-Esîr'in *el-Cami'ul-usûl*, Sagânî'nin *Meşârik*'ül-envâr başlıca eserlerdendir. Bu eserler üzerine şerhler ve haşiyeler yazılmış olup, medreselerde temel eğitim kaynakları olmuştur. Et-Turbiştî'nin *el-Müyyesser fî şerh'il-mesâbih*, Kâdî Beydâvî'nin *Tuhfet*'ül-ebrâr, ez-Zeydânî'nin *el-Mefâtih fî şerh'il-mesâbih*, el-Mısırî'nin *Şerh-i mesâbih'is-sünne*, es-Sehûmî'nin *Menhelü'l- yenabi' fî şerh'il-mesâbih* adında eserler yazılmıştır. Bu şerhler *Mesâbih*'in ne kadar önemli bir eser olduğunu anlamak için önemlidir.²

2. Dârü'l-Kurrâ ve Dârü'l-Hadis

İslâm dinin gayesi hikmetli bir bakışa sahip olan insan-ı kâmil yetiştirmektir. Bu amaca yönelik olarak Kur'an ve Hadis merkezli İslâmî ilimlerin tedrisine Osmanlı Devleti'nde oldukça fazla önem verilmiş ve bu Anadolu'da, Rumeli'de genel ve ihtisas medreselerinin açılmasıyla birlikte önemini daha da artırmıştır. Bu medreselerin Edirne'deki işlevlerini görmeden önce kavramsal olarak tanımanın faydalı olacağını düşündük.

Dârü'l-kurrâ; yer, mekân, ev gibi anlamlara gelen "dâr" kelimesi ile okuyucu anlamına gelen "kurrâ" kelimelerinin birleşiminden oluşur ve Osmanlı toplumunda Kur'an eğitiminin verildiği yerler olarak kullanılmıştır.³ Dârü'l-kurrâlar, üst seviyede kıraat ilminin okutulduğu medreselerdir. Bu medreselere özellikle hafızlığını dârü'l-huffâz'da tamamlamış olanlar kabul edilirdi.

¹ Unan, Fahri, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", Yeni Türkiye, C.5, Ankara-1999, s.150-151

² Musa b. Affân el-Aydîni, *Fevâidü'l-Kulûb*, Fatih, 970; Esad Efendi, 390; Veliyüddin Efendi, 757

³ Kazıcı, Ziya, "Osmanlı'da Eğitim ve Öğretim", İstanbul-2004, s. 73

Bu medreselerden mezun olanlar "kurrâ" adıyla anılmaktaydı.¹ Medreselerde görevlendirilen ve öğrencilere ders okutan kimselere "müderris" denilmektedir. Osmanlı döneminde tedrisata devam eden dârü'l-hadislerde görev yapanlara müderris yanında şeyh ve muhaddis de denilmiştir.² Öğrencilere talebe, tullâb, danişmend, tâlib-i ilmi şerif gibi sıfatlar verilmiştir.³

Osmanlı ilim geleneğinde Kur'an ihtisas merkezleri olan Dârü'l-kurrâlar aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek ve değişik Arap lehçelerine göre yedi(kıraat-ı seb'a) ve on çeşit (kıraat-ı aşere) eğitimi vermek üzere açılmış eğitim mekânlarıdır.⁴ Osmanlı dönemindeki ilk dârü'l-kurrâ, Yıldırım Beyazıt tarafından İbnü'l-Cezerî için Bursa Ulu Camii müstemilatında açılmıştır.⁵ Dârü'l-kurrâlar, Kur'an eğitimine önem verilmiş olduğunun bir göstergesi olarak Anadolu Selçuklular döneminden sonraki Karahanogulları döneminde açılmaya başlanmış, beylikler döneminde bu gayret devam etmiş, Osmanlı döneminde ise sayıları yüzlere ulaşmıştır. Dârü'l-kurrâlar, diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi vakıf geleneğine bağlı bir şekilde tedrisatına devam etmiş, eğitimin türüne göre kuralları vakıflar tarafından konulmuş ve bu kurallar medresenin eğitim politikasını oluşturmuştur.

Dârü'l-hadis kelimesi ise, dâr ve hadis kelimelerinin birlikte kullanımıyla "hadis okutulan yer" anlamlarına gelir. Bu medreseler, "Dârü's-sünne, Dârü's-sünneti'n-nebeviyye, 'Dârü's-sünneti'l-muhammediyye" adıyla da anılır. Mahreme b. Nevfel'in Mescid-i Nebvî'nin yanında bulunan evine "dârulkurra" denilmesi ve "kurrâ" kelimesinin genelde Kur'an ile hadis ilmiyle

¹ Öz, Mustafa, "Kurra", *DİA*, XXVI, Ankara-2002, s.445-446

² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi-VGMA, Defter No:624, Sayfa.13, Sıra.7

³ Baltacı, a.g.e., s. 31-32

⁴ Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, I, İstanbul-1977, s. 169

⁵ Gökdemir, Ahmet, "Osmanlı Kur'an Eğitim Merkezleri: Dârü'l Kurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", *Edebalı İslâmiyât Dergisi*, C.1, S.2, Kasım-2017, s.45

meşgul olan ilim ehlini ifade etmesi hicretten sonra evlerin birer mektep gibi kullanıldığının bir göstergesidir. Dârü'l-hadis medreselerinde görevli olan öğretim üyeleri, hadis ilminde üst seviyede olanlar, dirayet ve rivayet ilimlerini bilenler ve diğer müderrislerden farklı olarak 90 dirhem ile yüksek maaşı alan kimselerdir. Bu medreselere namaz kıldırmak ve kıraat-ı seb'a okutmak için bir imam, bir müezzin, medresedeki kitapları tanzim etmek, muhafaza etmek ve okuyuculara çıkarmak için görevli memur olan(hazîn)'in tayin edilmektedir.¹ Dârü'l-hadislerde sabahları kapıyı açıp akşamları kapatan kimselere *bevvâb* denilmiştir ve göreve alınmanın şartlarından bir tanesi de 'bıkmadan usanmadan göreve devam"dır.²

Osmanlı Devleti'nde ilk Dârü'l-hadis medresesi II. Murat zamanında İznik'te kurulmuştur.³ İstanbul'da ise ilk defa Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilmiş ve bu medrese, padişahın kendi döneminde medrese sisteminde en üst seviyede eğitim veren bir kurum hâline getirilmiştir. Osmanlı'nın ilme verdiği önemin bir göstergesi olarak medreseler ilim, kültür ve sosyal hayata adeta canlılık kazandırmış, bunun neticesinde ilim geleneği özellikle 16.yy'da zirveye ulaşmış, yeni ilim ve kültür merkezleri kurulmuştur.⁴ Görüldüğü gibi Kur'an ve Hadis kültürü etrafında medreseler şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilme verdiği önemi anlamamız için aslında bu yeterlidir.

Osmanlı'nın kuruluş döneminden XVII. asrın ortalarına kadar eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunan medreseleri şu şekilde listelemek mümkündür.

¹ Bozkurt, Nebi, *Dârulhadis, DİA*, İstanbul-1993, C.8, s.527-528

² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi-VGMA, Defter No:624, Sayfa.13, Sıra.7

³ Kazıcı, Yusuf Ziya, "İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi", İstanbul-2006, s. 347

⁴ Ünver, Süheyl A, "Edirne'de II Murat'ın Kurduğu Üç Kütüphane", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.I, s. 54

- 1- Halil Hayreddin Paşa Dârü'l-hadisi
- 2- Hüdavendigâr Dârü'l-hadisi
- 3- Edirne Dârü'l-hadisi
- 4- Lüftullah Çelebi Dârü'l-hadisi
- 5- Molla Gürânî Dârü'l-hadisi
- 6- Abdullah Paşa Dârü'l-hadisi
- 7- Osman Çelebi Dârü'l-hadisi
- 8- Defterdar Mahmut Çelebi Dârü'l-hadisi
- 9- Paşaoğlu Dârü'l-hadisi
- 10- Sofu Mehmet Dârü'l-hadisi
- 11- Mahmur Ağa Dârü'l-hadisi
- 12- Süleymaniye Dârü'l-hadisi
- 13- Birgi-Ataullah Efendi Dârü'l-hadisi
- 14- Piyale Dârü'l-hadisi
- 15- Şemsi Paşa Dârü'l-hadisi
- 16- Selimiye Dârü'l-hadisi
- 17- Atik Vâlide Dârü'l-hadisi
- 18- Cafer Ağa Dârü'l-hadisi
- 19- Mehmet Ağa Dârü'l-hadisi
- 20- Sinan Paşa Dârü'l-hadisi
- 21- Sultan Ahmed Dârü'l-hadisi
- 22- Şeyhülİslâm Zekeriya Efendi Dârü'l-hadisi
- 23- Osman Efendi Dârü'l-hadisi
- 24- Fuzayl Efendi Dârü'l-hadisi
- 25- İbrahim Ağa Dârü'l-hadisi
- 26- Damat(Mehmet) Efendi Dârü'l-hadisi
- 27- Köprülü Mehmet Paşa Dârü'l-hadisi
- 28- Bosnevî İsa Efendi Dârü'l-hadisleridir. Cahit Baltacı, bu şekilde tasnif ederken Edirne Dârü'l-Hadisi ile ilgili müstakil yazmış olduğu eserinde ilavelerde bulunmaktadır.
- 29- Yeni Cami Külliyesi- Turhan Valide Dârü'l-hadisi
- 30- Çivizâde Efendi Dârü'l-hadisi

- 31- İzzet Efendi Dârü'l-hadisi
- 32- Ali Efendizâde Dârü'l-hadisi
- 33- Burhan Efendi Dârü'l-hadisi
- 34- Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Dârü'l-hadisi
- 35- Hasan Efendi Dârü'l-hadisi
- 36- Çorlulu Ali Paşa Dârü'l-hadisi
- 37- Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dârü'l-hadisi
- 38- Çankırlı Mustafa Efendi Dârü'l-hadisi
- 39- Beşir Ağa Dârü'l-hadisi
- 40- Misli Ali Efendi Dârü'l-hadisi

41- Ömer Hulûsi Efendi Dârü'l-hadisi, şeklindedir.¹ Dârü'l-hadislerde ne kadar sürede eğitim yapıldığı konusunda net bilgi bulunmamaktadır. Edirne, Selimiye, Ataullah Efendi, Konya Hacı Abddülfettâh Çavuş Dârü'l-hadislerinin vakfiyelerinde, müderris görevinde bulunanların tatil günleri olan Salı, Perşembe ve Cuma günleri haricinde derslere devamı ve mazereti olmadan görevlerini terk etmemeleri şarttır.²

3. Edirne Medreseleri

Edirne, 1362 tarihinde Osmanlı Devleti'ne katılmış ve git-tikçe ilerleyen gelişme sonrasında Sırp-sındığı Savaşı'ndaki za-ferin ardından devletin merkezini, Kosova'da medfûn bulunan merhum I.Murat Bursa'dan Edirne'ye taşımıştır. Fetihden sonra, 400 yıl işgale uğramayan Edirne iki defa Osmanlı-Rus savaşla-rında farklı zamanlarda işgal edilmiştir. Romanya ve Sırbistan'ın Bulgaristan ile savaşı sonrasında Enver Paşa komutasındaki Türk ordusu Edirne'yi direnme olmaksızın 1913 tarihinde tek-rar ele geçirmiş, azatlığına kavuşturmuş ve imzalanan İstanbul

¹ Yıldırım, Selahattin, "Osmanlı İlim Geleneginde Edirne Dârü'l-Hadisleri ve Müderrisleri", İstanbul-2001, s.32-33

² Baltacı, a.g.e., s. 43

Antlaşması ile birlikte Anadolu'ya katılmıştır. Lozan Konferansı'nın ardından Karaağaç ve İstasyon'un boşaltılmasıyla bugünkü sınırlara ulaşılmıştır.

Kuruluş yıllarından itibaren ilme değer veren Osmanlı Devleti'ne 92 yıl başkentlik yapmış olan Edirne'de var olan toplam 24 medresenin on beşi altmışlı ve dâhil, hariç derecesindedir. Dokuz tanesi aşağı seviyede olup üçü altmışlı olup, birisi hocasının Edirne hocalarının başı olarak kabul edildiği Sultan II. Selim Medresesi'dir. Diğer Sultan Beyazıt Medresesi'dir. Edirne'de altı medrese dâhil derecesinde olup biri Yahya Efendinin de müderrislik yaptığı hayırlar babası olan II. Murat Han'a aittir. İkincisi; Üç Şerefeli Medresesi, üçüncüsü; kale içinde Halebiye Medresesi, Halebî adıyla meşhur olan müderrisin adıyla maruftur. Taşlık Medresesi olarak meşhur olan Ali Bey Medresesi ve Emîniye Medresesi bu gruba aittir.

Edirne'de hariç derecesinde olan medreseler İsmailağa, İbrahim Paşa, Lari Camii yakınındaki Çuhacı Hacı Medresesi, Beylerbeyi Medresesi, Yakup Paşa Medresesi ve Şeyh Çelebi Medresesidir. Edirne'deki düşük kadrolu olarak bulunan medreseler; Kadı Fahrüddîn, Tütünsüz Ahmet Efendi Medresesi, Ambar Kadı Medresesi, Ali Kuşçu Medresesi, Hüsâmiye Medresesi, Mütereddin Medresesi, Hacı Alemüddîn Medresesi, Şah Melik Medresesi ve Emir Kadı Medresesi'dir.¹

4. Edirne Dârü'l-Hadis Medresesi

Osmanlı Devleti kuruluş aşamasından itibaren İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul'da ilim merkezleri ihdâs etmiştir. Orhan Gazi döneminde İznik'te ilk medrese kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk dârü'l-hadis medresesi Murad Hüdâvendigar

¹ Hibri, Abdurrahman, *Enis'ül- Müsâmirin* (Edirne Tarihi, 1360-1650), çev. Ratıp Kazancıgil, İstanbul-1999, s.33-35

döneminde İznik'te kurulan Hayreddin Paşa Dârü'l-hadis ve Bursa'da kurulan dârü'l-hadis'tir.¹

Osmanlı'nın altıncı padişahı olan II. Murat tarafından kalenin güney istikametinde, Tunca Nehri'nin kenarında, İbn Arab Mahallesi'nde inşa edilmiştir. II. Murat, başta Edirne ve Bursa olmak üzere devletin birçok yerinde medreseler kurmuş, insanların hayatlarına dokunarak İslâm'ın yaşanabilir olma boyutunu öne çıkarmış, ilim ehlini korumuş ve bu yüzden "*Ebu'l-Hayrât*" lakabını almıştır. II. Murat, Edirne'de 838/1453'te Dârü'l-hadis, 851/1447'de Üç Şerefeli Camii, 839/1435-36'da Muradiye Camii ve Mevlevihane inşa ederek, buralar için vakfiyeler tertip etmiştir.²

Dârü'l-hadis olarak inşa edilen yapı hakkında halk arasında Hz. Peygamber'in II. Murat'ın rüyasına girerek "*Buraya benim için bir Dârü'l-hadis inşa edeceksin.*" buyurduğu ve dârü'l-hadis yapmasını emrettiği rivayeti yaygınlık kazanmıştır.³ Bir diğer rivayette, "*Rivayet olunur ki dört yer vardır ve ol dört yerde dualar müstecap olur: Biri Eski Cami'dir bir diğeri de Dârü'l-hadistir. Sultan Murad Gazi, daima hazreti sultan gününü anda görürdü, namaz kılip dua ederdi ve hadis okurdu. Ona evvel bina inşa edip adını da dârü'l-hadis koydular.*" ifadesi vardır.⁴

Edirne Dârü'l-hadisi Osmanlı döneminde kurulan dârü'l-hadislerin en önemlisidir ve II. Murat tarafından 828'de (1425) yaptırılmıştır. Süleymaniye İmareti ve Süleymaniye Medresesi kuruluncaya kadar önemini muhafaza eden bir kurumdur.⁵ İbn Kemalpaşazâde'nin İstanbul ve Anadolu Kazaskerliğinden son-

¹ Yardım, Ali, "Temel Kültür Müesseselerimizden Dârü'l-hadisler", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul-1995, s.78

² Yıldırım, Selahattin, *a.g.e.*, s.36-37

³ Ertuğrul, Özkan, "Dâruhâdis Külliyesi", *DİA*, C.8, İstanbul-1993, s.535

⁴ Çelebi, Beşir, *Hikaye-i Beşir Çelebi*, İstanbul-1960, s.22-25

⁵ Yıldırım, Selahattin, "*Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârü'l-Hadisleri ve Müderrisleri*", İstanbul-2001, s.85-144

ra bu medreseye müderris olarak atanmasıyla süreci başlatacak olursak yaklaşık 150 yıl devam eden eğitim sürecinde yaklaşık 66 müderris Edirne Dârü'l-hadisinde görev almıştır. Kadızâde Ahmet Efendi, Rumeli Kazaskerliğinden sonra bu medresede görev almış daha sonra Süleymaniye Dârü'l-hadisinde görevlendirilmiş ve tekrar Rumeli Kazaskerliğinden sonra Şeyhülİslâmlık görevine getirilmiştir.¹ Edirne Dârü'l-hadisinin müderrislerinin Osmanlı'nın ilmiye sınıfının içinde çok önemli olduklarının ve devlet bürokrasisinde etkili olduklarını bize göstermektedir. Edirne'nin ilim merkezi olması ayrıca şehrin öneminin artması yanında bir geleneğin temellerinin atılması bakımından oldukça önemlidir.

Kitabesinden 1435 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. 1903 yılındaki yangında büyük zarar gören Dârü'l-hadis medresesi 1914 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Külliye'den geri kalan cami, şadırvan ve türbe bugün de varlığını devam ettirmektedir. Edirne tarihi ile ilgili araştırmaları bulunan Hibri Efendi, değişik yerlerde hem Dârü'l-hadis camii hem de Dârü'l-hadis medresesi ifadelerini kullanmıştır.²

Edirne Dârü'l-hadisinin kapısından bulunan 24 Mart 1453 tarihli kitabe'de şu ifadeler bulunmaktadır:

*”Haze'l-Câmi'ü's-şerîf li Sultânî'l-A'zam
Şahinlahî'l- muazzam el-müeyyed mine's-semâ
El-muzaffer kâhîru'l-a'da nâsîru'l-adl ve'l-ihsân
Bâsîtu'l-ecnihati'l-emân alâ ehl-i'l-imân
Es-Sultân İbn'üs-Sultân Ebu'l-Feth Murad Han
İbn Muhammed Han İbn Beyazîd Han
La zalet rayetü saltanatîhi ve hüllide mülkühü
Tahrîren fi'l-yevmi's- salisi ve'l-işrîn*

¹ Atâî, Nev'îzâde, *Hadâikü'l-Hakâik fî-tekmileti's-Şekâik*, neşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul-1989, s. 260

² Yıldırım, Selahattin, *a.g.e.*, s.39

*Min şehri şabani'l-muazzami fî senet, semane ve selasine
Ve semanemieti —hicriyetin-nebeviyeti...¹*

"Bu camii şerif büyük padişah ve sultanlar sultanı, yücelerden desteklenen, düşman krallarına karşı muzaffer, adalet ve ihsanın gözeticisi, güven kanatlarını en kâmil iman üzere yayan, sultanoglu sultan, fethin babası, saltanat sancakları daim olsun devleti daim yaşasın. Beyazıt Han Oğlu Murat Han Oğlu Murad Hanın Camii Şerifidir. 833 yılının Şaban ayının 23'ünde yazılmıştır."² Bu dârü'l-hadisın kitabesinde cami olduğu kaydedilmesine karşın, vakfiyesinde dârü'l-hadis olduğu kayıtlıdır.³ Vakfiye'de öncelikle besmele yer almakta, daha sonra Kadı Asker Veli bin İlyas'ın mührü bulunur. Daha sonra Allah'a hamd ettikten sonra amelleri kesilmeyen üç sınıf insandan bahsedilmektedir. "İnsanoğlu vefat ettiği zaman amelleri kesilir ki üç şey bundan itisnadır." *Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat*".⁴ Vakfedilen menkul ve gayri- menkulleri sıralandıktan sonra nasıl ve kimler için sarf edileceği yazar. Vakfın kıyamete kadar devam etmesi için vakfedene düşen görevin onu yaşatanlara dua etmesi, yaşamasını engellemek isteyenlere de beddua etmesidir ki şu bedduaya yer verilmiştir. "Sultan Vezir, Emri ve Kadılardan her kim bunların iptaline, tebdiline gayret sarf eder ve ihmale uğrattırsa, değiştirmeye niyet ederse, Allah'ın, meleklerin ve cümle insanların laneti onun üzerinde olsun. Her kim onu duyduktan sonra değiştirirse, onun günahı değiştirenleridir. Allah her şeyi duyar, haber alır ve bilir."⁵

Edirne Dârü'l-hadisi öncelikle Dârü'l-hadis olarak inşa edilmiş, sonradan camiye çevrilmiştir. Bu görüş sahiplerine göre, bu-

¹ Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, İstanbul-1940, s. 63

² Bilge, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul-1984, s. 225

³ Bilge, Mustafa, *a.g.e.*, s., 225

⁴ Müslim, *Vasiyet*, 14

⁵ Yıldırım, Selahattin, *a.g.e.*, s.44-45

günkü cami dârü'l-hadis olarak kullanılan yapının restore edilmiş halidir. İkinci görüş sahiplerine göre de dârü'l-hadis adıyla meşhur caminin önünde başka bir bina inşa edilmiş ve burası dârü'l-hadis olarak kullanılmıştır. Bu görüş sahiplerini caminin kitabesinde dârü'l-hadis olarak inşa edildiğine dair herhangi bir kayıt olmayışı dârü'l-hadis olmadığı görüşlerini destekler mahiyettedir.¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, cami ile medresenin aynı dönemde inşa edilerek görevlilerin tayin edildiğini savunarak medresenin sonradan yapıldığı fikrine itiraz eder.² Edirne dârü'l-hadis medresesi ile ilgili müstakil bir eser yazan Selahattin Yıldırım, cami-dârü'l-hadis şeklinde yapıldığını ifade ederek, hem cami hem medrese olacak şekilde yapıldığını savunur.³ Günümüzde Dârü'l-hadis Camii, Dârü'l-hadis Mahallesi, Dârü'l-hadis Caddesi gibi adlar ile kısmen yaşamaktadır.

İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Fatih Külliyesi'nde dârü'l-hadis bulunmamaktadır. Muhtemelen babası II. Murat'ın Edirne'de yaptırdığı Dârü'l-hadis'i ikinci plana atmak gayesi olduğu düşünülebilir. Edirne Dârü'l-hadisinin yanı sıra Konya İnce Minare Dârü'l-hadis Medresesi, Çankırı ve Sivas Dârü'l-hadis Medresesi bu geleneğin bir yansımasıdır.⁴

Edirne Dârü'l-hadis medresesinin ilk müderrisi Fahreddin el-Acemî'dir. Fahreddin el-Acemî(ö.865/1460-61), Taftazânî'nin talebesi Burhaneddin Haydar el-Herevî'den icazet almış ve onun tedrisatında bulunmuş olduğundan dolayı önemlidir. Seyyid Şerif Cürcânî'nin yanında yetişen ve Çelebi Mehmet zamanında Osmanlı topraklarına gelen Fahreddin el-Acemî, Osmanlı'nın

¹ Gökbilgin, M. Tayyip, XV. XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar, Mülkler, Mukataalar, İstanbul-1952, s.210

² Ayverdi, Ekrem Hakkı, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, C.2, İstanbul-1972, s.382-383

³ Yıldırım, Selahattin, a.g.e., s.39-40

⁴ Yardım Ali, Darulhadis, DİA, C.8., İstanbul-1993, s.530

ilk şeyhülİslâmlarındandır. Otuz yıldan fazla müftülük yapan Fahreddin el-Acemî, ulemeden olan babası tarafından Buhârî'yi nakil ve rivayet konusunda icazetli olup II. Murat'ın yaptırdığı Edirne Dârü'l-hadisinin ilk müderrisi olmuştur. Tehâfût sahibi Hocazâde Muslihuddin Efendi, Sahih-i Buhârî'yi ondan okumuş ve hocasından icazet almıştır. Ayrıca Taşköprizâde'nin babası Fahreddin el-Acemî'den icazet almış olan Hocazâde'ye Sahih-i Buhârî'yi okuyup ondan icazet almıştır.¹ Bunun yanında Molla Lûtfî et-Tokâdî'de II. Beyazıd zamanında Edirne Dârü'l-hadisinde müderris olarak görev yapmış, Hocazâde'nin Tehâfût'üne haşiyeye yazan Kemalpaşazâde'nin (ö.940/1534) hocalığını yapmıştır. Molla Lûtfî'nin derslerine başlamadan önce Sahih-i Buhârî'den hadisler nakledip ondan sonra dersine başlaması bu esere verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir.² İlk Osmanlı Medreselerinde eğitim vakfı kuranların koyduğu kurallar çerçevesinde şekillendiği bilinir ancak müderrislerin görüşü bu konuda etkilidir. II. Murad'ın Edirne'de inşa ettirdiği Dârü'l-hadis medresesinde hangi derslerin okutulacağı belirlenirken, özellikle felsefi ilimlerle iştigal olunmayacağı özellikle kayıt altına alınmıştır.³ Edirne Dârü'l-hadisinde ana ilim dalı hadis olduğu gibi, bu medresede fıkıh ilmi de tedris edilmiştir.⁴

Taftazânî ve Seyyid Şerif Cürçânî gibi kelam ve felsefe konularından eserler veren âlimlerin talebelerinden icazet almak istenmesi, bu âlimlerin köklü bir ilmî gelenekten gelmesinin yanı sıra Gazzâlî'nin Tehâfût'ül-Felâsife adlı eserini yazmasını isteyen devlet erkânı ve onunla başlayan bu geleneğin, Fatih döneminde

¹ Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, neşr. Ahmet Subhi Furat, İstanbul-1985, s. 60

² Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 280

³ İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, C.1, İstanbul-1999, s.236

⁴ Bilge, Mustafa, *a.g.e.*, s., 231

Hocazâde ve Ali Tûsî ile devam eden devlet tarafından itibar görölme kaygısı ve devlet tarafından görevlendirilme isteğinin bir yansıması olarak görülebilir. Ayrıca Fatih döneminde Tehâfût gelenegi ile ilgili eserler yazılmasının istenmesi gittikçe felsefi konulara yer veren kelim ve felsefe gibi akli ilimlere olan merakın olduğunun da bir göstergesidir. Temel dinî alanlarla ilgili özellikle hadis ilmi noktasında yazılan eserlerin yorum ve anlam arayışını amaçlayan dirâyet'ül-hadis merkezli olduğu görülecektir. Bunun yanında dinî ve akli ilimlerin şerh, hâşiye, ta'lik ve telhis türünde olduğu dikkate alındığında gelenegin etrafında bir ilmî şekillenmenin olduğu görülür ancak din-felsefe/akıl-vahiy tartışmaları o günden bugüne güncelliğini korumaktadır.

Hocazâde'nin Tehâfût'üne hâşiye yazan ve Edirne Dârü'l-hadisinde Molla Lüffi'nin talebesi olan Kemalpaşazâde'nin hadis ilmiyle ilgili Erbaîn adıyla derleme eserler verdiği bilinmektedir. Kemalpaşazâde iki yıl Edirne Dârü'l-hadisinde müderris olarak görev yaptıktan sonra Edirne Sultan Beyazıd Medresesi'ne atanmıştır. Kemalpaşazâde, Hocazâde'nin Tehâfût'üne yazdığı hâşiyenin yanı sıra, hadis usulü ile ilgili eserlerin yazılmadığı dönemlerde Sahih-i Buhârî'nin ilk hadislerine metnin daha iyi anlaşılması için düşölen notlar anlamında ta'likat türünden eser yazmıştır.¹ Osmanlı eğitim sisteminde dârü'l-hadisler medreselerden daha üstün bir konumda bulunmaktadır. Bunun nedeni devlet sisteminde öncelikle yüksek pâyeler verilmesi ve kudretli âlimlerin, kadıların burada görev yapmasından kaynaklanmaktadır.² Osmanlı medreselerinde özellikle Edirne medreselerinde kelim, fıkıh, tefsir gibi konularda şerh ve hâşiye türünden eserle verilirken hadis alanında bu canlılık gözlenmemektedir. Bunda medreselerin eğitiminin, mezun olduktan sonra kâdî olmaya yö-

¹ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 415-416

² Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C.I, İstanbul-1940, s.140

nelik olduğundan, eğitim müfredatının da fıkıh merkezli olduğu önemli bir husustur.

Edirne Dârü'l-hadisinin 838/1435 tarihli vakfiyesinde yazdığına göre dârü'l-hadiste bulunan eserler; *Sahih-i Buhârî*, *Sahih-i Müslim*, *İbn Mulakkın Buhârî Şerhi*, *Meşârik'ül-Envâr*, *Mesâbihu's-Sunne Şerhi*, *İbn Mâce*, *Câmu'l-Usûl*, *Câmii Kütüb-i Sitte* adlı eserler yanında Fahreddin Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr*'i, Zemahşerî'nin *Keşşâf*, Serahsî'nin *Mebsût*, Merginânî'nin *Hidâye* gibi fıkıh ve hadis ağırlıklı eserlerdir.¹ Medresede şer'î ilimleri bilen bir müderrisin görevlendirilmesi ve 30 akçe yevmiye verilmesi ve bunun yanında 8 akçeyle bir müderrisin yaptırdığı dersi tekrar ikmal ettiren, yardımcı hoca müîd görevlendirilmesi şarttır. Medresede görevli imam ve müezzine 6'şar akçe ödenirken, yirmi öğrenciden her öğrenciye 2'şer akçe ödenmekteydi. Müderrislere verilen 30 akçe ücret, daha sonraları 50, 60, 100 hatta 200 akçeye kadar çıkmıştır. Dârü'l-hadis medresesindeki bir diğer önemli husus müderrislerin felsefî ilimlerden uzak kalarak sadece naklî ilimlerle uğraşmasının şart olduğudur.² Dolayısıyla Edirne Dârü'l-hadisi vaktinin en meşhur medresesi olup. Osmanlı ilim geleneğinde bir dönüm noktası olan ve şu anda kendisinden hiçbir iz kalmamıştır.³

Edirne Dârü'l-hadisi devletin kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan Süleymaniye Dârü'l-hadisi yapılarına kadar en yüksek seviyede hadis ihtisas merkezi olmuştur. Nakl-i Ehâdis-i Nebeviyye ve neşr-i ulûm-i şer'iyye için yapılan bu medrese döneminden şöhret bulan ve uzun yıllar bunu muhafaza etmiştir.⁴ Zamanla medrese eski gücünü kaybetmiş ve sta-

¹ Bilge, Mustafa, *a.g.e.*, s. 231

² Bilge, Mustafa, *a.g.e.*, s. 142-144

³ Bilge, Mustafa, *a.g.e.*, s. 140

⁴ Yıldırım, Selahattin, *a.g.e.*, s.55-58

tüsünü Süleymaniye Dârü'l-hadisine bırakmıştır. Buna bir başka delil olarak kuruluşundan itibaren görev yapan müderrislerin çok farklı bölgelerden olmasına karşın özellikle XVII. yy'dan itibaren tamamen Edirneli olması, kendi bünyesini korumaya çalıştığının ve eski gücünü kaybettiğinin bir göstergesidir. Edirne Dârü'l-hadisinde 102 müderris görev yaptığı bilinmektedir. Bunlardan bazıları Fahreddîn el-Acemî, Molla Lûtfî, Cemaleddîn Efendi, Ahmet Çelebi, Edirneli Ebubekir Efendi, Edirneli İmamzâde Mehmet'tir.¹

Taşköprizâde, İstanbul Hacı Hasan Medresesi'nde Mesâbih'i baştan sona iki defa okuttuğunu, daha sonra atandığı Üsküp İshâkiye Medresesi'nde de aynı eseri okuttuğunu söyler. Yaklaşık beş buçuk sene görev yaptığı Sahn-ı Semân Medresesi'nde Sahih-i Buhârî'yi baştan sona iki defa okuttuğunu daha sonra atandığı *Edirne Sultan Beyazıt Medresesi*'nde bir yılda Sahih-i Buhârî'nin üçte birini okuttuğunu ifade etmiştir.² Edirne Dârü'l-hadisi merkezli anlatılan hadis literatürü bakımından da oldukça önemlidir. Hadis geleneğinde Muteahhirün dönemi olarak adlandırılan İbnü's-Salah, Nevevî, İrakî, İbn Hacer ve Suyûtî'nin bu gelenekte ifade edilen hoca-talebe ilişkisi, Osmanlı ilim geleneğinde İznik Dârü'l-hadisi, Edirne Dârü'l-hadisi ve Edirne Dârü'l-hadisinden sonra kurulan Süleymaniye Dârü'l-hadisi merkezinde incelenmektedir.³ Medreselerdeki eğitim müfredatına Selimiye ve Edirne Dârü'l-hadîsi gibi medreselerin vakfiyelerindeki kitap adlarına göre tasnif edilmiş olup, bu bilgilere tabakat kitapları da kaynak olarak eklenmiştir.⁴

¹ Yıldırım, Selahattin, *a.g.e.*, s.55-57

² Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 552- 554

³ Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârü'l-hadisi ve Müderrisleri*, İstanbul-2001, s.25

⁴ Yardım, Ali, *Osmanlı Devrinde Dâr'ül—hadisler*, Osmanlı: Bilim, VIII, Ankara-1999, s. 163 vd.

Edirne Dârü'l-hadisinin haziresinde devletin önemli görevlileri, şehzadeler ve sultanlar medfundur. Bu da bu kuruma verilen değeri göstermektedir. Günümüzde II. Murat'ın 1435 yılında 30 hafızı görevlendirerek başlatmış olduğu 1001 hatim geleneği bugün de devam ettirilmektedir. Kuruluş gayesine uygun olarak zaman zaman yeniden bir külliye hüviyetine büründürme gayretlerinin olduğu da bir gerçektir.

5. Edirne Selimiye Dârü'l-Hadis Medresesi

Edirne Selimiye Dârü'l-hadisinin bânisi II. Selim tarafından inşa edilmiştir. Edirne'nin yüksek bir bölgesinde Mimar Sinan'a yaptırılan ve bir Külliye niteliğine haiz olan Selimiye Camii'nin sol ön tarafında bulunmaktadır.¹ Selimiye Camii bünyesinde bu yapıdan başka; dârü'l-kurrâ, dârü's-sıbyân, muvakkıthâne, şifâhâhe, dârü'l-etibbâ'dan müteşekkildir. Selimiye Dârü'l-hadisi ve dârü'l-kurrâsı Selimiye Camii'nin mimarı Mimar Sinan'a aittir.²

Selimiye Dârü'l-hadisinin inşa tarihini kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Medresenin külliyenin diğer yapıları ile birlikte 976-982/1568-1575 tarihleri arasında yapıldığı muhtemeldir.³ Selimiye Dârü'l-hadisinin hangi yapı olduğu noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Osman Nuri Peremeci ve Tayyip Gökbilgin, günümüzde Etnoğrafya Müzesi olarak kullanılan yapının dârü'l-hadis olarak kullanıldığını ifade ederken⁴ Baltacı, dârü'l-kurrâ'nın müstakil bir yapısının olmadığını, dârü'l-hadisin ise Etnoğrafya

¹ Peremeci, Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 63

² Ahunbay, Zeynep, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Medreseler, Dârü'l-Kurrâlar, Mektepler", C.1, İstanbul-1988, s. 261

³ Baltacı, Cahit, *a.g.e.*, s. 597-598

⁴ Peremeci, *a.g.e.*, s.113; Gökbilgin, M.Tayyip, "Edirne Md", *İslâm Ansiklopedisi*, C.4, s.23

Müzesi olarak kullanıldığını zikreder.¹ Peremeci'nin ifadelerinde Selimiye Camii'nin sağ ön tarafının dârü'l-kurrâ, sol ön tarafının ise dârü'l-hadis olarak kullanıldığına rastlamak mümkündür.² Ali Yardım'ın verdiği bilgilere göre ise, Selimiye dârü'l-hadisi caminin kible istikametine göre güneydoğu kısmında yer almakta ve bugün Türk ve İslâm Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır. Bu medrese aynı zamanda Evliya Çelebi'nin kurşun kaplı kubbesi ve kargır binasıyla Edirne'de bulunan dârü'l-hadislerin em mükemmel olanı şeklinde bahsettiği medresedir. Yine Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "cümleden mükemmel ve mükellef, (rasas) kurşun ile mestur, kargır bina ve ma'mur bulunan Sultan Selim Sâni Dârü'l-hadisi-dir."³ Edirne Selimiye Camii bünyesindeki yapılara baktığımızda Kur'an ve hadis eğitimi başta olmak üzere naklî ilimlerin tedrisine oldukça büyük önem verildiğini görmekteyiz.

Edirne Selimiye Dârü'l-hadisinin müderrisleri arasında, Nâzırzâde Ramazan Efendi, Salih Molla Efendi, Ağazâde Mehmed Efendi, Çivizâde Mehmed Efendi, İbrahim b. Mustafa Efendi, Abdülvâsi Efendi, Mustafa Efendi, Remzizâde Mehmed Efendi bulunmaktadır.⁴ Edirne Selimiye Dârü'l-hadisinin müderrisi Dizdarzâde Mehmet Efendi, Dimetoka'da müderrislikten sonra 40 akçe yevmiye ile görev yaptığı Hasköy'deki Mahmut Paşa Medresesinden ayrılmış, neticede tarikata intisap ederek Nakşibendiliği seçmiş ve Selimiye Camii'ne vaiz, dârü'l-hadis medresesine müderris olmuştur. Daha sonra orada başka bir vaizle münakaşa etmesinin ardından ayrılmış ve kendi memleketinde görev yapmaya başlamıştır. Bir sefere giden Veziriazam İbrahim Efendi'nin Edirne'ye uğraması sırasında halkın durumu hikâye etmesi üze-

¹ Baltacı, a.g.e., s. 597-598

² Peremeci, Osman Nuri, a.g.e., s. 113

³ Yardım, Ali, "Dârulhadis", DİA, C.8, İstanbul-1993, s. 531

⁴ Baltacı, Cahit, a.g.e., s. 548-554

rine müderris ve muhaddis olan Mehmet Efendi'yi tekrar Edirne'deki vaaz kürsüsündeki görevine dönmesi ferman buyurulmuştur.¹

6. Edirne Selimiye Dârü'l-Kurrâ Medresesi

Edirne Selimiye Camii bünyesinde bulunan bu medresenin bânîsi II. Selim'dir. Edirne'de Osmanlı döneminde meşhur olan üç adet Dârü'l-Kurrâ mevcut olup en meşhuru Selimiye Dârü'l-Kurrâsıdır. Dârü'l-Kurrâlar Osmanlılardan önce olduğu gibi Kur'an okuyucularını ve cami hizmetlerini görece görevliler yetiştirirdi. Ders kitabı olarak, Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin bizde Cezerî diye meşhur olan eseri ve ilm-i kıraatten ise eş-Şâtıbî'nin yine Şâtıbî diye meşhur "Kaside-i Lâmiyye" yanında talebesi Cezerî'nin ona yazdığı şerh olan "*Feth'ül-Vâhid*" okutulurdu. Bu medresenin müderrisine 7 akçe verilmek suretiyle Süleymaniye Dârü'l-hadisi dışında Süleymaniye Medreselerinin en üstünde yer almıştır. Dârü'l-Kurrâlarda İlm-i Kıraat ve İlm-i Mehâric okutulurdu.²

Hizmete açıldığında şeyhliği, kırk sene Ayasofya İmamı olan ve "*Füyûz*" adlı kıraat ilmiyle ilgili eseri meşhur olan Mevlânâ Hamdi Efendi'ye verilmiştir. Bir diğeri özel bir mekânı olmayan ancak talep üzerine Eski Cami'de isteyenlere eğitimin verildiği Dârü'l-Kurrâ'dır. Üçüncüsü, yine binası olmayan ve isteyenlere Sultan Selim Camii'nde eğitimin verildiği Hüsrev Ağa Dârü'l-Kurrâsıdır.³

Edirne Selimiye Külliyesi'nde III. Murat'ın arasta ile birlikte caminin batı yönüne 1590'lı yılların başlarında ilave ettirdiği Dârü'l-kurrâ'nın yapımında Mimar Davud Ağa, ustası Mimar Si-

¹ Baltacı, Cahit, *a.g.e.*, s. 598

² Baltacı, Cahit, *a.g.e.*, s. 23

³ Hibri, Abdurrahman, *a.g.e.*, s.36

nan'ın ustalık çizgisinden ayrılmamış, birlikte inşa edildiği arasta ile büyük bir bütünlük arz etmiştir¹ Edirne Dârü'l-Kurrâ'sı küçük bir mekân olup öğrencilerin çokluğu durumunda zaman zaman Eski Câmî'de eğitime devam edilmekte olduğu rivayet edilmektedir. Binası, olmayan bir diğer Dârü'l-Kurrâ'nın eğitime Sultan Selim Camii'nde devam ettiği bilinmektedir.²

Sonuç

Osmanlı eğitim-öğretim faaliyetlerine önem vermiş, Anadolu'da olduğu gibi fethettikleri yerlerde medreseler yoluyla eğitime verdikleri önemi göstermişlerdir. Dârü'l-hadisler ve dârü'l-kurrâlar özellikle Kur'an ve Hadis eğitim ve öğretiminin yapıldığı yüksek seviyede medreseler olarak Osmanlı'nın nakli ilimlere vermiş olduğu önemi bu geleneği devam ettirmesinden anlamaktayız.

Osmanlı Devleti'nin 92 yıl başkentliğini yapan Edirne'nin medreselere ve eğitim kurumlarına önem vermesi, ilmi merkezlerde ve toplumsal yapıda İslâm'ın doğru anlaşılmasına etki etmiş ve İstanbul'un fethinin mimarı olan Fatih Sultan Mehmed'in yetiştirdiği ruhun ne denli büyük olduğunun bir ifadesidir. Öncelikle gönüllerin imanla yanmasını ve ilimle dolmasını önceleyen Osmanlı Devleti, her fethettiği topraklarda manevi inşa sürecine oldukça önem vermiştir.

Bu medreseler genel medreselerin yanında ihtisas medreseleri olup, devletin bürokrasi ve ilmiye sınıfına eleman yetiştirme konusunda da önemlidir. Edirne Dârü'l-hadisi Bursa ve İznik'te kurulan medreseler dâhil olmak üzere en yüksek seviyede eğitim veren medreseler olmuştur. Osmanlı ilim geleneğinde özellikle nakli ilimlerin tedrisine ağırlık verildiği ve kıraat ilmi için ayrı medreselerin ihdâs edildiğine şahit olmaktayız. Bugünkü medre-

¹ Tanman, M. Baha, "Dârü'l-kurra'(Mimari)", *DİA*, C.8, İstanbul-1993, s.547

² Hibri, Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 36

selerde kıraat ve tashih-i hurûf gibi özellikleri ihmal edildiği düşünöldüğünde, bunun Osmanlı'dan tevarüs eden geleneğe göre bir eksiklik olduğu düşünölebilir.

Özellikle Evliya Çelebi'nin eserlerine baktığımız zaman, Anadolu Beylerbeyliği sınırlarında olduğu gibi Rumeli Beylerbeyliği'nde de bu kurumlara önem verildiğini görmekteyiz. Özellikle Edirne, Filibe, Plevne ve Hezergrad'da inşa edilen dârü'l-hadisler oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa, Târih-i Cevdet, Matbaa-i Osmaniye, Der-saâdet, 1309.

Ahunbay, Zeynep, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Medrese-ler, Dârü'l-Kurrâlar, Mektepler", C.1, İstanbul-1988.

Atâî, Nev'îzâde, Hadâîkü'l-Hakâik fî-tekmileti's-Şekâik, neşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul-1989.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, C.2, İstanbul-1972.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, Hatıra Kitabı, İstanbul-1995.

Baltacı, Cahit, XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul-1976.

Bilge, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, Edebiyat Fak. Bası-mevi, İstanbul-1984.

Bozkurt, Nebi, "Dârulhadis", DİA, İstanbul-1993, C.8, s.527-528.

Bozkurt, Nebî, "Medreseler", DİA, XXIX, İstanbul- 1993, s.323.

Çelebi, Beşir, Hikaye-i Beşir Çelebi, İstanbul-1960.

Cihan, Ahmet, Osmanlı'da Eğitim, İstanbul-2007.

Ergin, Osman Nuri, Türk Maarif Tarihi, C.I, İstanbul-1940.

Ergin, Osman, Türkiye Maarif Tarihi, I, İstanbul-1977.

Ertuğrul, Özkan, "Dârulhadis Külliyesi", DİA, C.8, İstan-bul-1993, s.535.

Gökbilgin, M.Tayyip, XV. XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar, Mülkler, Mukataalar, İstanbul-1952, s.210

Gökbilgin, M.Tayyip, "Edirne Md", İslâm Ansiklopedisi, C.4, s.23.

Gökdemir, Ahmet, "Osmanlı Kur'an Eğitim Merkezleri: Dârü'l Kurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", Edebalı İslâmiyât Dergisi, C.1, S.2, Kasım-2017.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", Osmanlı Medeniyet Tarihi, C.1, İstanbul-1999.

İspirli, Mehmet, "Osmanlı Dönemi", DİA, XXIX., İstanbul-1993, s.327.

Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ, C.II, İstanbul —1980.

Hibrî, Abdurrahman, Enîsü'l-Müsâmirîn (Edirne Tarihi, 1360-1650), çev. Ratıp Kazancıgil, İstanbul-1999.

Kazıcı, Yusuf Ziya, "İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi", İstanbul- 2006.

Kazıcı, Ziya, "Osmanlı'da Eğitim ve Öğretim", İstanbul-2004.

Köprülü, Mehmed Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara-1981.

Musa b. Affân el-Aydinî, Fevâidü'l-Kulûb, Fatih, 970; Esad Efendi, 390; Veliyüddin Efendi, 757.

Öz, Mustafa, "Kurra", DİA, XXVI, Ankara-2002, s.445-446.

Peremeci, Osman Nuri, Edirne Tarihi, İstanbul-1940.

Roux J Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, çev. A. Kazancıgil, İstanbul-1994.

Tanman, M. Baha, "Dârü'l-kurra'(Mimari)", DİA, C.8, İstanbul-1993, s.547.

Taşköprizâde, eş-Şekâik, neşr. Ahmet Subhi Furat, İstanbul-1985.

Unan, Fahri, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", Yeni Türkiye, C.5, Ankara-1999.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı", Ankara-1965.

Ünver, Süheyl A, "Edirne'de II Murat'ın Kurduğu Üç Kütüphane", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi-VGMA, Defter No:624, Sayfa.13, Sıra.7

Yardım, Ali, "Temel Kültür Müesseselerimizden Dârü'l-hadisler".

Yardım, Ali, Darülhadis, DİA, C.8., İstanbul-1993, s.530.

Yardım, Ali, Osmanlı Devrinde Dârü'l-hadisler, Osmanlı: Bilim, VIII, Ankara-1999.

Yıldırım, Selahattin, "Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârü'l-Hadisleri ve Müderrisleri", İstanbul-2001.

EDİRNE'DE ÇOK AMAÇLI MÜESSESELER: ZAVİYELİ CAMİLER

Huriye EMEN

Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, huriyeemen@ayvansaray.edu.tr,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3575-278>

Özet

Cami mimarisinde zaviyeli camiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemlerinde önemli vazifeleri olan Ahi ve gezgin derviş gruplarına yönelik inşa edilmiş, dinî faaliyetlerden çok topluma hizmet amaçlı işleyen yapılardır. Eyice, bu tip camilerin Osmanlı-Türk cami mimarisinde sadece ibadet kısımlarının dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiği görülmüştür. Dolayısıyla Türk sanatında yaygın kullanımın aksine aslında “Ters T tipi cami” veya “Bursa tipi camiler” sınıflandırmasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yapı özelliği, XIV. yüzyılın ilk yarısından XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı mimarisi içerisinde kullanılmıştır.

Zaviyeli camilerin, imaret kavramıyla birlikte kullanımı söz konusudur. Erken dönemli Osmanlı mimarisinde “Ters T” planlı inşa edilmiş yapılar da imaret olarak değerlendirilmiştir. İmaret kelimesinin çok anlamlılığı, farklı yapı tipleri için kullanılması, bir kavram kargaşasına neden olmaktadır. Ancak imar edilmiş anlamına gelen, pek çok hizmeti bir arada sunan yapı gruplarını imaret olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin başkentlerinden Edirne, dinî, tasavvufî, sosyal ve kültürel mimarisiyle bu alandaki zenginliğinin

büyük bir kısmını günümüze taşıyabilmiş şehirlerdendir. Şehir, Osmanlı mimarisinin çeşitli örneklerine ev sahipliği yapmıştır. Devletin ilk devirlerinde bazı yapıların birden fazla amaca hizmet ettiği bilinmektedir. Zaviyeli camiler/zaviye camileri bu kurumlardandır. Söz konusu yapılarda ibadet kısmı ile zaviye kısmı ayrı bölümlerden (hücrelerden) oluşmuş olup, bu bölümlerden ana namaz mekânına sadece pencerelerle bağlantı sağlanmış, ileriki dönemlerde pencereler tabhâne kısmından örölmek suretiyle hücreler bağımsız bir birim haline getirilmiştir. Kaynaklarda zaviye olarak kullanılan bölümler tabhâne olarak geçmektedir. Bu kısımlarda gelip geçici değil sürekli konaklama hizmetinin verildiğine dair çeşitli uzuvlar yer almaktadır. Tabhâneli camilerde yanlarda yer alan hücreler medrese, zaviye, mescit, toplanma ve konaklama mekânı gibi çeşitli amaçlara hizmet etmiştir.

Edirne’de erken dönem Osmanlı mimarisi örneği olarak zaviyeli cami sayılan yapı örnekleri mevcuttur. Zaviye hizmeti, bir imaret bünyesindeki caminin tabhâne kısımlarında gerçekleştirilmiştir. Zaviye faaliyetleri, imaretlerin eğitim, yeme içme, konaklama, şifa gibi çeşitli hizmetlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Yıldırım Bayezid İmareti (Eski İmareti) Camii, Mihal Bey İmareti (Orta İmareti) Camii, Muradiye İmareti Camii, Beylerbeyi İmareti Camii, Mezid Bey İmareti Camii, Şeyh Şücaeddin İmareti Camii ve Sultan II. Bayezid İmareti (Yeni İmareti) Camii erken dönem Osmanlı zaviyeli câmi örnekleridir. Ayrıca zaviyeden câmiye dönüştürölmüş yapılardan da söz etmek mümkündür. Bu çalışmada erken dönem Osmanlı mimarisinin izlerini taşıyan Edirne zaviyeli camilerini, fiziksel özelliklerini, hangi amaca hizmet ettikleri için aynı çatı altında birbirinden izole formda inşa edildiklerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma ile ilaveten Edirne’de dinî ve tasavvufi yapılar arasındaki münasebet ekseninde Osmanlı

yapı kültüründeki çok amaçlılık konusuna vurgu yapılacaktır. Zaviyeli câmiler bağlı oldukları imaretleri çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Zaviyeli Camiler, Tabhâne, İmaret.

Giriş

Cami mimarisinde tabhâneli olarak değerlendirilen camiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda ve gelişmesinde önemli bir vazifeleri olan Ahi ve gezgin derviş gruplarına yönelik inşa edilmiş, dini faaliyetlerden çok sosyal amaçlı işleve sahip yapılardır (Acar, 2013: 303). Eyice, bu tip câmilerin Osmanlı-Türk câmi mimarisinde sadece ibadet kısımlarının dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Dolayısıyla Türk sanatında yaygın kullanımın aksine aslında “Ters T tipi câmi” veya “Bursa tipi câmiler” sınıflandırmasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Eyice, 1963:55). Bu mimari plan, XIV. yüzyılın ilk yarısından XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı mimari programı içerisinde yer almıştır (Budak, 2016: 21).

Zaviyeli câmilerin, imaret kavramıyla birlikte kullanımı söz konusudur. Erken dönemli Osmanlı mimarisinde “Ters T” planlı inşa edilmiş yapılar da imaret olarak değerlendirilmiştir. İmaret kelimesinin çok anlamlılığı, farklı yapı tipleri için kullanılması, yapılan akademik araştırmalarda bir kavram kargaşasına neden olmaktadır (Budak, 2016: 21). Ancak imar edilmiş anlamına gelen, pek çok hizmeti bir arada sunan yapı gruplarını imaret olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin başkentlerinden Edirne, dinî, tasavvufî, sosyal ve kültürel mimarisiyle bu alandaki zenginliğinin büyük bir kısmını günümüze taşıyabilmiş şehirlerdendir. Şehir, Osmanlı mimarisinin çeşitli örneklerine ev sahipliği yapmıştır. Devletin ilk devirlerinde bazı yapıların birden fazla amaca hizmet ettiği bilinmektedir. Zaviyeli câmiler/zaviye câmileri bu kurumlardandır. Söz konusu yapılarda ibadet kısmı ile zaviye kısmı ayrı bölümlerden (hücrelerden) oluşmuş olup, bu bölümlerden ana namaz mekânına sadece pencerelerle bağlantı sağlanmış, ileriki dönem-

lerde pencereler tabhâne¹ kısmından örülmek suretiyle hücreler bağımsız bir birim haline getirilmiştir. Kaynaklarda zaviye olarak kullanılan bölümler tabhâne olarak geçmektedir. Bu kısımlarda gelip geçici değil sürekli konaklama hizmetinin verildiğine dair çeşitli uzuvlar yer almaktadır. Tabhâneli câmilerde yanlarda yer alan hücreler medrese, zaviye, mescit, toplanma ve konaklama mekânı gibi çeşitli amaçlara hizmet etmiştir.

Edirne’de erken dönem Osmanlı mimarisi örneği olarak zaviyeli câmi sayılan yapı örnekleri mevcuttur. Zaviye hizmeti, bir imaret bünyesindeki câminin tabhâne kısımlarında gerçekleştirilmiştir. Zaviye faaliyetleri, imaretlerin eğitim, yeme içme, konaklama, şifa gibi çeşitli hizmetlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Yıldırım Bayezid İmâreti (Eski İmâret) Câmii, Mihâl Bey İmâreti (Orta İmâret) Câmii, Muradiye İmâreti Câmii, Beylerbeyi İmâreti Câmii, Mezid Bey İmâreti Câmii, Şeyh Şücaeddin İmâreti Câmii ve Sultan II. Bayezid İmâreti (Yeni İmâret) Câmii erken dönem Osmanlı zaviyeli câmi örnekleridir. Ayrıca zaviyeden câmiye dönüştürülmüş yapılardan da söz etmek mümkündür. Bu çalışmada erken dönem Osmanlı mimarisinin izlerini taşıyan Edirne zaviyeli câmilerini, fiziksel özelliklerini, hangi amaca hizmet ettikleri için aynı çatı altında birbirinden izole formda inşa edildiklerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma ile ilaveten Edirne’de dinî ve tasavvufî yapılar arasındaki münasebet ekseninde Osmanlı yapı kültüründeki çok amaçlılık konusuna vurgu yapılacaktır. Zaviyeli câmiler bağlı oldukları imaretleri çerçevesinde ele alınacaktır.

¹ Tabhâneler, bir imaret bünyesinde hizmet veren cami, mescit, medrese, aşevi, kervansaray, türbe, darü’l-ıtlam, müvakkithâne gibi yapılardan birisidir. Bkz, Ertuğ, Z. T. (2000). İmaret. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA) (C. 22, s. 219). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları.

Yıldırım Bayezid Han İmâreti (Eski İmaret) Camii

Edirne fethedilmeden önce kale haricinde meskûn olan tek yer, Tunca'nın batısında Mihal Köprüsü yanındaki Aina Kasabası'dır. Kasaba, Edirne'nin fethi esnasında hasar görünce Yıldırım Bayezid buraya cami, imaret tesis ettirmiştir. Dolayısıyla burası şenlenmiş, yeniden meskûn hale getirilmişti. Edirne kale içerisindeki Hristiyanların yaşadığı 14 mahalleden toplanan cizye gelirleri, şehir merkezinden elde edilen gelirler, Edirne'ye bağlı iki köy ve Dimetoka'da bir hamam (BOA, TD. 370, 9-10, 27) imaretin vakıf gelirleridir. Edirne, Çirmen, Pravadi, Hasköy, Kızılağaç, Dimetoka, Şumnu, Razgrad, Kırkkilisa'da bazı köylerde yaşayan vakıf reayası vergi gelirlerini vakfa ödemektedir (BOA, TD. 498, 83-88). Dimetoka'da üç köy, Yıldırım Bayezid Vakfı'ndan olmakla birlikte söz konusu köylerin geliri Edirne'de Çelebi Medresesi'ne tahsis edilmiştir (BOA, TD. 498, 79-81). Vakfın, Edirne'de mahalle vakıflarından çeşitli gelirleri bulunmaktadır (BOA, TD. 1070: 28, 43, 46).

Cami, Yıldırım Bayezid tarafından XIV. yüzyılın sonunda yaptırılmıştır (Gökbilgin, 2007: 177). Kitabesi bulunmamaktadır. Cami, imaret ve şehzadeler türbesinin mimarı belli değildir. Cami, haç planlı bir Bizans yapısının bir kolu hariç diğerlerinin dönüştürülmesi suretiyle inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı, şadırvanlı avlu içinde, küçük bir orta kubbenin etrafında beşik tonozlu olarak dört eyvandan meydana gelmiştir (Akçıl, 2013: 531). Yanlara kubbeli iki odanın eklenmesiyle zaviyeli cami formuna dönüştürülmüştür (Eyice, 1963: 35).

Câminin tabhâne/zaviye kısmı Rus Harbi (1877) sırasından yanmıştır. Hatta Ruslar camiyi müstemilatıyla birlikte erzak deposu olarak kullanmışlardır. Harabesinden anlaşıldığı kadarıyla tabhâne/zaviye kısmına, ana kapıdan içeriye girmeden önce sağ köşeden ayrı küçük bir kapıyla girilmektedir. Zemini kare şeklinde olan odanın üst kısmı kubbeyle örtülüdür (Tosyavizâ-

de Rifat Osman, 1999: 84). Her iki tabhâne odasının birisi dışarı diğeri son cemaat yerine açılan ikişer penceresi ve birer tane ocağı bulunmaktadır (Kuran, 1964: 420). Harabeden anlaşıldığı kadarıyla tabhâne kısmı oldukça sanatsal bir üslupla inşa edilmiştir. Tabhâne odalarının ocak nişlerinde alçıya gömülü olarak, geometrik bir kompozisyon biçiminde, firuze renkli sırlı çiniler kullanılmıştır. Bordürler kare ve beşgen biçimli çinilerle süslenmiştir. Güney tabhâne kısmındaki süslemeler daha iyi korunagelmış, kuzeydekiler oldukça tahrip olmuştur (Yılmaz, 2015: 62).

Mihal Bey İmareti (Orta İmaret) Camii

İmâretin kurucusu II. Murad devri ümerasından Köse Mihal'in torunu Mihal Bey'dir. Edirne'de Tunca Nehri kenarında câmi, imaret ve köprüden oluşacak şekilde inşa edilmiştir (Gök-bilgin, 2007: 244). Mihal Bey ayrıca çifte hamam ile câmiye ait kütüphane tesis ettirmiştir (Yiğit, 1998: 75). Mihal Bey, kurmuş olduğu tesislerine Edirne'nin Üsküdar Nahiyesi'ndeki Havaros Köyü'nün gelirlerini vakfetmiştir (BOA, TD. 20, 34; BOA, TD. 77, 97). Mihal Bey'in imaret tesislerinin ihtiyaçları için, aynı isimle zikredilen mahalleden de çeşitli vakıflar sağlandığı görülmektedir (BOA, TD. 1070, 50-52).

Câmi kapısının üzerindeki kitabede H. 825/M. 1422 tarihinde yapıldığı yazılmıştır (Ahmed Badi Efendi, 2014: 116-117). Başlangıçta zaviye olarak inşa edilip sonra câmiye tahvil edilmiştir. Caminin iki yanında tabhâne odaları, avlu kısmında bir aşevi hizmet vermiştir (Abdurrahman Hıbrî, 1999: 26). Câmi, Tunca Nehri'nin iki kolu arasında, dört kubbeli ve direklere dayalı sayfiyelidir. Banisi Mihal ibni Aziz 1532 tarihinde vefat edince câminin haziresine defnedilmiştir (Tosyavizâde Rifat Osman, 1999: 140). Câmi, yanlarında tabhâne odaları bulunan zaviyeli câmi örneklerinin harap vaziyette de olsa günümüze ulaşan örneklerinden birisidir (Eyice, 1996: 461).

Muradiye İmâreti Câmii

II. Murad tarafından Mevlevihâne olarak inşa ettirilip sonradan câmiye tahvil edilmiş, hatta sema esnasında şerbet akması için Mevlevihâne'ye musluklar yapılmıştır (Abdurrahman Hibrî, 1999: 24). Câminin ilk inşa edildiği tarih kesin olarak bilinmemektedir. Çünkü II. Murad'ın bu yapıya ait vakfiyesi kayıptır. Yapı, kaybolan vakfiyeyi görmüş olan Mecdi Efendi'nin Şekayık tercümesine göre Kazasker Velîyüddin'in imzalı olarak 830/1426¹ tarihlidir (Ayverdi, 2014: 106). Evliya Çelebi, II. Murad'ın buraya önce Mevlevihâne yaptırdığından, ancak Mevleviler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar nedeniyle binanın câmiye dönüştürüldüğünden, Mevlevihâne'nin ise câmiye yakın yerde yeniden inşa edildiğinden bahsetmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1999: 246). Sultan Murad, burada inşa ettirdiği imaretten Mevlevihâne görevlileri, fakir medrese öğrencileri ile civarda yaşayan halkın yemek ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır (Abdurrahman Hibrî, 1999: 24). İmâretin çeşitli mülklerinden gelir sağlayan vakıfları olup bunlar Babaeski'de üç köy (BOA, TD. 311, 14-16), Edirne merkezde dokuz köy (BOA, TD. 370, 11) dükkânlar, başhâne ve bağlardır (BOA, TD. 498, 90; TKGM, KKA,

¹ Câminin inşa tarihi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Abdurrahman Hibrî Efendi tarihi H. 839/M. 1435 olarak göstermektedir. Bkz., Abdurrahman Hibrî (1999). *Enisü'l-müsamirin, Edirne Tarihi (1360-1650)*. R. Kazancıgil (Çev.). Edirne: Edirne Valiliği Yayınları, 24; Tosyavizâde Rifat Osman bu tarihi H. 837/M. 1433 olarak göstermiştir. Bkz., Tosyavizâde Rifat Osman (2013). *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Rehberi)*. Ratip Kazancıgil (Çev.). İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 53; Ayrıca Münecimbaşı, câminin inşa edildiği tarihin H. 843/M. 1439 olduğundan bahseder. II. Murad, Engürüs Seferi'ne çıkarken Edirne'de Muradiye Câmii'ni, büyük bir imaret ile Mevlevi dervişleri için bir zaviye yapılmasını emretmiş, seferden kendisine düşen ganimet hissesini yapıların inşasında kullanmıştır. Bkz., Münecimbaşı Ahmed Dede (1999). *Sahaif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-a'sar*. İ. Erünsal (Çev.). C. 1, Tercüman 1001 Temel Eser.

TT. 563, 32b). Edirne şehir merkezindeki bazı mahalle vakıfları da camiye gelir sağlamıştır (BOA, TD. 1070, 318-321).

Cami, zaviyeli camilerle tarikat yapıları arasındaki plan ilişkisine somut bir örnek teşkil etmektedir. Mimarı bilinmemektedir. Ana mekân, arkada iki kubbeli mekân ve son cemaat yeri ile avludan oluşmaktadır. Dış görünüşü oldukça mütevazı olan câminin iç süslemesi XV. yüzyıl Osmanlı sanatının önemli bir yansımasını temsil etmektedir (Temiz, 2020: <https://edirne.web.tr>). Câmî, kare planlı olup mihrabın bulunduğu mekânla yan mekânlar kubbeye örtülmüştür. Tek minareli, son cemaat yeri beş gözlüdür. Orijinal minaresinin çinilerle süslenmiş olduğu ancak günümüzde herhangi bir iz kalmadığı anlaşılmaktadır. Câmî, çinileri, kalem işleri, ahşap minberi ile mimari süslemeleriyle satsal açıdan önem taşımaktadır (Yılmaz, 2015: 68).

Tabhâne odaları, caminin yanlarında daha küçük ve alçak olarak inşa edilmiştir. Her iki tabhâne odasında bir ocak ile duvar nişleri yer almaktadır (Akçıl-Özer, 2006: 199). 1752 depreminde câmî, tabhâneler, Mevlevihâne, imaret diğer müstemilat tamamen yıkılmış, II. Mahmud 1753'te söz konusu yapıları yeniden inşa ve tamir ettirmiştir (Onur, 1999: 41). Câminin iç ve dış mekânları 1884'te tamir görmüştür (BOA, İ. ŞD., 67/3960). Günümüzde Muradiye semtinde Sarayıçine hâkim bir tepe üzerinde ibadete açıktır. Ancak Mevlevihâne ve semahâne artık bulunmamaktadır. Osmanlı döneminde en son 1908'de tamir gördüğü anlaşılan Mevlevihâne (BOA, İ. EV. 49/14) 1925'te kapatılmış, 1939'da tamamen yıkılmıştır.

Beylerbeyi İmâreti Câmîi

Rumeli Beylerbeyi Yusuf Paşa (Sinanüddin Yusuf Paşa) tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyesi 1429 tarihlidir (BOA TD. 1070, 257; Abdurrahman Hıbrî, 1999: 30; Gökbilgin, 2007: 253). Yapı câmî, türbe, hamam ve medreseden meydana gelmiş külliye

şeklinde kurulmuştur. Şehrin merkezinden Sarayıçi'ne uzanan caddenin sağ tarafında yamaç üzerindedir (Eyice, 1992: 74). Sinanüddin Yusuf Paşa tarafından imaret tesislerinin ihtiyaçlarının karşılanması için Üsküdar merkez ile bazı köylerinin, Kızılağaç, İpsala ve Keşan'ın bazı köyleri gelir olarak vakfedilmiştir (BOA, TD. 498, 495 vd.; TKGM, KKA, TT. 562, 72b. vd.). İmarete ait olan emlak gelirleri diğer vakıf kalemleridir (BOA, TD. 1070, 257-258).

Câminin sağ ve sol tarafında birer tabhâne odası hizmet vermiştir. Sağ taraftaki tabhâne eskiden Halveti Tarikatı tarafından dergâh olarak kullanılmıştır (Tosyavizâde Rifat Osman, 1999: 101). 1070 numaralı evkaf defterinde bahsi geçen zaviye bu olmalıdır. Vakfiyede zaviyenin yıkılması durumunda tekrar yapılması şartı yer almaktadır (BOA, TD. 1070, 258). Tabhâneler, II. Murad devrinde bağımsız hâle gelmiştir. Osmanlı erken devirlerinde gezgin dervişlerin barınma ihtiyacını karşılamış olan bu odalar, ileriki yüzyıllarda işlevini kaybetmiştir. Günümüzde bu odalarda Kur'an eğitimi verilmektedir. Girişteki zaviye odasına cam metal malzeme kullanılarak imam odası olarak tasarruf edilen bir kısım eklenmiştir (Pehlivan, 2019: 115).

Mezid Bey İmareti Camii

Bizzat Mezid Bey tarafından imaretle birlikte inşa edilmiştir (BOA, AE. SMHD.I., 161/12129). Câmiye adını veren Alacahisar (Krusevaq) Sancakbeyi Mezid Bey, yapıyı H. 845/M. 1441-1442 tarihlerinde yaptırmıştır (Eyice, 1963: 40). Başlangıçta mescit olarak yapılmış, ancak Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'nin Edirne'ye yollanmış olduğu halifesi Hasan Efendi buraya yerleşerek binayı zaviyeli câmiye tahvil ettirmiştir (Ahmed Badi Efendi, 2014: 117). İlk yapıldığında tavanı kubbeli iken 1628'de Edirne'de kadı olan Musa Efendi tarafından kubbe yıktırılarak ahşap olarak yeniden yapılmıştır (Abdurrahman Hıbrî, 1999: 29).

Şeyh Şücâeddîn İmâreti Câmii

II. Murad tarafından Edirne’de Debbağlar Mahallesi’nde Şeyh Şücâeddîn adına zaviye, mescit yaptırılmıştır (Mehmed Süreyya, 2000; 136). Ayrıca bir de medresesi olduğu kayıtlıdır (BOA, TD. 1070, 92). Padişah zaviye ve mescit için kendi vakfından yemek ve gelir bağlamıştır. Zaviyenin, Kanuni Sultan Süleyman döneminde camiye dönüştürülerek buraya hatip tayin edildiği (Kayıcı, 2013: 80) dönüştürülme tarihinin 1535 olup ayrıca minare ilave edilerek hatip atandığı belirtilmektedir. (Tosyavizâde Rifat Osman, 1999: 88). Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla câmiye dönüştürülen yapı zaviye değil mescittir. Söz konusu vesikada mescidin sonradan câmiye tahvil edildiği bilgisine yer verilmiştir (BOA, TD. 1070, 93). 1556 tarihli arşiv kaydından ise zaviyenin hâlen faaliyette olduğu anlaşılmaktadır (BOA, MD. 2/258).

Medresenin ise ne zaman yapıldığı belli değildir. 1491/1492 yıllarında medrese hizmet vermektedir (BOA, TD. 1070, 92). 1519’da Şeyh Şüca Zaviyesi Mahallesi’nde bir muallim (BOA, TD. 77, 27), 1571’de aynı mahallede bir müderris (BOA, TD. 494, 23) kaydının olması medresenin faaliyette olduğu ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Cami, 1752’deki depremde yıkılmış, enkazdan kalan kurşunlar satılarak yeniden inşa edilmiştir (Ahmed Badi Efendi, 2014: 109). Günümüzde câmiden geriye sadece minare kalıntısı kalmıştır.

Sultan Bayezid İmaretî (Yeni İmaret) Camii

Edirne, Türkler tarafından fethedildikten hemen sonra padişahların ve ümeranın tesis ettiği imaretler vasıtasıyla bayındır hale getirilmiştir. Şehrin imar ve iskânı da belli bir düzen dâhilinde yürütülmüştür. Güçlü vakıflar tarafından desteklenen söz konusu imaretler, iskânda sağladıkları öncü olma vazifelerinin yanında sosyal, ekonomik ve ilmi açıdan da önemli bir fonksi-

yonu yerine getirmişlerdir (Yiğit, 1998: 63). Edirne’de ilk inşa edilen imaretlerden Yıldırım Bayezid, Gazi Mihâl Bey ve Sultan II. Bayezid’in imaretleri inşa edilme tarihlerine göre farklı isimlerle zikredilmişlerdir. Buna göre Yıldırım Bayezid’e ait olanı Eski İmâret, Gazi Mihâl Bey’e ait olanı Orta İmâret ve Sultan II. Bayezid’e ait olanı ise Yeni İmâret isimlerini almışlardır (Müderri-soğlu, 1991: 152). Sultan Bayezid’in vakfına Edirne, Dimetoka, Yenice Zağra, Kızılağaç, Eski Zağra ve Filibe’den bazı köyler gelir sağlamaktadır. Bunlardan Edirne’de 34, Filibe’de 16, Kızılağaçta 10, Dimetoka’da 9, Yenice Zağra’da 2 köy, vakfın gelir kaynağıdır. Eski Zağra’da Gebran Cemaati ile Kızılağaçtaki Yörük Cemaatleri ile Kiptilerden alınan vergiler de vakfa gelir kaydedilmiştir (BOA, TD. 498: 129 vd.; TKGM, KKA, TT. 563, 52b. vd.). Edirne şehir merkezindeki mahalle vakıflarından da gelirleri bulunmaktadır (BOA, TD. 370, 10)

Câmi, Sultan II. Bayezid tarafından Tunca Nehri kenarında Saray semtinde yaptırılmış olup M. 893/M. 1487 tarihinde tamamlanmıştır (Abdurrahman Hıbrî, 1999: 23). Vakfiyesine göre cami, tabhâneler, aşevi, darüşşifa, medrese, çifte hamam, kütüphâne, köprü, su değirmeni ve dolaplar şeklinde külliye olarak inşa edilmiştir (Gökbilgin, 2007: Vakfiyeler Bölüm, 14-18). İmaret, Mimar Kemaleddin’in eseri olup merkezinde dört duvar üzerinde bir kubbeli, iki minareli küçük ve basit cami yer almaktadır. Caminin en önemli özelliği sağ ve sol tarafından kanat gibi uzanan tabhâneleridir (Şehsuvaroğlu, 1965: 258).

Osmanlı mimarisinde tabhâneler plan tipolojisi olarak benzer fiziki özelliklerde düzenlenmiştir. Buna göre ortada bir sofa, dört yönde birer eyvan, eyvanlar arasında kalan köşe odalarından oluşmaktadır. Birçok yapıda kullanılan bu plan, Edirne Sultan II. Bayezid Câmiî’nin tabhâneler kısmında olgun şeklini almıştır (Müderri-soğlu, 1991: 159).

Edirne Sultan II. Bayezid Camii'nin tabhâneler kısmı, harimin sağ ve sol yanlarına bitişik olmak üzere dokuzar bölümden oluşmaktadır. Kütle anlayışı olarak bu kısım harimin kütesinden farklı tutulmuştur. Özgün halinde iken her iki kanatta yer alan eyvan ve köşe odalarından harime üçer pencere açılmaktadır. Bu haliyle tabhâneler, harim kısmıyla bağlantı halinde olmuştur. Ancak zamanla bu bağlantı pencereleri tabhâneler tarafını kapatacak şekilde örülerek günümüzdeki şekliyle dolap biçimine dönüştürülmüştür. Böylece tabhâne bölümlerinin harim kısmıyla fiziksel bağlantısı kalmamış, ayrı bir mekân olarak kullanılmaya devam edilmiştir (Müderrişoğlu, 1991: 158). Cemaatin kalabalık olduğu durumlarda tabhâne odaları da ibadete açılmıştır (Tosyavizâde Rifat Osman, 2013: 59).

Tabhânelerde daimi suretle konaklama hizmeti verildiği, vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Buna göre misafirlerin ağırlandığı kısımda kullanılmak üzere 15 kaliçe (küçük halı), 3 adet zili (el dokuma kilim), 10'u büyük 20'si küçük 30 adet döşek, 30 adet yastık, aydınlatma için 8 adet kandil ve çırağ vakfiyede kaydedilmiştir (Gökbilgin, 2007: Vakfiyeler Bölüm.: 36-38).

Zaviyeden Camiye Dönüştürülmüş Yapılar

Osmanlı mimarisinde kuruluş gayesi farklı olup sonradan dönüştürülmüş yapı örnekleri mevcuttur. Edirne'de bazı binaların başlangıçta zaviye, mescit olarak düşünülüp sonradan camiye tahvil edildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan Balabaniye Zaviyesi / Balaban Paşa Zaviyesi'nin Edirne'de aynı isimle zikredilen mahallede faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Yapıya adını vermiş olan şahıs, II. Murad dönemi devlet adamlarından Balaban Paşa ise, M. 1447/H.850 tarihinde vefat edip kendi yaptırdığı câminin avlusuna defnedilmiştir (Ahmed Badi Efendi, 2014, 217; Gökbilgin, 2007: 55; Emen, 2018: 24). Zaviyenin adı 1530 (BOA,

TD. 370, 6) ve tarihsiz evkaf defterinde (BOA, TD. 1070, 254) geçmekte olup, Edirne şehir merkezindeki zaviyelerden olduğu dışında bilgi mevcut değildir. Balaban Paşa'nın, Edirne'de kendi adını taşıyan mahallesinde câmî, imaret, mescit ve bekâr odaları yaptırdığı (Gökbilgin, 2007: 55, 223) bilgisi göz önünde bulundurulursa zaviye imaret bünyesinde hizmet vermiş, müstakil yapı formunda kurulmamıştır (Emen, 2018: 25).

Taşlık Camii, Fatih'in vezirlerinden Mahmud Paşa tarafından önce zaviye olarak yaptırılmıştır. Daha sonra Mimar Sinan tarafından yerine cami inşa edilmiştir. 1752 depremi ve savaşlar sırasında harap olmuşken sonraki dönemlerde tadilattan geçirilerek ibadete açık hale getirilmiştir (Kayıcı, 2013: 83).

İbrahim Paşa Camii, Kıyık yoluna yakın bir civarda Uşşaki Tarikatı şeyhlerinden Mustafa Efendi'nin (Karamani şeyh) halifesi Şeyh İbrahim Efendi için zaviye olarak 1601'de inşa edilmiştir. Debbağlar sınıfından Hacı Ramazan tarafından yapılmıştır. Ancak 1630 yılında tamamen yıkılmış, aynı sene ahşaptan yeniden inşa edilmiştir (Abdurrahman Hıbrî, 1999: 29).

Şeyh Fazlullah Efendi Câmîi'ni, Edirne bostancıbaşılarından Süleyman Ağa, Şeyh Fazlullah Efendi için 1605'te zaviye olarak inşa ettirmiştir. Süleyman Ağa, aynı senenin başında ölünce hanımı zaviyeyi camiye tahvil ettirmiştir (Abdurrahman Hıbrî, 1999: 29). Zaviye olarak düşünülüp câmî olarak kullanılmıştır.

Şeyh Sadık Dede Zaviyesi, Edirne'de Keçeciler çarşısında 1632'de yapılmış, 1636'da camiye dönüştürülmüştür. Binası çok küçük olup çatısı ahşaptan yapılmıştır (Abdurrahman Hıbrî, 1999: 27).

Şeyh Mesud Efendi Zaviyesi, Saray Ovası civarında önce zaviye olarak kullanılıp, 1638'de cami olarak hizmet vermeye başlamıştır (Kayıcı, 2013: 83, 87).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde erken dönem mimari eserlerinin asıl kullanım alanlarının dışında çok amaçlı olarak vazife gördüğü anlaşılmaktadır. Bunlardan zaviyeli camiler, her iki yanına bitişik nizamda inşa edilen tabhâne odalarıyla aynı zamanda zaviye olarak hizmet etmiştir. Tabhâne kısımlarının mimari açıdan ibadet mekânıyla doğrudan bağlantılı olmayacak biçimde planlanması ve odalarda ocakların bulunması daimi surette burada konaklama hizmeti verilmesiyle alakalıdır. Tabhâne kısımlarında dikkat çeken ortak özelliklerden birisi iç mekânın oldukça dekoratif şekilde inşa edilmiş olmasıdır.

Tekke-zaviyelerin müstakil binalar formunda kurulmasının yanında camilerin tabhâne odalarında da hizmet vermesi zaviyelerin şehir merkezlerindeki fonksiyonlarıyla doğrudan ilişkili olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin erken devirlerinde kırsal kesimlerde kurularak bulunduğu civarı iskâna, imara açan, gelip geçene hizmet eden zaviyelerin söz konusu dönemlerdeki temel gayelerinden birisi topluma hizmet olmuştur. Şehirlerde kurulan zaviyeler de benzer amaçlara hizmet etmenin yanında daha kurumsal misyona sahip olarak bulundukları mahalde şehir kültürünü inşa etmeyi de vazife edinmişlerdir. Dolayısıyla farklı amaca hizmet eden müesseselerin bir arada olmasıyla söz konusu misyonu gerçekleştirme konusunda birbirlerini desteklemiş olmaları düşünülebilir.

Zaviyeli camilerin tabhâne odaları sadece zaviye olarak değil farklı amaçlarla da kullanılmıştır. Odalar, cemaatin fazla olduğu hallerde namaz mekânı, şehir merkezine gelen ve kalacak yeri olmayanlar için misafirhane vazifesi görmüştür. Tabhânelerin, halkın güncel meselelerinin konuşulduğu, dolayısıyla şehirle alakalı güncel sorunların çözümlenerek sosyal münasebetlerin güçlendiği mekânlar olduğu anlaşılmaktadır.

Ankara Savaşı'yla birlikte Timur'un Anadolu coğrafyasında yaptığı tahribat nedeniyle Rumeli civarına göçler meydana gelmiş-

tir. Dolayısıyla II. Murad devrinde tabhane kısımlarında da zaviye hizmeti verilmesi göçlerle gelenlerle birlikte sayıları artan zümrenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu düşünülebilir.

Edirne’de zaviye olarak inşa edilip camiye tahvil edilen yapıların zaviye olarak çok uzun ömürlü olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu yapıların, zaviye olarak düşünülerek inşa edilip ancak birkaç sene içerisinde câmi olarak varlığına devam ettikleri görülmektedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İbnü'l-Emin Evkaf (İ. EV), 49/14.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD), 67/3960.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri (AE) Sultan Mahmud I (SMHD. I), 161/12129.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri (MD), 2/258.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM), Kuyûd-ı Kadime Arşivi (KKA), Tapu Tahrir Defteri (TT), 562.

TKGM, KKA, TT. 563.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri (TD), 20.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri (TD), 311.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri (TD), 370.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri (TD), 494.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri (TD), 498.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri (TD), 1070.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri (TD), BOA, TD. 311.

Abdurrahman Hibrî (1999). *Enisü'l-Müsamirin. Edirne Tarihi 1360-1650*. R. Kazancıgil (Çev.). İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları.

Acar, T. (2013). Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 303-326.

Ahmed Badi Efendi (2014). *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si. C.1/1, İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayını.

Akçıl, N. Ç.- Özer, C. (2006). Muradiye Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. (C. 31, ss. 199-201). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları.

Akçıl, N. Ç. (2013). Yıldırım Câmii. *DİA*. (C. 43, ss.531-532). İstanbul: TDV Yayınları.

Ayverdi, E. H. (2014). *Osmanlı Mimarisinde I. Murad- Çelebi Mehmed- II. Murad ve Fatih Devri Eserleri, Edirne*. İ. Aydın Yüksel-İ. Numan (Yay. Haz.). İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Budak, A. (2016). İmâret Kavramı Üzerinden Erken Osmanlı Ters T Planlı Zaviyeleri ile Aşhanelerin İlişkisi: Osmanlı Aşhanelerinin Kökenine Dair Düşünceler. *METU FJA*, 33/1, 21-36.

Emen, H. (2018). *XVI. Yüzyılda Rumeli Bölgesi'nde Tekkeler ve Zaviyeler (Sağ Kol Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertuğ, Z. T. (2000). İmâret. *DİA*. (C. 22, ss. 219-220). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi (1999). S. A. Kahraman-Y. Dağlı (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, S. (1963). İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İctimai bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Câmiler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 23/1-2.

Eyice, S. (1992). Beylerbeyi Câmii ve Külliyesi. *DİA*. (C. 6, ss. 74-75). İstanbul: TDV Yayınları.

Eyice, S. (1996). Gazi Mihal Bey Câmii. *DİA*. (C. 13, ss. 459-461). İstanbul: TDV Yayınları.

Gökbilgin, M. T. (2007). *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Kayıcı, H. (2013). *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik*

Yapısıyla Edirne Sancağı. İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Onur, O. (1999). *Edirne Mevlevihânesi*. İstanbul: Ofset Film 76.

Pehlivan, G. F. (2019). Edirne Beylerbeyi Câmii'nin Mimari Açıdan İncelenmesi. *ATA Planlama ve Tasarım Dergisi*, 3/2, 111-120.

Şehsuvaroğlu, B. N. (1965). Edirne II. Bayezid Darüşşifası. *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: TTK Basımevi.

Temiz, A. (2020). *Muradiye Câmii*. <https://edirne.web.tr/muradiye-Câmii>.

Müderrişoğlu, M. F. (1991). "Edirne II. Bayezid Külliyesi". *Vakıflar Dergisi*, 22, 151 — 198.

Müneccimbaşı Ahmed Dede (1999). *Sahaif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-a'sar*. İsmail E. (Çev.). C. 1, Tercüman 1001 Temel Eser.

Kuran, A. (1964). Edirne'de Yıldırım Câmii. *Belleten*, 28/111.

Tosyavizâde Rifat Osman (1999). *Edirne Evkaf-ı İslâmiyye Tarihi, Câmiler ve Mescitler*, C.1. Ülkü A. Ö. (Sad.). Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Tosyavizâde Rifat Osman (2013). *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Klavuzu)*. İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Yılmaz, G. (2015). Edirne'nin Erken Osmanlı Devri Yapılarında Çini Süsleme. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5/10, 59-80.

Yiğit, A. (1998). XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Muğla: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MESCİD-İ NEBEVİ'DEN DERGÂHLARA, BİR GÜL OTAĞI: HASAN SEZÂİ DERGÂHI

Gülay APA KURTIŞOĞLU

Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Öğretim Üyesi, gulayapa@hotmail.com

Özet

Hz. Peygamber bir eğitici olarak Allah'tan aldığı emirlerin nasıl uygulanacağını, hayatın her alanına nasıl aktarılacağını öğretmekteydi. Bu eğitim faaliyetlerinin merkezini Mescid-i Nebevi oluşturuyordu. Sürekli insan yoğunluğunun olduğu bu mescit bir olmanın, birlik içinde olmanın somutlaşmış hâliydi. Devlet işlerinin takibinin yapıldığı, yabancı elçilerin karşılandığı bir mekândı. Resmi işlerin de yürütüldüğü Mescid-i Nebevi'de halkla yönetici bir araya gelebiliyordu. Teori içinde sıkışıp kalmamış, birlik içinde yaşamının, eşrefi mahlûkat olarak Allah'ın hoşuna gidebilecek tüm davranışların ibadet kabul edildiği, güzel ahlakın hayatın her alanına nakşedildiği, İslâmiyetin kalbinin attığı yerd. Mescid-i Nebevi durağanlıktan uzak İslâmiyeti anlama, anlatma, yaşama ve yaşatma merkeziydi. Zaman içinde nüfusun artması, İslâm devletlerinin çoğalması, karşılaşılan yeni kültürlerle Mescid-i Nebevi'nin bu çok fonksiyonlu halinden külliyeler ve farklı fonksiyona hizmet eden başka yapılar ortaya çıktı. İslâm dünyasında son derece yaygın olan tarikat yapıları ise bu çok fonksiyonlu hali bir nebze de olsa sürdürmeye devam ettiler. Bulundukları bölgenin iskânında, ziraat ve zanaatla ilgili alanlarda, eğitim ve sanatta, zor zamanlarda halk için ya da ihtiyaç sahipleri için birer sığınak olarak varlık göster-

diler. Bu tarikat yapıları içinde Edirne Hasan Sezâî Dergâhı da önemli örneklerden biridir.

Hasan Sezâî Halveti-Gülşenî tarikatının Sezâîyye kolunun kurucusu ve şairdir Asıl adı Hasan olup 'Sezâî'nin ona mahlas olarak Niyazi-i Mısri tarafından verildiği belirtilir 1669'da (H. 1080) Mora Yarımadası'ndaki Gördes'te doğmuştur. Edirne'de Gülşeniyye tarikatının halifelerinden Aşık Musa'nın dergâhında Şeyh Mehmet Sırrî Efendi'ye mürit olmuş daha sonra Mehmed La'li Fenai Efendi'ye bağlanmıştır. Şeyhi tarafından dergâhın vakıf gelirlerini toplamakla da görevlendirilmiş; bu görevinden sonra 'Cabi Dede Efendi' unvanını da almıştır. Aşık Musa Dergâhı'nda (kendi adıyla da anılan Hasan Sezâî Dergâhı'nda) yaklaşık otuz sekiz yıl boyunca şeyhlik yapmış; bu dönemde Mısır'a giderek Gülşeni Dergâhı'nın şeyhi olan İbrahim Çelebi'den icazet alarak Gülşeniliğin ikinci piri olarak kabul edilmiştir.

Gülşeniler Zaviyesi, Aşık Efendi, Gülşenî, Sezaî Tekkesi ve Şah Melek Zaviyesi adlarıyla da bilinen Hasan Sezaî Dergâhı; Talat Paşa Mahallesi, Bostan Pazarı Caddesi'nde yer almaktadır. Cami, türbe, şadırvan, çeşme ve hazireden oluşan tekkenin günümüze; minaresi, iki türbesi, şadırvanı, çeşmesi ve haziresi ulaşabilmiştir. Bu yapılar; doğu, kuzey ve güney yönlerinden bahçe duvarlarıyla çevrili bir avlu içerisinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mescid-i Nebevi, Dergâh, Hasan Sezâî Dergâhı, Gülşenilik.

1. Giriş

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra inşa edilen Mescid-i Nebvî'nin kaynaklarda inşa süreciyle ilgili yaygın olarak şu bilgiler mevcuttur;

“Medine'ye ulaştıktan sonra Medinelilerin Hız. Peygamber'i kendi evlerine davet ettiği ancak, devesinin dizginini tamamen bırakmış vaziyette kendisini davet edenlere; “onu salıverin, o memurdur” şeklinde mukabele ettiği bildirilmektedir. Mescid-i Nebvî'nin yapılacağı mekân olan Mâlik b. Neccâr oğullarının mahallesine varınca devesinin oraya çökmesinin ardından, Hız. Peygamber de yere indiği, bunun üzerine devesinin çöktüğü yere evi en yakın olan Ebû Eyyub Hâlid b. Zeyd el-Ensârî'nin, derhâl Hız. Peygamber'in eşyalarını alarak evine götürdüğü ve Ebû Eyyub, Mescid-i Nebî ile birlikte yapılan Allah Resûl'ünün kalacağı odaların inşası tamamlanıncaya kadar onu evinde misafir ettiği yaygın olarak kabul edilmektedir. Devenin çöktüğü bu mekân, o esnada hurma kurutmaya mahsus bir alan olarak kullanılan, Neccâroğuları'ndan Sehl ve Süheyl adlarında iki yetim çocuğa aitti. Hız. Peygamber'in Medine-i Münevvere'ye hicretinden önce hurma ağaçları, oyuk ve tümsek yerlerle müşrik kabirlerinin bulunduğu bu sahanın bir köşesini, sahabeden Es'ad b. Zürrâre etrafını duvarla çevirmek suretiyle zaten, mescit haline getirmişti. Devesinin buraya çökmesiyle birlikte o mekânda bir mescit inşa etmeye karar verildiği zaman, Hız. Peygamber bu yerin bedelini ödeyerek satın almak istedi. Arsanın bedeli ödendikten sonra Hız. Peygamber'in emri gereği, evvela bu mekânda bulunan hurma ağaçları kesildi. İnşaata mani olan engellerin bertaraf edilmesi maksadıyla, arsa üzerinde bulunan kabirler açılıp kemikler başka bir yere nakledildi. Girintili ve çıkıntılı zeminlerden dolayı arsanın harabeye dönmüş kısımları ve tümsek zeminleri tesviye edilerek, bu mekân mescit inşasına uygun hale getirildi. Mescid-i Nebvî'nin temellerinde taş, duvarlarında ise kerpiçten malzeme kullanılarak yapımına başlandı. Mes-

cidin temelleri üç buçuk zira, duvarların yüksekliği beş veya yedi ziraya kadar yükseltildi. Bu işten anlayanların yanında, mescidin inşasının her aşamasında muhacirler ve ensârla birlikte bizzat Hz. Peygamber de aktif olarak çalışıyordu. Kiblesi, Medine'ye hicretin ilk yıllarında Müslümanların yöneldiği istikâmet olan Beytu'l-Makdis'e doğru belirlenen mescide girebilmek için, çerçeveleri taştan yapılan üç ayrı yerden kapı açılmıştı İnşası tamamlanan Mescid-i Nebî; Namaz kılınan yer ile birlikte ehl-i beyt odaları ve Suffe olmak üzere üç kısımdan oluşmaktaydı. Diğer bir yönüyle Suffe'nin; Hz. Peygamber'in talimatıyla, yoksullukları sebebiyle sahâbeden malı ve ailesi olmayanların sığınabilmeleri için, mescidinin arka kısmının bir bölümünde yapılan gölgelik şeklindeki barınak olduğu ifade edilmiştir. Bazen misafirhane, bazen mektep vazifesini icra etmesi sebebiyle de "Suffe", üzeri hurma dalları ile örtülmek suretiyle gölgelik haline getirilmiştir".¹

Mescid-i Nebevî ilk inşa edildiği dönemde mimari açıdan çok nitelikli bir yapı olmamakla birlikte daha sonra inşa edilecek camilerin plan şeması, mihrap, minber, minare gibi unsurların oluşması açısından öncü olması ve her şeyden öte fonksiyon zenginliği ile büyük önem taşımaktadır.

Mescid-i Nebevî'yi İslâm'ın ilk müessesesi olarak nitelemek mümkündür. Bu bakımdan o, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde çok geniş bir işleve sahiptir.²

¹ İbrahim Ateş, "Mescid-i Nebevî'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri", *Vakıflar Dergisi*, XXIV, (Ankara 1994): 5-50; Mustafa Sabri Küçükbaş, Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul TDV Yayınları, 2004), XXIV: 281-290; Abdülkadir Dündar, "Fonksiyonu Ve Mimari Unsurlarıyla Mescid-i Nebevî'nin İslâm Sanatı Ve Kültüründeki Yeri Ve Önemi", *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan) 08-09 Ekim 2018 Malatya Bildiriler Kitabı*, (Ankara, 2018): 307-308

² Nesimi Yazıcı, "Din Hizmetleri Açısından Caminin Yeri ve Önemi", *AÜİFD*, XLVIII / II, (2007): 7

Hız. Peygamber bir eğitici olarak Allah'tan aldığı emirlerin nasıl uygulanacağını, hayatın her alanına nasıl aktarılacağını öğretmekteydi. Bu eğitim faaliyetlerinin merkezini Mescid-i Nebevi oluşturuyordu. Sürekli insan yoğunluğunun olduğu bu mescit bir ve birlik içinde olmanın somutlaşmış hâliydi. Devlet işlerinin takibinin yapıldığı ve yabancı elçilerin karşılandığı bir mekândı. Resmi işlerin de yürütüldüğü Mescid-i Nebevi'de halkla yönetici bir araya gelebiliyordu. Teori içinde sıkışıp kalmamış, birlik içinde yaşamanın, eşref-i mahlûkat olarak Allah'ın hoşuna gidebilecek tüm davranışların ibadet kabul edildiği, güzel ahlakın hayatın her alanına nakşedildiği ve İslâmiyetin kalbinin attığı yerd. Mescid-i Nebevi durağanlıktan uzak, İslâmiyeti anlama, anlatma, yaşama ve yaşatma merkeziydi. Zaman içinde nüfusun artması, İslâm devletlerinin çoğalması, karşılaşılan yeni kültürlerle Mescid-i Nebevi'nin bu çok fonksiyonlu halinden külliyeler ve farklı fonksiyona hizmet eden başka yapılar ortaya çıktı.

İslâm dünyasında son derece yaygın olan tarikat yapıları ise bu çok fonksiyonlu hali bir nebze de olsa sürdürmeye devam ettiler. Bulundukları bölgenin iskânında, ziraat ve zanaatla ilgili alanlarda, eğitim ve sanatta, zor zamanlarda halk için ya da ihtiyaç sahipleri için birer sığınak olarak varlık gösterdiler.

“Tarikat, Tekye, Zayıye, Hanikâh ve Dergâhlar'ın kuruluş amaçları ile günlük hayattaki fonksiyonları tahlil edildiği zaman İslâm'da emredildiği şekilde inanma ve yaşama, İslâm ahlâkını benimseme ve öğretme, insana ve diğer varlıklara iyi davranma ve yardım etme, yardıma muhtaç ve düşkünleri destekleme, can ve mal emniyeti, inanç ve fikir özgürlüğü gibi temel insan haklarından mahrum olanlara yardım etme, vatan ve devletin korunmasına, milletin bütünlük ve bekasına destek olma gibi çeşitli fonksiyonları üstlenmeye çalıştıkları görülmektedir”.¹

¹ Nedim Bakırcı, Hüseyin Kürşat Türkan, “Tekke Ve Zaviyelerin Balkanlar'daki Rolü Ve Önemi”, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, I, (2013): 147

Zaviyelerin misyonları kendilerinden sonra bulundukları bölgeye fethetilen askerlerin hareketini kolaylaştırmıştır.¹ Zaviyeler, aynı zamanda yeni açılan memleketlerde yerleşen Türk muhacirlerinin yerleşme ve teşkilatlanma merkezidir.²

Zaviyelerin bulundukları bölgeleri şenlendirmesi aynı zamanda inşa faaliyetleriyle de gerçekleşmiştir. İhtiyaca cevap verecek nite-likte cami, mescit, türbe, medrese, aşevi, köprü, değirmen, çeşme vb. pek çok yapı grubunu inşa ettirdikleri de görülmektedir.

Zaviyelerin bu faaliyetleri ile fethedilen yerlerin vatan kılınmasını sağlamıştır. Osmanlı'nın hareketlerinin, dinî ve dünyevi hayatın iskân ve imar anlayışıyla beraber yürütülmesi, fethedilen yeni topraklarda kalıcı olmayı beraberinde getirmiş, büyük za-ferler için din ve devlet işleyişindeki uyumun ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.³

Anadolu ve Rumeli'de çok sayıda görülen bu tarikat yapıları içinde Edirne Hasan Sezâî Dergâhı da önemli örneklerden biridir.

2. Hasan Sezâî Dergâhı

Edirne'nin önemli manevi büyüklerinden biri olan Hasan Sezâî kendisinin bir tarikat şeyhi olması, aynı zamanda divanı bulunması sebebiyle gerek edebiyat gerekse tarikat ile ilgili pek çok yayında bahse konu olmuştur. Yine tekke ve tarikatlarla ilgili yayınlarda dergâhın mimarisinden de bahsedilmiştir.⁴

¹ Ömer Lütfi Barkan, «Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.» *Vakıflar Dergisi*, II, (1942): 290

² Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, 295.

³ Halil Baltacı, "Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zâviyeler Üzerine Değerlendirmeler", *Akademik Dergisi*, VI, (Ankara Hazi-
ran2019): 123

⁴ Tahsin Yazıcı, "Seza'i, Saza'i, Hasan B. Ali Gülşeni". *İslâm Ansiklopedisi-İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı*, 10, (İstanbul 1966): 547-549; Ali Rıza Özuygun, *Hasan Sezâî'nin Hayatı. Edebi Kişiliği*,

2.1. Hasan Sezâi

Hasan Sezâi 1699'da (h. 1080)10 Mora/ Korent'de doğmuştur. 1687'de (Ramazan 1098) 18 yaşında iken Venediklilerin adayı işgali üzerine İstanbul'a gitmek üzere bir gemi yolculuğu gerçekleştirmiştir. IV. Mehmed'in saltanatının son yıllarında Edirne'ye gelerek, piyade mukabelecisi Ali Efendi adında birinin yardımıyla sarayın mukabele kaleminde memur olarak çalışmaya başlamıştır. Tasavvufla ilgisini arttırarak gördüğü bir rüyadan sonra Edirne'de Hacı Hallac Mahallesi'nde Aşık Efendi zaviyesinde şeyh olan Gülşeni¹ şeyhi Mehmed Sırrı Efendi'nin oğlu ve yerinde postnişin olan Ali Efendi'ye² mürid olmuştur. Menakıb'da böyle yazmasına rağmen birçok yerde onun Mehmed Sırrı Efendi'ye intisap ettiği belirtilir.³ Onun iki yıl terbiyesinden sonra Ali Efendi ölünce Debbağ

Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999; Himmet Konur, "Sezai-yi Gülşeni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 2009 TDV Yayınları) 37: 79-81; Nesrin Çiçek Akçıl, "Sezai-yi Gülşeni Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 2009 TDV Yayınları), 37: 81-82; Nesrin Çiçek Akçıl, *Edirne Tekkeleri*, (İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2013)

¹ İbrahim Gülşeni'nin Kahire'de bir tekke kurmasıyla tarikatın temelleri atılmıştır. XVI. yüzyıl itibari ile Osmanlı Devleti topraklarında etkili olup faaliyetlerde bulunmuştur. İbrahim Gülşeni'ye mürşidi Dede Ömer Ruşeni'nin bir gül vererek "sen ol bağ-ı bekanın gülşenisin" sözüyle Gülşeni mahlasını aldığı ve tarikatın da Gülşenilik olarak isimlendirildiği belirtilir, Bkz, Mustafa Kara, "Gülşeniyye", *DİA*, (İstanbul 1996 TDV Yayınları), 14: 256.

² *Menâkıb-ı Şeyh Sezâi-yi Gülşeni*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 424, bk 36; *Hasan Sezâi-yi Gülşeni, Mektubat-ı Hazreti Sezâi*, (Sadeleştiren: Cezair Yazar), (İstanbul 2001 Divan Yayınları): 17

³ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp., Yazma başışlar nr. 2306, y.y., t.y., 3: 163 ; Ahmed Müsellem, *Şerh-i Kasîde-i Şumû-u Lâmi' fi Beyân-ı Etvâr-ı Sâbi*, y.y., t.y., s.75; Muhittin, Pektaş, *Sezayi (Cabi Hasan Dede) Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği Ve Divan'ının Tenkitli Metni*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1998): 15; Selami Şimşek, "XVIII ve XIX. Asırlarda Edirne'de Tasavvuf ve Tarikatların Genel Durumu", *EKEV Akademik Araştırmalar Dergisi*, (Yaz 2004), 8 /

Mahallesinde Şeyh Şücaaddin Hankahı şeyhi Mehmed La'li Fenayi Efendi'ye bağlanmıştır. Bu süreçte şeyhi Mehmed La'li Fenayi Efendi, Derviş Hasan'ı dergâhın vakıf gelirlerini toplamakla görevlendirmiştir. O bundan sonra bu tür işleri yapanlara verilen kelimeyle yani "Cabi" olarak tanınmakla birlikte muhtemel ki bu işler sırasında mevlevi çilesini de doldurduktan sonra şeyhlik icazeti aldığı için Cabi Dede olarak üne kavuşmuştur.¹

Eğitimi Mehmed La'li Fenai Efendi'den tamamlayan Hasan Sezâî, hilafet alarak Gülşeni Veli Dede Dergâhı'nda post-nişin (tekke şeyhi) olmuştur. 1700-01'de (H. 1112) Mehmed La'li Fenai Efendi'nin vefatı üzerine yerine geçen Mahmud Hamdi Efendi altı ay gibi kısa bir süre sonra vefat edince Hasan Sezâî Veli Dede Dergâhı'nda yürütmekte olduğu görevini da-madı ve kendi halifesi olan Ahmed Müsellim Efendi'ye bırakarak Fenai Efendi'nin faaliyet gösterdiği Aşık Musa Dergâhı'na şeyh olmuştur.

Aşık Musa Dergâhı'nda (kendi adıyla da anılan Hasan Sezâî Dergâhı'nda) yaklaşık otuz sekiz yıl boyunca şeyhlik yapmış; bu dönemde Mısır'a giderek Gülşeni Dergâhı'nın şeyhi olan İbrahim Çelebi'den icazet alarak Gülşeniliğin² ikinci piri olarak

20: 263 ; Lütfiye Tezer, *Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Kaynaklık Açısından Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye*, (Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019): 123; Himmet Konur, Sezai-yi Gülşeni...:80; Ali Rıza Özuygun, *Hasan Sezai'nin...*, 6; Tahsin Yazıcı, Seza'i...: 547-549; Nesrin Çiçek Akçıl, Sezai-yi Gülşeni...:81-82.

¹ Receb Uslu, " Hasan Sezâî Gülşeni'nin Bilinmeyen İki Musiki Eseri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, (2002), 12: 38; Mehmed Said, *Menakıb*, vr. 3b

² Sezaîyye Tarikatı Hasan Sezai tasavvuf yolunda Şeyh İbrahim Gülşeni'nin kurduğu Gülşeni tarikatına bağlanmıştır. Gülşenilik, Dede Ömer Ruşenî'nin kurduğu Ruşenilik'ten, Ruşenilik de Şeyh Ebu Abdullah Siraceddin tarafından kurulan Halvetilik'ten doğmuştur. Gülşeniler Edirne'ye daha 16. yüzyılda Aşık Musa ile girmiş; fakat belli bir kitleye hitap edememişlerdir. Edirne'yi tarikatın adeta merkezi konumuna taşıyanlar Hasan Sezai ile halifeleri olmuştur Hatta Hasan Sezai, mensubu bulunduğu Gülşeniliğe nisbet-

kabul edilmiş (Konur, 2009: 80; Özuygun, 1995: 13) ve 29 Aralık 1738'de (H. 17 Ramazan 1151) Edirne'de vefat etmiştir. Yaşadığı süreçte tekke ve divan edebiyatı üzerine çalışmaları ile şöhret kazanan Sezâî üslup ve ifade bakımından başarılı bir şairdir.¹

Sezâî'nin ona mahlas olarak Niyazi-i Mısri tarafından verildiği belirtilir. Niyazi Mısri'nin sürgüne gönderilmesi sebebiyle ondan af dileyen Derviş Hasan ile Niyazi Mısri arasında geçen olay şu şekilde nakledilmektedir.²

“Derviş Hasan, Hazret-i Mısri'nin huzûrlarına gelip Şeyh Hazretleri'nin niyâziyla birlikte özür diledi. Cenâb-ı Hazret-i Şeyh Mehmed Mısri Efendimiz şefkat edip Edirne üzerinden o celâli def edip cemâle tebeddül buyurdu. Derviş Hasan'a da ihsânda bulunup:

“Oğlum sana bu dervîşlik sezâdır”

diye mübârek eliyle arkasını sıvazladı. Hasılı, Hazret-i Mısri'yi Gelibolu'ya getirdiler. Mısri Gelibolu'da önce Yazıcıoğlu Şeyh Mehmed Efendi'nin türbesini ziyaret etti. Türbeden dışarı çıktığında bütün meşâyih ve dervîşân hazır olmuş, elini öpmek için

le Sezai-i Gülşeni olarak bilinmektedir. Dolayısıyla Hasan Sezai tarafından Halveti-Gülşeni tarikatının bir kolu olarak kurulan ve Sezai'ye nispet ile 'Sezaiyye' adı verilen bu tarikat daha çok Edirne ve çevresinde yaygınlık kazanmıştır; Ali Rıza Özuygun, Hasan Sezai-i Gülşeni, (Hasan Sezai Teknik İlim ve İrfan Vakfı Yayını Edirne 1995): 24; Rıdvan Canım, “Gülşenilerin Edirne'de Açan Gülü: Sezai-i Gülşeni”. *Yöre Dergisi*, (Edirne 2003), 45: 7; Remzi Kılıç, “Osmanlı Devleti'nde Gülşeni Tarikatı (Genel Bir Yaklaşım Denemesi)”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (2004), 15: 221; Tahsin Yazıcı, Seza'i Yazıcı... , 549

¹ Esin Benian; Arif Mısırlı, Edirne Hasan Sezai Dergâhı Üzerine Bir İnceleme, *Turkish Studies*, eISSN: 1308-2140, 2000, 15/2: 812

² Bu olay H. 1104 / M. 1692 yılında gerçekleşmiştir ve Derviş Hasan o yıllarda 24 yaşındadır; bkz., Hüseyin Vassaf, *Gerçeği Gösteren Ayna*, Mir'ât-ı İncilâ-yı Hakikat (Niyâzî-i Mısri Şerhi), (Hazırlayan: Mustafa Tatcı, Mehmet Akkuş), (İstanbul 2016), 80

bekliyorlardı. O toplulukta mübârek tâc-ı şerîflerini Dervîş Hasan Sezâî Hazretlerine giydirip şöyle dedi:

“Bundan sonra beni isteyen Hasan’da bulur”.¹

H.1151/M.1738 yılında Edirne’de vefat eden Hasan Sezaî kendi adıyla anılan tekkenin haziresine gömülmüştür.

2.2. Hasan Sezâî Tekkesi

Hasan Sezaî Tekkesi; Talat Paşa Mahallesi, Bostan Pazarı Caddesi’nde yer almaktadır (Resim 1).

Resim 1: Hasan Sezâî Dergahı, Genel Görünüş

Hasan Sezâî Tekkesi’nin yerinde daha önce Şah Melek Zaviyesi yer almaktaydı.² Şah Melek Zaviyesi, Âşık Efendi Zaviyesi³ ola-

¹ Mustafa Tatcı, “Limni’de Sürgün Bir Velî: Niyâzî-i Mısıri”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, (Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB) Eskişehir 2014), 215-216; Mustafa Tatcı, “Sezâîyî-i Gülşeni’nin Mahlası”, *Edebiyattan İçeri: Dinî - Tasavvufî Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*, (Ankara 1997), 369

² Rıfka Melul Meriç, *Edirne’nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, (İstanbul 1963), 477

³ Müberra Gürgendereli, “Sarıcazâde Râmiz’in Edirne Tekkeleri’ni Anlatan

rak da bilinmektedir ve zaviye binası Şah Melek tarafından yaptırılmış ve onun adıyla anılmıştır. Bununla birlikte, Âşık Çelebi'nin Edirne'ye gelip Gülşeni ayinleri yaptırmasından sonra "Gülşeni Tekkesi" ismi de kullanılmıştır. Ahmet Badi Efendi "H.1153 / M.1741 tarihinde Şeyh Sezâî'nin müritlerinden birisi tamir ettiği için Sezayi Tekkesi adı da kullanılmıştır" şeklinde bilgi vermektedir.¹ Ancak Sezayi Tekkesi adını alması tamirden ziyade Gülşeniyye tarikatının Sezâîyye kolunun kurucusu Hasan Sezâî adına yeniden yaptırıldığı için olmalıdır. İlk kaydının görüldüğü defter 1530 tarihlidir.²

Dergâh ana giriş kapısının güneyinde Hasan Sezâî Efendi'nin türbesi ile türbenin güneydoğu duvarına bitişik Küçükpazar Çeşmesi; kuzeyinde ise La'li Fenayi Efendi'nin türbesi (Resim 2), Hasan Sezâî Türbesi'nin önünde cami; caminin önünde şadırvan; caminin güneyinde ve batısında ise hazire konumlanmaktadır.³

Mesnevisi: "Esâmî-Yi Hânkâh-ı Mahmiyye-i Edrene", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 / 43, (Nisan 2016), 286

- ¹ Ahmet Badi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, (Çev. Ratip Kazancıgil), I-II, (Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul 2000), 170
- ² Huriye Emen, *XVI. Yüzyılda Rumeli Bölgesi'nde Tekkeler Ve Zaviyeler (Sağ Kol Örneği)*, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Muğla 2018), 21
- ³ Nesrin Çiçek Akçıl, *Edirne Tekkeleri*, 56; Esin Benian, Arif Mısırlı, Edirne Hasan Sezâî...: s. 812

Resim 2: Hasan Sezâî Türbesi ve La'li Fenayi Efendi Türbesi

2.2.1. Hasan Sezâî Türbesi

Mektubat'ta, Hasan Sezâî'nin vefatıyla ilgili önce “türbesinin pak toprağına defnedildi” şeklinde bilgi verildikten sonra mürşitlerinin türbe-i şeriflerinin bitişiğindeki sebzeci dükkânına defn olunacaklarını gazeliyle işaret buyurdıklarına dair bilgi verilmektedir.¹ Hasan Sezâî'ye ait konu ile ilişkilendirilen dizeler şu şekildedir;²

“Cismimiz bunda canımız anda
Gevherimiz aslı ol kânda
Sezâî şimdi biz bu dükkânda
Biraz eğlenip seyrâna geldik”

Bu bilgiden hareketle Hasan Sezâî ya da Hasan Sezâî Dergâhı'na yönelik yayınlarda bu konu, “eskiden bir sebzeci dükkânı olduğu bilinen yapı, Hasan Sezaî Efendi'nin vasiyeti üzerine

¹ Mektubat-ı Sezayi, s. 20

² Ali Rıza Özüygun, *Hasan Sezâî...*, 10

H.1151/M.1738 yılında türbeye dönüştürülmüştür” şeklinde yer almaktadır.

Ancak bu dizelerde herhangi bir şekilde vasiyete işaret edilmemektedir. Ayrıca “türbesinin pak toprağına defnedildi” ifadesi, bir sebzeci dükkânına defnedildiğı konusunda soru işareti oluşturmaktadır. Türbenin zemininde yer alan ve pehleli mezarlarda yaygın olarak kullanılan (Resim 3) ve Edirne’de de örneklerini gördüğümüz (Resim 4) malzeme yine soru işaretlerine sebep olmaktadır. Bu parça başka bir mezardan buraya aktarılmış devşirme bir malzeme midir? Yoksa Hasan Sezâi Hazretlerinin ilk mezarı pehleli mezar tarzında mıdır? Hasan Sezâi Tekkesiyle ilgili yayınlarda mimari özelliklerden bahsedilirken bu konu üzerinde durulmamaktadır.

Resim 3: Hasan Sezâi Türbesi Pehleli Mezar Bordürü

**Resim 4: Pehleli Mezar Örneği, Kadı Bedrettin Camii
Haziresi**

Türbenin dış cephesinde kaynaklarda tamirine ait, yeniden inşa kitabesi olduğu belirtilen bir kitabe yer almaktadır (Resim 5). H. 1154 / M. 1741 tarihli olan kitabe şu şekildedir;

“Hâzâ mâkâmu kutbi'l 'ârifîn ve zahri-l-vâsılîn
eş-Şeyh Hasan Sezâî kuddise sirruhû el-'âlî
el-'ârif el-kâmil el-mürşid fi tarîkati İbrahim el-Gülşenî
ve benâ türbete hû'l-müberreke sâhibü'l-âsâr Ahmed Efen-
di gufire lehû es Seyyid Abdullah Sene H.1154/M.1741

Türkçesi: Bu makam ariflerin kutbu (en önde geleni) ve hakka hakikate ulaşanların başında gelen Şeyh Hasan Sezâî'nindir. Allah onun sırrını yüceltsin ve mukaddes eylesin. Bu zat İbrahim Gülşeni tarikatinde arif ve kâmil kişiliği ile irşat görevini yapmıştır. Bu mübarek türbeyi yapan birçok eserin sahibi olan Ahmed Efendi'dir. Allah onu affetsin, bağışlasın. Seyyid Abdullah. Sene Hicri 1154 / M. 1741.

Kitabeden anlaşıldığı gibi tamire ya da yeniden inşaya yönelik bir ifade bulunmamakta, doğrudan inşadan bahsedilmektedir. Kitabeden hareketle Hasan Sezâî'nin türbesinin Ahmet Efendi tarafından H.1154/M.1741 inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Kitabeden ve türbenin zemininde yer alan pehleli mezar bordüründen Hasan Sezâî'nin vefatından sonra hazire alanına, pehleli bir mezara gömüldüğü ve daha sonra kubbeli türbenin inşa edildiği düşünülebilir.

Resim 5: Hasan Sezâî Türbesi, inşa kitabesi

Bu sorulara daha net cevap bulabilmek için restorasyon çalışmalarının yapıldığı dönemde türbe çevresinde de kazı çalışmalarının yapılması gerekirdi.

Hasan Sezâî Dergâhı'nın mimarisine yönelik daha önce kapsamlı çalışmalar yapıldığı için bu bildiride mimariye detaylı olarak değinilmeyecektir.

Kareye yakın dikdörtgen planlı ve düzgün kesme taştan inşa edilen yapının üzeri pandantifli kubbeye örtülüdür. Türbenin içinde Hasan Sezâî ile ilgili anlatılan bir menkıbe ile ilintili olarak bir geyik boynuzu sergilenmektedir. Konu Hasan Sezâî'nin bir keramet göstererek geyik boynuzu ile uyuz hastala-

rına şifa vermesi ile ilgilidir. Türkistan, Kerkük ve Anadolu türbelerinde sıkça rastlandığı üzere türbelerde geyik kemikleri vardır. Geyik, Türkler için kurt gibi yaygın bir kült oluşturmıştır. Anadolu'da geyik boynuzunun hastalık sağaltımında kullanıldığı ve benzer anlatılara sahip başka türbeler de karşımıza çıkmaktadır.

Bursa Keles ilçesindeki Dedeler Köyü Camii ve Türbesi, Bursa İnegöl Geyikli Baba Türbesi, Mengen Sarıkız Türbesi, Kastamonu İhsangazi Haraçoğlu Türbesi, Taşköprü Abdal Hasan Külliyesi Türbesi, Eskişehir Şeyh Şehabettin Sühreverdi Türbesi, Batman Seyit Hasan Türbesi içinde geyik boynuzu barındıran türbelere örnek verilebilir.

2.2.2. La'li Fenai ve Aşık Efendi Türbesi

Kuzeydeki şeyhlere ait türbe yapısı ise, kare planlı olup üzeri iki yöne eğimli, kiremit çatıyla örtülüdür (Resim 6). Yapının eski fotoğraflarından elde edilen bilgilere göre, ahşap karkas arası himiş dolgulu yapının batı cephesinde; demir şebekeli dikdörtgen açıklıklı penceresinin solunda çift kanatlı ahşap kapısı yer almaktadır.

Resim 6: La'li Fenai ve Aşık Efendi Türbesi

2.2.2.1. Aşık Efendi

Âşık Efendi'nin asıl adı Mehmed'tir. Mısırdaki gömülü bulunan tarikat sahibi İbrahim Gülşeni'nin halifelerinden olup, aslında Ada Nâhiyesi Ahir Köyü'ndendir. Bilgin, olgun ve aydınlatıcı bir kişi idi. Yavuz Selim ile Mısır fethinde bulunmuştur. Evliya Çelebi'nin belirttiğine Aşık Dede, Mısır'da İbrahim Gülşeni ile tanışıp yedi yıl orada kalmıştır. İbrahim Gülşeni;

–“Rumeli aşıklarına öncü ol”

diyerek onu Edirne'ye göndermiştir. H:975/M:1567/68 tarihinde vefat etmiş olup, Gülşeni Dergâhı'nda gömülüdür.

2.2.2.2. La'li Mehmet Fenâî

Aslen Kastamonulu olduğu hâlde muhtemelen tahsil ve terbiye için İstanbul'a, oradan da Edirne'ye gidip Gülşeniliğe bağlanan La'li Fenaî (ö. 1700), şiirlerinde tasavvuf terbiyesine uygun olarak Fenâyî ve kırmızı mürekkep ürettiğine dair bir ima taşıması için La'li mahlasını kullanır. La'li Mehmet Fenâî'nin, Gülşenihâ-nede şeyhlik makamında bulunan Kutbîzâde Şeyh Seyyid Ali'nin vefatında onun yerine postnişin olduğu, altı sene bu makamda kaldıktan sonra 1112 / 1700 senesi Zilhicce ayında 110 yaşında iken vefat ettiği ve irşad görevini yürüttüğü tekkesine defnedildiği belirtilmektedir. Ramazan Muslu kabrinin Edirne'de Şah Melek Paşa tarafından yaptırılan Gülşenî tekkesinde olduğunu aktarmaktadır. Hüseyin Vassâf ise, La'li Mehmed Fenâî Efendi'nin kabrinin Hasan Sezâî âsitânesinde bulunduğunu ve kendisinin bu kabri ziyaret ettiğini belirterek şu ifadelere yer vermektedir:

“Na's-ı münîfleri, âsitâne-i Hz. Sezâî'de âsûde-nişin-i rahmettir. Lehû'l-hamd ziyâretle kâm-yâb oldum”.

Yayınlarda kabrinin yeri hususunda birkaç ismin zikredilmesi, Hasan Sezâî Dergâhı'nın farklı isimlerle anılmasından kaynaklanmaktadır. La'li Mehmet Fenâî, Hasan Sezâî'nin şeyhidir ve ona bağlılığını;

Şâh-râh-ı âlem-i ıtlâka girdüm sıdkıla
 Kutb-ı âlem Şeyh La'î Gülşenîdür rehberüm
 Himmetiyle menzil-i maksuda irdüm sıdkıla
 Kutb-ı âlem Şeyh La'î Gülşenîdür rehberüm dizeleriyle belirtmektedir.

Cami, türbe, şadırvan, çeşme ve hazire yapılarından oluşan tekke, günümüze kadar pek çok tahribata maruz kalmıştır. Buna bağlı olarak da H.1041/M.1631, H.1151/M.1738, H.1153/M.1740, H.1165/M.1751, H.1286/M.1869, H.1305/M.1887 tarihlerinde onarılmıştır. H.1041/M.1631 yılında harap olan tekke, İsa Dede tarafından tamir edilmiştir. Birçok onarım geçiren dergâhın camisi, 1953 yılındaki depremde tamamen yıkılmış; sadece minaresinin şerefeye kadar olan bölümü ayakta kalmış ve sonrasında sadece minaresi onarılmıştır. Mescit ve tevhithane olmak üzere çift işleve sahip olduğu belirtilen yapının izleri, 2006-2007 yılları arasında yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmış cami olarak (Resim 7) rekonstrüksiyonu 2015 (11 Aralık 2015) yılında tamamlanmıştır.

Resim 7: Hasan Sezâi Dergâhı Camii

Sonuç

Mescid-i Nebevî döneminin toplum yapısı içinde sadece dini hizmetleri karşılayan bir yapının çok ötesinde, Müslümanların sosyal hayatını da düzenleyen, yol gösteren ve eğiten çok fonksiyonlu bir yapı olarak önemli bir merkezi oluşturuyordu. Beş vakit namazın kılındığı bir tapınma alanının ötesindeydi. Dokunulmaz ya da ulaşılmaz olan bir kutsallığın dışında hayatın her alanına ışık tutacak mahiyetteydi. Müslüman kimliğinin ya da Müslümanca yaşamının oluşturulduğu bir alandı. İnsanın sadece manevi hayatıyla ilgilenen, sosyal hayattan soyutlanmış bir din modelinden çok uzakta, tam da hayatın merkezinde, insan ve toplum odaklı bir yaşam biçimi ve bu yaşam biçiminde karşılaşılan sorunların çözüldüğü ve soruların cevaplandığı bir alandı Mescid-i Nebevî.

Bu modeli Müslümanlar farklı coğrafyalarda ve zaman dilimlerinde sadece cami mimarisi içinde değil pek çok yapı grubunda yaşatmaya çalıştılar.

Konumuz dâhilinde olan tekke ve tarikat yapıları içinde bu misyonu yüklenen Edirne'deki pek çok zaviyeden biri olan Hasan Sezâi Dergâhı da önemli örneklerden biridir. Bu Gülşeni Dergâhı, Aşık Musa'dan La'li Efendiye, La'li Efendi'den Hasan Sezâi'ye ve sonrasında dergahın yönetimi üstlenen şeyhleri ve dervişleriyle toplumun hem manevi hayatlarında hem de sosyal hayatlarında yer etti. Zaviyenin şeyhleri bizlere bıraktıkları eserlerle edebiyat dünyamızda bir boşluğu doldurup, vefatlarından sonra da ışık olmaya devam ettiler.

Lâ'li Fenâî'nin; Etvâr-ı Seb'a Tercümesi, Şerh-i Ebyât-ı Ma'nevî-i Gülşenî ve Divançe olmak üzere üç tane eseri bulunmaktadır. Üç ayrı yazma nüshası tespit edilen Divançe'si, 1840'ta Sezâi Divanı ile beraber neşredildiği gibi, 1995 yılında Sezâi Divanı sonunda "Sezâyî-i Gülşenî'nin Şeyhi La'li Efendi'nin Divan-çesi" ismiyle yeniden yayımlanmıştır.

“La’lî’den sonra otuz üç sene şeyhlik yapan Sezâî kadın-erkek müritlerine ve bazı devlet ricaline pek çok mektup göndererek nasihatta bulunmuştur. Türk tasavvuf şiiri için büyük kıymeti haiz Divân’ı, yakınlarına ve devlet büyüklerine yazdığı mektuplardan oluşan Mektûbât’ı, Niyazî-i Mısırî’nin bir ilahisi için kaleme aldığı Şerh-i Gazel-i Niyazî-i Mısırî’si ve musiki nazariyesi hakkında bilgiler içeren Zübde-i Makale-i İlm-i Mûsikî adlı risalesi bulunmaktadır.

Hasan Sezâî’nin şeyhi olan La’lî Efendi’nin pek çok tarikattan icazetli olması, aynı şekilde Gülşeniliğin Sezâî kolunun örneğin Mevlevilik gibi diğer tarikatlarla yakınlığı hem toplumda hem de yöneticelere karşı bu dergâhın bütünleştirici bir etkiye sahip olmasını sağlamıştır. Hasan Sezâî’nin, derviş sayılarının çokluğuyla övünmesi Edirne’de ve çevresinde Gülşeniliğin Sezaiye kolunun ne kadar etkin olduğunun göstergesidir.

Hasan Sezâî Camii, cami-tevhithane niteliğinde bir yapıdır. Cami-tevhithane yapıları hem ibadet hem de ayinlerin gerçekleştirilmesine olanak verecek şekilde tasarlanmışlardır. Hasan Sezaî Dergâhı’nın 15. yüzyıldan itibaren inşasına başlanan tekke ve zaviye gibi benzer nitelikteki yapılar arasında külliye özelliği sergilemesi ve camisinin bir tevhithane işlevine sahip olması açısından da önem taşıdığı görülmektedir.

Edirne’nin manevi hayatına önemli katkılar sunan Hasan Sezâî Dergâhı, günümüzde de yoğun olarak ziyaret edilmektedir.

KAYNAKÇA

http://batmankulturenvanteri.org/Haberler-122-seyit_hasan_turbesi-568.aspx?vid=585

Müsellem, Ahmed. Şerh-i Kasîde-i Şumû-u Lâmi' fî Beyân-ı Etvâr-ı Sâbi, y.y., t.y., s.75.

Badi, Ahmet. Riyaz-ı Belde-i Edirne, (Çev. Ratip Kazancıgil), I-II, (Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul 2000).

Özuygun, Ali Rıza. Hasan Sezayi'nin Hayatı. Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.

Özuygun, Ali Rıza. Hasan Sezayi-i Gülşeni, (Hasan Sezai Teknik İlim ve İrfan Vakfı Yayını Edirne 1995).

Yıldız, Alim. "Divan Edebiyatında Fenâî Mahlaslı Şairler", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII / 1 (Haziran 2003 Sivas): 345-355.

F.Th. Dijekama. The Ottoman Monumental Inscriptions in Edirne, (Leiden, Netherlands 1977)

Dündar, Abdülkadir. "Fonksiyonu Ve Mimari Unsurlarıyla Mescid-i Nebevî'nin İslâm Sanatı ve Kültüründeki Yeri Ve Önemi", Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan) 08-09 Ekim 2018 Malatya Bildiriler Kitabı, (Ankara, 2018): 307-308.

Hicabi, Gülgen. "Dedeler Köyü Camii", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21/1, (2012), 65.

Küçükbasmacı, Gülten. "Kastamonu'da Asa Suları", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (2017), 211.

Kaplan, Haktan. "Menâkıbnâmelerde ve Sözlü Kaynaklarda Yer Alan Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri", Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 3, (Aralık 2020): 103-122.

Baltacı, Halil. "Ömer Lütfi Barkan'ın Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zâviyeler Üzerine Değerlendirmeler", Akademiar Dergisi, VI, (Ankara Haziran2019): 123.

Hasan Sezâi-yi Gülşenî. Mektubat-ı Hazreti Sezâî, (Sadeleştiren: Cezair Yazar), (İstanbul 2001 Divan Yayınları).

Konur, Himmet. “Sezai-yi Gülşeni”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul 2009 TDV Yayınları) 37: 79-81.

Konur, Himmet. “Gülşeniliğe Dair Bir Eser: Nazir İbrahim’in Beyan-ı Tarikat-ı Gülşenisi”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, III, (Ankara 2000): 65-80.

Emen, Huriye. XVI. Yüzyılda Rumeli Bölgesi’nde Tekkeler Ve Zaviyeler (Sağ Kol Örneği), (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Muğla 2018).

Vassaf, Hüseyin. Sefine-i Evliyâ, Süleymaniye Ktp., Yazma başlıklar nr. 2306, y.y., t.y., 3: 163.

Vassaf, Hüseyin. Gerçeği Gösteren Ayna, Mir’ât-ı İncilâ-yı Hakikat (Niyâzi-i Mısri Şerhi), (Hazırlayan: Mustafa Tatcı, Mehmet Akkuş), (İstanbul 2016).

Ateş, İbrahim. “Mescid-i Nebevî’nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri”, Vakıflar Dergisi, XXIV, (Ankara 1994): 5-50.

Tezer, Lütfiye. Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Kaynaklık Açısından Tomâr-ı Turuk-ı ’Aliyye, (Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019).

Kaya, Mevlüt. “Uygarlıklarda Kutsal Geyik Motifi ve Geyik Motifine Bağlı Yer Adları”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, XI, (Giresun 2014), 238.

Pektaş, Muhittin. Sezayi (Cabi Hasan Dede) Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği Ve Divan’ının Tenkitli Metni, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1998).

Macit, Muhsin. “ Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî’nin İşlevi”, Bilig, 60, (Kış 2012): 193-214.

Kara, Mustafa. “Gülşeniyye”, DİA, (İstanbul 1996 TDV Yayınları), 14: 256.

Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, Bozkurt, Nebi. “Mescid-i Nebevi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul TDV Yayınları, 2004), XXIV: 281-290.

Tatcı, Mustafa. “Limni’de Sürgün Bir Veli: Niyâzî-i Mısıri”. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, (Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Eskişehir), 215-216.

Tatcı, Mustafa. “Sezâiyî-i Gülşeni’nin Mahlası”, Edebiyattan İçeri: Dinî - Tasavvufî Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar, (Ankara 1997), 369.

Gürgendereli, Müberra. “Saricazâde Râmiz’in Edirne Tekkeleri’ni Anlatan Mesnevisi: “Esâmî-Yi Hânkâh-ı Mahmiyye-i Edrene”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 / 43, (Nisan 2016), 286.

Gürevin, Münevver. Bursa Kestel Geyikli Baba (Baba Sultan) Külliyesi, (Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019).

Şengün, Necdet. “La’lî Mehmed Fenâi Efendi ve Divânçe’si”, DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXV, (2007) , 241-270.

Bakırcı, Nedim, Hüseyin Kürşat Türkan.”Tekke Ve Zaviyelerin Balkanlar’daki Rolü Ve Önemi”, Türuk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, I, (2013): 147.

Yazıcı, Nesimi. “Din Hizmetleri Açısından Caminin Yeri ve Önemi”, AÜİFD, XLVIII / II, (2007): 7.

Akçıl, Nesrin Çiçek. “Sezai-yi Gülşeni Külliyesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul 2009 TDV Yayınları), 37: 81-82.

Akçıl, Nesrin Çiçek. Edirne Tekkeleri, (İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2013).

Onur, Oral. Edirne Kitabeleri, (Edirne 1994).

Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.” Vakıflar Dergisi, II, (1942): 290.

Muslu, Ramazan. XVIII. Asırda Anadolu’da Tasavvuf, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2002).

Kazancıgil, Ratıp; Gökçe, Nilüfer. Dağdevirenzâde Mustafa Şevket Bey’in Edirne Tarihi Ve Balkan Savaşı Anıları, (Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No: 41, Edirne, 2005).

Uslu, Receb. “Hasan Sezâyi Gülşenî’nin Bilinmeyen İki Musiki Eseri”, Akademik Araştırmalar Dergisi, (2002), 12: 38.

Kılıç, Remzi. “Osmanlı Devleti’nde Gülşenî Tarikatı (Genel Bir Yaklaşım Denemesi)”. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2004, 15: 221.

Canım, Rıdvan. “Gülşenilerin Edirne’de Açan Gülü: Sezai-i Gülşenî”. Yöre Dergisi, (Edirne 2003), 45: 7.

Meriç, Rıfki Melul. Edirne’nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında, (İstanbul 1963).

Kumartaşhoğlu, Satı. “Geyik Boynuzlarının Yatırlarda Şifa İçin Kullanımı”, Millî Folklor, 27:107, (2015), 137-148; 2013.

Mandaloğlu, Mehmet. “Türk Mitolojisinden Anadolu’ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6/27 (2013): 382-391.

Şimşek, Selami. “XVIII ve XIX. Asırlarda Edirne’de Tasavvuf ve Tarikatların Genel Durumu”, EKEV Akademik Araştırmalar Dergisi, (Yaz 2004), 8 / 20: 263.

Yazıcı, Tahsin. “Seza’i, Saza’i, Hasan B. Ali Gülşenî”. İslâm Ansiklopedisi-İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı, 10, (İstanbul 1966): 547-549.

EDİRNE II. BAYEZİD KÜLLİYESİ

Özlem ÖZBALKAN

Türk Tarih Kurumu Müze Araştırmacısı

Ahmet AĞAR

Türk Tarih Kurumu Müze Araştırmacısı

Serkan ÖZBALKAN

Türk Tarih Kurumu Müze Araştırmacısı

Veysel AYDIN

Türk Tarih Kurumu Müze Araştırmacısı

Özet

Edirne, jeopolitik konumundan dolayı tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Uzun bir süre Roma ve Bizans hakimiyeti altında kalmış olan kent, 1361 yılında Sultan I. Murad tarafından fethedilmiş ve Osmanlı Devleti'ne 92 yıl başkentlik yapmıştır. Fetih sonrası kentte yoğun imar faaliyetlerine girişilmiştir. İstanbul'un başkent olmasından sonra da kent önemini kaybetmemiş ve imar faaliyetlerine devam edilmiştir. Kentte cami, medrese, han, hamam, köprü, türbe gibi tek tek mimari eserler yapıldığı gibi ihtiyaca göre değişik amaçta ve fonksiyonda binaları bir araya getirerek de yapı toplulukları oluşturulmuştur. Bunlar arasında Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi de yerini almıştır.

Edirne kent merkezi dışında konumlanan külliye, Yeni İmaret Mahallesi'nde, Tunca Nehri'nin kuzeyinde yer almakta olup II. Bayezid'in emriyle Mimar Hayreddin tarafından H. 889-

893 (M. 1484-88) yılları arasında yapılmıştır. Cami, tabhane odaları, tıp medresesi, darüşşifa, imaret, kervansaray, hamam, çeşme, su terazisi, su değirmeni, güneş saati ve köprüden oluşmaktadır. Külliye, cami merkezinde olmak üzere çevresinde sosyal görevi olan yapıların düzenlenmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Erken dönem külliyelerinde görülen dağınık plan şemasının aksine klasik dönem külliyelerinde görülen düzenli plan şemasının en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. II. Bayezid Külliyesi, darüşşifası, medresesi, camisi, imaretiyle bulunduğu dönem içerisinde bu coğrafyayı aşan bir üne sahip önemli bir cazibe merkezidir. Sadece bu örnekle bile Osmanlı'nın imar gücünü okuyabiliyoruz.

Çalışmamızda II. Bayezid Külliyesinin mevcut yapıları tek tek incelenmiş olup yapıldığı dönemden itibaren tarihsel süreç içerisindeki geçirdiği evreler araştırılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Edirne, Külliye, Cami, Darüşşifa, Medrese, İmaret.

Giriş

Külliye farklı özellikteki yapıların bir arada planlanıp inşa edildiği sosyal kuruluşlardır. Bu mimari yapıların her birinin bir-birinden farklı birer kurum niteliği taşıdığı görülmektedir.

Birbirleriyle bağlantılı şekilde belirli bir yere konumlanmış bir veya birkaç yapıdan oluşan yapılar topluluğu olarak adlandırılan külliye, odak noktasında cami yer alan ve çeşitli ihtiyaçlara yönelik inşa edilen yapıların bir çevre duvarı ile meydana gelir.

Külliye yapıları; cami, türbe, medrese, darüşşifa, imaret, tabhane, han, arasta, hamam, sıbyan mektebi, kütüphane, sebil, çeşme, muvakkithane, köprü gibi eserlerdir. Bir külliye de bu yapıların çoğunluğu olabileceği gibi, bazılarında daha az sayıda yapı bulunabilir. Şehir merkezlerinde bulunan külliyelerin ana yapısı cami olmakla birlikte menzil külliyelerinde ana yapı olarak kervansaray öne geçer.

Türk sanatında ilk külliyelerin Anadolu öncesinde yapıldığı yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Karahanlı ve Gazneli ile Anadolu dışındaki Selçuklular'da görülen ve 'ribat' olarak tanınan yapılar çok fonksiyonlu geniş teşkilatlara sahip olup Anadolu'da bu durum Sultan hanları diğer kervansaraylarla sürmüştür.

Anadolu'da en erken tarihli külliye Artuklular dönemine ait ve XII. yy. ilk çeyreğine tarihlendirilen Mardin Eminüddin Külliyesidir.

Mengüçöklüler dönemine ait Divriği Ulu Cami Darüşşifası ve türbesiyle (1288), Danişmentliler dönemine ait Kayseri Kөлük Cami medrese ve hamamı ile Anadolu'daki külliye örneklerini oluşturmaktadır.

Selçuklu döneminde cami ve bir de medreseden oluşan külliye "imaret" olarak adlandırılmıştır. Akşehir Taş Medrese (1250) medrese, mescit, türbe, Konya İnce Minareli Medrese (1260-65) medrese-mescit birleşimlerinden oluşmuş külliye örneklerinden-

dir. Kayseri Huand Hatun Külliyesi (1237-38), Konya Sahib Ata Külliyesi (1283) Anadolu Selçuklu dönemine ait kapsamlı külliye örneklerindendir.

Beyşehir Eşrefoğlu Cami ve Külliyesi (1297-1300), Manisa İshak Çelebi Ulu Cami ve Külliyesi (1366-78) beylikler dönemine ait külliye örneklerini oluşturmaktadır.

Külliyelerin en gelişmiş örnekleri Osmanlı Devleti'nin parlak döneminde görülmektedir.

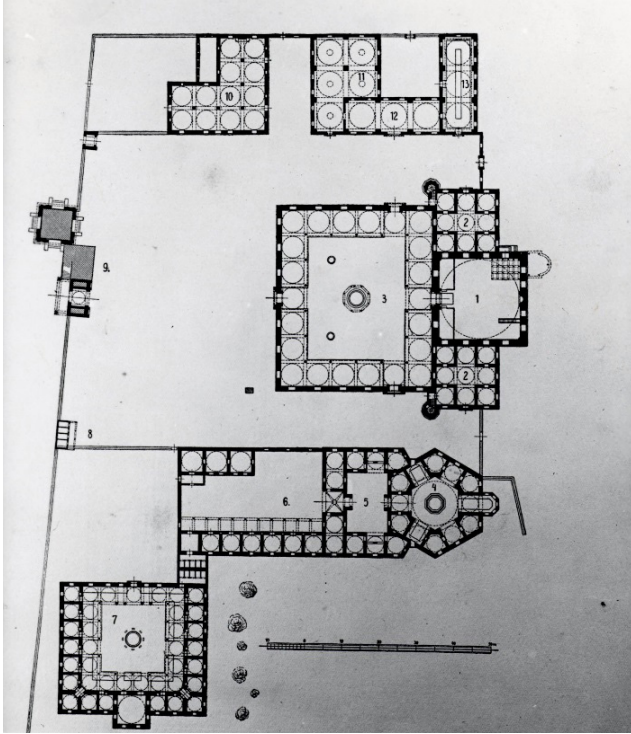
Külliye kavramının içerisinde farklı işlevde yeni yapılar ilave edilmiştir. Konumuz olan Edirne II. Bayezid Külliyesi Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi'nde önemli bir yer edinmektedir. Cami, tabhane odaları, dârüşşifa, tıp medresesi, imaret, kervansaray, hamam, çeşme, su terazisi, su değirmeni, güneş saati ve köprüden oluşmaktadır (Fotoğraf 1-2, Çizim 1-2). Ancak bu yapılardan hamam ve su değirmeni günümüze ulaşmamış olup eski fotoğraflardan varlığı tespit edilebilmiştir (Çizim 3).

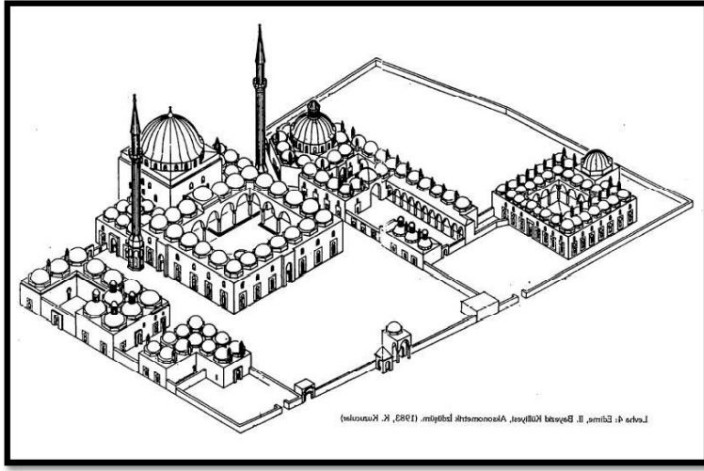
Fotoğraf 1: II. Bayezid Külliyesi Uydudan Görünümü
(Google Earth, 2019).

Fotoğraf 2: II. Bayezid Külliyesi Genel Görünümü, <https://archives.saltresearch.org> (Erişim 28.10.2021).

Çizim 1: II. Bayezid Külliyesi Genel Vaziyet Planı, <https://archives.saltresearch.org> (Erişim 24.10.2021)

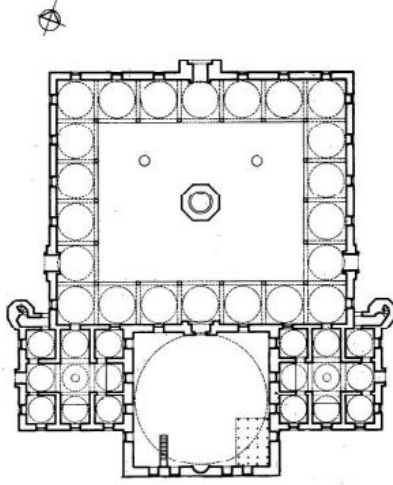
Çizim 2: II. Bayezid Külliyesi Üç Boyutlu Genel Görünümü (Müderrişoğlu'ndan).

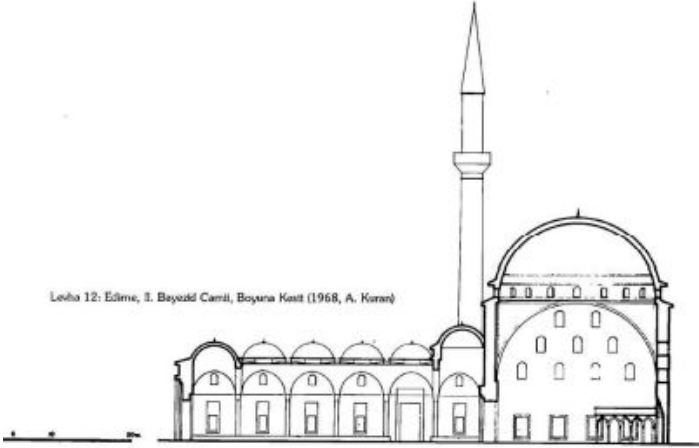
Çizim 3: Edirne II. Bayezid Külliyesi, <https://archives.saltresearch.org> (Erişim 24.10.2021).

Cami

Külliyenin merkezinde yer alan cami, avlu ile kapladığı alan itibarıyla en geniş alanı kaplamaktadır (Fotoğraf 3). Cami, ortada tek mekânlı harim, ona doğu ve batıdan bitişik tabhane yapıları, kuzeyde yer alan dört yandan revaklarla çevrili bir avlu ile iki minareden oluşmaktadır (Fotoğraf 4, Çizim 4-5).

Çizim 4: II. Bayezid Cami Planı (Müderrişoğlu'ndan).

Çizim 5: II. Bayezid Cami Kesiti (Müderrişoğlu'ndan).

Edirne II. Bayezid camiinde tek kubbeli cami tipolojisi korunmuş, fakat tabhaneler bağımsız bölümler olarak camiye birleştirilmiştir. Doğan Kuban bu tabhaneleri “Türkiye’nin en güzel planlanmış tabhaneleri” olarak yorumlamaktadır.

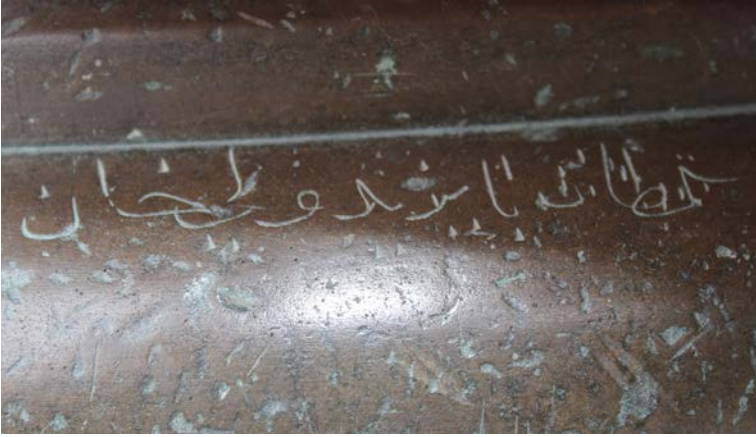
Fotoğraf 3: Cami Genel Görünümü.

Fotoğraf 4: Avlu Genel Görünümü.

Üç yönden girişi olan (kuzey, doğu, batı) cami avlusu, kubbe ile örtülü revaklarla çevrelenmiştir. 18 mermer sütun tarafından taşınan revakların kemerlerinde renkli taş işçiliğine yer verilmiştir. Sütunlar mukarnas başlıklara sahiptir. Revakların kubbeleri

zengin kalemişleri ile bezenmiştir. Avlunun ortasında dairesel planlı şadırvan yer almaktadır. Avlunun güney cephesi son cemaat yeri olarak değerlendirilmiştir. Son cemaat yerinin olduğu kısımda somaki adı verilen yeşil renkli devşirme mermer sütunlar tercih edilmiştir. Son cemaat yeri yedi birimden oluşmaktadır. Ortadaki birimi taşıyan somaki mermer sütunun kaidesinin bileziğinde Sultan Bayezid'in adının kazındığı görülmektedir. “*Sultan Bayezid Veli Han*” yazılıdır (Fotoğraf 5). Orta bölüm diğerlerine oranla daha yüksek tutularak giriş alanı vurgulanmıştır.

Fotoğraf 5: Yazılı Mermer Sütun Bileziği.

Caminin iki satır halinde düzenlenen inşa kitabesi cümle kapağı üzerinde yer almaktadır (Fotoğraf 6). Zenbîlî Ali Efendi tarafından yazıldığı bilinen bu kitabenin hattatı Şeyh Hamdullah'tır. Kitabede:

Na'şiru'l-hayrati Sultan Bayezid / 'azze naşruhu dame bi'l-kadri'l-celil / ammera li'l-hakkı haze'l-mescid

La ceram hakkun lehu'l-ecra'l-cezil / hatifün kad kale 'ame'l-ihtitam / cami'un tarihuu hayrun cemil 893 yazılıdır. İyilikleri yayan Sultan Bayezid -yardımı bol olsun, şerefi ve ihtişamı devam etsin-, bu mescidi Allah rızası için yaptırmıştır. Şüphesiz büyük bir sevap onun

hakkıdır. Hatif tamamlanma yılını söylemiştir. Bir cami ki, onun tarihi “hayrun cemil 893 = güzel bir hayır” anlamına gelmektedir.

Fotoğraf 6: İnşa Kitabesi.

Cümle kapısının her iki duvarında nişlere yer verilmiştir. Bu nişlerin üzerlerinde beşer satırlık kitabelere yer verilmiştir. Şeyh Hamdullah'ın üslubunu andıran bu kitabelerde Cuma suresinin müminleri Cuma namazına davet eden 9. ve 10. ayetleri yazılmıştır. Sağ tarafta yer alan kitabede:

*Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm
Yâ eyyeha'llezine âmenu izâ nûdiye
Li's-salâti min yevmi'l-cümü'ati fes'av
İlâ zikri'llâhi ve zeru'l-bey'a*

Zaliküm hayrun leküm in küntüm ta'lemun yazılıdır. Sol tarafta yer alan kitabede ise:

*Fe-iza kudiyet's-salatu fe'nteşirû fı
'l-ardı ve'btegû min fadli'llahi
ve'zükürü'llahe kesîran le'alleküm
tüflihün sadaka'llâhül-'aliyyü'l-'azîm*

ve bellega rasûluhu'l-kerîm yazılıdır. Bu iki kitabe çok bağışlayıcı ve merhamet edici olan Allah'ın adıyla. Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu sizin daha hayırlıdır. Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz anlamına gelmektedir.

Taş kapının her iki yanında ikişer pencereye yer verilmiş olup, bunların aralarına birer mihrabiye bulunmaktadır. Son cemaat yerinin doğu ve batı kısımlarında cami avlusundan tabhaneye geçişin sağlandığı giriş açıklıklarına yer verilmiştir (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7: Pencere ve Mihrabiye Detay.

Caminin harim bölümü kare planlıdır. Kare planlı harim mekânının üzeri, dönemi için oldukça büyük sayılabilecek yaklaşık 20 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür. Semavi Eyice: “İçerde yüksekliği 31 metreyi bulan bu kubbe Beyazıt Camii’nin kübik kitlesiyle haşmetli bir görünüş sağlar.” demektedir. Kubbeye geçişler pandantifler aracılığıyla sağlanmıştır. İç mekânı aydınlatmak için kubbe kasnağında pencerelere yer verilmiştir. Kasnakta bulunan bu pencerelerin yanı sıra cephelerde de düzenli bir biçimde sıralanmış pencereler bulunmaktadır (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8: Cami Harim Bölümü.

Mermer malzeme ile yapılan mihrap, 5 cepheli olup mukarnaslı kavsaraya sahiptir. Mukarnaslı kavsaranın üzerinde dikdörtgen bir pano içerisine yerleştirilmiş ayet kitabesi yer almaktadır (Fotoğraf 9). Kible duvarına yaslanan mermer minber, Osmanlı klasik minber ölçü ve oranlarını yakalamış bir örnektir (Fotoğraf 10). Hünkâr mahfili güneydoğu cephede yer almaktadır. Osmanlı Devri Türk Sanatı’nda ilk olduğu kabul edilmektedir. Hünkâr mahfili çift renkli mermer sütunlar ile yapılmış kemerler tarafından taşınmaktadır. Sütunlar mukarnaslı başlıklara sahiptir. Hünkâr mahfilinin etrafını mermer bir korkuluk çevrelemektedir (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 9: Caminin Mihrabı.

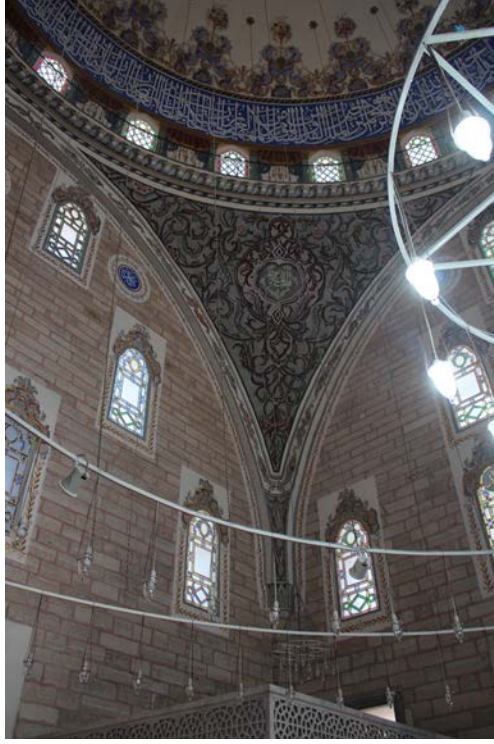

Fotoğraf 10. Caminin Minberi.

Fotoğraf 11: Caminin Hünkar Mahfili.

Edirne II. Bayezid Camii, Osmanlı devrinde tahta oyma işlerinin en güzel ve zengin örneklerine yer verildiği yapılardan birisi olmuştur. Caminin duvarları, pencere kenarları, kubbeye geçiş ögeleri kubbe kasnağı ve kubbesi kalemişleri ile bezelidir. Bu süslemeler dönemini yansıtmayıp geç devirlerde, büyük ihtimalle 19. yüzyılda yapılmış olmalıdırlar. Oktay Aslanapa kalemişleri ile ilgili olarak: “Mihrap ve pencerelerin üst kısmı ile kubbelerin içi ruhsuz barok dekoru ile merhametsizce çirkinleştirilmiştir.” demektedir (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 12: Caminin Kalemişlerinden Detay.

Caminin minareleri tabhane odalarının dış köşelerinde yer almaktadır. Evliya Çelebi minareler ile ilgili olarak: “Orta avlunun iki kenarında iki adet düzgün minareleri birer kadeh gibi şerefelidir ama gayet ince ve uzun minarelerdir. Hatta yetkin usta ve becerikli mühendis ileri görüşlü davranıp bu boy boşta ve su ince ve zayıf görünüşte olan minareler ihtimaldir ki zamanın geçmesiyle zelzeleden, göklerden ve yerden gelecek felaketlerden yıkılıp camiin dokuz gök kubbesine zarar verir düşüncesiyle anılan iki minareyi camiden uzak yerlerde, misafırhaneler arasında yapıp camiyle bitişik yapmamıştır ...” demektedir. Semavi Eyice yapının minare kürsüleri ile ilgili olarak: “Türk Sanatında benzerine az rastlanan mimari süslemeleriyle özel bir değere sahiptir” demektedir.

Tabhane

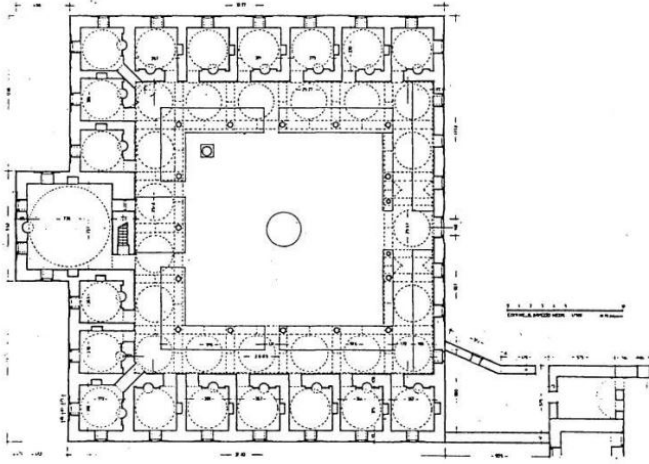
Caminin doğu ve batı cephesine bitişik olarak birer tabhane inşa edilmiştir (Fotoğraf 13). Her iki tabhane binası birbirinin aynısıdır. Ortada bir sofa, dört yönde birer eyvan ve eyvanlar arasındaki köşe odaları ile orta sofalı, dört eyvanlı plan şemasını yansıtan tabhanelere son cemaat yerinden girilebildiği gibi, direk dışarı açılan kapıları da vardır. Eyvanların ve odaların üzerleri kubbe ile örtülüdür. Ortadaki mekân kapalı avlu gibi tasarlandığı için diğerlerinden daha yüksek tutulmuş olup, zengin mukarnaslarla bezenmiş, ortasına da aydınlık feneri konulmuştur Semavi Eyice tabhaneli yapı hakkında şu yorumda bulunmaktadır: “Gelip geçen yolcuların misafir edilmeleri için XIV-XV. yy Osmanlı mimarisinde yaygın olan tabhanelerde, dışarıdan pabuçla girildiğine göre pabuçluklar yapılmış, odalarda misafir edilenler için her odada birer ocak inşa edilmiştir. Kanuni devrinden itibaren Osmanlı mimarisinde tamamen ortadan kalkan camiye bitişik tabhane geleneği burada, İstanbul’daki Beyazıt Camii’nde olduğu gibi en abidevi ifadesini bulmuştur.

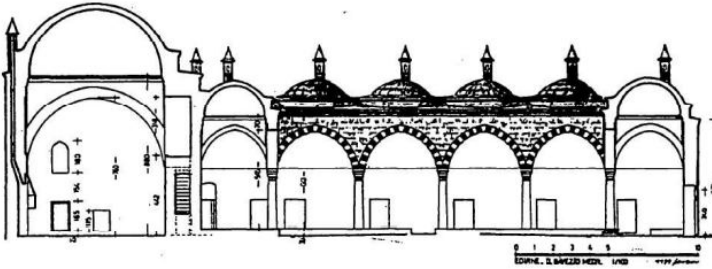
Fotoğraf 13: Tabhane Genel Görünüm.

Medrese

Osmanlı Devleti'nin sekizinci padişahı olan Sultan II. Bayezid tarafından M. 1484-1488 (H. 889-893) yılları arasında yaptırılan Edirne Sultan II. Bayezid Medresesi, külliye içerisinde bulunan diğer yapılara paralel olarak doğu-batı yönünde inşa edilmiş olup nehre dik bir şekilde konumlandırılmıştır. Mimarı "Hayreddin" olan yapı plan tipi olarak "U" planlı medreseler grubuna girmekle birlikte plan kuruluşu olarak bağımsızdır (Çizim 6-7, Fotoğraf 14).

Çizim 6: Medrese Planı (Müderrişoğlu'ndan).

Levha 24: Edirne, II. Bayezid Medresesi Boyuna Kesit. (1982, A. Yükeş)

Çizim 7: Medrese Kesit Çizimi (Müderrişoğlu'ndan).

Fotoğraf 14: Medrese Genel Görünüşü (Uygun'dan).

Yapı, kuzey-güney yönünde kareye yakın dikdörtgen planlı, revaklı ve açık avlulu olup simetrik bir plan düzenine sahiptir (Fotoğraf 15). Toplam 18 adet öğrenci odası bulunan yapının odaları kuzey ve güneyde altışar, batı cephede ise derslane mekânının her iki yanında üçer oda şeklinde sıralanmıştır. Kare planlı olarak düzenlenmiş odalarda yer alan kapılar, pencereler, ocaklar ve nişler kendi içerisinde belli bir düzene sahiptirler. Yapının kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde yer alan odalarında iki adet, diğer odalarında ise birer pencere açıklığı yer almakla birlikte tüm odalarının avlu ile bağlantısı birer kapı açıklığı ile sağlanmaktadır. Odalarda yer alan ocaklar yarım daire formudur. Ocaklar, kuzeybatı ve güneybatıda yer alan odalarda doğu duvarında yer alırken diğer odalarda avluya bakan cephe beden duvarlarında yer almaktadır. Dolap nişi ise kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerdeki odalarda bulunmayıp diğer tüm odalarda birer adet olarak karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 16-17-18).

Fotoğraf 15: Medrese Revaklı Avlu.

Fotoğraf 16-17-18: Medrese Odaları.

Öğrenci odalarının dışında yapının batı cephesinin ortasına konumlandırılmış olan derslane odası, kareye yakın dikdörtgen bir plana sahip olup kuzey, güney ve doğu cephesinde birer, batı cephesinde ise iki adet pencere açıklığına sahiptir. Oda'nın kuzey ve güney cephelerinde birer niş ve batı cephesinde diğer mevcut tüm odalarda görüldüğü gibi yarım daire formulu ocak bulunmaktadır. Derslane odasının doğu cephesindeki beden duvarının diğer cephelere nazaran daha kalın tutulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu duvara iç mekânda duvar içine yerleştirilen merdivenle ulaşım sağlanan balkon inşa edilmiştir (Fotoğraf 19-20).

Fotoğraf 19: Medrese Derslane Odası.

Fotoğraf 20: Medrese Derslane Odası Balkon.

Yapıda örtü sistemi olarak dairesel formlu sütunların taşıdığı revaklarda, tüm öğrenci odalarında ve derslane odasında kubbe yer almaktadır. Yalnızca doğu cephede bulunan girişin önündeki kubbenin iki yanında tekne tonoz kullanıldığı anlaşılmaktadır. Öğrenci odalarının ve derslane odasının örtü sistemini oluşturan kubbeler sekizgen kasnaklara oturmakla birlikte hepsinde kubbe-ye geçişlerde pandantiflere yer verilmiştir. Yapının açık avlusunda günümüzde yalnızca kaidesi mevcut olan dairesel forma sahip havuz ve avlunun kuzeybatı köşesinde bir kuyu bulunmaktadır.

Yapının doğu cephesi dışında diğer cephelerinde belli bir simetrik düzenleme görülmektedir. Öyle ki kuzey ve güney beden duvarlarında iki katlı ve yedi sıralı, batı cephedeki derslane odasının her iki yanındaki beden duvarlarında iki katlı ve üç sıralı, derslane odasının batı cephesinde iki katlı ve iki sıralı, yine derslane odasının kuzey ve güney cephelerinde iki katlı bir sıralı pencere yer almaktadır. Doğü cephede ise üst katta üç ve alt katta altı adet pencere bulunmaktadır. Yapının alt katında yer alan pencereler demir şebekeli ve dikdörtgen form ihtiva etmekte olup bunların etrafı silme ve bordürlerle çevrilidir. Söz konusu pencerelerde sivri kemer ve alınlık yer almaktadır. Üst katta yer alan pencereler ise klasik sivri kemerli alçı revzen pencereler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Medresenin doğu cephesinde yer alan giriş kapısı basık kemerli olup etrafı alt sıra pencerelerde gördüğümüz gibi silmelerle çevrelenmiştir. Oldukça sade tutulan kapı iki renkli taş işçiliğine sahiptir. Yapının giriş kapısının dışında güney cephe revağı ile doğu cephe beden duvarının birleştiği yerde bir açıklık daha göze çarpmaktadır. Yüksel'e göre bu kapı açıklığı, Şifahanenin köşesindeki tuvaletlere geçiş için çarpık bir duvar ile medreseye bağlanmış ve buradaki pencerelerden birisi kapıya dönüştürülmüştür. Fakat söz konusu duvarın çarpık olan kısmı daha son-

raları kaldırılmış ve düz bir şekilde devam edilerek yapının doğu cephe beden duvarına bağlanmıştır. Dolayısıyla bahsi geçen açıklık günümüzde dışarıda kalmış ve taş malzeme ile örülmek suretiyle kapatılmıştır. Yapının basık kemerli ana giriş kapısından, on yedi dairesel formlu sütunun taşıdığı revaklı avluya geçilmektedir. Revaklardaki sütunlarda farklı malzemeler kullanılmıştır. Sütunların kaidelerinde ve başlıklarında ise farklı formlar bulunmakta olup sivri kemerlerle birbirine bağlanmaktadır. Köşelerde yer alan sütunlar yeşil, giriş cephesinin iki yanındaki iki sütun granit ve diğer sütunlar beyaz mermerdendir.

Edirne II. Bayezid Medresesi genel itibarıyla sade tutulmuş olup yapının içi yada dışında çok fazla süsleme ögesi bulunmamaktadır. Doğru cephesinde yer alan giriş açıklığının basık kemeri ile revaklı avlunun sivri kemerleri kırmızı beyaz iki renkli taş işçiliğine sahiptir. Revakları taşıyan sütun başlıkları baklavalı ve mukarnaslıdır. Sütunların kaidelerinden bazıları ise silmeli olarak göze çarpmaktadır. Yapının alt kat pencereleri dış beden duvarında silmelerle çevrelenmiş olup alçı revzen pencerelerle renkli camlar takılarak orijinalliyi bozulmuştur.

Yapı, Edirne Anıtlar Kurulu'nda yer alan bilgilere göre 1963 yılında revağındaki kubbelerin, kemerlerin onarımı yapılmış, 2009 yılında ise kubbe kurşunları değiştirilerek kapı ve pencere kapakları restore edilmiştir. Bunun dışında Medrese, 2011 yılında da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır.

Günümüzde Edirne II. Bayezid Darüşşifa ve Müzesi olarak işlev gören yapı dönemine uygun bir şekilde düzenlenmiş ve öğrenci odaları ile dersane odası cansız mankenlerle hareketlendirilmiştir.

Darüşşifa

Osmanlı İmparatorluğu, kendinden önceki uygarlıklardan aldığı sağlık örgütlenmesini geliştirerek, kendine özgü “Darüş-

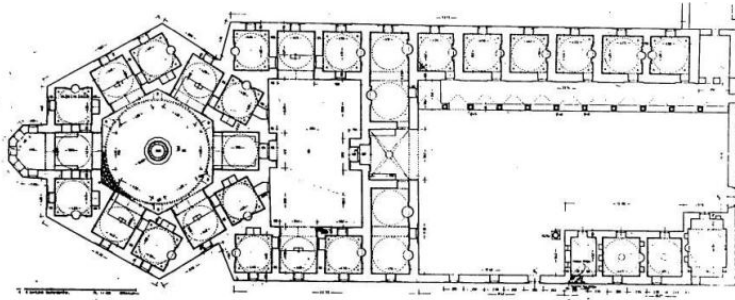
şifâ geleneğini ortaya koymuştur. Her hastalık için ayrı birimler oluşturulmuştur. Akıl hastaları için ayrı birimlerin oluşturulması, kadın hastalar için farklı birimler ve birimlerle birlikte bu tedavileri gerçekleştirecek hekimlerin de bu komplekste yetişmesine olanak sağlamışlardır. Sosyal devlet anlayışının gereği olarak yapılan bu birimler döneminde çığır açmış bir anlayışın göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal devlet anlayışının en iyi somutlaşmış örneklerinden biri de Edirne II. Bayezid Darüşşifası'dır.

Darüşşifa, II. Bayezid Külliyesinin önemli yapı öğelerinden biridir. Yapılan araştırmalar neticesinde, inşa edildiği dönem içinde çok önemli bir yer olarak belirtilen darüşşifa, akıl hastalarının müzik ile tedavi edildiği ve birçok yerden hastaların buraya gelip tedavi olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 21).

Fotoğraf 21: Darüşşifa Genel Görünüm,
www.kulturportali.gov.tr (Erişim: 31.10.2021).

Caminin batısında konumlanan darüşşifa üç ayrı bloktan oluşmaktadır (Çizim 8). Bunlardan birinci blok kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı olup dış avluyu oluşturmaktadır. Darüşşifanın kuzey girişi bu bloktan sağlanmaktadır. Girişin doğu tarafında dört mekân yer alır. Bu mekânlar, darüşşifanın mutfağı, kileri, bekçi odası, çamaşır odası gibi birimler olarak düzenlenmiştir. Bu bölümlerin kubbelerinde aydınlık feneri bulunmaktadır. Aynı zamanda mutfak olarak adlandırılan bölümde yemek pişirme olayının gerçekleşmediği sadece sunum ve ön hazırlık çalışmalarının yapıldığı düşünülmektedir. Çünkü külliye de yer alan imarethanede yemek pişirme olayının gerçekleştiği ve diğer birimlere dağıtıldığı bilinmektedir.

Lezha 27; Edirne, II. Bayezid Darüşşifası, Plan. (1983, A. Yüksel)

Çizim 8: Darüşşifa Plan (Müderrişoğlu'ndan).

Dikdörtgen planlı avlunun batı tarafında sütunlu ve üzeri beşik tonozlu bir revak, gerisinde ocaklı ve kubbelerle örtülü birbirine eşit altı adet hücre yer alırken kuzey ucunda tuvalet bulunmaktadır. Birinci bloktan ikinci bloğa geçişi sağlayan giriş açıklığının ön kısmında karşılıklı olarak yerleştirilmiş iki büyük mekân yer almaktadır. Bu büyük salonlu mekânların koğuş olduğu düşünülmektedir. Dönemin kayıtlarına göre 50 hasta kapasiteli olması, bu alanların bu denli büyük yapılmasının nedenini açıklamaktadır (Fotoğraf 22).

Fotoğraf 22: Darüşşifa 1. Blok Genel Görünüm.

İkinci blok, birinci blok ile üçüncü bloğun arasında kalan kısımdır. Bu blok, avlulu olup kareye yakın plana sahiptir. Doğu ve batı ekseninde karşılıklı yerleştirilmiş kubbeli dört odanın, iki sofa ile etrafı çevrilmiştir. Bu mekânların iki bloğun ortasında yer alması iki bölüme de hakimiyet sağlaması açısından o dönem hekimlerin kullanımına sunulduğu düşünülmektedir.

Ana blok yani üçüncü blok ise darüşşifanın en önemli mekânını oluşturmaktadır. Altıgen plan şemasına sahip yapıda, orta da havuz aydınlık fenerli bir kubbe bulunmaktadır. Kubbenin iç kasnağında mukarnas dizisi yer almaktadır. Altıgen sofanın çevresinde altı adet sivri kemerli açık eyvan ve bu eyvanların içinde mekânlar yer almaktadır. Yapıda altıncı eyvan kuzey giriş açıklığı olarak kullanılmıştır. Mekânların iç odalarında ocak bulunması kışın da bu mekânların kullanıldığına işaret etmektedir (Fotoğraf 23).

Fotoğraf 23: Darüşşifa İç Mekân Genel Görünüm.

Hastaların tedavi edildiği asıl kısım burasıdır. Merkezinde yer alan fiskiyeli havuz çevresinde yer alan mekânlara doğru eğimli olarak yapılmış olup, eyvan başlangıçlarında havuzdan taşan suların kontrol ve tahliyesi için kanal oluşturulmuştur. Altügen bölümün planı ve buna bağlı olarak kullanımı için bir tıp doktoru olan Rıfat Osman'ın yorumu enteresandır. Araştırmacı, bir sofa etrafında çokgen şeklindeki mimari düzenlemenin, az personelle hastalara daha iyi bakılmasını ve sürekli kontrol altında tutulmalarını sağlayacağını belirtir ki, bu görüşü daha geç tarihlerde Avrupa ve Amerika'da inşa edilen benzer planlı modern sağlık tesislerinin yapımıyla doğrulanmıştır. Külliye içinde ayrı bir öneme sahip olan darüşşifa, Türk darüşşifa mimarisinde başka bir benzeri olmayan önemli bir yapı olarak kabul edilmektedir¹.

Evliya Çelebi'nin bahsettiği musiki fasıllarının icra için en uygun yer bu kısım olmalıdır. Seyyaha göre, haftada üç gün dönemin musikî aletleri eşliğinde sazandeler çalmakta, hanendeler ise

¹ Fatih Müderrisoğlu, s. 163.

onlara eşlik etmektedir. Özellikle sinir sistemi üzerinde dinlendirici etkisi olan makamlar tercih konusuydu. Kökeni Anadolu Selçuklu dönemi darüşşifa-bimarhanelerine inen müzikli tedavinin ruh hastalarını dinlendirdiği ve onları sakinleştirdiği bilinmekteydi. Müziğin ruhun gıdası olduğu gerçeği şüphesiz o dönem de bilinen bir gerçektir. Bunun dışında su sesinin de musiki ile birlikte tedavi yöntemleri arasında kullanıldığı bilinmektedir¹(-Fotograf 24).

Fotograf 24: Darüşşifa Hanedeler ve Sazendeleri Tasvir Eden Bal Mumu Heykeller.

Darüşşifanın ikinci blok avlu kuzey duvarı ve birinci blok güney doğu duvarlarının bazı kısımlarında, o dönemin akıl hastalarının kazıma yöntemi ile kale, geyik, kuş ve kayık gibi farklı şekilleri meydana getirdikleri tespit edilmiştir. Bu şekilleri oluşturan akıl hastalarının imparatorluğun farklı coğrafyalarından tedaviye geldikleri düşünüldüğünde deniz kıyısından gelen hastanın gemiyi resmetmesi, kırsal alandan gelen hastanın kuş ve

¹ Fatih Müderrisoğlu, s. 164.

geyik resmetmesi, kale ve surla çevrili bir şehirden gelen hastanın sur resmetmesi yaşadıkları bölgelere ve hayata dair özlemlerini taş duvarda resmederek somutlaştırma şekli olarak açıklamak mümkün olabilir (Fotoğraf 25-26).

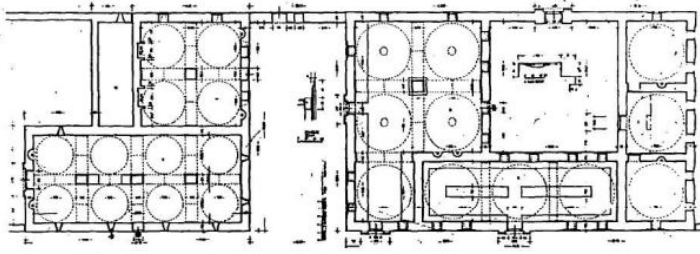

**Fotoğraf 25: Avlu Duvarlarında Yer Alan Grafitiler
(Geyik ve Kuşlar).**

**Fotoğraf 26: Avlu Duvarlarında Yer Alan Grafitiler (Gemi).
İmaret (Aşevi) ve Kervansaray**

Külliye'nin bünyesinde bulunan yapılar arasında, caminin doğusunda iki ayrı yapı ögesi yer almaktadır (Çizim 9). Kaynaklarda söz konusu yapılar için kiler, mutfak, fodla fırını, erzak deposu, mumhane gibi işlevlere sahip yapılar olduğu belirtilmektedir. Ancak hangi yapının hangi işleve sahip olduğu ve bunların doğruluğu bilinmemektedir. Külliye'nin vakfiyesinden anlaşıldığı kadarıyla bu komplekste yer alan personel sayısı ile birlikte medresede eğitim alan öğrenciler, darüşşifada tedavi gören hastalar ya da tabhanelerde konaklayan misafirler de göz önüne alındığında bu topluluğa hizmet verecek bir mutfak, imaret alanının bulunması gerekmektedir.

Levhe 23: Edirne, II. Bayezid Medresesi, Plan. (1983, A. Yüksel).

**Çizim 9: İmaret (Aşevi) ve Kervansaray Planları
(Müdürrisöğlü'nden).**

C. Gurlitt'in kısa bir süre Edirne'de yaptığı çalışma sonucu 1911 yılında yayınlanan makalesinde, Bayezit Külliyesi umumi planı¹ ve bu yapıların işlevlerinden bahsedilmiştir. Çalışmaya göre ilk yapı, sokağa bakan dört kubbeli kare yapı ve avluya doğru bakan sekiz kubbeli yapı kiler bölümüdür. İkinci yapı ise, sokağa bakan dikdörtgen planlı dört kubbeli ve aydınlık fenerli olup imaret bölümü, dört kubbeli avluya bakan yapı fodla fırını

¹ Oktay Aslanapa, age, 55.

ve buraya bitişik hem avlu hem de sokağa bakan yapı ise mumhane olarak belirtilmektedir¹. Konuyla ilgili olarak Semavi Eyice ise “... aşhane-imaret yapılarını teşkil eden bölüm ve mekânların aslındaki fonksiyonlarını anlamak mümkün olmamaktadır. Herhâlde burada yemekhane, erzak ambarı ve mutfaktan başka işler için kullanılan mekânlar da bulunuyordu. Bunlar aralarında bir boşluk olan iki yapı kitlesinden meydana gelmiştir. Camiye yakın olan birinci kitle kare bir avlunun etrafını saran kubbeli mekânlardan ibaret olup üç kubbeli boydan boya uzun bir koğuş halindeki mekânın yemekhane olması muhtemeldir. Avlunun diğer kenarında ortada tek payeye dayanan kubbeli dört bölümlü bir mekân ile bununla bağlantılı beşinci bir mekân vardır. Dört kubbenin üzerlerinde aydınlık fenerleri görülür. İkinci yapı kitlesi ise iki parçadan meydana gelmiştir. Bunlardan ortada büyük payesi dört kubbeli kare planlı olanı, içindeki iki büyük ocaktan anlaşıldığı gibi mutfaktır. Bu kısma bitişik olmakla beraber arada bağlantı olmayan, dikdörtgen planlı ve sekiz kubbeli kısmın ne olduğu bilinmez. Burasının ahır olduğu ileri sürülmüşse de bu iddia pek inandırıcı değildir. Sadece mazgal biçiminde hava menfezlerinin oluşu bu görüşü destekler gibidir. Fakat bu büyük bölümün kervansaray olarak tasarlandığı ihtimali de vardır.”² demektedir. Dolayısıyla belirtilen anlatımlar ile yapı öğelerinden yola çıkarak dış avluda yer alan iki yapıdan içinde mutfak, yemekhane, depo, kiler kısımlarını ihtiva eden bölüme imaret ve sokağa bakan kısmı da kervansaray olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır.

İmaret (Aşevi) ve Kervansaray, geçirmiş olduğu tarihi süreç içerisinde külliyein içinde barındırdığı diğer yapılar gibi onarım görmüş olup günümüzde iyi durumda ve Trakya Üniversitesi bünyesinde kullanım görmektedir. İki yapı da dışarıdan ziyarete kapalı durumdadır (Fotoğraf 27-28).

¹ Gamze Duvar Kalaycı, agt, 213.

² Semavi Eyice, agm, 44-45.

Fotoğraf 27: İmaret ve Kervansaray'ın Yol Açısından Genel Görünümü (Kalaycı'dan).

Fotoğraf 28: İmaret (Aşevi) Genel Görünüm (Kalaycı'dan).

Köprü

Şehrin kuzeybatısında Gazi Mihal (Hamidiye) Köprüsü ile Saraçhane (Şahabeddin Paşa) Köprüsü'nün arasında Tunca Neh-

ri'nin ikiye ayrılıp birleştiği kollardan kuzeyde kalan kolunda kuzeydoğu—güneybatı doğrultuda bulunmaktadır. Köprü, Yeni-imaret semtini şehre bağlamaktadır.

Yapının uzunluğu 126.55 m, genişliği 5.60 m'dir. Kesme taş malzemeli, 6 sivri kemerli göze sahip ve en büyük kemer gözü 10 m genişliğindedir (Fotoğraf 29). İki yanında tahliye gözleri bulunmaktadır. Köprü tabliyesinin iki yanında aynı yapı malzemeli korkuluklar uzanmaktadır. Tempan duvarı dışa taşkın şekilde yapılmıştır. Selyaranlar üçgen şeklindedir ve üzerlerinde piramit formu başlıklar bulunur. Kitabelik ya da köşk bölümü yoktur (Fotoğraf 30).

Fotoğraf 29: Köprü Genel Görünüm.

Fotoğraf 30: Köprü Detay.

Tunca Nehri üzerine yapılmış olan köprü, Edirne köprüleri içerisinde büyüklük olarak ikinci derecedir¹.

Kitabesi bulunmayan köprü 1493 tarihli vakfiyeye göre külliye ile birlikte Mimar Hayrettin tarafından yapılmıştır².

Çeşme

Çeşme, Yeni İmaret Mahallesi, II. Bayezid Caddesi'nde Sultan II. Bayezid Külliyesi kuzey girişinde, avlu dışında konumlanmış üç cepheli meydan çeşmesidir (Fotoğraf 31).

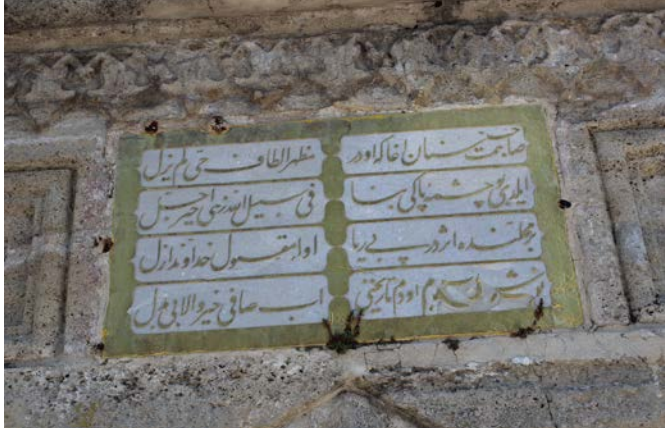
¹ Gülgün Tunc, *Taş Köprülerimiz* (Ankara, Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü, 1978): 28.

² Ali Uzun Pekker, "Edirne II. Bayezid Külliyesi", *Tasarım Merkezi Dergisi*, (2007), 20.

Fotoğraf 31: Çeşme Genel Görünüm.

Sinan Paşa tarafından M. 1669-70 (H. 1080) yıllarında yaptırılmış olup “Sinan Ağa Çeşmesi” olarak tanınmaktadır¹. Çeşmenin kuzey cephesinde kitabesi bulunmaktadır (Fotoğraf 32).

Fotoğraf 32: Çeşme Kitabesi.

¹ Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007), 127.

Mevcut kitabenin okunuşu şu şekildedir;

Sahib-i Himmet Sinan Ağa ki över
 Mazhar-ı eltaf hayye lem-yezel
 Eyledi bu çeşme-i paki bina
 Fi- sebil- Allah zi-hayr- ecel
 Bir mahallinde.....
 Ola makbul Hüdavend-i ezel
 Nuş edüb dedim o dem tarihini
 Ab-ı safi hayr-ı vala bi- bedel¹

Kareye yakın dikdörtgen planlı çeşme, kesme taş malzemenle inşa edilmiştir. Yüksekliği 5.75 m, genişliği 4.24 m'dir. Yapının doğu-batı ve kuzey cephelerinde sivri kemerli birer nişi bulunmaktadır.

Çeşmenin kuzey cephesindeki asıl cephesi sivri kemerli olup kemer cephe yüzeyinden 2 cm kadar çökertilerek oluşturulmuştur. Sivri kemerli nişinin içerisinde ayna taşı ve bunun merkezinde de içinde lüle deliği bulunan sağır tutulmuş kaş kemer motifi yer almaktadır. Çeşme nişini oluşturan sivri kemerin üst kısmında mermer malzemenle oluşturulmuş dört satır halindeki kitabe bulunmaktadır. Cepheyi dıştan içe doğru bir dış bükey, bir düz silme, bordür, tekrar düz ve bir de dış bükey silmeden oluşan kuşak dolanmaktadır. Kuşak, üstte kitabeden dolayı kesintiye uğramakta olup cephede ters "L" biçimini oluşturmaktadır. Cephenin önünde sivri kemerli çeşme nişi boyunca uzanan mermer yalak yer alır (Fotoğraf 33).

¹ Murat Karademir, agt, 127-128.

Fotoğraf 33: Çeşmenin Kuzey Cephesi.

Çeşmenin saçağının hemen alt kısmındaki bordürde sapları birbirine alt-üst kat eden palmet şeklindeki kapalı form rumiler sapları yukarı doğru denk gelecek biçimde yatay düzlemde yan yana üç cepheyi de dolaşmaktadır (Fotoğraf 34).

Fotoğraf 34: Çeşme Süslemesinden Detay.

Çeşmenin doğu-batı cepheleri de kuzey cephenin tekrarı şeklindedir. Bu cephelerin kuzey cepheden farkı kitabenin bulunmamasıdır. Dolayısıyla kuzey cephede kitabenin kesintiye uğratıldığı ve ters “L” biçimini oluşturan silme kuşakları, bu cephelerde kesintiye uğramadan cepheyi dolaşmakta ve ters “U” biçimini oluşturmaktadır.

Çeşmenin caddeye bakan kuzey cephesinin her iki köşesinde kum saati şeklinde kaideye ve başlıklara sahip sütunceler bulunmaktadır. Çeşmenin her üç cephesinde de çeşme nişini oluşturan sivri kemerlerin kilit taşlarının üzerinde rozet yer almaktadır (Fotoğraf 35).

Fotoğraf 35: Çeşme Süslemesinden Detay.

Çeşmenin saçak kısmı büyüklükleri farklı ve sapları birbirine eklenen palmetlerin dönüşümlü olarak sıralanmasıyla oluşturulmuş dalgalı bir düzen göstermektedir. Yapının su deposu piramidal taş çatılı olmakla birlikte tepesi palmet şeklindeki kapalı formumiden oluşan mermer malzemeli alemler son bulmaktadır¹.

¹ Murat Karademir, agt, 130.

Çeşme, geçirmiş olduğu tarihsel süreç içerisinde külliye'nin bünyesindeki diğer yapılar gibi onarım görmüş olup günümüzde iyi durumda fakat kullanılmamaktadır.

Su Terazisi ve Güneş Saati

Su terazisi, dış avluda cami avlusunun kuzey batısında yer almakta olup “Bayezit Su Terazisi” adıyla tanınmaktadır. Külliye'nin su dağıtımını sağlayan yapı, Sinan Ağa Çeşmesi ile birlikte inşa edilmiştir (Fotoğraf 36). Günümüze ulaşan ve bugün dış avlu içerisinde yer alan son yapı ögesi ise güneş saatidir (Fotoğraf 37).

Fotoğraf 36-37: Su Terazisi ve Güneş Saati Genel Görünüm.

Hamam ve Su Değirmeni

Külliyenin özgün halinde yapı öğelerinden olan hamam günümüze ulaşamamıştır. Külliye'nin bulunduğu caddenin karşı tarafında bulunduğu bilinmekle birlikte vakfiyesinde çifte hamam olarak belirtilmektedir.

Yapı ile ilgili Semavi Eyice “Suyu dönme dolapla Tunca’dan çekilen ve yıllık geliri 10.000 akçe olan bu hamamın bugün hiçbir izi kalmamıştır. Eski bir fotoğrafta, hayli büyük olduğu anlaşılan hamam soyunma yerlerinin iki büyük kubbesiyle görülmektedir. R. Melül Meriç’in tespitine göre, 1172’de (1758-59) çalışır durumda olan bu hamam, 1311’de (1893-94) Vakıflarca yıktırılarak taşları set yapımında kullanılmıştır”¹. Z. Hale Tokay da hamamın konumuyla ilgili olarak “Darüşşifa ve medresenin güney yönünde, köprü’nün külliye alanı tarafındaki ayağı yakınındadır” demektedir. Evliya Çelebi ise hamamın suyunun soğukluğundan söz ederek şehir halkı tarafından ilgi gördüğünden bahseder² (Fotoğraf 38).

Fotoğraf 38: Çifte Hamam, <https://tr.pinterest.com> (Erişim 24.10.2021).

¹ Semavi Eyice, agm, 45.

² Müderrisoğlu, agm, 169.

Geçirdiği tarihi dönem içerisinde tamamıyla yıkılan hamamdan günümüze hiçbir iz ulaşmamıştır.

Külliyenin yapı öğelerinden olan ancak günümüze ulaşamamış yapılardan hamamdan başka değirmen ve su dolapları bulunmaktadır. Caminin doğusunda hamamın güneyinde ve nehir sahilinde yer alan değirmen ve su dolaplarıyla ilgili olarak külliye gelen malzemenin öğütülmesi ve gelir için kullanılan değirmenden vakfiyede de söz edilmektedir¹ (Fotoğraf 39).

Fotoğraf 39: Su Değirmeni ve II. Bayezid Külliyesi, <https://archives.saltresearch.org> (Erişim 24.10.2021).

Değerlendirme ve Sonuç

Edirne II. Bayezid Külliyesi; şehrin yapılaşmasına ve büyüme yönüne katkı sağlaması, tarihi, mimari, sanat ve estetik değerler taşıması açısından koruma altına alınması gereken önemli bir yapı topluluğudur.

Yapılan çalışmada öncelikli hedef; külliyeinin varlığını gelecek nesillere aktarmak, yapıların kimliklerini ortaya çıkarmak,

¹ Müderrisoğlu, agm, 169.

toplum içinde yapı ile ilgili farkındalık yaratarak toplumun bilinçlenmesini sağlamaktır. Bu bilinçle külliye'nin genel bir tanımı yapılmış, yayınlardan ve arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Külliye'nin inşa edildiği dönem itibarıyla farklı dönemlerde yapılan ilave ve onarımlarla büyük bir bölümü günümüze kadar ulaşmıştır. Fakat deprem, sel gibi doğal afetlerden ve yapılan işgallerden olumsuz yönde etkilenmiştir. Hamam, değirmen ve su dolapları günümüze ulaşamamıştır. Söz konusu yapıların varlıkları mevcut fotoğraflardan tespit edilmiştir.

Yapı gruplarının birbirleri ile olan uyumu önemlidir. Bütün yapılar, çevre duvarı ile çevrelendiği için bütüncül bakışta görsellik artmıştır. Tek tek ele alınan yapılar kendi içinde mimari plan ve süsleme açısından önemlidir. Cami; zaviyeli camiler plan tipine girmektedir. Hünkâr mahfili Edirne'deki camilerde ilk olması açısından önemlidir. Bunun dışında mukarnaslar, ahşap işçiliği, kalem işi süslemeler camiyi önemli kılan diğer etkenlerdir. Medrese, "U" planlıdır. Plan tipi de önemli fakat medreseyi esas önemli kılan şey yanındaki darüşşifa ile birlikte değerlendirilmesidir. Darüşşifa, üç bölümden oluşmaktadır. Esas önemli olan üçüncü kısım olup altıgen formludur. Yapı, XIX. yy sonuna kadar şehrin tek genel hastanesi olması açısından önemlidir¹. Kiler, mutfak, çamaşırhane, gibi mekânlarla kendi kendine yetebilecek bir özellik yansıtmaktadır. Darüşşifada uygulanan tedavi yöntemleri en az mimari yapısı kadar önemlidir. Evliya Çelebi'nin belirttiği müzik, bitki, ilaç, gıda ve su belli başlı tedavi yöntemleri arasında yer almaktadır. İmaret (aşevi) diğer bir önemli yapıdır. Açık ve kapalı alanlar yer alır. Mutfak, kiler, ambar, depo, yemekhane, fırın gibi birimlerden oluşmaktadır. Köprü, plan açısından düz köprüler plan tipine girmektedir. Sivri kemerler, üçgen şeklinde-

¹ Fatih Müderrisoğlu, agm, 173.

ki selyaranlar ve göz sayısı açısından Babaeski Köprüsü¹ ile benzer özellikler yansıtmaktadır. Çeşme, kareye yakın dikdörtgen planlı ve üç cepheli bir meydan çeşmesidir. Su terazisi külliye'nin su dağıtımını sağlaması açısından önemlidir. Külliye'nin son yapı ögesi güneş saatidir. Günümüze ulaşmamış yapılar grubu içerisinde değerlendirdiğimiz hamam mevcut fotoğrafından edindiğimiz bilgiye göre çifte hamam grubunda yer almaktadır. Bunun dışında günümüze ulaşmamış diğer yapılar olan su değirmeni ve dolaplar ise nehrin hemen kıyısında görülmektedir.

Edirne II. Bayezid Külliyesi darüşşifası, medresesi, medrese bünyesinde yetiştirdiği tıp öğrencisi, tedavi merkezi, eczanesi aynı şekilde imareti ve camisi ile bulunduğu dönem itibarıyla bu coğrafyayı aşan bir üne sahip, önemli bir cazibe merkezidir. Sadece bu örnekle bile Osmanlı'nın imar sisteminin gücünü okuyabiliyoruz.

¹ Gülay Apa Kurtişoğlu, Özlem Bulut, "Kırklareli ve Çevresinde Bulunan Osmanlı Dönemi Köprüleri", (Baskıda).

KAYNAKÇA

Akozan, Feridun. "Türk Külliyesi". *Vakıflar Dergisi*. 8:303-308. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1969.

Aslanapa, Oktay. *Edirne'deki Osmanlı Devri Abideleri*. İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2013.

Çelebi, Evliya. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3, 2006.

Çobanoğlu, A. Vefa. "Külliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26:542-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Demiralp, Yekta. *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

Eyice, Semavi. "Beyazır II Cami ve Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6:42-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Filiz, Merve. *Osmanlı Mimarlığında II. Bayezit Medreselerinin Yeri ve Önemi Amasya, Edirne ve İstanbul Örnekleri*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslâm Eserleri Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

Kalaycı, Gamze Duvan. *Edirne Külliyelerinin Tarihi Süreç İçerisinde İncelenmesi*. Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Karademir, Murat. *Edirne Çeşmeleri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

Kazancıgil, Ratip. *Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi*. İstanbul: Bizim Ülke Yayınları, 1998.

Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayın, 2016.

Kurtişoğlu, Gülay Apa; Bulut, Özlem. "Kırklareli Ve Çevresinde Bulunan Osmanlı Dönemi Köprüleri". (Baskıda).

Müderrişoğlu, Fatih. "Edirne II. Bayezid Külliyesi". *Vakıflar Dergisi*. XXII: 151-198. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1991.

Peker, Ali Uzay. “Edirne II. Bayezid Külliyesi”. *Tasarım Merkezi Dergisi*. 18-27, 2007.

Ramazanoğlu, M. Gözde. “16. Yüzyılda Osmanlı Külliye-leri”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17/3:233-344, Adana: 2008.

Tunç, Gülgün. *Taş Köprülerimiz*. Ankara: Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü, 1978.

Tunçay, Rauf. “Tüklerde Oyma Sanatı ve Edirne’deki İkinci Bayezid Cami’nin Tahta Oyma Süslemeleri”. *Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*. 255-256, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2013.

Tüfekçioğlu, Abdülhamit. *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Yüksel, İ. Aydın. *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 5, 1983.